

TÜRKİYE’NİN SELÇUKLU ÇAĞI KADIN TÜRBELERİ

(1071-1318)

Doktora Tezi

Demet KARA

Eskişehir 2019

**TÜRKİYE’NİN SELÇUKLU ÇAĞI KADIN TÜRBELERİ
(1071-1318)**

Demet KARA

DOKTORA TEZİ

**Sanat Tarihi Programı/Türk İslâm Sanatı Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Canan PARLA**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temmuz 2019**

Bu tez çalışması BAP Komisyonunca kabul edilen 1610E637 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Demet KARA'nın "Türkiye'nin Selçuklu Çağı Kadın Türbeleri" başlıklı tezi 02 Temmuz 2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca **Sanat Tarihi** Anabilim Dalında, **Doktora** tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Canan PARLA
Üye : Prof.Dr.M.Erol ALTINSAPAN
Üye : Prof.Dr.H.Sabri ALANYALI
Üye : Prof.Dr.Nuray ÖZASLAN
Üye : Prof.Dr.Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Prof.Dr.Bülent GÜNŞOY
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

TÜRKİYE’NİN SELÇUKLU ÇAĞI KADIN TÜRBELERİ

Demet KARA

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2019

Danışman: Prof. Dr. Canan PARLA

Türkiye’nin Selçuklu Çağında adlarına türbe inşa edilmiş kadınların yaşamları, statüleri ve onlara ithaf edilerek yapılan türbeler bu tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır. Dönem kaynaklarında kendilerine çok az yer verildiğinden kimisinin yaşam öyküsü genel hatlarıyla belirlenmiş, kimisinin ise dönemin siyasetine ya da siyasi olaylarına bizzat dâhil olması, hayatlarının bir bölümünü hangi statüde geçirdiklerini tespit etmeye imkân vermiştir. Türkiye’nin Selçuklu Çağı ile sınırlandırılan çalışmada ele alınan kadın türbelerinin inşası 12. yüzyılın sonlarından 14. yüzyılın başlarına kadar aralıksız devam etmiştir. Siyasetin yaşamın her alanını etkilemesi yadsınamaz bir gerçeklik olarak bu çağda inşa edilmiş kadın türbelerinde de kendini göstermiştir. Selçuklu hâkimiyetinin daha ağır bastığı 13. yüzyılın ortalarına kadar çoğunlukla Orta Anadolu’da özellikle Kayseri’de inşa edilen kadın türbelerinin bu yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren yönetimde yaşanan İlhanlı etkisiyle birlikte Erzurum’da ağırlık kazandığı görülmüştür. Mimari ve süsleme özellikleriyle irdelenerek, aynı çağda ve aynı bölgede inşa edilmiş erkek türbelerinin yanı sıra yakın coğrafyadaki benzer örnekleriyle karşılaştırmalı değerlendirmeye tabi tutulan kadın türbelerinin, Türkiye Selçuklu mimarisi içindeki yerleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Plan ve mekân kurgusu olarak Selçuklu türbe geleneğini devam ettiren kadın türbelerinin bazı mimari unsurlarında yeni denemelere gidildiği belirlenmiştir. Türkiye’de ve yakın coğrafyada bir benzerine daha rastlanmayan mukarnaslı yüksek kaidesi ile Mahperi Huand Hatun Türbesi, cepyelerindeki figürlü süslemeleriyle görsel bir şölen sunan Hüdavend Hatun Türbesi, plan ve mimari kurgu açısından bir eşine daha rastlanılmayan Mama Hatun Türbesi bunlardan sadece birkaçıdır. Tez çalışmasında Türkiye’nin Selçuklu Çağında inşa edilmiş kadın türbelerinin bazı yenilikler getirmekle birlikte genel olarak Türkiye Selçuklu mimari geleneklerine bağlı kaldıkları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Çağı, Türbe, Kadın, Plan, Mimari kurgu

ABSTRACT

THE TOMBS OF WOMEN'S IN TURKEY SELJUK PERİOD

Demet KARA

Department of History Art

Anadolu University, Graduate School of Social, July, 2019

Supervisor: Prof. Dr. Canan PARLA

The subject of this thesis is about women's lives, status who have a tomb and tombs built for them. Some women's lives described briefly at period resources. Because some women's part of their lives have been identified for they participate in the political life of the period. This thesis is limited with Turkey Seljuk period. Therefore the tombs of women's built from the beginning of the 12th century to the end of the 14th century in continuous. Politics affected building the tombs of women. Until the middle of the 13th century the tombs of women's more built at Kayseri because Turkey Seljuk domination continued. Towards the end of the 13th century the tombs of women's increased at Erzurum with Ilhanli sovereignty. In this study the tombs of women's in Turkey Seljuk period were examined with architectural and ornament features. Women's tombs have been compared with built in the same period and region the male's tombs. Same time women's tombs tried to were identified place wherein Turkey Seljuk architecture. In terms of plan and architectural features they had continued tradition in Seljuk tomb architecture. However in some women's tombs have been tried new architectural arrangements. The tomb of Mahperi Huand Hatun's has high pedestal with muqarnas. This features was not seen in the other tombs in the same period and region. The tomb of Hüdavend Hatun's has figured decoration on facades. It is quite remarkable with this feature. In addition the tomb of Mama Hatun's has a unique plan and architectural arrangement. Examples given is only a few of these tombs. Study is concluded that the tombs of women's in Turkey Seljuk period are remain within the tradition of some important innovations in the Turkey Seljuk architecture techniques and applications they repeat.

Keywords: Turkey Seljuk period, Tomb, Women, Plan, Architectural arrangement.

Önsöz

1071-1318 yılları arasındaki zaman dilimini kapsayan, Türkiye'nin Selçuklu Çağı ve bu çağda günümüz Türkiye sınırları içinde inşa edilen kadın türbelerinin plan, ölçü ve eski/yeni fotoğraflarıyla birlikte mimari tasvirlerinin yapıldığı bu çalışmada özgün halleriyle günümüze kadar gelebilen, Selçuklu Çağında yapıldığı bilinen ancak daha sonraki dönemlerde yenilenen kadın türbeleri kataloglanarak belgelenmiştir.

Tez kapsamına alınan kadın türbelerinin Erken Dönem Türk Devletleri'nden Saltuklu ve Mengücekliler ile Türkiye Selçukluları ve İlhanlıların yönetimi altında yaşayan kadınlar adına inşa edildiği tespit edilmiş, her birini ayrı bir başlık altında ele almak yerine *Türkiye'nin Selçuklu Çağı* başlığıyla hepsi birarada verilmiştir.

Dönem kaynaklarının yetersizliği sebebiyle bu dönemde adlarına türbe inşa edilmiş kadınların statülerini tespit etmek oldukça zahmetli olmuş, doğrudan dönem kaynakları, bu dönemi anlatan tarihi kaynaklar, vakıf kayıtları ve sahibi oldukları türbelerin inşa kitabeleri yeniden okunarak yaşamlarına dair izler aranmıştır.

Türbelerden Divriği'de bulunan Melike Turan Melek Hatun Türbesi onarım geçirdiğinden, Mazgirt'te bulunan Elti Hatun Türbesi ise bölgenin güvenliği sebebiyle yerinde incelenememiş ancak diğer türbelerin hepsi yerinde incelenerek, ölçüleri alınmış, fotoğrafları çekilmiş ve kütüphane çalışmaları da arazi çalışmalarıyla birlikte yürütülmüş, yapıların tasvirleri yapılarak belgelenmişlerdir. 12. yüzyılın sonlarından 14. Yüzyılın başlarına kadar neredeyse kesintiye uğramadan inşa edilen kadın türbelerinin sahiplerinin büyük bir kısmının hanedan üyesi oldukları tespit edilmiştir. Bu sebeple bütün bir Türkiye Selçuklu tarihi kadınlar üzerinden ele alınmaya çalışılmış, siyasi yaşamda kadınların önemli bir rol üstlendikleri ve hatta doğrudan yönetimde söz sahibi oldukları ortaya konmuş, sosyal yaşamdaki etkileriyle birlikte dönemin mimari ortamı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu süre içerisinde gerçekleştirdiğim arazi çalışmalarında zaman zaman bana eşlik eden, belki de çok zor ulaşabileceğim kaynakları neredeyse her gün getirerek bütün kütüphanesini bana açan, gözden kaçırdığım ayrıntıları bana hatırlatarak yol gösteren, bazen saatlerce, bazen günlerce bıkıp usanmadan bana mimari anlatan hatta anlatmakla yetinmeyerek çizim üzerinden neredeyse yeniden türbeleri inşa ederek konuyu özümsememe yardımcı olan, her türlü maddi manevi desteğini asla esirgemeyen candan hocam, Prof. Dr. Canan Parla size ne kadar teşekkür etsem azdır.

Tez çalışmam boyunca her türlü desteğini esirgemeyen, konuma dair yeni bir bilgi ya da kaynak gördüğünde hemen beni bilgilendiren değerli hocam Prof. Dr. M. Erol Altınsapan'a çok teşekkür ediyorum. Bizlere iyi bir çalışma ortamı sağlayarak maddi manevi desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Yelda Uçkan'a çok teşekkür ederim.

Yüksek lisans sürecinden beri beni yalnız bırakmayan, çalışma konuma dair her türlü bilgiyi benimle paylaşan değerli hocam Prof. Dr. H. Sabri Alanyalı'ya çok teşekkür ediyorum. Tez kapsamında ele alınan kadın türbeleri ile ilgili fikirlerini benimle paylaşan değerli hocalarım Prof. Dr. Nuray Özaslan ve Prof. Dr. H. Hüseyin Adalıoğlu'na çok teşekkür ederim.

Türbelere ait planların çizimlerini bilgisayarda yeniden elden geçirerek bütün zahmetimi çeken sevgili arkadaşım Araş. Gör. Adem Yurtsever'e konuyla ilgili Arapça kaynakları, kitabe metinlerimi tekrar tekrar okuyarak yeni tespitlerde bulunmama yardımcı olan değerli arkadaşım Araş. Gör. Hüseyin Karaçam'a, yerinde göremediğim Elti Hatun Türbesi'ne ait fotoğrafları bana ulaştıran Öğr. Gör. Zeliha Şenel'e çok teşekkür ederim.

Çalışmamın her aşamasında gerek arazi, gerek kütüphane olsun ya da evde sabahladığım gecelerde hep yanımda olan, maddi manevi her türlü desteğini esirgemeyen, her ümitsizliğe düştüğümde beni toparlayarak başaracağıma bir kez daha inandıran sevgili eşime ne kadar teşekkür etsem azdır, iyi ki varsın.

Sevgili anne ve babam, desteklerini esirgemeyen kardeşim sizler olmasaydınız elbette ki bu çalışma gerçekleşmezdi ve isimlerini sayamadığım tüm aile fertlerine burada bir kez daha teşekkür etmek istiyorum.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Demet KARA

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GÖRSELLER DİZİNİ	xi
ÇİZİMLER DİZİNİ	xxv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TÜRKİYE’NİN SELÇUKLU ÇAĞI (1071-1318) TARİHÇESİ VE BU ÇAĞIN ADLARINA TÜRBE İNŞA EDİLMİŞ KADINLARI.....	8
1.1.Türkiye’nin Selçuklu Çağı (1071-1318) Tarihçesi.....	8
1.2.Türkiye’nin Adlarına Türbe İnşa Edilmiş Selçuklu Çağı Kadınları.....	30
1.2.1. Hükümdarlık yapanlar.....	30
1.2.1.1. Melike Mama Hatun.....	30
1.2.1.2. Safvetüddin Padişah Hatun.....	32
1.2.1.3. Melike-i Muazzama Hüdavend Hatun.....	34
1.2.2. Sultan eşleri.....	42
1.2.2.1. Ümmühan Hatun.....	42
1.2.2.2. Melike Turan Melek Hatun.....	44
1.2.2.3. Mahperi Huand Hatun.....	45
1.2.2.4. Melike Adile Hatun.....	47
1.2.2.5. Gömeç Hatun.....	49
1.2.3. Sultan Kızları.....	51

1.2.3.1. Melike Gevher Nesibe Hatun.....	51
1.2.3.2. Melike Elti Hatun.....	52
1.2.3.3. Şah Cihan Hatun.....	53
1.2.3.4. Melike Çiçek Hatun (Cimcime Sultan).....	54
1.2.3.5. Melike Asiye Hatun.....	54
1.2.3.6. Melike Melek Peyker Hatun.....	55
1.2.3.7. Melike Naima Gevher Hatun.....	55
1.2.4. Statüsü Tespit Edilemeyenler.....	55
1.2.4.1. Ayni (Kadıncık) Ana.....	55
1.2.4.2. Fatma Hatun.....	56
1.2.4.3. Şah Melek Hatun.....	58
1.2.4.4. Rabia Hatun.....	58
1.2.4.5. Burgaç Hatun.....	58
1.2.4.6. Muhterem Hatun.....	59

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’NİN SELÇUKLU ÇAĞI KADIN TÜRBELERİ.....	60
2.1. Mescit Katı Dikdörtgen Tabanlılar.....	61
2.1.1.Eskişehir-Seyitgazi Ayni (Kadıncık) Ana Türbesi.....	61
2.1.2.Sivas-Divriği Melike Turan Melek Türbesi.....	69
2.2.Mescit Katı Dikdörtgen Tabanlı ve Eyvan Biçimliler.....	77
2.2.1.Eskişehir-Seyitgazi Ümmühan Hatun Türbesi	77
2.2.2. Konya Gömeç Hatun Türbesi.....	91
2.3. Mescit Katı Altıgen Tabanlılar.....	105
2.3.1. Tokat Burgaç (Bibi) Hatun Türbesi.....	105
2.4. Mescit Katı Sekizgen Tabanlılar.....	115
2.4.1.Kayseri Gevher Nesibe Hatun Türbesi.....	115

2.4.2.Kayseri Melike Adile (Gaziye Hatun) Türbesi.....	131
2.4.3.Kayseri Mahperi Huand Hatun Türbesi.....	150
2.4.4.Kırşehir Fatma Hatun Türbesi.....	167
2.4.5.Niğde Hüdavend Hatun Türbesi.....	178
2.4.6.Tunceli Elti Hatun Türbesi.....	205
2.5.Mescit Katı Onikigen Tabanlılar	213
2.5.1.Erzurum Hatuniye Medresesi Türbesi (Padişah Hatun / Çifte Minareli Medrese Türbesi).....	213
2.6.Mescit Katı Onikigen İçinde Daire Tabanlılar.....	240
2.6.1. Kayseri Şah Cihan Hatun Türbesi.....	232
2.6.2. Erzurum Rabia Hatun Türbesi.....	254
2.7.Mescit Katı Daire Tabanlılar.....	265
2.7.1. Erzurum Çiçek Hatun (Cimcime Sultan) Türbesi.....	265
2.8.Mescit Katı Dilim İçinde Nişli Tabanlılar.....	272
2.8.1. Erzincan-Tercan Mama Hatun Türbesi.....	272
2.9.Özgün Hali Bilinemeyen Kadın Türbeleri.....	291
2.9.1. Afyonkarahisar Kadın Ana Türbesi.....	291
2.9.2. Afyonkarahisar Melike Melek Peyker ve Melike Naima Gevher Hatun Türbesi.....	303
2.9.3. Kırşehir Muhterem Hatun Türbesi.....	305
2.9.4. Kayseri Şah Melek Hatun Türbesi.....	308

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.DEĞERLENDİRME.....	310
3.1.Türkiye'nin Selçuklu Çağı Kadın Türbelerinin Mimar Ve Sanatkârları.....	368
SONUÇ.....	378
KAYNAKÇA.....	388

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 2.1. Türkiye Selçuklu Çağı Kadın Türbeleri.....	60
Görsel 2.2. Ayni (Kadıncık) Ana Türbesi yeri.....	65
Görsel 2.3. Ayni (Kadın) Ana Türbesi genel görünüm.....	65
Görsel 2.4. Türbenin basık kemerli giriş kapısının eski hali.....	66
Görsel 2.5. Kuzeydoğu cepheden görünüm ve kuzey cephenin batı köşesindeki pencere açıklığı.....	66
Görsel 2.6. Basık kemerli giriş kapısı.....	67
Görsel 2.7. İçeriden görünüm ve batıdaki basık kemerli niş.....	67
Görsel 2.8. Doğu duvarının içeriden görünümü.....	67
Görsel 2.9. Beşik tonoz örtü.....	67
Görsel 2.10. Mekânın ortasındaki ahşap sanduka.....	68
Görsel 2.11. Melike Turan Melek Türbesi yeri.....	74
Görsel 2.12. Şifahane ana eyvanı ve türbenin giriş kapısı.....	74
Görsel 2.13. Melike Turan Melek Türbesi doğu cepheden görünümü.....	75
Görsel 2.14. Türbenin içeriden görünümü.....	75
Görsel 2.15. Türbenin içeriden camiye bakan pencere açıklıkları.....	76
Görsel 2.16. Ümmühan Hatun Türbesi yeri.....	83
Görsel 2.17. Ümmühan Hatun Türbesi genel görünüm.....	83
Görsel 2.18. Batı cephedeki çokgen kesitli payanda.....	84
Görsel 2.19. Kuzey cephe eksenindeki yarım daire kesitli payanda ve cenazelik katı ile mescit katının dikdörtgen biçimli pencereleri.....	84
Görsel 2.20. Türbenin medrese avlusundan görünümü.....	85
Görsel 2.21. Cenazelik katına inen merdiven.....	85

Görsel 2.22. Cenazelik katının basık kemerli giriş kapısı.....	86
Görsel 2.23. Cenazelik katı genel görünümü.....	86
Görsel 2.24. Kuzey duvarının batı köşesindeki dikdörtgen biçimli pencere.....	87
Görsel 2.25. Doğu duvarının güney köşesindeki mazgal pencere.....	87
Görsel 2.26. Cenazelik katındaki ahşap sanduka.....	88
Görsel 2.27. Cenazelik katının sivri kemer profilli beşik tonoz örtüsü.....	88
Görsel 2.28. Mescit katına çıkan çift kollu merdiven.....	89
Görsel 2.29. Eyvan biçiminde yapılan mescit katı.....	89
Görsel 2.30. Kuzey duvarındaki dikdörtgen biçimli pencere açıklıkları.....	90
Görsel 2.31. Eyvandan medreseye bakış ve güneydeki parapet duvarları.....	90
Görsel 2.32. Gömeç Hatun Türbesi yeri.....	96
Görsel 2.33. Gömeç Hatun Türbesi genel görünümü.....	96
Görsel 2.34. Onarım öncesinde türbenin durumu.....	97
Görsel 2.35. Musalla Mezarlığı'nda doğu ve batı kapılarını birbirine bağlayan yol üzerinde türbenin konumu.....	97
Görsel 2.36. Cenazelik katının doğu cephesi ve yuvarlak kemerli pencereleri.....	97
Görsel 2.37. Güney ve doğu cepheden görünüm.....	98
Görsel 2.38. Doğu ve batı cephede bulunan üçgen kesitli payanda işlevinde çıkıntılar.....	98
Görsel 2.39. Gövde bitiminde yer alan dendanlar.....	99
Görsel 2.40. Cenazelik katı giriş açıklığı.....	99
Görsel 2.41. Kuzey cephede bulunan çift kollu merdiven.....	100
Görsel 2.42. Kuzey cephedeki sivri kemerin görünümü.....	100
Görsel 2.43. Mescit mekanının içeriden görünümü.....	101

Görsel 2.44. Güney duvardaki mihrap nişi.....	101
Görsel 2.45. Mescit mekanındaki sanduka biçimi verilmiş iki yekpare taş blok.....	102
Görsel 2.46. Mescit mekanında üç duvarı dolaşan bant.....	102
Görsel 2.47. Mescit mekanının örtüsü.....	103
Görsel 2.48. Kuzey cephedeki sivri kemer karnında bulunan süsleme Kompozisyonu.....	103
Görsel 2.49. Kemer başlangıcı ve sütuncelerin başlıklarındaki süslemeler.....	104
Görsel 2.50. Burgaç Hatun Türbesi'nin yeri.....	108
Görsel 2.51. Burgaç Hatun Türbesi genel görünüm.....	108
Görsel 2.52. Zemin kotu altında yer alan türbe tabanı.....	109
Görsel 2.53. Türbenin batı cepheden zeminden sonra yükselen gövdesi.....	109
Görsel 2.54. Türbe kasnağındaki üçgen girintiler ve kubbe.....	110
Görsel 2.55. Türbe girişine ulaşan merdivenli dar koridor.....	110
Görsel 2.56. Kuzey cephedeki giriş kapısı.....	111
Görsel 2.57. Türbenin içeriden görünümü ve mihrabı.....	112
Görsel 2.58. Gövdenin üst kotunda yer alan yuvarlak kemerler ve pencere açıklıkları.....	112
Görsel 2.59. Kubbeye geçiş ve kubbe.....	113
Görsel 2.60. Türbe içindeki ahşap sanduka.....	113
Görsel 2.61. Yuvarlak kemerin tuğla vurgusu ve süslemeleri.....	114
Görsel 2.62. Yuvarlak kemeri üstten ve alttan sınırlayan yonca dizeleri.....	114
Görsel 2.63. Melike Gevher Nesibe Hatun Türbesi'nin yeri.....	122
Görsel 2.64. Melike Gevher Nesibe Hatun Türbesi genel görünüm.....	122
Görsel 2.65. 1960 onarımı öncesi yapının genel durumu.....	123

Görsel 2.66. Melike Gevher Nesibe Hatun yapı topluluğu kitabesi.....	123
Görsel 2.67. Melike Gevher Nesibe Hatun Türbesi doğu eyvanıyla.....	124
Görsel 2.68. Türbede yer alan ayet kitabesi.....	124
Görsel 2.69. Cenazelik katına inen merdiven basamakları.....	125
Görsel 2.70. Cenazelik ve mescit mekanları girişleri.....	125
Görsel 2.71. Medreseden sonra devam eden payandalar.....	126
Görsel 2.72. Cenazelik katının içeriden görünümü.....	126
Görsel 2.73. Cenazelik katındaki taş sanduka.....	127
Görsel 2.74. Mescit katının genel görünümü.....	127
Görsel 2.75. Yarım daire ve dikdörtgen kesitli nişler.....	128
Görsel 2.76. Üst kattaki dikdörtgen biçimli pencere açıklıkları.....	128
Görsel 2.77. Türbenin piramidal külahı.....	129
Görsel 2.78. Üst kata giriş kapısının silmeleri.....	129
Görsel 2.79. Gövdenin üst kısmında bulunan payandalar ve ayet kuşağı.....	130
Görsel 2.80. Ayet kitabesi bitkisel motifli bezemeleri.....	130
Görsel 2.81. Melike Adile Türbesi yeri.....	141
Görsel 2.82. Melike Adile Türbesi genel görünüm.....	141
Görsel 2.83. Türbenin inşa kitabesi.....	142
Görsel 2.84. Sanatçı kitabesi.....	142
Görsel 2.85. Gövde bitiminde bulunan Âyet kitabesi.....	143
Görsel 2.86. Türbenin kaidesi.....	143
Görsel 2.87. Sekizgen gövdenin doğu yüzü.....	144
Görsel 2.88. Gövdedeki yüzlerin birbirleriyle birleştiği köşelerde yer alan sütunceler.....	144

Görsel 2.89. Kuzeybatı cephede yer alan pencere açıklığı.....	145
Görsel 2.90. Türbenin piramidal külâhı.....	145
Görsel 2.91. Kuzey cephedeki alt kat girişi.....	146
Görsel 2.92. Batı cephedeki taç kapı kuruluşu.....	146
Görsel 2.93. Cenazelik katına girişi sağlayan üç basamaklı merdiven.....	147
Görsel 2.94. Cenazelik katının içeriden görünümü.....	147
Görsel 2.95. Mescit katın içeriden görünümü ve ahşap sanduka.....	148
Görsel 2.96. Güneydoğu-güneybatı duvarlardaki mazgal pencereler.....	148
Görsel 2.97 Türbenin piramidal külâhı.....	149
Görsel 2.98. Mihrabın görünümü.....	149
Görsel 2.99. Mahperi Huand Hatun Türbesi yeri.....	158
Görsel 2.100. Mahperi Huand Hatun Türbesi batı ve güneybatı cepheler.....	158
Görsel 2.101. Mahperi Huand Hatun Türbesi mukarnaslı kaide.....	159
Görsel 2.102. Mahperi Huand Hatun Türbesi medreseye dayanan kuzey cephe.....	159
Görsel 2.103. Kuzeybatı cephe ve üst kısmı.....	160
Görsel 2.104. Batı cephe.....	161
Görsel 2.105. Batı cephe üst kısım.....	161
Görsel 2.106. Güneybatı cephenin üst kısmı.....	162
Görsel 2.107. Güney cephenin üst kısmı.....	162
Görsel 2.108. Güneydoğu cephe.....	163
Görsel 2.109. Doğu cephenin üst kısmı.....	163
Görsel 2.110. Kuzeydoğu cephe.....	164
Görsel 2.111. Kuzeydoğu cephenin üst kısmı.....	164
Görsel 2.112. Saçak altı süslemeleri ve yazısı.....	165

Görsel 2.113.	Türbenin medreseden girişı.....	165
Görsel 2.114.	Türbedeki taş sandukalar.....	165
Görsel 2.115.	Mihrap.....	166
Görsel 2.116.	Mahperi Huand Hatun sandukası güney yüz kitabesi.....	166
Görsel 2.117.	Mahperi Huand Hatun sandukası kuzey yüz kitabesi.....	166
Görsel 2.118.	Fatma Hatun Türbesinin yeri.....	171
Görsel 2.119.	Fatma Hatun Türbesi genel görünüm.....	171
Görsel 2.120.	Türbenin inşa kitabesi.....	172
Görsel 2.121.	Türbenin kaidesi ve güney cephe.....	172
Görsel 2.122.	Batı cephedeki pencere açıklığı.....	173
Görsel 2.123.	Gövde bitiminde yer alan süsleme şeridi ve silmeler.....	173
Görsel 2.124.	Piramidal külahın doğu yüzündeki açıklık.....	174
Görsel 2.125.	Kuzey cephedeki giriş kapısı.....	174
Görsel 2.126.	Mescit mekânına inen merdiven.....	175
Görsel 2.127.	Mescit mekânı.....	175
Görsel 2.128.	Güney ve doğu duvardaki pencereler ile dışa taşkın sivri kemerler.....	176
Görsel 2.129.	Kubbeye geçiş ve kubbe eteği.....	176
Görsel 2.130.	Mescit mekânını örten kubbe.....	177
Görsel 2.131.	Gövde bitiminde yer alan zikzak motifi.....	177
Görsel 2.132.	Melike Hüdavend Hatun Türbesi yeri.....	197
Görsel 2.133.	Hüdavend Hatun Türbesi genel görünümü.....	197
Görsel 2.134.	Türbenin inşa kitabesi.....	198
Görsel 2.135.	İçeride bulunan sanduka kitabeleri.....	198
Görsel 2.136.	Taç kapıda bulunan ayet kitabesi.....	199

Görsel 2.137. Mihrapta bulunan ayet kitabeleri.....	199
Görsel 2.138. Türbenin kuzeybatı cepheden görünüşü ve konumu.....	200
Görsel 2.139. Türbenin taç kapı kuruluşu.....	200
Görsel 2.140. Sekizgen prizma gövdede bulunan süslemeler.....	200
Görsel 2.141. Türbenin içeriden görünümü.....	201
Görsel 2.142. Kubbeye geçiş ve kubbenin görünümü.....	201
Görsel 2.143. Kuzeydoğu cephe kasnağında bulunan süslemeler.....	202
Görsel 2.144. Kuzey cephe ve kasnak süslemeleri.....	202
Görsel 2.145. Kuzeybatı cephe kasnağı süslemeleri.....	203
Görsel 2.146. Batı cephe kasnağı süslemeleri.....	203
Görsel 2.147. Batı cephe ve kasnağı süslemeleri.....	203
Görsel 2.148. Güney cephe kasnağı süslemeleri.....	204
Görsel 2.149. Güneydoğu cephe ve kasnağı süslemeleri.....	204
Görsel 2.150. Melike Elti Hatun Türbesinin yeri.....	209
Görsel 2.151. Elti Hatun Türbesi genel görünüş.....	209
Görsel 2.152. Elti Hatun Türbesi onarım öncesi durumu	210
Görsel 2.153. Türbenin dikdörtgen biçimli pencereleri.....	210
Görsel 2.154. Türbenin eyvanlı girişi.....	211
Görsel 2.155. Türbenin giriş kapısı.....	211
Görsel 2.156. Pencerelerin içeriye yansması.....	211
Görsel 2.157. Türbenin külahının içeriden görünüşü.....	212
Görsel 2.158. Türbe içinde bulunan üç sandukanın günümüzdeki mevcut durumu....	212
Görsel 2.159. Hatuniye Medresesi Türbesi yeri.....	227
Görsel 2.160. Hatuniye Medresesi Türbesi genel görünümü.....	227

Görsel 2.161. Türbenin Medresenin ana eyvanıyla birleştiği yüzü.....	228
Görsel 2.162. Türbenin onarım öncesi görünümü.....	228
Görsel 2.163. Türbenin külahı.....	228
Görsel 2.164. Türbenin ana eyvandan girişi.....	229
Görsel 2.165. Türbenin cenazelik katı.....	229
Görsel 2.166. Türbenin içten görünümü.....	230
Görsel 2.167. Türbe giriş kapısının içerden görünümü.....	230
Görsel 2.168. Türbenin kubbe örtüsü.....	230
Görsel 2.169. Türbenin içinde bulunan nişlerin mukarnas dolguları.....	231
Görsel 2.170. Şah Cihan Hatun Türbesi yeri.....	243
Görsel 2.171. Şah Cihan Hatun Türbesi genel görünüm.....	243
Görsel 2.172. Türbenin onarım öncesi durumu.....	244
Görsel 2.173. İnşa kitabesi.....	244
Görsel 2.174. Türbenin kaidesi.....	245
Görsel 2.175. Türbenin gövdesi.....	245
Görsel 2.176. Kuzeydoğu-güneybatı pencereler.....	246
Görsel 2.177. Gövde bitimi ve piramidal külah.....	246
Görsel 2.178. Mescit katı giriş kapısı.....	247
Görsel 2.179. Mescit katı.....	247
Görsel 2.180. Kuzeydoğu duvardaki pencere açıklığı.....	248
Görsel 2.181. Mihrap nişi.....	248
Görsel 2.182. Mekânın ortasındaki ahşap sanduka.....	249
Görsel 2.183. Gövdeyi örten kubbe.....	249
Görsel 2.184. Kaide bitimindeki mukarnas dolgu.....	250

Görsel 2.185.	Taç kapı kuruluşu.....	250
Görsel 2.186.	Taç kapı cephesinin batı yanında bulunan cephe.....	251
Görsel 2.187.	Batı cephenin güneybatıya bakan cephesi.....	251
Görsel 2.188.	Güneybatı cephe.....	251
Görsel 2.189.	Güney cephenin güneybatı ve güneydoğuya bakan cephesi, güneydoğu cephe ve güneydoğu cephenin doğuya bakan cephesi.....	251
Görsel 2.190.	Doğu cephenin kuzeydoğuya bakan cephesi.....	252
Görsel 2.191.	Kuzeydoğu cephe.....	252
Görsel 2.192.	Kuzeydoğu cephenin kuzeye bakan cephesi.....	252
Görsel 2.193.	Taç kapı cephesinin doğu yanındaki cephe.....	252
Görsel 2.194.	Gövde bitiminde yer alan süsleme.....	253
Görsel 2.195.	Mihrap nişi ve süslemeleri.....	253
Görsel 2.196.	Rabia Hatun Türbesi yeri.....	258
Görsel 2.197.	Rabia Hatun Türbesi genel görünüm	258
Görsel 2.198.	Türbenin onarım öncesindeki durumu	259
Görsel 2.199.	Türbenin kaidesi.....	259
Görsel 2.200.	Türbenin güneydoğu cephesi.....	260
Görsel 2.201.	Kuzeybatı ve güneydoğu pencere	260
Görsel 2.202.	Güneydoğu cephe ve piramidal külah	261
Görsel 2.203.	Kuzey cephedeki mescit katı giriş kapısı	261
Görsel 2.204.	Türbenin içeriden görünümü ve giriş kapısı	262
Görsel 2.205.	Kuzeydoğu-güneydoğu pencere	262
Görsel 2.206.	Mihrap nişi	263
Görsel 2.207.	Silindirik gövdeyi örten kubbe	263

Görsel 2.208. Mescit mekânındaki taş sanduka	264
Görsel 2.209. Çiçek Hatun Türbesi yeri	269
Görsel 2.210. Çiçek Hatun Türbesi genel görünüm	269
Görsel 2.211. İnşa kitabesi	270
Görsel 2.212. Türbenin kaidesi	270
Görsel 2.213. Türbenin güneydoğu cephesi.....	271
Görsel 2.214. Gövde bitimi ve konik külah	271
Görsel 2.215. Mama Hatun Türbesi yeri.....	280
Görsel 2.216. Mama Hatun Türbesi genel görünüm.....	280
Görsel 2.217. Taç kapı nişinin yan yüzlerinde yer alan sanatçı kitabesi.....	281
Görsel 2.218. Taç kapının köşe sütuncelerinin başlıklarında yer alan daire biçimli madalyonlardaki Hz. Muhammed ve Dört Halife isimleri.....	281
Görsel 2.219. Taç kapı sivri kemerinin kemer yüzünde bulunan Ayet kitabesi.....	281
Görsel 2.220. Basık kemerli giriş kapısının üzerinde bulunan Ayet kitabesi.....	281
Görsel 2.221. Türbeyi çevreleyen hendek duvarı, hendek ve kuşatma duvarı.....	282
Görsel 2.222. Kuşatma duvarıyla çevrelenen Mama Hatun Türbesi.....	282
Görsel 2.223. Kuşatma duvarına yerleştirilen Taç kapı kuruluşu.....	283
Görsel 2.224. Avlu duvarı ve üzerine açılmış sivri kemerli nişler ve nişlerin içinde bulunan sandukalar.....	283
Görsel 2.225. Avlu içinde çeşme olarak kullanılan niş.....	284
Görsel 2.226. Çeşme kuruluşundan ayrıntı.....	284
Görsel 2.227. Avlu içinde taç kapının doğusunda bulunan merdiven kuruluşu.....	285
Görsel 2.228. Türbeyi çevreleyen avlu duvarının üstünde yürüme alanı oluşturacak dolaşım alanı.....	285
Görsel 2.229. Mama Hatun Türbesi.....	286

Görsel 2.230. Türbenin cenazelik katı girişi.....	286
Görsel 2.231. Mama Hatun Türbesi cenazelik katı.....	287
Görsel 2.232. Üst kat girişi önündeki merdiven ve seki.....	287
Görsel 2.233. Mama Hatun Türbesi Üst katı.....	288
Görsel 2.234. Avluya giriş taç kapı ve süslemeleri.....	288
Görsel 2.235. Taç kapının doğu ve batı yüzünde bulunan yarım daire kesitli nişler...	289
Görsel 2.236. Taç kapı nişleri üzerinde yer alan süslemeler.....	289
Görsel 2.237. Avluda çeşme kuruluşunu çevreleyen silmede yer alan üzüm salkımı motifli süsleme.....	290
Görsel 2.238. Türbenin üst kat penceresini çerçeveleyen bitkisel motifli bezeme.....	290
Görsel 2.239. Afyonkarahisar Kadın Ana (Asiye Hatun) Türbesi yeri.....	296
Görsel 2.240. Afyonkarahisar Kadın Ana (Asiye Hatun) Türbesi genel görünüm.....	296
Görsel 2.241. Restorasyon öncesi türbenin durumu.....	297
Görsel 2.242. Batıdaki merdiven ve güneyde giriş kapışa ulaşan dar koridor.....	297
Görsel 2.243. Batı ve güney yöndeki pencereler.....	298
Görsel 2.244. Saçak, sekizgen prizma kasnak ve konik külah görünümü.....	298
Görsel 2.245. Türbe girişindeki kuzey-güney yönünde uzanan hol.....	299
Görsel 2.246. Basık kemerli giriş kapısı.....	300
Görsel 2.247. Türbenin içeriden görünümü restorasyon sonrası sıvası temizlenen batı duvarı.....	300
Görsel 2.248. Kuzey duvarındaki dikdörtgen biçimli pencere açıklığı.....	301
Görsel 2.249. Doğudaki basık kemerli giriş kapısı.....	301
Görsel 2.250. Kubbeye geçişi sağlayan pendentifler.....	302
Görsel 2.251. Taş sanduka.....	302

Görsel 2.252. Melike Melek Peyker Hatun-Melike Naima Gevher Hatun Türbesi yeri.....	304
Görsel 2.253. Türbenin genel görünümü.....	304
Görsel 2.254. Muhterem Hatun Türbesi yeri.....	307
Görsel 2.255. Muhterem Hatun Türbesi genel görünümü.....	307
Görsel 2.256. Şah Melek Hatun Türbesi yeri.....	309
Görsel 2.257. Şah Melek Hatun Türbesi (Kubaroglu /Yumurtalı) Mescidi) genel görünümü.....	309
Görsel 3.1. Solda Kuzey Türbe (Celaleddin Hüseyin için), Ortadaki Orta Türbe (Nasır bin Ali için) ve sağdaki Güney Türbe.....	312
Görsel 3.2. Günbed-i Kâbus.....	313
Görsel 3.3. Sivas I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi.....	323
Görsel 3.4. Kayseri Gevher Nesibe Şifahane ve Medresesi.....	323
Görsel 3.5. Seyitgazi Ümmühan Hatun Türbesi.....	325
Görsel 3.6. Boyalıköy Eyvan Türbe.....	325
Görsel 3.7. Afyonkarahisar Sıya Baba Türbesi.....	326
Görsel 3.8. Kastamonu Aşıklı Sultan Türbesi.....	326
Görsel 3.9. Emir Cemaleddin Yavaşgel Türbesi.....	326
Görsel 3.10. Boyalıköy Eyvan Türbe.....	326
Görsel 3.11. Gömeç Hatun Türbesi gövde bitimindeki dendanlar.....	327
Görsel 3.12. Kayseri Avgunlu Medrese ve Türbesi.....	330
Görsel 3.13. Kayseri Hasbek Türbesi.....	332
Görsel 3.14. Mahperi Huand Hatun Türbesi.....	332
Görsel 3.15. Kayseri Şah Cihan Hatun Türbesi.....	338
Görsel 3.16. Kayseri Suli Paşa Türbesi.....	338

Görsel 3.17. Kemah Togay Hatun Türbesi.....	338
Görsel 3.18. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi.....	338
Görsel 3.19. Niğde Sungur Bey Türbesi.....	339
Görsel 3.20. Nahcivan Gülistan Türbesi.....	339
Görsel 3.21. Kayseri Melike Adile Türbesi.....	340
Görsel 3.22. Karragan'daki İkiz Türbeler.....	340
Görsel 3.23. Demavend Burcu (Şeyh Şibli) Türbesi.....	340
Görsel 3.24. Kırşehir Aflak Baba Türbesi.....	343
Görsel 3.25. Sivas Ahi Emir Türbesi.....	343
Görsel 3.26. Van Akçayuva Türbesi.....	343
Görsel 3.27. Burdur Hıdırlık (Dört Ayak) Türbesi.....	343
Görsel 3.28. Nahcivan Gülistan Türbesi.....	344
Görsel 3.29. Fatma Hatun Türbesi külâhının doğusunda bulunan basık kemerli açıklık.....	345
Görsel 3.30. Mahperi Huand Hatun Türbesi.....	346
Görsel 3.31. Kayseri Şah Cihan Hatun Türbesi.....	346
Görsel 3.32. Kayseri Suli Paşa Türbesi.....	347
Görsel 3.33. Kemah Togay Hatun Türbesi.....	347
Görsel 3.34. Niğde Sungur Bey Türbesi.....	347
Görsel 3.35. Nahcivan Gülistan Türbesi.....	347
Görsel 3.36. Kayseri Melike Adile Türbesi.....	348
Görsel 3.37. Karragan'daki İkiz Türbeler.....	348
Görsel 3.38. Demavend Burcu (Şeyh Şibli) Türbesi.....	348
Görsel 3.39. Hüdavend Hatun Türbesi.....	349

Görsel 3.40.	Sungur Bey Türbesi.....	349
Görsel 3.41.	Konya Tacü'l Vezir Türbesi.....	352
Görsel 3.42.	Kayseri Ali Cafer Türbesi.....	352
Görsel 3.43.	Yozgat Şah Sultan Hatun Türbesi.....	352
Görsel 3.44.	Yozgat Çerkez Bey Türbesi.....	352
Görsel 3.45.	Afganistan İmam Kalan Türbesi.....	353
Görsel 3.46.	Türkmenistan Serahs Ebu'l Fazl Türbesi.....	353
Görsel 3.47.	Niğde Hüdavend Hatun Türbesi.....	358
Görsel 3.48.	Kayseri Suli Paşa Türbesi.....	358
Görsel 3.49.	Kemah Togay Hatun Türbesi.....	358
Görsel 3.50.	Niğde Hüdavend Hatun Türbesi.....	358
Görsel 3.51.	Niğde Sungur Bey Türbesi.....	359
Görsel 3.52.	Nahcivan Gülistan Türbesi.....	359
Görsel 3.53.	Erzurum Anonim Türbe.....	364
Görsel 3.54.	Erzurum Karanlık Kümbet.....	364
Görsel 3.55.	Erzurum Gümüşlü Kümbet.....	364
Görsel 3.56.	Kayseri Köşk Medrese.....	365
Görsel 3.57.	Kuzey Tagisken Nekropolü.....	367
Görsel 3.58.	Aral, Mausoleum of Balandy II.....	367
Görsel 3.59.	Tagisken tapınaklarının rekonstrüksiyonu.....	367
Görsel 3.60.	Daire biçimli mezarları görüldüğü bölgeler.....	368
Görsel 3.61.	Türklerin Orta Asya'dan göç yolları.....	368

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 2. 1. Ayni (Kadıncık) Ana Türbesi planı.....	63
Çizim 2.2. Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası planı.....	72
Çizim 2.3. Melike Turan Melek Türbesi planı.....	72
Çizim 2.4. Ümmühan Hatun Türbesi cenazelik ve mescit mekanı planı.....	80
Çizim 2.5. Konya Gömeç Hatun Türbesi cenazelik ve mescit mekanı planı.....	94
Çizim 2.6. Burgaç Hatun Türbesi planı.....	106
Çizim 2.7. Melike Gevher Nesibe Hatun Medrese ve Darüşşifası planı.....	119
Çizim 2.8. Melike Gevher Nesibe Hatun Türbesi cenazelik ve mescit mekanı planı...	119
Çizim 2.9. Melike Adile Türbesi cenazelik ve mescit mekanı planı.....	137
Çizim 2.10. Mahperi Huand Hatun Külliyesi planı.....	152
Çizim 2.11. Mahperi Huand Hatun Türbesi planı.....	152
Çizim 2.12. Fatma Hatun Türbesi planı.....	169
Çizim 2.13. Hüdavend Hatun Türbesi planı.....	187
Çizim 2.14. Elti Hatun Türbesi planı.....	207
Çizim 2.15. Hatuniye Medresesi planı.....	223
Çizim 2.16. Hatuniye Medresesi türbesi cenazelik ve mescit mekanı planı.....	223
Çizim 2.17. Şah Cihan Hatun Türbesi planı.....	238
Çizim2.18. Rabia Hatun Türbesi planı.....	256
Çizim 2.19. Çiçek Hatun Türbesi planı.....	268
Çizim 2.20. Mama Hatun Türbesi planı.....	276
Çizim 2.21. Kadına Ana (Asiye Hatun) Türbesi planı.....	294
Çizim 3.1. Divriği Melike Turan Melek Türbesi planı.....	317
Çizim 3.2. Sivas I. İzzeddin Keykavus Türbesi planı.....	317

Çizim 3.3. Alanya Akşebe Sultan Mecidi ve Türbesi.....	322
Çizim 3.4. Konya Beyhekim Mescidi ve Türbesi.....	322
Çizim 3.5. Kayseri Şeyh Turesan Zaviyesi ve Türbesi.....	322
Çizim 3.6. Tokat Halef Gazi Hanikâhı.....	322
Çizim 3.7. Boyalıköy Eyvan Türbe planı.....	324
Çizim 3.8. Herdena Bahar Baba Türbesi planı.....	324
Çizim 3.9. Kastamonu Aşıklı Sultan Türbesi planı.....	324
Çizim 3.10. Antalya-Nigar Hatun Türbesi planı.....	328
Çizim3.11. Eğil Kasım Bey Türbesi planı.....	328
Çizim 3.12. Eğil Gazanfer (Zatı Ali) Türbesi planı.....	328
Çizim 3.13. Tire Rum Mehmet Paşa Camii Türbesi planı.....	328
Çizim 3.14. Tire Cığaloğlu Ali Paşa Türbesi planı.....	329
Çizim 3.15. Melike Adile Türbesi mihrabı.....	333
Çizim 3.16. Aksaray Sultan Hanı mihrabı.....	333
Çizim 3.17. Sivas I. İzzeddin Keykavus Türbesi mihrabı.....	333
Çizim 3.18. Konya I. İzzeddin Keykavus Türbesi planı ve kesiti.....	336
Çizim 3.19. Konya II. KılıçArslan Türbesi planı.....	336
Çizim 3.20. Mübarizüddin Ertokuş Türbesi planı ve kesiti.....	337
Çizim 3.21. Yusuf Bin Yakub Türbesi planı ve kesiti.....	337
Çizim 3.22. Kırşehir Fatma Hatun Türbesi planı.....	350
Çizim 3.23. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi planı.....	350
Çizim 3.24. Niksar Kulak Türbesi planı.....	351
Çizim 3.25. Kayseri Hasbek Türbesi planı.....	351
Çizim 3.26. Erzurum Anonim Türbe üst kat planı.....	354

Çizim 3.27. Erzurum Gümüşlü Kümbet planı.....	354
Çizim 3.28. Aksaray Selime Sultan Türbesi planı.....	354
Çizim 3.29. Konya I. İzzeddin Keykavus Türbesi cenazelik katı planı.....	354
Çizim 3.30. Boyalıköy Kureyş Baba Türbesi.....	355
Çizim 3.31. Konya I. İzzeddin Keykavus Türbesi.....	356
Çizim 3.32. Konya Tacül Vezir Türbesi planı.....	356
Çizim 3.33. Erzurum Anonim Türbe üst kat planı.....	359
Çizim 3.34. Erzurum Gümüşlü Kümbet planı.....	359
Çizim 3.35. Erzurum Üç Kümbetlerden Silindirik Gövdeli.....	361
Çizim 3.36. Kayseri Sırçalı Türbe planı.....	361
Çizim 3.37. Bayburt Şehit Osman Türbesi planı.....	361
Çizim 3.38. Damgan Kırkkızlar (Cihil Duhteran) Türbesi planı.....	361
Çizim 3.39. Meraga Burcu Müdevver Türbesi planı.....	362
Çizim 3.40. Bitlis Memi Dede batısındaki Türbe planı.....	363
Çizim 3.41. Bitlis Şeyh Tahiri Gurgi Türbesi planı.....	363

GİRİŞ

Türkiye’de Türk Sanatı araştırmaları incelendiğinde türbe mimarisi alanındaki mevcut çalışmaların, çoğunlukla bir şehir ya da bir bölgede bir arada bulunan türbelerin birlikte ele alındığı, bazen de belli bir tarih aralığında bir dönemle sınırlandırarak veya tek tek monografik yayın olarak çalışıldığı tespit edilmiştir. Türkiye sınırları içindeki bütün türbelerin bir arada ve Türkiye sınırları dışındaki örnekleriyle karşılaştırarak bir takım değerlendirmelerle birlikte ele alınan sadece tek bir çalışma bulunmaktadır.

Öte yandan dönem kaynaklarının yetersizliği sebebiyle çoğunlukla siyasi tarih üzerinden bir takım çıkarımlar yaparak ekonomik sosyal ve kültürel yaşamı açıklanmaya çalışılan Türkiye’nin Selçuklu Çağı henüz tam anlamıyla aydınlatılabilmiş değildir. Bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan temel sebepler bunlar olmuştur.

Türklerin Küçük Asya’ya yerleşmeye başladıkları 1071 yılından Türkiye Selçuklu Devleti’nin tarih sahnesinden çekildiği 1318 yılına kadar geçen yaklaşık iki buçuk asırlık zaman dilimi Türkiye’nin Selçuklu Çağı olarak kabul edilmiş, günümüzdeki Türkiye sınırlarını içine alan bu coğrafya daha I. Mesud (1116-1156) döneminden itibaren önce İtalyanlar sonra da diğer batılı devletler tarafından Türkiye olarak anılmaya başlanmıştır ki bu çağda bu coğrafyada Saltuklu Mengücekli, Danişmendli ve Artuklu gibi Türk Devletleri, Türkiye Selçukluları, 13. yüzyılın sonlarına doğru İlhanlılar ve Bizans hüküm sürmüştür. Dolayısıyla 1318 yılına kadar Türkiye’de hangi devletin yönetimi altında yaşamlarını devam ettirdiklerine bakılmaksızın adlarına inşa edilmiş türbeler çalışma kapsamına alınmıştır. Yapılan kütüphane, arşiv ve arazi çalışmaları neticesinde bir Saltuklu, iki Mengücekli ve diğerlerinin Türkiye Selçukluları ile İlhanlı egemenliği altında yaşadıkları tespit edilmiştir. Türbe sahibi kadınların büyük bir kısmı hanedan üyesi olduklarından dönemin siyasetine katkılarının yanı sıra sosyal ve kültürel yaşamlarının bulundukları toplumu nasıl etkilediği, birbirleriyle olan ilişkileri üzerinden dönem tarihi bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan bu çağın kadınları için yapılan türbelerin toplu olarak ele alındığı başka herhangi bir çalışma bulunmadığından bu alandaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasının konusunu Türkiye Selçuklu çağında yaşamış ve adlarına türbe yaptırılmış kadınların statüleri, yaşamları, dönemin siyasi yaşamı içindeki yerleri ve bizzat kendileri tarafından ya da onların adına yaptırılmış türbeler oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Selçuklu çağında inşa edilmiş ilk kadın türbesini 1191-1200 yıllarına tarihlendirilen Erzincan-Tercan'da bulunan Mama Hatun Türbesi oluşturmaktadır. Kronolojik sırayla bu devrin diğer kadın türbelerini Kayseri-Gevher Nesibe Hatun Türbesi (1205), Sivas-Divriği Ahmet Şah Turan Melek Külliyesi'nin Şifahanesi içinde yer alan Melike Turan Melek Türbesi (1228), Eskişehir- Seyitgazi'de Seyit Battal Gazi Külliyesi içindeki Ümmühan Hatun Türbesi (1205-1237) ve Ümmühan Hatun Türbesi'ne dıştan bitişik olan Ayni (Kadıncık) Ana Türbesi (13. yüzyıl başı) Kayseri'de Huand Camii'nde içinde hariminin kuzeybatı köşesinden ayrılmış küçük bir avluda yer alan Mahperi Haund Hatun Türbesi (1238-1254), Kayseri Melike Adile Türbesi (1247), 13. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Şah Cihan Hatun Türbesi, Mazgirt Elti Hatun Türbesi (1252?), Konya Gömeç Hatun Türbesi (13. yüzyılın sonları), Kırşehir Fatma Hatun Türbesi (1287-1288), Afyonkarahisar Kadın Ana Türbesi (13. Yüzyılın sonları), Tokat Burgaç Hatun Türbesi (13. yüzyıl sonu -14. yüzyıl başı), Erzurum Çiçek Hatun Türbesi (1304), Kırşehir Muhterem Hatun Türbesi (13. yüzyıl sonu), Erzurum Hatuniye Medresesi'nin ana eyvanına eklemlenmiş 13. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Padişah Hatun Türbesi, 13. yüzyılın sonları ya da 14. yüzyılın başına tarihlenen Erzurum Rabia Hatun Türbesi ve inşa kitabesine göre 1312-1313 yılında yapılan Niğde Hüdavend Hatun Türbesi oluştururlar. Ayrıca 13. Yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı bilinen Güzdüzalp'in eşi ve Ertuğrul Gazi'nin annesi Hayme Ana adına Kütahya'nın Domaniç ilçesine bağlı Çarşamba Köyü'nde bir türbe yaptırılrsa da türbenin inşası Sultan II. Abdülhamit döneminde gerçekleştiğinden çalışma kapsamına alınmamıştır. Bir buçuk asırlık bir zaman diliminde inşa edilmiş olan bu türbelerin, dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik ortamlarının ürünü olarak ortaya çıktıkları ve çoğunluğunun sultan eşi, annesi, kızı ya da kız kardeşi adına ya da onlar tarafından inşa edildikleri tespit edilmiştir. Bunlardan hanedan mensubu Mama Hatun, Padişah Hatun ve Hüdavend Hatun'un belli zamanlarda devletin yönetimini bizzat ellerinde bulundurarak doğrudan siyasi yaşama yön verdikleri ve hükümdarlık yaptıkları görülmektedir.

Türkiye'nin Selçuklu Çağı'nda inşa edilmiş kadın türbelerini konu alan bu tez çalışması sırasında bir ikisi dışında bu dönemde kaleme alınmış özgün bir kaynağın günümüze gelememiş olmasının eksikliği büyük ölçüde hissedilmiştir. Hükümdarların bile yaşamlarının tam olarak bilinmediği bu zaman diliminde, adlarına türbe yaptırılmış kadınların kimliklerini tespit etmek bu nedenle zahmetli ve büyük bir araştırmayı gerektirmiştir. Bu tez kapsamında türbe sahibi kadınların hayatlarına odaklanılarak

onların kimlik ve statüleriyle tarihi süreç içindeki yerleri tespit edilmeye çalışılmış ve inşa kitabeleri bulunmayan türbelerin karşılıklı değerlendirmelerle tarihlendirilmelerine gayret edilmiş; bazen tümdengelim bazen tümevarım yöntemleri, zaman zaman da her iki yöntem birlikte kullanılmıştır.

Erken tarihli Erzincan-Tercan Mama Hatun Türbesi ile Kayseri Gevher Nesibe Hatun Türbesi hariç diğer türbelerin inşalarının 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ivme kazandığı, bulundukları şehir itibarıyla dönemin siyasi ortamıyla uygun olarak en fazla kadın türbesinin Kayseri’de, özellikle İlhanlıların (Moğol) Selçuklular üzerinde baskı kurdukları dönemde Erzurum’da inşa edildikleri tespit edilmiştir. Kendi türbelerini inşa ettirdiklerini inşa kitabelerine yazdırarak bize bildiren kadınlardan bazıları yine kitabe verilerine göre farklı işlevlere sahip bazı yapıların da banileridir. İçlerinden bazılarının türbelerini diğer yaşamdaki evleri gibi düşünerek inşa ettirdikleri dolayısıyla bu banilerin türbelerinde inanç ve duygularının öne çıktığı ve bu sebeple estetik uygulamalara gidildiği görülür.

Bu tez çalışmasının konusunu teşkil eden türbelerin en erken tarihli örneğini oluşturan Mama Hatun Türbesi’nin plan ve mimari kuruluşu ile inşa edildiği dönemde olduğu gibi yakın tarih ve coğrafyada da bir benzerine rastlanamamaktadır. Kayseri Şah Cihan Hatun ve Niğde Hüdavend Hatun Türbeleri cephelerinde bulunan figürlü süslemeleri ile öne çıkan diğer iki türbedir. Öte yandan bugünkü bilgilerimize göre ister kadın ister erkek türbesi olsun en erken tarihli eyvanlı türbe Ümmühan Hatun Türbesi’dir. Kaidesinin toprak üstündeki bölümünün tamamında mukarnas sıralarıyla oluşturulmuş bir mimari uygulama bulunan Mahperi Huand Hatun Türbesi’nin yanı sıra asıl türbe yapısının önüne eklenmiş eyvanlı giriş mekânı bulunan Elti Hatun Türbesi bu özellikleriyle Türkiye coğrafyası içindeki en erken tarihli örnekler olarak Türk mezar mimarisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptirler.

Arazi ve arşiv çalışmalarının birlikte yürütüldüğü bu tez çalışması Türkiye’nin Selçuklu Çağı’yla sınırlandırıldığından, günümüz Türkiye’sinin sınırları içinde Erken Dönem Türk Devletleri’nde kadın türbeleri aranmış, Saltuklu ve Mengücekliler haricinde Erken Dönem Türk Devletleri’nde inşa edilmiş her hangi bir kadın türbesine rastlanmamıştır. Türkiye topraklarında inşa edilen bizans’a ait bir kadın türbesi bilinmemektedir. Erken Bizans döneminde inşa edilmiş iki mezar yapısının (mausoleum) her ikisi de İtalya’dadır. Saltuklu, Mangücekliler ve Selçuklular konu alan özgün dönem

kaynakları, vakıf kayıtları, dönem tarihini anlatan yayınların yanı sıra, mimari eserlerini ele alan çalışmalarla tek tek türbeleri konu alan monografik yayınlar ve Osmanlı şeriye sicilleriyle dönem üzerine yazılan lisansüstü tezlerden yararlanılarak çalışma gerçekleştirilmiştir.

Birinci el özgün kaynaklardan Eyyubi tarihini anlatan İbn Vâsıl'ın Mama Hatun'un Eyyubi hükümdarı El-Melik'ül Adil'e yazmış olduğu mektup dolayısıyla onun Saltuklulara kısa bir süre de olsa hükümdarlık yaptığı daha sonra kardeşi tarafından hapsedildiği bildirilmektedir. Cemâleddin eş-Şeyyal tarafından yayımlanan Mama Hatun ile ilgili bölümleri Araş. Gör. Hüseyin Karaçam tarafından tercüme edilen İbn Vâsıl tarafından kaleme alınan *Müferricü'l -Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyub* adlı eserden tez çalışması sırasında büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Türkiye Selçuklularının 1192-1280 yılları arasını kapsayan dönemini konu alan hükümdarların yaşam ve eylemlerini anlatırken hayatlarında anne, eş ya da kardeş olarak rol almış kadınların yaşamlarından da kesitler veren bazen de bu dönemde yapılan mimari eserlere değinen dönem tarihçisi İbn Bibi'nin kaleme aldığı Prof. Dr. Mürsel Öztürk'ün çevirisini yaptığı ve *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuknâme)* adıyla yayına hazırlandığı iki ciltlik Selçuklu Tarihi, İbn Bibi'nin Selçuklu tarihinin çevirisi R. Yinanç ve Ö.Özkan tarafından *Selçuknâme* adıyla yayınlanan bir başka edisyonu bu çalışmada kullanılmıştır. Yazarı bilinmediği için *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, adıyla F.N. Uzluk'un çevirisi ile tıpkıbasımını birlikte yayınlanmış *Anonim Selçuknâme* olarak tanınan eserle Aksaraylı Kerimüddin Mahmud'un Moğolların Türkiye Selçukluları üzerinde hâkimiyet kurdukları devrin olaylarına yer veren M. Nuri Gencosman ve F.N. Uzluk tarafından *Selçukî Devletleri Tarihi* adıyla çevirilen *Müsâmeretü'l Ahbâr ve Müsayeretü'l Ahyâr* adlı eserinden bu çalışma kapsamında yararlanılmıştır.

Kendi adına türbe yaptıran kadınlardan I. Alâeddin Keykubad'ın ilk eşi olan Mahperi Huand Hatun'un Selçuklu Sarayı'na gelin gelmeden önce yaşadığı Alâie Kalesi ve babası Kir Fard hakkındaki bilgiler için Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Basılmamış Tercümeler, No:68'de bulunan, Kilikya Ermeni Kralı Hetum'un kardeşi Simbat'ın Ermeni Krallığı'nın 1275-1334 yılları arasındaki tarihine yer verdiği, H.D. Andreasyon tarafından *Başkumandan Simbat Vakâyinâmesi (951-1334)* adıyla tercüme edilmiş eserinden faydalanılmıştır.

Selçuklu devrinin son dönemleri ve Hüdavend Hatun hakkında malumat veren, yerel tarihçilerden biri olan Niğdeli Kadı Ahmed'in 1333 yılında kaleme aldığı *El-Veledü's-Şefik Ve'l- Hafidü'l Halik*'ı adlı eserinin Ali Ertuğrul tarafından tercüme edilerek iki cilt halinde aynı adla yayına hazırlanmış eserinde, Türkiye Selçuklu sultanları sırasıyla tanıtılmakta en sonunda da Hüdavend Hatun'a yer verilmekte ve Hüdavend Hatun'un "*devletli günleri*" hakkında bir değerlendirmede bulunmaktadır. Niğdeli Kadı Ahmed'in bu eseri de tez kapsamında yararlanılan birinci el kaynaklar arasında yerini almıştır.

I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünün ardından Melike Adiliyye'den olan kızlarından birinin Halep hükümdarı ile evlendiğini bildiren İbnü'l Adim'in Türkçeye *Biyografilerle Selçuklular Tarihi: Bugyetü'l-taleb fi tarihi Haleb* adıyla çevrilmiş tarih yazması da çalışma esnasında başvurulmuş birinci el kaynaklardan bir diğeridir.

Bu tez çalışması sırasında sıklıkla başvurulmuş birinci el kaynaklardan bir diğerini de Reşidüddin Fazlullah'ın *Câmi 't -Tevârih* (İlhanlılar kısmı) adıyla iki cilt halinde Türkçeye çevrilmiş tarih yazması oluşturur. Birinci ciltte Büyük Selçuklu Devleti'ne ait bilgiler, ikinci ciltteyse İlhanlı tarihi anlatılmıştır.

Tahsin Yazıcı tarafından da tercümesi yapılan Ahmed Eflakî'nin Ariflerin Menkıbeleri adlı eseri de Selçuklu çağında yaşamış ve türbe sahibi kadınlardan özellikle tasavvufi ilgilenenlerin yaşamlarına dair bilgiler verdiğinden tez süresince başvurulmuş kaynaklar arasında yerini almıştır.

Birinci el kaynaklarının dışında, Osman Turan'ın Malazgirt Zaferi'nin kahramanı Büyük Selçuklu Sultanı Alp Aslan'dan başlatarak, Erken Dönem Türk Devletleri ve Türkiye Selçuklularının tarihine, Moğolların Selçuklular üzerinde hâkimiyet kurdukları döneme, Selçukluların saltanat mücadelelerine, Moğollarla yapılan savaşlara ve Türkiye Selçuklularının yıkılışına yer vererek Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar Türkiye toprakları üzerinde gerçekleşen tarihi olayları kronolojik olarak yer verdiği *Selçuklular Zamanında Türkiye* isimli eserinden büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Türkiye'nin Selçuklu Çağı'nda aynı coğrafyayı paylaşan Erken Dönem Türk devletleri tarihini de ele alan ve kronolojik olarak vermeye çalışan Osman Turan'ın yararlanılan bir diğer kitabı da Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi'dir. Faruk Sümer'in Selçuklular Devri'nde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri adlı Saltuklu ve Mengüceklî

döneminin siyasi sosyal yaşantıları ile mimari eserleri konu alan eseri çalışma boyunca yararlanılan bir diğer kaynaktır.

Selçuklu çağında yaşamış kadınlara ait türbelerin sayıca en fazla olduğu şehir Kayseri olduğundan Kayseri şehri ve bu şehrin mimari eserleri hakkında bilgiler veren Halil Edhem'in *Kayseriyye Şehri* eserinden özellikle Kayseri kadın türbeleri için büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Orhan Cezmi Tuncer'in üç cilt halinde yayımlanan *Anadolu Kümbetleri* adlı eseri Türkiye Selçuklu Çağı türbelerinin toplu olarak tanıtılması açısından bu tez çalışmasının ana başvuru kaynağı olmuştur. Söz konusu eserde O.C. Tuncer'in bizzat yerinde aldığı ölçülere dayanan türbe çizimleri ve mimari yorumları bu çalışmaya büyük ölçüde ışık tutmuştur.

Hakkı Önkal'ın *Anadolu Selçuklu Türbeleri* ismiyle genişletilerek yayımlanan Selçuklu dönemi türbelerinin tek tek kataloglanarak toplu biçimde sunulduğu doktora tezi de çalışma boyunca en çok yararlanılan eserlerden bir diğeridir.

Aynur Durukan'ın kadın banileri tanıttıktan sonra, yer ve inşa tarihlerini belirterek yaptırdıkları yapıların mimari özelliklerinden kısaca bahseden *Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler* adlı makalesi tarafımızdan yararlanılan bir diğer çok önemli çalışmadır.

Tez kapsamında yer alan Divriği Turan Melek Türbesi ve Kayseri Mahperi Huand Hatun Türbesi dolayısıyla bu türbelerin röleve planlarının ve ayrıntılı tanıtımlarının yer aldığı Canan Parla tarafından iki cilt halinde doktora tezi olarak hazırlanan *I. Alâeddin Keykubad Dönemi Yapılarında Biçim ve Estetik* adlı çalışma da tez süresince yol gösterici olmuştur. Ayrıca aynı yazarın *I. Alâeddin Keykubad Dönemi mimari eserleri hakkında bilgilerin bulunduğu ve dönemin inşa faaliyetlerinde devletin nasıl bir rol üstlendiğini gösteren I. Alâeddin Keykubad Dönemi Işığında Anadolu Selçuklu Devletinde Yapı Organizasyonu* adlı makalesi özellikle türbelerin mimar ve sanatkârlarının tartışıldığı bölümlerde yararlanılan kaynaklardan biri olmuştur.

İki katlı kadın türbelerinin mescit mekânlarının bulunduğu ikinci katlarında yer alan mihraplar dolayısıyla bu tezin değerlendirme bölümü hazırlanırken Ömür Bakırer'in *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrablari* adlı çalışmasından yararlanılmıştır. Kitabeler konusunda ise İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Erzurum Tarihi* ve

Konya Tarihi adlı eserlerinde ve 20. yüzyılın başında Erzurum ve Erzincan’da bulunan yapıları kaydederek tarihlendirmeye gayret eden A. Şerif Beygu’nun bu bölge içinde bulunan diğer eserlerle birlikte türbeleri konu edinen çalışması başvuru kaynakları arasında yerini almıştır.

Ayrıca bu tez kapsamında incelenen türbeler için yer aldıkları bölgelerde bulunan Vakıflar Bölge Müdürlüklerinden, yapıların durumları ve onarımları konusunda bilgiler edinilmiştir. Yerinde görüp incelenen Afyonkarahisar, Erzincan (Kemah-Tercan), Erzurum, Kayseri, Kırşehir, Konya Niğde ve Tokat’ta Türkiye’nin Selçuklu Çağı’nda yapıldığı tespit edilen ve kadın türbelerinin ölçüleri alınmak ve fotoğrafları çekilmek suretiyle bugünkü durumları kaydedilmiştir. Ancak Sivas’ın Divriği ilçesinde bulunan Divriği Şifahanesindeki Melike Turan Melek Türbesi sürmekte olan restorasyon çalışmaları; Tunceli Mazgirt ilçesinde bulunan Elti Hatun Türbesi de güvenlik sorunları sebebiyle yerinde incelenememiş, bu türbeler için daha önce yapılan çalışmalardan faydalanılmıştır.

Türkiye’nin Selçuklu Çağı Kadın Türbeleri başlığı altında hazırlanan bu tez çalışması üç ana bölümden oluşmuş, *Türkiye’nin Selçuklu Çağı (1071-1318) Tarihçesi ve Bu Çağın Adlarına Türbe İnşa Edilmiş Kadınları* adlı ilk bölümde dönemin kısa tarihçesi verilmiş ve adlarına türbe inşa edilen kadınların dönem içindeki rol ve yaşantılarıyla statüleri tespit edilmeye çalışılmış ve ikinci bölümde ise çalışma kapsamında yer alan türbeler kataloglanarak mimari özellikleriyle tanıtılmıştır. Değerlendirme bölümü olan üçüncü bölümde ise türbeler benzer örnekleriyle karşılaştırılarak önemli özellikleri vurgulanmaya çalışılmıştır. Konu kapsamında incelenen türbelerin mimar ve sanatkârları dönemin mimari ortamı içinde değerlendirilmiştir. Değerlendirme bölümünde ise Türkiye dışındaki bazı kadın türbelerinden örneklerle de yer vererek tezin konusunu oluşturan türbeler döneminde yapılmış diğer türbelerle benzer ve farklı yönleriyle karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TÜRKİYE’NİN SELÇUKLU ÇAĞI (1071-1318) TARİHÇESİ VE BU ÇAĞIN ADLARINA TÜRBE İNŞA EDİLMİŞ KADINLARI

1.1.Türkiye’nin Selçuklu Çağı (1071-1318) Tarihçesi

1040 tarihindeki kuruluşlarından Malazgirt Zaferi’ne kadar geçen otuz yıllık süreçte Azerbaycan, Suriye ve Irak bölgelerine hâkim olan Büyük Selçuklular, Bizans İmparatorluğu’na karşı 1071 tarihinde kazandıkları Malazgirt Zaferi’nin ardından Sultan Alp Arslan’ın, emir ve komutanlarını Anadolu’nun fethine sevk etmesiyle¹ birden fazla Türk Devleti’nin² kurulmasının ve bu toprakların Türk vatanı olmasının önünü açmışlardır (Turan, 2014, s. 62-67).

Büyük Selçuklu komutanlarından Dilmaç oğlu Alp Tekin Muhammed, 11. yüzyılın son çeyreğinde Erzen ve Bitlis bölgelerinde Dilmaçoğulları (1071-14.yy sonu/15.yy başı); Büyük Selçuklu hanedanından Arslan Yabgu’nun torunu Kutalmış oğlu I. Rükneddin Süleymanşah (1075-1086), 1075 yılında İznik’i fethetmek ve başkent yapmak suretiyle Türkiye Selçukluları; Büyük Selçuklulardan Danişmend Taylu’nun oğlu Gümüş-tekin Ahmet Gazi (Danişmend), 1080 yılında Sivas’ı fethederek Sivas ve Amasya dolaylarında Danişmendli (1080-1178) Devletlerini kurdular (Turan, 2014, s. 67-80, 142). 11. yüzyılın son çeyreğinde Ebû’l-Kâsım (Emir Saltuk), Erzurum’u fethederek Erzurum ve civarında Saltuklu (11.yy son çeyrek-1202); Mengücek Gazi, Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar’ı fethederek Erzincan ve Divriği yöresinde Mengücekli (11.yy son çeyrek-13.yy son çeyrek) (Turan, 2013, s. 71); Çaka Bey, 1081 yılında fethettiği İzmir ve çevresinde Çakalılar (1081-1093) (Şahin, 2016, s.131); aynı tarihlerde Tanrıbermiş

¹ Sümer, 2015, s. 31-32’de, Sultan Alp Arslan’ın, Malazgirt Zaferi’nden sonra Bizans İmparatoru’nun barış şartlarını yerine getirmemesi üzerine Artuk, Saltuk, Mengüçük, Çavuldur, Çavlı ve Danişmend gibi bey ve komutanlarına fethettikleri toprakların kendilerine ve oğullarına ait olacağını bildirdiği, böylelikle fethedilen Anadolu topraklarında birden fazla Türk Devletinin kurulduğu belirtilmektedir.

² Turan, 2014, s. 67,80’de, Kutalmışoğlu Rükneddin Süleyman Şah’ın 1075 tarihinde İznik’i fethederek başkent yapmak suretiyle kurduğu devlete, tarihçilerin Anadolu Selçuklu ya da Türkiye Selçuklu Devleti adını verdiği, beyliklerin de doğrudan kurucularının adı ya da kurucularının baba adlarıyla anıldıkları belirtilmektedir. Gerçekte, fethederek almak suretiyle sahip oldukları toprakları vatan yapan, devlet olma koşullarını tam olarak yerine getiren ve sikke bastırarak bağımsızlıklarını perçinleyen, diğer devletlerle ekonomik ilişkiler kuran bu güçlü siyasi oluşumlara sadece İslami bir unvan olan Sultan yerine emir unvanı kullanan beyleri (hükümdarları) nedeniyle beylik denilmiş olması, onların devlet olma özelliklerini ortadan kaldırmadığı için bu tez kapsamında beylik terimi yerine devlet teriminin kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Bey, Efes'i fethederek Tanrıbermişler; 1097'de Suriye Selçuklularının Diyarbakır'a vali olarak atadıkları İnal Bey, Diyarbakır ve çevresinde İnaloğulları (1097-1183); Sökmen el-Kutbî, Ahlat'ta Ahlatşahlar ya da Sökmenliler (1100-1204) Devletlerini kurdular (Turan, 2014, s.67,71,80,124). Büyük Selçukluların güçlü ordu komutanı Artuk Bey'in oğullarından Muinüddin Sokman, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Hasankeyf'i alarak Hasankeyf Artuklu (1101-1231), Necmeddin İl-gazi, Mardin'i alarak Mardin Artuklu (1108-1409), Artuklu Belek, Harput ve Palu taraflarını fethederek Harput Artuklu (1113-1234) Devletlerini kurdular (Turan, 2014, s.67,80).

Türkiye'nin Selçuklu Çağı, Türkiye Selçukluları ile çağdaşları olan Erken Dönem Türk Devletleri, Bizans, Haçlıların 1204'de İstanbul'da bir Latin Devleti kurmalarından sonra Bizans hanedanından Laskarislerin İznik'te, Aleksios'un Trabzon'da kurdukları Rum Devletleri ile Küçük Ermeni Devleti (Turan, 2014, s.96-97, 288); Türkiye Selçuklularının en parlak devri olarak kabul edilen Sultan I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) zamanında Kastamonu ve çevresinde Selçuklulara tabi olarak kurulan Çobanoğulları (1227-1309) (Turan, 2014, s.619) ile Türkiye Selçuklularının 1243 Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilmelerinin ardından giderek yıkıcı hale gelen Moğol işgal ve baskılarının yaşandığı dönemde kurulan Eşrefoğulları (1288-1326) (Kofoglu, 2016, s. 222, 228); Karamanoğulları (1256-1487) (Başkan, 2016, s.270); Pervaneoğulları (1277-1322) (Odabaşı, 2016, s.382); Karesioğulları (1296-1361) (Turğut, 2016, s.180-186); Hamid oğulları (13.yy sonu-14.yy başı) (Kofoglu, 2016, 231, 240-241); Germiyanogulları (13. yy ikinci yarısı-1429) (Başar, 2016, s. 205, 213); Osmanogulları (1299-1922) gibi Türk Devletlerinin kısmen iç içe geçmiş 1071-1318 yılları arasındaki tarihlerini kapsar.

Moğolların 1256'da Tebriz merkezli olarak kurdukları İlhanlı Devleti ile Mısır-Kahire merkezli Eyyübi ve Memlûklerle ilişkilerin Türkiye Selçuklu Çağı'nın siyasi ortamında çok belirleyici etkilerinin olduğu kuşkusuzdur. Türkiye Selçuklu Çağı, Malazgirt Zaferi'nin kazanıldığı 1071'den Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar geçen (1071-1318) iki yüz kırk yedi yıllık, (yaklaşık iki buçuk asırlık) bir zaman dilimini kapsar. Bu çağda kurulan Türk Devletlerinden Çakalılar ve Tanrıbermişler daha başlangıçta yıkılmış, Danişmendli, Saltuklu, Ahlatşahlar ve Kemah-Erzincan Mengücekli koluna Selçuklular; Divriği Mengücekli kolu ve Türkiye Selçuklularına İlhanlılar (Moğol); İnalogullarına Artuklular; Artuklulara 1409'da Timurlular; 1261'de İznik

Laskarisleri yerini Paleologos Hanedanına bırakmış; Bizans'a 1453'de Osmanlılar; Trabzon Rum Devleti'ne 1461'de yine Osmanlılar; 16. yüzyıla kadar varlıklarını koruyan Dilmaçoğullarına Akkoyunlular son vermişlerdir(Turan, 2014, s. 94-95)..

Türkiye Selçuklularının başlangıçtaki sınırlarını kesin olarak belirleyebilen dönem kaynağı bulunmamakla birlikte Süleyman Şah, 1075'den sonra devletin sınırlarını oldukça genişletmiş, Kocaeli Yarımadası ile Marmara'nın güney sahil bölgeleri, Orta Anadolu ve bazı Güneydoğu Anadolu vilayetlerine hâkim olmuş, 1078 yılında Nikephoros Botaniates'in Bizans İmparatoru olmasına yardım etmiş ve İstanbul Boğazı'ndan geçen gemileri vergiye bağlamış, oluşan bu durum karşısında harekete geçen Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos da diplomatik bir atak yaparak büyük ölçüde tazminat ödemek suretiyle 1081 yılında I. Rükneddin Süleymanşah ile Dragon Çayı anlaşmasını imzalamış ve Selçukluların Dragon Çayı kıyılarına kadar geri çekilmelerini sağlamıştır (Turan, 2014, s. 94-95).

Bu tarihten sonra I. Rükneddin Süleymanşah güneye ve doğuya yönelmiş, 1082-1083'de Tarsus, Adana, Misis, Anazarba yörelerini fethederek Malatya'yı vergiye bağlamış; 1084'de Antakya, İskenderun, Derbesak, Gaziantep, Artah, Hârim, Telbâşir Kalelerini, 1085'de Ceyhan Irmağı yörelerindeki bazı kent ve kaleleri alarak Halep kapılarına dayanmış ve Musul Arap emiri Müslim'i Halep önünde yenmiştir (Turan, 2014, s.98-103).

I. Rükneddin Süleyman Şah'ın Marmara sahillerinden Antakya'ya kadar uzanan ve Suriye'de genişlemeye başlayan hâkimiyeti, sürekli çekişme halinde bulunduğu Büyük Selçukluları ve Suriye Selçuklularını rahatsız etmiş, oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan ile birlikte çıktığı Suriye seferi sırasında Halep yakınlarında Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'la giriştiği savaşta 1086 tarihinde ölmüştür (Turan, 2014, s. 104). Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından rehin alınan Kılıç Arslan ve Kulan Arslan ancak Melikşah'ın 1092'de öldürülmesinin ardından Büyük Selçuklularının elinden kurtularak İznik'e gelebilmiş; 1086-1092'yılları arasındaki altı yıllık süreçte sultansız kalan Türkiye Selçuklularını Emir Ebu'l Kasım ve kardeşi Emir Ebu'l Gazi yönetmiştir (Turan, 2014, s. 125-126). Emir Ebu'l Gazi'den Türkiye Selçuklu tahtını teslim alarak 1092 tarihinde başa geçen I. Kılıç Arslan, Çakalıların kurucusu Çaka Bey ile ittifak kurmuş ve Bizanslılarla mücadeleye girişmiştir (Turan, 2014, s.124). Bizanslıların Selçuklulara karşı topladıkları ve İznik üzerine sürdükleri Haçlı kuvvetlerinin (Birinci Haçlı Seferi) 26

Haziran 1097'de İznik'i ellerine geçirmeleri üzerine bu sırada doğuda bulunan I. Kılıç Arslan, dönüp gelerek Haçlılarla savaşa tutuşmuşsa da İznik'i kurtaramamış, bu olay Selçukluları Marmara bölgesini terk ederek Orta Anadolu'ya çekilmek ve başkentlerini Konya'ya taşımak zorunda kalmışlardır (Turan, 2014, s.128). 1101 yılında I Dânişmend Ahmed Gazi ile birlikte Anadolu içlerinde ilerleyen Haçlı kuvvetlerini imha eden I. Kılıç Arslan, babası I. Rükneddin Süleymanşah'ın sağlığında Selçuklulara tâbi oldukları halde kendisi tahta geçtiğinde bağımsızlıklarını ilan eden Türk Devletlerine karşı mücadeleye girişmiş ve babasının doğuya doğru yayılma siyasetini devam ettirmiştir (Turan, 2014, s.133-134).

Danişmendli hükümdarı Gümüştekin Ahmet'in ölümünden sonra Danişmendlilerle arası açılan I. Kılıç Arslan'ın, 1105 yılında Danişmendoğullarının Malatya kolunu tabiiyeti altına alması, Musul Vilayeti'ni kendi topraklarına katması ve Doğu Anadolu'daki beyleri idaresi altına alması Türkiye Selçuklularını ile Büyük Selçukluları komşu yaparak iki devlet arasındaki rekabeti tekrar canlandırınca Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Türkiye Selçuklularına savaş açmış, I. Kılıç Arslan, 1107 yılında Habur Irmağı kıyısında yapılan savaş sırasında atıyla Habur Irmağı'ndan geçmeye çalışırken 13 Temmuz 1107 tarihinde boğularak ölmüş, Şemsâniyye Köyü civarında kıyıya vuran cesedi Silvan Valisi tarafından yaptırılan türbeye³ defnedilmiştir. (Turan, 2014, s. 135-138).

Büyük Selçuklu ordu komutanı Çavlı'nın, I. Kılıç Arslan'ın savaşa çıkmadan önce veliaht tayin ettiği 11 yaşındaki oğlu Mes'ud ile Musul'u savunan kardeşi Şahinşah'ı rehin alarak Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed'e göndermesiyle (Turan, 2014, s. 138) Türkiye Selçukluları üç yıl süreyle bir kez daha sultansız kalmış, I. Kılıç Arslan'ın oğullarından Tuğrul Arslan doğuda saltanatını ilan etmiştir (Turan, 2014, s. 180). Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Türk Devletlerinin Haçlılarla savaşa tutuştuğu bu dönemde Konya Selçuklu tahtına Hasan Beg sahip çıkmıştır. Selçuklu tahtının sultansız kalmasından yararlanan Bizanslıların Batı Anadolu'daki Türkleri büyük katliamlar yaparak kitlesel olarak öldürmeleri üzerine Büyük Selçukluların serbest bıraktıkları Şahinşah (1110-1116), Konya'da Selçuklu tahtına çıkarak taht mücadelesi içinde olduğu kardeşi Mes'ud'u bir kalede hapsedirmiş ve Bizans üzerine yürüyerek Bursa Ulubat

³ Turan, 2014, s.135-138'de, bu türbeye daha sonraları I. Kılıç Arslan'ın 1130'da vefat eden kızı Saide Hatun ve bazı Türk büyüklerinin defnedildiği belirtilmiştir.

üzerinden Çanakkale'ye kadar ilerleyerek Erdemir ile Karaağaç'ı almışsa da 1113 yılında Akşehir yakınlarında Bizanslılara yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır (Turan, 2014, s. 180-186). Bu arada hapsedildiği kaleden kaçan kardeşi Mes'ud, kayınpederine taraf olarak Danişmendlilerin yanında yer almış ve Şahinşah'ın Danişmendlilerle giriştiği mücadelede Şahinşah'ı yenerek 1116'da Selçuklu tahtına oturmuş, kısa süre içinde yakalanan⁴ Şahinşah ise 1117-1118 yılında Konya'da öldürülmüştür (Turan, 2014, s. 180-186).

Saltanatının ilk yılları, kayınpederi Danişmend Gazi'nin gölgesinde geçen I. Mesud, (1116-1155) Bizans ve Haçlı ordularına karşı büyük başarılar elde ederek devletin sınırlarını genişletmiş, önceleri Büyük Selçuklulara tabi olan Türkiye Selçuklu Devleti 1153 tarihinden sonra I. Mesud'un son zamanlarında tam bağımsızlığını elde etmiş; oğlu II. Kılıç Arslan'ı Anadolu Selçuklu tahtına oturtuktan sonra 1155 yılında ölen Sultan I. Mes'ud, sağlığında Bizans ve Ermenilerle mücadele etmiş, topraklarını genişletmiş, Danişmendlileri kendine bağlamış, günümüzde Samsun'un Vezirköprü ilçesinin olduğu yerde bulunduğu tahmin edilen yerde Simre adlı bir şehir kurmuş ve bu şehri bayındır etmiştir (Turan, 2014, s. 220). Batılılar, Sultan I. Mes'ud dönemine kadar Anadolu'ya Roma ülkesi derken Sultan Mes'ud devrinden itibaren Türkiye (Turkia) adını vermişlerdir (İbn-İ Bibi, 2014, s. 14; Turan, 2014, s. 221).

Sultan I. Mes'ud'dan sonra başa geçen oğlu II. Kılıç Arslan, ilk iş olarak Ermenileri itaat altına almış, 1157'de Musul Atabek'i Nurettin Mahmud'un işgal ettiği yerlerden geri çekilmesini sağlamış, 1158'de Bizans İmparatoru Manuel'i Eskişehir yakınlarında yenmiş, 1165'de Elbistan, Darende, Gedük, Tohma Suyu yörelerini, 1169'da Kayseri ve Zamantı'yı, 1175'de Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya'yı alarak, Danişmendlilerin Kayseri ve Sivas kollarına son vermiş, 1176'da Isparta-Yalvaç yakınlarındaki Kumdanlı (Miryokefalon)'da Bizans İmparatoru Manuel'i yenmiş, 1178'de Malatya'yı alarak Danişmendoğulları Beyliği'ne son vermiş, 1182'de Uluborlu, Kütahya, Eskişehir ve yörelerini fethetmiştir (Turan, 2014, s. 222-231).

Doğu-Batı istikametinde gelişen ve Türkiye'de birleşmeye başlayan ticaret yollarının giderek önem kazanması üzerine Konya-Akşehir yolu üzerinde bir kervansaray

⁴ Turan, 2014, s.180-186'da, Akşehir yakınlarında Buga Rumlarının bulunduğu bir kaleye sığınan Şahinşah'ın, burada yakalanarak gözlerine mil çekildikten sonra Konya'ya götürülerek eşine teslim edildiği ve 1117-1118 tarihinde Sultan Mes'ud'un emriyle eski Şamani gelenek ve Selçuk âdetlerine uygun olarak kanı akıtılmaksızın öldürüldüğü belirtilmektedir.

yaptıran ve Aksaray'ı bayındır eden II. Kılıç Arslan “*ülke hükümdar ailesinin ortak malıdır*” biçimindeki Eski Türk devlet töresine göre 1186'da on bir oğlunu Selçuklu Devleti'nin çeşitli bölgelerine melik tayin etmiş, en küçük oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Borgulu (Uluborlu)'ya göndermiştir.⁵ 1190'lı yıllarda II. Kılıç Arslan'ın oğulları arasında bir yandan taht mücadeleleri diğer yandan da III. Haçlı Seferi başlayınca II. Kılıç Arslan'ın veliaht tayin ettiği en büyük oğlu Kutbeddin Melik-şah, Haçlılarla mücadele etmiş ve bir süre Konya'da tahta oturduktan sonra meliklik bölgesi Sivas'a dönmüştür (Baykara, 1997, s. 3-18). Kutbeddin Melik-şah'ın sultan olmasını istemeyen II. Kılıç Arslan, Haçlı Savaşı atlatıldıktan sonra, Borgulu'ya I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanına gitmiştir. Bu sırada da Aksaray'da bir araya gelen Batı bölgelerinin uçlardaki Türkmenleri Kayseri'ye çekilen Kutbeddin Melik-şah'a karşı ayaklanmışlardır (Baykara, 1997, s. 3-18). Türkmenlere karşı harekete geçen I. Gıyaseddin Keyhüsrev, bu sırada babası II. Kılıç Arslan hastalanınca onu Konya'ya götürmek üzere yola çıkmışsa da II. Kılıç Arslan'ın yolculuk sırasında vefat etmesi üzerine Konya'ya gelindiğinde ilkin şehrin ileri gelenlerinden bağlılık yemini almış, ardından da babasının ölüm haberini vererek 1192'de sultanlığını ilan etmiştir (Baykara, 1997, s. 3-18).

I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1196'da Konya üzerine yürüyen kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah'a aynı yılın 3 Ekim'inde tahtı teslim etmek zorunda kalmış; kardeşleri tarafından yönetilen yerleri alarak Selçuklu ülkesini tek bir hâkimiyet altında toplamaya çalışan II. Rükneddin Süleyman Şah önce Niksar ve Amasya'yı ardından da Ankara ve Malatya dışındaki bütün bölgeleri Selçuklu hâkimiyeti altına alarak, ülke birliğini yeniden sağlamış, Ermeni yayılmasını önlemek ve Ermenilerin işgal ettiği Selçuklu topraklarını geri alabilmek için Kilikya üzerine sefer düzenlemiş, Ereğli Kalesi ve yöresini geri almış ve ayrıca ticaret yolları ve tüccarların güvenliğini sağlamak amacıyla Bizans İmparatorluğu ile bir anlaşma yapmıştır (Kaya, 2006, s. 69-74).

Kilikya Seferi ile Türkiye Selçuklularının güneyde de güvenliğini arttıran II. Rükneddin Süleymanşah, daha sonra Doğu Anadolu'da kurulan diğer Türk devletlerinin topraklarını kendi topraklarına dâhil etmek ve buradaki Türk şehirlerine saldırılarda bulunan Gürcüleri bertaraf etmek amacıyla Doğu Anadolu bölgesine seferler düzenlemiş

⁵ Baykara, 1997, s. 3-18'de, Konya'nın Ilgın ilçesi Mahmuthisar Kasabası'nda bulunan Dediği Sultan Tekkesi'nin 1180 tarihli kitabesinde *melik ve veliaht* olarak anılan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, Borgulu'ya gittiği 1185 tarihinden önce Konya'da bulunmuş olabileceğinin üzerinde durulmuştur.

Artukoğullarının Harput ve Hısnıkeyfa, Mengücekoğullarının Erzincan ve Divriği kollarını tabiiyeti altına almıştır (Turan, 2014, s. 278-283).

II. Rükneddin Süleyman Şah, doğuda Gürcülere, kuzeyde Bizans'a karşı Doğu Anadolu'nun koruculuğunu üstlenen ve yaklaşık bir asırlık bir süreyle bölgede hâkimiyet kuran Türk devletlerinden Saltuklulara son verdikten sonra siyasi ve duygusal⁶ nedenlerle Gürcistan'a sefer düzenlemeye karar vererek Gürcü Kraliçesi Tamara'ya bir mektup göndermiş, bunun üzerine bir elçi göndererek Süleyman Şah'ın mektubunu cevaplayan ve hazırlıklarını yaparak Kars civarına hareket eden Kraliçe Tamara, Zakaria, Şalva ve İvane gibi ünlü komutanlarının idaresindeki Gürcü ordusunu Erzurum'a doğru göndermiştir (Turan, 2014, s. 283). Erzurum'dan Pasinler ve Sarıkamış istikametinde ilerleyen Gürcü kuvvetlerinin Micingerd Kalesi civarında ordugâh kuran Selçuklu askerlerinin pek çoğunu ani bir baskınla esir almaları üzerine Erzurum'a çekilen II. Rükneddin Süleyman Şah, bu sıralarda Ankara ve çevresinin hâkimi olan kardeşi Muhiddin Mes'ud'un Çankırı, Bolu, Kastamonu ve Eskişehir civarını içine alan bir bölgede kendi hâkimiyetini ilan etmesi üzerine önce kardeşinin üzerine yürüyerek ele geçirdiği toprakları geri almış ardından Gürcüler üzerine yeni bir sefer başlatmışsa da Konya-Malatya arasında kulunç hastalığına yakalanarak 6 Temmuz 1204 tarihinde vefat ettiğinden bu seferi tamamlayamamıştır (Turan, 2014, s. 284 -285). II. Rükneddin Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Selçuklu tahtına Tokat'ta meliklik yapan oğlu III. İzzeddin Kılıç Arslan çıkmışsa da sultanlığı, amcası I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1205 yılı Şubat ayında Selçuklu tahtına ikinci kez oturmasıyla yaklaşık sekiz ay sürmüştür (Turan, 2014, s. 288-290).

I. Gyaseddin Keyhüsrev ikinci kez Selçuklu tahtına çıktıktan sonra ilk seferini Karadeniz üzerine⁷, kuzey-güney ticaret yolunun kontrolünü sağlamak amacıyla

⁶ İbn-i Bibi, 2014, s. 95-100'de, Sultan II. Kılıç Arslan döneminde ülkesinin koruyuculuğu ve devletinin devamını sağlamak için çevre coğrafyadan kendisine eş arayan Gürcü Kraliçesi Tamara'nın, görevlendirdiği muhbirlerin kendisine Sultan II. Kılıç Arslan'ın her biri bir bölgenin yöneticisi ve bir sarayın sahibi olan yetişkin on iki oğlunun bulunduğunu bildirmeleri üzerine, Anadolu'ya bir ressam gönderdiği ve bütün şehzadelerin resimlerini çizdirdikten sonra bu resimlerden Süleyman Şah'ı beğenerek Sultan II. Kılıç Arslan'a bir elçiyle mektup göndererek Süleyman Şah ile evlenmek istediğini dile getirdiği, Sultan II. Kılıç Arslan'ın da durumu Süleyman Şah'a bildirmesi üzerine babasının Müslüman olmayan bir kadının sözüne inanarak kendisini ülkesinden uzaklaştırmak istediğini sanan Süleyman Şah'ın öfke dolu bir tepki verdiği belirtilmektedir.

⁷ Kaya, 2006, s. 123-124'de, Gürcistan Kraliçesi Tamara'nın yeğenleri Aleksios ve David'in Karadeniz'e yönelik yayılmacı politikalarının Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan ticaret yollarının güvenliğini tehlikeye atması üzerine Samsun ve civarında bulunan Türk tacirlerin, Karadeniz yolunun kapanarak ticaret yapmalarının engellendiği gerekçesiyle Sultandan yardım istedikleri, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in de

ikincisini Antalya üzerine yapmış, yaklaşık iki ay süren kuşatmadan sonra başlayan şiddetli savaş sırasında bizzat savaş alanında bulunan Sultan, savaştan sonra Alaşehir yakınlarına geldiğinde bir Frenk askeri tarafından sırtından vurularak şehit edilmiştir (İbn-i Bibi, 2014, s. 39-40). I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra devlet büyükleri üç oğlundan⁸ en büyüğü olan Malatya meliki İzzeddin Keykavus'u önce Kayseri'de ardından Konya'da tahta çıkarırlar (Koca, 1997, s.23) I. İzzeddin Keykavus saltanatının ilk yıllarında Selçuklu tahtında hak iddia eden kardeşi Alaeddin Keykubad ile şiddetli bir mücadeleye girişmiş ve çok şiddetli geçen bu mücadeleyi kazanarak kardeşini hapsedtirmek suretiyle sultanlığını korumuştur⁹.

İznik Laskaris Devleti ile anlaşma imzalayan I. İzzeddin Keykavus, Trabzon Rum hükümdarı Kyr Aleksios, Selçuklu topraklarına saldırınca Sinop'a doğru hareket ederek 1 Kasım 1214 tarihinde Sinop'u alır (Koca, 1997, s. 21-35). Daha sonra Ermeni Tekfur Leon'un Kozan (Sis)'in Selçuklulara ödediği harac konusunda zorluk çıkarması üzerine Kozan'a yönelir ve 1216'da günümüzde Adana Saimbeyli İlçe sınırları içinde kalan Hancin Kalesi'ni fetheder¹⁰. Bu olaydan sonra Çaşnigir Emir Seyfeddin Ay-aba, Zeyneddin Başera, Bahaeddin Kutluca, Mübarizeddin Çavlı gibi devlet büyüklerinin öneri ve seçimiyle Erzincan Meliki, Melik Fahreddin Behramşah'ın kızı Selçuki Hatun ile evlenir.¹¹ İbn Bibi, bu evliliğin gerçekleştiği tarihi vermez. Osman Turan, bir takım

bir sefer düzenleyerek Samsun'u almak suretiyle kuzey ticaret yolunun güvenliğini sağladığı bildirilmektedir.

⁸ Koca, 1997, s.23'de, bir kızı, üç oğlu bulunan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonra sırasıyla en büyük oğlu Malatya Meliki İzzeddin Keykavus'un, daha sonra da ortanca oğlu Tokat Meliki Alâeddin Keykubad'ın Selçuklu tahtına çıktığı, kardeşlerin en küçüğünün Koyluhisar Meliki Celâeddin Keyferiddun'olduğu belirtilmektedir.

⁹ Koca, 1997, s. 21-35'de, I. İzzeddin Keykavus tahta çıkmak için Konya'ya doğru yola çıkmaya hazırlandığı sırada tahta çıkmasına itiraz eden kardeşi I. Alâeddin Keykubad'ın, Kayseri'ye doğru hareket ederek Kayseri'yi kuşattıysa da ittifak kurduğu amcası Muğiseddin Tuğrulşah ile Ermeni kontu Leon'un kendisini yalnız bırakması üzerine kendisine karşı atağa geçen Selçuklu askerleri karşısında mücadeleyi kazanamayacağını anlayarak Kayseri kuşatmasını kaldırdığı ve Ankara Kalesi'ne yerleştiği; 1212 yılının ilkbaharında Ankara'da başlayan kardeşler arasındaki taht mücadelesinin yaklaşık bir yıl sürdüğü, 1213 yılının ilkbaharında teslim olan I. Alaeddin Keykubad'ın, I. İzzeddin Keykavus'un hocası Şeyh Mecdeddin İshak'ın müdahalesi ile öldürülmeyle Malatya yakınlarında bulunan Minşar Kalesi'ne gönderilerek burada hapsedildiği belirtilmektedir.

¹⁰ İbn-i Bibi, 2014, s.199-207'de, Tekfur Leon'un çeşitli hediyelerle gelerek, Kozan'dan dönmüş bulunan Sultan'dan özür dileyerek Selçukluya bağlı kalacağına dair söz verdiğini ve ödeyeceği haracı arttırarak tekrar Kozan'ın yönetimini istediğini, I. İzzeddin Keykavus'un da bu özrü ve yeni şartları kabul ederek Kozan'ın yönetimini yeniden Tekfur Leon'a bıraktığını bildirir.

¹¹ İbn Bibi, 2014, s.199-207'de, Devlet adamlarının Erzincan Meliki Fahreddin Behramşah'ın kızını Sultan I. İzzeddin Keykavus'a layık gördüklerini bunun üzerine Sultanın, devlet hazinesinden hazırlanan çeşitli

tarihi olaylara dayanarak evliliğin 1216-1218 yılları arasında yapılmış olabileceğini belirtir¹² (Turan, 2014, s. 345).

Sultan I. İzzeddin Keykavus önceleri amcalarının yönetiminde bulunan Şam yönetiminin değişmesi üzerine düzenlediği Şam seferi başarısızlıkla sonuçlanınca, yenilgiden sorumlu tuttuğu emirlerini öldürtmüştü¹³ de daha sonra üzülmeye verem hastalığına tutulmuş ve hastalığına iyi geleceği düşüncesiyle gittiği Viranşehir’de vefat etmiş, naaşı 1217’de Sivas’ta yaptırmış olduğu şifahanesinin Ahmet bin Ebu-Bekir el-Marendî tarafından türbeye dönüştürülen güney eyvanına defnedilmiştir (İbn Bibi, 2014, s. 221-223). I. Alaeddin Keykubad’ın sultanlığı konusunda görüş birliğine varan devlet adamlarından ¹⁴ Seyfeddin Ay-aba da Malatya Minşar Kalesi’nde tutuklu bulunan Alaeddin Keykubad’a Sultan olduğu haberini götürmüş ve onunla birlikte I. İzzeddin Keykavus’un defni¹⁵ için Sivas’a dönmüş, defin işleri bittikten sonra Konya’ya geçilmiş, Ocak-Şubat 1220 tarihinde de I. Alaeddin Keykubad Selçuklu tahtına oturmuştur (İbn

hediyelerle Erzincan’a bir elçi gönderdiği, Melik Fahreddin Behramşah tarafından büyük bir törenle karşılanan elçinin getirdiği mektuba “*Yüce ve Ulu Allah’ın sonsuz lütuf ve kerem hazinesinden ben kulu için gönderdiği böyle bir iyilik hangi dille anlatılabilir. Eğer Hazreti sultandan evladımın onun kutlu haremine katılması emri gelmişse, bu benim için en büyük iftihar vesilesi, benden sonra gelecekler için de itibar kaynağı olacaktır. Böyle büyük bir padişahın bize böylesine bir iltifatta bulunmuş ve kulunu yüceltmek için böyle bir karar almış olması bizi son derece memnun etti. Bize üç ay mühlet verilirse, düğün ve çehiz hazırlıklarını eksiksiz yerine getiririz*” biçiminde karşılık verdiği, çehiz hazırlamak için istenen sürenin sonunda da nikâh akdinin gerçekleştiği bildirilmektedir.

¹² Turan, 2014, s. 345’de, I. İzzeddin Keykavus’un Ermeniler üzerine yaptığı sefer ve Hancin Kalesi’nin fethi 1216 tarihinde gerçekleştiğinden Sultan’ın Behramşah’ın kızı Selçukî Hatun ile 1216-1218 tarihleri arasında evlenmiş olması gerektiği, Sultan’ın öldüğünde henüz çocuk sahibi olmadığı ya da çok küçük yaşta sadece bir çocuğa sahip olabileceği ileri sürülmüştür.

¹³ İbn Bibi, 2014, s.221-223’de, Halep hükümdarı Selahaddin-i Şam oğlu Melik Zahir’in ölümünden sonra devletin başına küçük yaştaki oğlu geçtiğinden devletin Melik Zahir’in eşi tarafından yönetilmeye başlandığı, durumdan faydalanmak isteyen I. İzzeddin Keykavus’un, Şam’a bir sefer düzenlediği ancak, Şam yöneticilerinin önceden Anadolu’ya gönderdikleri casusların marifeti sonucunda Selçuklu ordusunun yenildiği, emirlerine yenilginin sebebini soran Sultan’ın, verilen cevaplardan tatmin olmayarak bir eve hapsedtiği emirlerini evi ateşe verdirmek suretiyle öldürdüğü belirtilmektedir.

¹⁴ İbn Bibi, 2014, s.228-234’de, yeni Sultan’ın kim olacağının tartışıldığı mecliste üç isim üzerinde durulduğu, bazı devlet adamlarının II. Kılıç Arslan’ın oğlu Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrulşah’ın, bazıları I. İzzeddin Keykavus’un en küçük kardeşi olan Koyluhisar Meliki Celâeddin Keyferiddun’un, bazıları da I. Alâeddin Keykubad’ın Sultan olmasını istediklerini belirtilmektedir.

¹⁵ İbn Bibi, 2014, s. 228-234’de, I. İzzeddin Keykavus’un Sivas’taki yaptırmış olduğu şifahaneye gelen I. Alaeddin Keykubad’ın, devletin ileri gelenlerinden bağlilik yemini aldıktan sonra beyaz atlastan yapılmış bir taziye giysisi giydiğini emirlerin de kûlahlarını ters çevirerek elbiselerinin üzerine beyaz örtü (gâşiye) örttüklerini ve üç gün yas tutulduğunu bildirir.

Bibi, 2014, s. 228-234; Uyumaz, 2003, s. 21). İlk seferini Alanya (Alâiye),¹⁶ üzerine yapan I. Alâeddin Keykubad, Antalya’da kurulan Selçuklu donanmasının da katıldığı iki aylık bir kuşatmanın ardından kentin hükümdarı Kyr Vart’ın kızı ile evlenmiş ve bazı koşulları yerine getirilmesinin¹⁷ ardından kent, Selçuklulara teslim edilmiştir (Uyumaz, 2003, s. 22-23; Turan, 1953, s. 647; Turan, 1980, s. 353-368).

Alanya’nın alınışı kuzey-güney ticaret yolunu daha da güçlendirmiş, deniz yoluna açık, karadan gelebilecek saldırılarla fethedilemez konumuyla Alanya ayrıca Türkiye Selçuklularının kışlık merkezi olmuştur (Fahnrer, 1957, s.200). Osman Turan, Sultan’ın Konya surlarını yaptırdıktan sonra Kayseri’ye geçerek yaz aylarını bu şekilde geçirmesine ve ardından sefere çıkışına dayanarak Alanya’nın 618/1221 tarihinde¹⁸ alındığını ileri sürer (Turan, 1971, s.337). Alanya’dan sonra sırasıyla Alara Kalesi’ni ve Kırım’daki Suğdak Kenti’ni alarak Selçukluların deniz aşırı ticarete etkin rol oynamalarını sağlayan Sultan I. Alaeddin Keykubad’ın devri, Türkiye Selçuklularının en parlak devridir.¹⁹ I. Alaeddin Keykubad Mengücekoğullarının Divriği kolunu tabiyeti

¹⁶ Simbat, 1946, s. 80; Llyod ve Rice, 1989, s. 4’de, I. Alaeddin Keykubad’ın eski adı Kalanoros olan Alanya’yı aldıktan sonra kentte büyük çapta bayındırlık faaliyetleri gerçekleştirmiş olması nedeniyle kentin sultanın adına izafeten Alâiye olarak adlandırıldığı; <https://www.alanya.bel.tr/S/399/Tarihce> Erişim tarihi: 03.05.2019)’de, Alaiye adının, 1935 tarihine kadar kullanıldığı bu tarihten sonra M. Kemal Atatürk tarafından Alanya olarak değiştirildiği bildirilir.

¹⁷ Uymaz, 2003, s.22-23’de, Kyr Vard’ın Antalya Emiri Mübarizeddin Ertokuş’a kaleyi teslim edeceğini bildirmesinden sonra Ertokuş’un vakit kaybetmeksizin Kyr Vard’ın kaleyi teslim edeceğini sultana bildirdiği; İbni Bibi, 1996-I, s. 265-266’de, Kyr Vard’ın, sultana iki mektup gönderdiği, ikinci mektup gelince I. Alaeddin Keykubad’ın, “*Bu adam iyi yetişmiş, bilgili ve akıllı biridir. Onun isteklerini yerine getirmek gerekir. Eğer onun sadakat niyetinin bağlarını akrabalık yoluyla güçlendirme isteğimizi en kısa zamanda ona duyurursak, o zaman onun bize olan güveni daha da artar, bizim merhametlik denizimizden dostluk şerbeti içer*” biçiminde düşüncesini belirttiğini öğrenen Kyr Vart’ın daha önce satın aldığı edepli ve namuslu kadınlarından seçkin birini haremine katılmak üzere Sultan’a gönderdiği, Sultan’ın da Kyr Vart’a Konya Akşehir’in emirliğiyle bir kaç köyün mülkiyetini verdiğini belirten iktâ ve temlik menşuru göndermek suretiyle izdivaç işini tamamladığı bildirilmektedir.

¹⁸Uyumaz 2003, s.23’de Anonim Selçukname ile Osman Turan’ın yayınladığı eski bir takvimde Alanya’nın 618/1221-1222, Niğdeli Kadı Ahmed’in tarih yazmasında 619/1222-1223, Ebu’l-Ferec 620/1223 tarihinde alındığının belirtildiğine dikkat çekilmektedir.

¹⁹ İbni Bibi, 1941, s.98-99,119-120; İbni Bibi, 1996-I, s.283-289; Turan, 1955, s. 648; Turan 1971, s.358-359; Uymaz, 2003, s.34-38’de, Alanya’dan sonra Alara Kalesi’nin alındığı, kışı Antalya’da geçirdikten sonra Kayseri’ye geçen Sultan I. Alâeddin Keykubad’ın aralarında Seyfeddin Ay-aba, Zeyneddin Başara, Mübarizüddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluğca gibi büyük emirlerin de bulunduğu güç ve nüfuz çatışması içinde olduğu 24 emir ve beyini Kayseri Devlethanesi’ne silahsız olarak çağırarak 1223 tarihinde pek çoğunu öldürttüğü, aynı yıl içinde, Kırım Yarımadası’nda bulunan önemli ticaret limanı Suğdak şehrini Moğolların istila ederek halkını perişan ederek uluslararası ticaret yollarının güvenliğini sarsınca Uç Beylerbeyi Melikü’l-Ümara Hüsameddin Çoban’ın komutasındaki Sinop tersanesinde yapılan gemilerle deniz aşırı bir sefer düzenleyerek 1225 yılında Suğdak’ı Selçuklu topraklarına kattığı anlatılmakta; Turan, 1955, s. 658’de, Suğdak’ın fethedilmesinin Selçuklularının Karadeniz ve Akdeniz’de deniz kuvvetleri oluşturdıklarının ve önemli bir donanma kurduklarının göstergesi olduğu belirtilmektedir.

altına aldıktan sonra Melike Adile ile evlenerek akrabalık ilişkisi kurduğu Eyyübilerden Melik Eşref ile birlikte Ağustos 1230 tarihinde Moğolların önünden kaçıp Doğu Anadolu'dan Türkiye topraklarına giren Celaleddin Harzemşah'ı Yassıçemen'de yener.²⁰ Bu olaydan sonra Celaleddin Harzemşah'ı takip eden Moğollar 1232'de Diyarbakır ve çevresine saldırır, Erzen ile Silvan'ı yağmalar, çok sayıda esir almak ve hayvan toplamak suretiyle Anadolu içlerine girer ve Sivas yakınlarındaki İsfehani Kervansarayı'na kadar sokulurlar (Uyumaz, 2003, s. 60-73).

Sultan I. Alâeddin Keykubad, Moğolların Orta Asya ve İran bölgesinde büyük felaketlere neden olarak batıya doğru ilerleyişini, hükümdarlığının ilk günlerinden başlayarak yakından takip etmiş, Konya ve Sivas gibi önemli kentleri surla çevreleterek tedbir almış, Moğolları Anadolu'ya yönlendiren Gürcüler üzerine Kemaleddin Kamyar komutasında bir ordu göndererek²¹ çok sayıda kale ele geçirmiş; Diyarbakır'a yönelik seferi için 1236'da Meşhed Ovası'nda topladığı ordunun hazırlıklarıyla meşgulken ordugâha gelerek kendisini Moğolların tabiliğine davet eden, Moğol Hanı Ögedey'in gönderdiği elçiye olumlu cevap vermiştir (Uyumaz, 2003, s. 67-68; 92). Sultan I. Alaeddin Keykubad, 1237 yılı baharında Mahperi Hunad Hatun'dan doğan büyük oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Erzincan Vilayeti'ne melik tayin edip Eyyübi Melikesi Adiliye Hatun'dan doğan bir yaşındaki küçük oğlu İzzeddin Kılıçarslan'ı bütün emirlerine biat ettirerek veliahd ilan ettikten sonra ordunun son hazırlıklarıyla meşgulken düzenlediği büyük törende yediği kuş etinden zehirlenmiş ve 1 Haziran 1237 Pazartesi günü Kayseri Keykubadiye Sarayı'nda vefat etmiştir (Turan, 1971, s. 357,389). Anonim Selçuknâme'ye göre, ahlaksız emirlerle anlaşılarak babasını zehirleten II. Gıyaseddin Keyhüsrev'dir (Uzluk, 1952, s. 31). II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kendisi dururken bebek yaştaki kardeşinin veliahd ilan edilmesini hoş karşılamayacağı kabul edilebilirse de babasını zehirlediğini kaydeden her hangi bir kaynak bulunmamaktadır (İbni Bibi, 1996, s. 19-20). İbni Bibi'ye göre, babasının ölmek üzere olduğunu öğrenen II. Gıyaseddin

²⁰ Uyumaz, 2003, s. 60-73'de, Celaleddin Harzemşah'ın 1220'li yılların sonlarına doğru Moğollardan kaçarak geldiği Türkiye topraklarında Ahlat'a saldırıp etrafı yağmalaması nedeniyle bu savaşın çıktığı belirtilmektedir.

²¹ İbni Bibi, 1996, s.37; Uyumaz, 2003, s.68'de, Kamyar'ın, Gürcüler üzerine yürüyerek çok sayıda kale ele geçirdiği, bu olaydan sonra Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın, Sultan I. Alaeddin Keykubad'dan özür dileyerek Selçuklu Sultanı ile akrabalık kurabilmek için kızını, Sultan'ın oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlendirmek isteğinde bulunduğu, Sultan'ın da siyasetine uygun bularak bu özrü ve isteği kabul ettiği belirtilmektedir.

Keyhüsrev, hiç vakit geçirmeden devletin ileri gelenleri ve emirlerini kendisine taraf olmaya davet etmiş²² ve bu davetine olumlu cevap almıştır (İbni Bibi, 1996, s. 19-20).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinin en zorlu olaylarından olan ve 1240 yılında gerçekleşen Babai İsyanın çok kanlı bir biçimde bastırılmasının ardından 1241’de Moğol ordu komutanı Baycu Noyan, Erzurum’u kuşatarak şehri tahrip etmesiyle Anadolu’ya yönelik Moğol akınlarının önünü açmıştır (Sevim ve Merçil 1995, s. 471). 1243’de Köseadağ Ovası’nda toplanan Selçuklu ordusundan Moğolların üzerine gönderilen öncü kuvvetlerin yenilip, II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in savaş meydanından kaçması üzerine Selçuklu ordusu savaşmaksızın dağılmış, Moğollar, bu kolay zaferin ardından doğrudan Sivas’a yönelmiş ve kenti üç gün boyunca yağmalayarak hazinesine el koymuş, daha sonra yollarına devam ederek işgal ettikleri Kayseri ve Erzincan’ı büyük ölçüde tahrip etmiş, yıkım ve kıyımlarda bulunmuşlardır (Sevim ve Merçil 1995, s. 472). Olup bitenler, Kayseri ve Malatya gibi büyük şehirlerde ve bölgenin diğer kesimlerinde yaşayan varlıklı kesimin evlerini terk ederek Kozan (Sis) üzerinden Halep’e gitmelerine neden olmuştur (İbni Bibi, 2007, s. 182; Sevim ve Merçil 1995, s. 472).

Halep’e gitmek için yola çıkanlar arasında bulunan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in kızı ile annesi Mahperi Huand Hatun, Kozan’a (Sis) vardıklarında Ermeniler tarafından alıkonularak Moğollara teslim edilmişlerdir. (İbni Bibi, 1996-II, s. 79; İbni Bibi, 2007, s. 179). Simbat’a göre, Mahperi Huand Hatun, II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in kızıyla birlikte Kilikya’ya iltica etmiş, Moğolların kendi topraklarına saldırılmasından korkan Ermeniler de Mahperi Huand Hatun ile yanındakileri Moğollara teslim etmişlerdir (Simbat, 1946, s. 86). Mahperi Huand Hatun’un yanında II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in eşlerinden Gürcü Hatun (Edhem, 1982, s. 95; Çayırdağ, 2001, s. 87) ya da Gaziye Hatun’un bulunduğu; Sultan ailesi Ermeni topraklarına ulaştığında Kral Hetum’un, durumu Moğollara ilettiği ve ardından Moğollara teslim ettiği, Mahperi Huand Hatun ile Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in eşinin akıbetinin bilinmediği, türbesinde bulunan tarihsiz sanduka kitabesinde şehide olarak anılan Mahperi Huand

²² Quentin, 2006, s. 52’de, Büyük emirlerden Sadeddin Köpek’in, “*benimle gel seni hemen sultan yapacağım*” diyerek II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Kayseri’ye gitmek için yola çıktığı, yolda Keykubadiye’ye gitmekte olan Franklara rastladıkları ve onların yardımıyla Sultan I. Alâeddin Keykubad’ın ölürken iki meşru oğlu olmasına rağmen, gerçek mirasçısıymış gibi kılıcını verdiği gayrimeşru oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev’i başa getirdiğini bildirir. Simont de Saint Quentin, 1246-1247 tarihinde Moğol ordugâhına giderken Anadolu’dan geçen bir Dominiken rahiptir.

Hatun'un Moğollar tarafından öldürülmüş olabileceği yolunda ileri sürülmüş bir görüş de bulunmaktadır (Gökhan, 2012, s. 100). Simbat'a göre; annesi ve kızının Moğollara teslim edilmesine çok öfkelenen II. Gıyaseddin Keyhüsrev, süvari kuvvetlerinin başında girdiği Babaron Dağı'ndan²³ ovaya inerek her tarafı yakıp yıkmıştır (Simbat, 1946, s. 86). Devlet adamlarının önce Moğol ordu komutanı Baycu Noyan ile barış anlaşması yapmaları ardından bu anlaşmayı Moğol Hakanı Batu Han'a onaylatmalarından (642/1244-1245) ve ortalığın biraz durulmasından sonra Türkiye Selçukluları 644/1246-1247'de Moğolların izniyle Kilikya Ermenilerine karşı harekâta geçmiş ve Tarsus kuşatılmışsa da Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ani ölümüyle kuşatma kaldırılmıştır (Sevim ve Merçil 1995, s. 473). Anonim Selçuknâme, Sultan'ın Tarsus kuşatması sırasında sıtma ya da tifoya yakalanarak Konya'ya gittiğini, 643 yılı Recep ortası/1245 yılı Kasım ortasında öldüğünü ve Konya'daki Sultanlar (II. Kılıç Arslan) Türbesi'ne gömüldüğünü bildirir (Uzluk, 1952, s. 33). Tarsus kuşatmasının tarihi olan 644/1246-1247 ve Halil Edhem'in sikkelere dayanarak II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölüm tarihi olarak ileri sürdüğü 644/1246 tarihi (Edhem, 1982, s. 109) ile Anonim Selçuknâmenin bildirdiği Recep ayının ortası örtüştürülürse II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1246 yılı Kasım ortasında ölmüş olduğu kabul olunabilir (Sevim ve Merçil 1995, s. 475).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, geride II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykubad adlarındaki küçük yaşta üç oğul bırakmış, veliahd seçtiği Gürcü Hatun'dan doğan II. Alâeddin Keykubad'ın (Aksaraylı, 1943, s. 133) yerine Konyalı bir Hristiyan'ın kızı olan Berduliye Hatun'dan doğan en büyük oğlu II. İzzeddin Keykavus²⁴ Türkiye Selçuklularının Sultanı olmuştur (Sevim ve Merçil 1995, s. 475).

II. İzzeddin Keykavus'un, birçok olaydan ve etrafında bulunan bütün güçlü kişilerden çeşitli planlarla kurtulmayı başaran veziri Sahib Şemseddin İsfehani. 1249'da ölünceye kadar geçen yaklaşık iki yıllık süreçte iki önemli olay dışında devleti huzur ve sakinlik içinde yönetmiştir (İbn Bibi, 2014, s. 525-533). Sahib Şemseddin İsfehani bu olaylardan ilkinin oluşturan uç beylerinden Ahmet isimli bir kişinin, kendisinin I. Alâeddin

²³ Babaron Dağı, Mersin'in 40 km güneyinde Çandır (Barbaron) Kalesi'nin bulunduğu yerdir.

²⁴ İbn Bibi, 2014, s. 465-467'de, Gürcü Hatun'a evlendikten sonra âşık olan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, bu nedenle büyük oğulları yerine Gürcü Hatun'dan doğan en küçük oğlu II. Alâeddin Keykubad'ı veliaht tayin ettiğini ancak, kendisinden sonra Konyalı bir Hristiyan'ın kızı olan Berdûliye Hatun'dan doğan en büyük oğlu II. İzzeddin Keykavus'un Selçuklu tahtına çıktığını belirtir.

Keykubad'ın oğlu olduğunu iddia ederek başlattığı isyanı bastırmakla uğraşırken Moğol hükümdarı Göyük Han'ın tahta çıkış merasimi için Moğol ülkesine gitmiş bulunan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın iki bin Moğol askeriyle döndüğü ve bütün Selçuklu ülkesine hâkim olduğu haberini alınca ordunun maaş ve donanmasından sorumlu olan Reşideddin'i altın ve kıymetli taşlarla Moğol Han'ına gönderir, Emir Reşideddin Kemah'a vardığında IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve maiyetinin kendilerine yaklaştıklarını öğrenince yanındaki ganimeti Kemah Kalesi'ne bırakarak birkaç arkadaşı ile birlikte Haleb'e kaçar (Sevim ve Merçil 1995, s. 475-476). Moğol hükümdarı Güyük Han, tahta çıkışı nedeniyle yapılacak törenlere davet ettiği Sultan II. İzzeddin Keykavus'un, gelmeyerek yerine kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın gönderilmesine içerlemiş ve IV. Rukneddin Kılıç Arslan'ı²⁵ Türkiye Selçukluların Sultanı olarak atamak suretiyle devleti büyük bir siyasi kriz içine sokmuştur (Sevim ve Merçil 1995, s. 475-476). Bu olaydan sonra iki kardeş arasında başlayan düşmanlık ve taht mücadelesi kardeşlerin 1249'da savaşmasına neden olmuş, savaşı Sultan II. İzzeddin Keykavus'un kazanması durumu daha da güçleştirmiş,²⁶ sorunun çözümü için Celaleddin Karatay'ın vezirliğe getirilmesi ve üç kardeşin aynı anda tahta çıkarılmasından başka bir yol bulunamamıştır. (Sevim ve Merçil 1995, s. 476).

Israrlar karşısında mecbur kalarak 1254 tarihinde Kayseri'den Moğolistan'a hareket etmiş bulunan II. İzzeddin Keykavus'a, Celaleddin Karatay'ın (öl.1254) ölüm haberi yoldayken ulaşınca Konya'ya geri dönen sultan yerine en küçük kardeşi II.

²⁵ Turan, 2014, s. 481-484'de, Anadolu'nun Sivas, Kayseri, Malatya gibi birçok ilinde hükümdarlığı tanınan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın, 1249 yılında Selçuklu tahtına oturduğu, Şemseddin İsfehani'nin yakalanması için kendi yanındaki emirlerden Sârimüddin Alp-saru ve Fahreddin Sivastos'u görevlendirdiği bildirilir.

²⁶ İbn Bibi, 2014, s. 554-557; 562-565'de, Sultan II. İzzeddin Keykavus ve Şemseddin İsfehani'in, güney sahillerindeki bir kalede isyan başlatmak istemişlerse de Celaleddin Karatay'ın bu isyanı engellediği ve üç kardeşi aynı anda Selçuklu tahtına oturtmayı başardığı; Şemseddin İsfehani'nin hapsedildiği ve 25 Mart 1249 tarihinde başı kesilerek öldürüldüğü, bunun üzerine II.İzzeddin Keykavus ile IV.Rükneddin Kılıç Arslan'ın ayrı ayrı hükümdarlıklarını ilan ettikleri; Aksaray Ovası'nda karşılaşan ordularının birbirine üstünlük sağlayamadığı, oluşan bu ortamın vezirlik makamına önerilen ve getirilen kişiler için büyük sıkıntı yarattığı, sonuçta İmam Necmeddin'in vezirlik makamına getirildiği, ancak işlerin kurallara uygun yürümediğini görerek vezirlik görevinden istifa ettiğini, bu arada Moğol hükümdarı Batu Han'ın, Şemseddin İsfehani'nin öldürülüşü ile ilgili rahatsızlığını bildirmek ve ilave vergilerin toplanmasını sağlamak amacıyla Selçuklu Sarayı'na bir elçi heyeti gönderdiği, elçilerinin Selçuklulara yönelttiği soruları yanıtlamak amacıyla birçok malla yola çıkan Tuğracı Şemseddin Mahmud'un, yanına gittiği Moğol Hakanı Batu Han'ı ikna ettiği, bunun üzerine Batu Han'ın Tuğracı Şemseddin Mahmud'u vezirlik makamına, diğer bazı kişileri de bazı çeşitli devlet görevlerine atadığı ve Türkiye Selçuklularına sultan olacak meliğin bundan gelerek kendisinden icazet almasını buyurduğu ve bu isteğinin yerine getirilmesi için sürekli elçiler göndermeye başladığı belirtilmektedir.

Alaeddin Keykubad'ı Moğolistan'a göndermişse de kardeşinin, Moğolistan'dan tek başına sultan olarak geri döneceği korkusuna kapılarak II. Alaeddin Keykubad'ı²⁷ Erzurum'a ulaştığında aynı yıl içinde (1254) öldürtmüştür (Sevim ve Merçil 1995, s. 476).

Moğol Hakanı Hülagü Han, Altınorda Hakanı Batu Han'ın ölümü üzerine 1255 yılında Ceyhun Nehri'ni geçmiş, kendisine kışlak olarak Mugan'ı seçerek burada bulunan Baycu Noyan'dan bölgeyi boşaltmasını istemiş (Erdem, 1995, s. 122), bölgeyi terk eden Baycu Noyan da Köseadağ Savaşı sonrasında Selçuklularla Moğollar arasında yapılan anlaşmaya uymayarak yönünü Türkiye'ye çevirmiş; 14 Ekim 1256 tarihinde Selçuklu ordusuyla Moğol ordusu Aksaray Sultan Hanı düzlüğünde savaşa tutuşmuştur.²⁸ Mağlup olacağını anlayan II. İzzeddin Keykavus yanında bulunan Şarabsalar Hüsameddin Akbaş, Kondistabl ve onun kardeşi Emir-i Meydan gibi bazı yakınlarıyla Ahmedek Kapısı'ndan çıkarak Antalya'ya yönelmiş, Üstüddar Nizameddin Ali b. İlalmış da başkent Konya'ya giderek savaşın bir an önce son bulmasını sağlamak ve Noyan'ın gönlünü yapmak için

²⁷ İbn Bibi, 2014, s. 554-557; 562-565'de, II.İzzeddin Keykavus, IV.Rükneddin Kılıç Arslan ve II.Alâeddin Keykubad'dan oluşan üç kardeş sultanın, Sahib Kadı İzzeddin, Atabeg Emir Celaleddin Karatay, Beylerbeyi Şemseddin Yavtaş, Emir-i ahur Fahreddin Arslandoğmuş ve Pervane Nizameddin Hurşid ile Moğol Hakanı'nın yanına gitmek üzere Kayseri'ye doğru hareket ettiklerini, yolda aralarında Altunaba'nın zehirlenerek öldürülmesinin de bulunduğu bir çok olayın yaşandığını, Sultan II. İzzeddin Keykavus'un, kardeşleri IV. Kılıçarslan ve II. Alâeddin Keykubad ile yanlarında bulunan Celaleddin Karatay, Şemseddin Yavtaş ve Fahreddin Arslandoğmuş'u Kayseri'de bırakarak adamlarıyla Moğol Hakanı'nın yanına gitmek üzere Sivas'a doğru yola çıktığını, ancak Emir Celaleddin Karatay'ın ölüm haberini alınca geri dönerek küçük kardeşi II. Alâeddin Keykubad'ı, Emir Seyfeddin Torumtay, Naib Şücaeddin Abdurrahman, Lala Emir Bedreddin Muslih ve Kabız-ı Nureddin Abdullah ile birlikte Moğol Hakanı'nın yanına gönderdiğini; s. 566-571'de, II. Alâeddin Keykubad'ı Moğol Hakanı'nın yanına gönderdikten sonra Konya'ya geçen II. İzzeddin Keykavus ile IV.Rükneddin Kılıçarslan'ın ile aralarının açıldığını devlet adamlarının taraf tutmalarıyla iki kardeşin sürekli kavga etmeye başladıkları, sonuçta adamlarıyla Kayseri'ye gitmek üzere yola çıkan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın, Aksaray il sınırını geçerek önce Hoca Mesud Kervansarayı'na, ertesi gün de Develi'ye ulaştığını, burada görüştüğü Emir Samsamüddin'den yardım istediğini, Emir Samsamüddin'in de Elbistan subaşı Felekeddin Halil ile Hüsameddin Baycar'a haber göndererek sultanın ordusunu takviye etmeye gayret ettiği; kardeşini ikna etmek için Sultan II. İzzeddin Keykavus'un gönderdiği ordunun IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Develi'ye ulaştığını öğrenerek geri döndüğünü, bu olaydan sonra iki sultanın ordusunun savaşa tutuştuğunu, yenilen ve adamları öldürülen Sultan IV.Rükneddin Kılıç Arslan'ın, Kozan(Sis)'a gitmek üzere yola çıktı ancak, yolda yakalanarak II. İzzeddin Keykavus'un yanına getirildiği, iki kardeşin tekrar barıştığını, Sultan II. İzzeddin Keykavus'un Amasya ya da Borgulu'da ikamet edebileceğini söylemesi üzerine Amasya'yı tercih eden IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın bir süre burada kaldıktan sonra rahatsızlığı nedeniyle Borgulu'ya geçtiği anlatılmaktadır.

²⁸ İbn Bibi, 2014, s. 576-581'de, Baycu Noyan'ın çok sayıda askerle Anadolu'ya girdiği, öncü birliklerinin Erzincan'a ulaştığı haberi gelince o sırada Ağaçerileri dağıtmakla meşgul olan ordunun derhal Kayseri'ye döndüğü, devlet büyüklerini toplayan Sultan'ın, Pervane Nizameddin Hurşid'i niyetini öğrenmek amacıyla Baycu Noyan'ın yanına gönderdiği ve kısa sürede çok sayıda asker topladığı; Baycu Noyan'un yanından dönen elçi heyetinin Baycu Noyan'ın savaşa yapma isteğinde olmadığını bildirmelerine rağmen çevresindekilerin de etkisiyle savaşıma karar veren Sultan'ın ordusuyla Moğol ordusunun Aksaray Alâeddin Kervansarayı (Sultan Han) yakınında savaşa tutuştuğu belirtilmektedir.

birçok hediye hazırlamaya koyulmuş, Emir-i Ahur Fahreddin Arslandoğmuş ve yakınları da Borgulu'da hapiste bulunan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı hapisten çıkararak başkent Konya'ya getirmek suretiyle Selçuklu tahtına oturtmuşlardır.²⁹

IV. Rükneddin Kılıçarslan Selçuklu sultanı olduktan sonra Baycu Noyan onu başkent Konya'nın surlarını yıktırmak için zorlamışsa da IV. Rükneddin Kılıçarslan sadece şehrin dış kale duvarlarını yıkmış; Baycu Noyan'ın Mugan'a dönmek üzere yola çıkmasını fırsat bilen Sultan II. İzzeddin Keykavus İznik'ten Konya'ya, IV. Rükneddin Kılıçarslan ise İlhanlı (Moğol) Hakani'na gitmek üzere yola çıkmış, Beylerbeyi Melikü'l ümera Şemseddin Yavtaş'ın naiblerinden Taceddin Erzincani ile Tercüman Zaireddin Resul Kayseri civarına gelen Sultan II. İzzeddin Keykavus'u ülkenin yarısının yönetimi için ikna etmeye uğraşmışlarsa da buna razı olmayan ve başkent Konya'ya gelip Selçuklu tahtına oturan II. İzzettin Keykavus, kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a karşı savaşmak için hazırlıklara başlamıştır ³⁰ (İbn Bibi, 2014, s. 587-591).

²⁹ İbn Bibi, 2014, s. 576-580'de, Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın tahta oturduktan sonra görüşmek üzere gittiği Baycu Noyan'ın yanında bir müddet kaldığını, Baycu Noyan'ın torunu Yisutay'ı Antalya'da bulunan Sultan II. İzzeddin Keykavus'u getirmekle görevlendirdiğini, Sultan II. İzzeddin Keykavus'un Yisutay'ı atlatarak yakınlarıyla İznik (Laskaris)'e doğru yola çıkması üzerine Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'a daha fazla ilgi göstermeye başladığını belirtir.

³⁰ İbn Bibi, 2014, s. 576-585'de, Erzincan'da bulunan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın, II. İzzeddin Keykavus'un savaş hazırlıklarını duyunca güvendiği emirlerden Tokat yöneticisi Muineddin Pervane'ye haber verdiğini, haberi alan Muineddin Pervane'nin de Moğol ordusunun tümen komutanı Bayan'la işbirliği yaparak, Tokat'a doğru hareket ettiğini ancak, Yıldız Dağı'na gelindiğinde Şah Melik'in ordusuyla karşılaşarak yenildiğini, diğer yandan başına bir felaket gelmek üzereyken IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Emir-i ahur Necmeddin Ferruh tarafından Erzincan'a doğru kaçan askerlere yetiştirdiğini, Muineddin Pervane'nin bu askerlerin arkasından Erzincan'a gittiğini ancak, uğradığı yenilgiyi hazmedemediği için buradan İlhanlı Hakani'nin yanına giderek asker istediğini, Hülagu Han'ın da bu isteği yerine getirerek Muineddin Pervane'yi yanına kattığı Moğol askerleriyle birlikte Anadolu'ya gönderdiğini, önce Erzincan'a gelen ve burada birkaç gün kalan Moğol askerlerinin yola çıkarak Niksar'ı ele geçirdiklerini ve bu kentin emirliğinin Muineddin Pervane'ye verilmesini sağladıklarını; tüm bu olaylar yaşanırken II. İzzeddin Keykavus'un Moğolların yanına gönderdiği küçük kardeşi II. Alâeddin Keykubad'ın öldüğünü duyan Moğol Hakani Mengü Kaan'ın II. Alaeddin Keykubad'ın ölüm nedeni araştırdığını ancak bir sonuca ulaşmadığını, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in geride kalan iki oğlu arasında barış sağlamak için elçilerin sürekli olarak gelip gittiklerini, sonuçta Kızılırmak'ın ve Sivas'ın batısında kalan toprakların Sultan II. İzzeddin Keykavus'un, doğusunda bulunan toprakların Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın yönetim ve mülkiyetine bırakılmak suretiyle Selçuklu ülkesinin iki kardeş arasında paylaştırıldığını, barış sağlandıktan sonra her iki sultanın da Hülagu Han'ın yanına gittiklerini ve orada barıştıklarını, daha önce konuşulduğu gibi ülkenin Tuğracı Sahib, Alsancak ve Pervane'nin taksim ettiği şekilde onlara verildiğini, Hülagu Han'ın iki sultanı Suriye ve Mısır beldelerinin fethine gönderdiğini, buraları fethettikten sonra iki kardeşin ülkelerine döndüklerini, daha sonra Tuğracı Sahib Şemseddin'in vefat ettiğini, Sultan II. İzzeddin Keykavus'un onun yerine Naib Fahreddin Ali'yi, Hülagu Han'ın da Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın vezirliğine Emir Muineddin Süleyman'ı, hassa gelirlerini toplamak üzere ayrıca Mucireddin Harezm'in oğlu Taceddin Mu'tez'i görevlendirdiğini bildirir.

Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan Konya'ya döndüğünde Sultan II. İzzeddin Keykavus'un emirlerinden Ali Bahadır ile Emir-i ahur Uğurlu çok sayıda asker toplayarak Konya'ya gelmiş ve şehri kuşatmışsa da Muineddin Pervane, Moğol askerlerinin de yardımıyla II. İzzeddin Keykavus'un ordusunu yenmiş, daha sonra Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın adamlarından Amasya (Simre) subaşı Emir-i alem Şah Melik'i sığındığı Tokat Dereağzı (Gedağız) Kalesi'nden indirerek Moğol askerlerine öldürtmüştü; bir süre sonra da gittiği Abaka Han'ın yanından Trabzon-Rumlarından Sinop'un alınması yönünde bir yarlığ alarak dönmüş ve yaklaşık iki yıl süren bir kuşatmanın ardından Sinop'u alarak tekrar Selçuklu topraklarına katmıştır (İbn Bibi, 2014, s. 594-598).

Muineddin Pervane'nin çabalarıyla IV. Rükneddin Kılıçarslan ile II. İzzeddin Keykavus arasında barış sağlanmış ve ülke ikisi arasında paylaşılmış olsa da Hülagu Han tarafından Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın veziri olarak görevlendirilen Muineddin Pervane bu defa da iki kardeşin arasını açmak için uğraşmış ve IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı kıskırtmış, Sultan II. İzzeddin Keykavus³¹ da ailesiyle birlikte Bizans İmparatoru Mihael Paleologos'un yanına giderek bir süre burada yaşamış; Ali Bahadır ve sultanın dayısı Kir Kedid'in bulunduğu bir akşam meclisinde, *İmparator Mihael Paleologos ortadan kaldırılabirirse Bizans topraklarını kendi ülkesine katarak Selçuklu devletinin sınırlarını genişletebileceği* yolunda yaptığı konuşma, dayısı Kir Kedid tarafından İmparator Mihael Paleologos'a iletilince çılgına dönen İmparator Manuel, II. İzzeddin Keykavus'u, Sultanın annesi Berduliye Hatun'u, Sultanın oğulları Gıyaseddin Melik Mesud ile Rükneddin Keyumers ile diğer yakınlarını 1262 yılında Meriç Nehri ağzında bulunan Enez Kalesi'ne hapsetmiştir (İbn Bibi, 2014; 587-591). Selçuklu Sultanı'nın Bizans İmparatoru tarafından hapsedildiğini duyan Moğol Hakanı Hülagu Han'ın kardeşi ve Moğol askerleriyle birlikte yola çıkarak kurtarmışlarsa da hâlâ kalede hapsolan annesine Keykavus'un başına kötü olaylar geldiğinin duyulması üzerine daha fazla dayanamayan Berduliye Hatun kaleden atlayarak intihar etmiş, iki oğlu ve kız

³¹ İbn Bibi, 2014, s. 587-591'de, kıskırtmaların farkında olan II. İzzeddin Keykavus'un, kardeşiyle arasının açılmasını engellemek için Hülagu Han'ın yanına gitmeyi uygun bulduğu, Sahib Fahreddin'in de bu fikri uygun bularak hazırlıklara başladığını ancak, Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan ile Muineddin Pervane ve beraberlerindeki Moğol ordusunun Aksaray'a vardıkları haberini alan II. İzzeddin Keykavus'un üzülererek olası bir yenilgiye karşı ailesiyle birlikte yola çıkmaya hazırlandığını, Sahib Fahreddin Ali'yi de durumu öğrenmesi için Aksaray'a gönderdiğini belirtir.

kardeşi de aynı kalede hapis olduğundan annesinin başına gelenlerden haberdar olan Sultan Keykavus'un elinden hiçbir şey gelmemiştir (İbn Bibi, 2014; 587-591).

Selçuklu ülkesi iki sultan arasında bölüştürüldüğünde Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın hâkimiyetinde kalan Niğde subaşılığına Muineddin Pervane'nin isteğiyle getirilmiş bulunan Hatiroğlu Şer'ef Mesud,³² birkaç yıl içinde buradan elde ettiği gelirle kibirli davranışlar sergilemeye başlamış, IV. Rükneddin Kılıçarslan bir sohbet sırasında duyduğu rahatsızlığı dile getirerek İlhanlılardan yardım istemenin uygun olacağını belirtmiş,³³ bu konuşmalar Hatiroğlu'nun kulağına ulaşınca, Hatiroğlu ve Pervane çözüm arayışına girerek sultanın ortadan kaldırılmasına karar vermiş, çeşitli oyunlarla durumu kılıfına uyduran İlhanlılardan önemli bir yarlıg geldiğini ileri sürülerek Sultanı Aksaray'a çağıran Pervane, Hatiroğlu ve adamlarının eliyle içkisine katılan zehirle sersemletildikten ve dövüldükten sonra yay kirişiyle boğdurmak suretiyle 10 Şubat 1266 tarihinde IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı öldürtmüştür³⁴ (İbn Bibi, 2014, s. 594-598).

³² Göksu, 2000, s.21'de, Şerafeddin Hatiroğlu'nun, Hat-i Zencanî isminde birinin oğlu ve aslen Zencanlı olduğunu, ailenin Anadolu'ya geldikleri tarihin bilinmediğini; s.26-28'de, isyandan önce bir müddet Süleyman Pervane'nin maiyet kâtibi olarak askerleri ile Türkiye Selçuklularına hizmet eden Şerafeddin Hatiroğlu'nun 1260 ya da 1262 tarihinde bizzat Hülagü Han tarafından Beylerbeyi görevine getirildiğini ve daha sonraki yıllarda Niğde serleşkerliğinin kendisine verildiğini bildirir.

³³ İbn Bibi, 2014, s. 594-598'de, Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın bir gece Pervane ve Hatiroğlu'nun adamlarının da bulunduğu bir sohbet ortamında: *"Eğer böyle giderse, gelecek yıl bizim artık ülkenin yönetiminde saltanat açısından hiçbir hükmümüz kalmayacaktır. Yapılacak iş İlhan'ın yanına gidip işin aslını zalimlerin her yeri tutmasından dolayı gelirimizin azaldığını ona arz etmektir. O durumda eğer o bize, ecdad mülkünden bir hisse vermese bile hiç olmazsa bizim için daha iyi olacak olan İlhan'ın kullarının bende ülkemize sahip olmasını sağlarız. Cihan padişahının ülkesinden bir ülke oluruz ve verginin çokluğundan başka bir tarafa gitme tasasına düşmeyiz"* sözlerini söylediğini, ertesi gün de Hatiroğlu'nun adamlarının sultanın söylediklerin abartarak Hatiroğluna aktardıklarını, O'nun Pervane'nin yanına giderek durumu anlatması üzerine bir çözüm arayışına girildiğini ve Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın ortadan kaldırılmasına karar verdiklerini bildirir.

³⁴ İbn Bibi, 2014, s. 594-598'de, Müineddin Pervane'nin, çeşitli hediyelerle birlikte İlhanlı Hakanı'na gönderdiği Hatiroğlu vasıtasıyla hakana Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Suriyelilerle işbirliği yaparak isyana kalkıştığını, ancak bu isyanı bastırdığı için kendisine kızdığını ve öldürmek istediğini, önlem alınmazsa işin çığırından çıkacağını bildirdiğini, Moğol emirlerinin de durumu öğrenmek amacıyla Aksaray'a doğru hareket ettikleri sırada Muineddin Pervane'nin emrinde bulunan ücretli askerleri deve bakıcısı Cacaoğlu ile birlikte Aksaray'a yönelttiğini, İlhanlı katından çok önemli bir yarlıg geldiği bahanesine sığınarak sultana Aksaray'a gelmesi gerektiği ilettiğini, haberi alır almaz Aksaray'a gelen ve Emir Taceddin Mu'tez'in verdiği ziyafete katılan IV. Rükneddin Kılıçarslan'a, şarabın etkisine girdiğinde Moğol emirlerinin neden Muineddin Pervane'yi öldürmek istediği sorduklarını, böyle bir düşüncesinin olmadığını dile getiren sultana emirlerin inanmaması üzerine sultanın bu cevabı ertesi gün vereceğini dile getirdiğini, ertesi gün yine bir ziyafet sırasında Moğol emirlerinin bir önceki gün sordukları sorunun cevabını istediklerini, sultanın cevap vermemesi üzerine emirlerden birinin sultanın içkisine zehir kattığını bildirir.

IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın ölümünden sonra iki buçuk yaşındaki Gömeç Hatun'dan doğan oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev, Selçuklu tahtına çıkartılmış ve devlet, onun adına Sahib Fahreddin Ali ile Muineddin Süleyman Pervane tarafından yönetilmeye başlamıştır (İbn Bibi, 2014, s. 599-603). Bu olaylar üzerine harekete geçen dönemin İlhanlı hükümdarı Abaka Han, Moğolların Anadolu üzerindeki hâkimiyetlerini akrabalık yoluyla da güçlendirmek amacıyla oğlu Argun Han ile IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın kızı Hüdavend Hatun'u evlendirmek istemiş, Hüdavend Hatun, 1275 yılında Abaka Han'ın oğlu Argun Han³⁵ ile evlendirilmek üzere gelin alayı eşliğinde Anadolu'dan Tebriz'e gelin olarak götürülmüş, bu olay dönem kaynaklarında Hatiroğlu isyanı ile birlikte anılmıştır (Kaymaz,1970, s.144).

Vezir Sahip Ata, Muineddin Pervâne ve diğer devlet adamları Hüdavend Hatun'u götürmek için İlhanlı Sarayı'na doğru yola çıkınca Selçuklu tahtı boş kalmış, durumdan yararlanan Şerafeddin Hatiroğlu, Moğollara karşı cihad ilan ederek Sultan Baybars'ı Anadolu'ya davet etmiş, Kayseri'ye giderek diğer Selçuklu beylerini durumdan haberdar etmiş ve Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Baybars'ın huzuruna çıkaracağını bildirerek uç beylerine, özellikle Karamanoğlu Mehmet Bey'e elçi göndererek onları askerleri ile birlikte Niğde'ye davet etmiş, ardından Kayseri'ye geçerek burada yerleşmiş bulunan Moğolları ve Pervane'nin yanında yer alan devlet adamlarını öldürtmüş, ardından Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile yanındaki beyleri alarak Niğde'ye dönmüş ve giriştiği hareketi onaylatmak adına bir yandan bütün illere birer fetih-nâme diğer yandan da Anadolu'ya gelmesi için Sultan Baybars'a elçiler göndermişse de Baybars'dan askerlerinin çoğu Mısır'da olduğundan hemen gelmeyeceği yönünde cevap almıştır (Turan, 2014, s. 557-558). Sonuçta, Müslüman bir melikenin (Hüdavend Hatun) İlhanlı Sarayı'na gelin gitmesine itiraz eden Hatiroğlu, bu evliliğe karşı olduğunu öne sürerek isyan başlatmış, İlhanlıların yanından Türkiye'ye dönmekte olan Sahib Ata ile Pervane'nin Erzurum'a vardıklarında Hatiroğullarının başlattığı isyanı haber olarak geri dönmeleri ve durumu Abaka Han'a arz etmeleri üzerine Abaka Han'ın Pervâne ve Sahib Ata'nın yanına kattığı Noyan ve askerlerle birlikte dönerek Hatiroğlu üzerine yürümeleriyle söz konusu isyan bastırılmıştır (İbn Bibi, 2014, s.611-612).

³⁵ İbn Bibi, 2014, s. 607-608'de, Hüdavend Hatun'un cehiz hazırlıkları için Sadr-ı kebir Kemaleddin İbn Rahat'ın görevlendirildiğini, hazırlıklar tamamlandıktan sonra Sahib-a'zam, Muineddin Pervane ve Naib Eminateddin'in 665 (1266) yılı aylarında gelini İlhanlı Sarayı'na götürmek üzere yola çıktıklarını belirtir.

Hatiroğlu isyanının bastırılmasının ardından Memlûkler, Diyarbakır sınırına akınlar yapmaya başlamış, bu durum karşısında Abaka Han'ın kardeşi Mengü-Timur komutasındaki Moğol kuvvetleriyle Memlûk kuvvetleri arasında 29 Ekim 1281(14 Recep 680) tarihinde Hama-Hums arasında gerçekleşen çok şiddetli savaşta İlhanlılar yenilmiştir (Turan, 2014, s. 589-592).

Bu arada Gıyâseddin Mes'ud, Rûkneddin Kılıçarslan, Rûkneddin Geyûmers, Alâeddin Siyavuş ve Ferâmurz adlı beş oğluyla birlikte Suğdak'ta yaşamakta olan Türkiye Selçuklularının eski Sultanı II. İzzeddin Keykavus vefat etmiş, Altınordu hükümdarı Mengü-Timur Han (1266-1280), Moğol geleneğine uyarak II. İzzeddin Keykavus'un eşlerinden Orbay Hatun'u üvey oğlu Gıyseddin Mes'ud ile evlendirmek isteyince, Gıyaseddin Mes'ud üvey anneyle evlenmenin hem İslamiyet'e hem ahlaka uygun olmadığını bildirerek maiyetiyle birlikte bir gemiye binmiş ve 1280 tarihinde daha önce Sinop'a geçmiş bulunan kardeşi Geyûmers'in yanına gitmiş, ardından kardeşi Ferâmurz ile birlikte Kayseri'ye geçmiş, kardeşler daha sonra Moğol Noyanları tarafından Kayseri'den Abaka Han'ın yanına gönderilmiştir (Turan, 2014, s. 596-598). Abaka Han, Erzurum, Erzincan ve Sivas'ı içine alan Doğu Anadolu bölgesini Gıyaseddin Mes'ud'a tahsis etmiş, bu arada babası II. İzzeddin Keykavus'un dul eşi Orbay Hatun da maiyetiyle birlikte Amasya'ya gelerek Torumtay'ın eşi Gürcü Hatun'a³⁶ misafir olmuştur (Turan, 2014, s. 598-600).

Abaka Han'ın 1 Nisan 1282 (20 Zilhicce 680) tarihinde Cezire'de zehirlenerek öldürülmüş, 17 Haziran 1282'de İlhanlı tahtına geçen kardeşi Ahmet Teküdar,³⁷ Türkiye Selçuklularının topraklarını Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gıyaseddin Mes'ud arasında paylaşmış, bu paylaşımdan memnun kalmayan III. Gıyaseddin Keyhüsrev, Kongurtay ve Fahreddin Ali'yi yanına alarak Ahmet Teküdar'ın yanına gitmek üzere yola

³⁶ Turan, 2014, s. 599'da, Torumtay'ın eşi Gürcü Hatun'un Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'dan doğan kızı olabileceğini; Eflâki, 2006, s.129'daysa, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'dan olan kızının Emir Muineddin Pervâne'nin eşi Gürcü Hatun olduğu belirtilmektedir. Anadolu Selçuklularının soy şemasının verildiği E. De Zambaur, da da Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızı ve Muineddin Süleyman Pervane'nin eşi olarak gösterilen Gürcü Hatun'un Torumtay'ın eşi Gürcü Hatun II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızı olamayacağı açıktır.

³⁷ Reşidüddin Fazlullah, 2013, s. 128-129'da Hülagu Han'ın Kutuy Hatun'dan doğan yedinci oğlu Ahmed Teküdar'ın İslamiyet'i kabul ederek inanç bakımından Moğol hanedanının diğer üyelerinden ayrıldığını, Moğol geleneklerine uygun olarak birçok hatunu bulunan Ahmed Teküdar'ın ilk eşinin Konkurat Kabilesi'nden Tokuz Hatun, ikincisinin yine Konkurat Kabilesi'nden Ermeni Hatun olduğunu, diğer eşlerinin Baytigin, Tudaku Hatun ve Kinşu'nun kızı İlkutluk olduğunu belirtmekte ve üç erkek, altı kız çocuğunun olduğunu bildirmektedir.

çıkıyorsa da Erzurum'a varan heyet, Kongurtay'ın Argun Han'la birleşerek Ahmet Teküdar'a karşı mücadeleye giriştiği haberini alarak bir müddet Erzurum'da oyalandıktan sonra Tebriz'e gidebilmiştir (Turan, 2014, s. 601-603). 1282-1284 yılları arasında sadece iki yıl hüküm süren Ahmet Teküdar'dan sonra İlhanlı tahtına çıkan Argun Han, Ahmet Teküdar ve Kongurtay ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle III. Gıyaseddin Keyhüsrev'i önce Erzurum ya da Erzincan'a göndermiş ardından da 1283-1284 yılı kurban bayramında yay kırıyla boğdurtmak suretiyle öldürtmüştür (Turan, 2014, s. 600). Tebriz'de bulunan III. Gıyaseddin Mes'ud'un Türkiye Selçuklu Sultanlığı'na atanarak 1284 yılının Şubat başında Selçuklu tahtına oturmasından sonra Türkiye Selçuklu Devleti, Sultan II. Gıyaseddin Mes'ud ve İlhanlıların Erzincan ve civarına vali olarak atadığı Geyhatu tarafından yönetilmiştir (Turan, 2014, s. 601-603). Öldürülen III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesinin, ülkenin yönetiminin torunlarıyla yeni Sultan III. Gıyaseddin Mesud arasında paylaşmak amacıyla Karamanoğlu Güneri Bey'e beylerbeyliği, Eşrefoğlu Halil'e saltanat naibliğini vaat ederek onları Konya'ya davet etmesi üzerine daha önce Cimri adına hareket etmiş olan Güneri Bey ve Eşrefoğlu Halil Bey idaresindeki Türkmenler, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğulları adına İlhanlılara isyan etmeleri üzerine Geyhatu'un harekete geçmesiyle isyancılar Konya'yı terk etmek zorunda kalmış; Sultan III. Gıyaseddin Mes'ud'un isteğiyle III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi ile iki torunu 6 Eylül 1285 tarihinde Argun Han'a gönderilmiş, yapılan mahkeme sonucunda III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğulları olmadıklarına hükmedilen bu çocuklar öldürülmüş,³⁸ III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesine Sivrihisar verilmiştir (Turan, 2014, s. 603-605).

1291 tarihinde Türkiye Selçuklularının divan vezirliğine getirilen Yahudi Sadüddöve'nin idaresinde Selçuklu halkına altından kalkamayacakları kadar ağır vergiler yüklenmiş, halk bu vergiler altında maddi ve manevi olarak ezilmiş, III. Alâeddin Keykubad devriyle II. Gıyaseddin Mes'ud'un ikinci sultanlık devrinde isyanlar çıkmıştır (Aksarayî, 1943, s. 232). İlhanlılar, 1298 tarihinde Hemedan'da bulunan Sultan II.

³⁸ Turan, 2014, s. 607'de, bu olaydan Türkiye Selçuklularının bir yandan Karamanlılar, diğeryandan savaş ve isyanlarla uğraştıkları, Moğolların yükledikleri ağır vergilerin ülkeyi yaşanmaz hale getirdiği, Moğolların Anadolu'dan sağladıkları mali kaynakları düzenleme işini yapan Sahib Ata Fahrettin Ali ile Moğollar aleyhine hareket eden Mûciruddin Emîrşah'ın Moğolların baskı yaparak aldıkları bu ağır vergiler nedeniyle aralarının açıldığını, durumdan haberdar olan Argun Han'ın, her ikisini de huzuruna çağırarak ağır vergi taleplerinde bulunması üzerine halkın durumunu bilen Sahib Ata Fahreddin Ali'nin Tebriz'den hastalanarak döndüğünü ve Akşehir'in Atakent (Nadir) Mahallesi'nde 22 Kasım 1288 günü vefat ettiğini, Sahib Ata'nın ölmesi, Mûciruddin Emîrşah'ın da görevinin bitmesinin ardından Yahudi Sadüddöve'nin 1291 yılında divan veziri olduğu belirtilmektedir.

Gıyaseddin Mes'ud'un yerine kardeşi III. Alâeddin Keykubad'ı Türkiye Selçuklu Sultanlığı'na getirmiştir. Dönemi isyanlarla geçen III. Alâeddin Keykubad'ın eğlencelerinden vazgeçmeyerek kişisel geleceğinin peşine düşmesi üzerine İlhanlılar, sultanın yaz ve kış mevsimlerini Anadolu'nun ileri gelen Moğol emirlerinden Abeşga'nın yanında yaylak ve kışlakta geçirmesini emredince Emir Abeşga, Sivas'tan Yabanlu yaylağına giderek III. Alaeddin Keykubad ve adamlarını yanına almış ve sultanın yanında Seyyid Hamze ve Müstevfi Nasırüddin'i divan toplantılarına geç geldikleri gerekçeleriyle kazığa oturtarak gücünü göstermiştir (Aksarayî, 1943, s. 285, s. 321-325). Bu olaydan sonra korkarak bir gece vakti adamlarıyla birlikte Emir Abeşga'nın yanından kaçan III. Alaeddin Keykubad, sabaha karşı sığındıkları Ürgüp'teki bir mağarada yakalanmış ve Abeşga'nın yaylağına getirilerek sorguya çekilerek ölüm cezasına çarptırılmışsa da Hülagu Han'ın kızıyla evli olduğundan ölüm cezasından kurtulmuş, Selçuklu Sultanlığı'ndan azledilmiş ve masrafları karşılanmak üzere gönderildiği İsfahan'da tartışmaya girdiği bir kişi tarafından bıçaklanarak öldürülmüş, II. Gıyaseddin Mes'ud Türkiye Selçuklu Sultanlığı'na ikinci kez atanmıştır (Aksarayî, 1943, s. 285, s. 321-325).

II. Gıyaseddin Mes'ud'un ikinci sultanlık döneminde de Türkiye toprakları isyanlarla sarsılmış, hükümdarlığının son yılında felç olan Sultan 1310 tarihinde vefat etmiştir (Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, 1943;334). Yerine geçen V. Kılıç Arslan zamanında İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han, 1316 tarihinde Moğolların Anadolu Valiliği'ne Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş (Demirtaş) Noyan'ı atamış, ancak bu atama İlhanlı asker ve komutanları arasındaki mücadelelerin şiddetlenmesine neden olmuş. V. Kılıç Arslan'ın 1318 yılındaki ölümünün ardından Timurtaş Noyan'ın Selçuklu şehzadelerini öldürtmesiyle Türkiye Selçuklularını tarih sahnesinden çekmişlerdir (Turan, 2014; 660).

1.2.Türkiye'nin Adlarına Türbe İnşa Edilmiş Selçuklu Çağı Kadınları

1.2.1. Hükümdarlık yapanlar

1.2.1.1. Melike Mama Hatun

Büyük Selçuklu komutanlarından Ebû'l-Kâsım (Emir Saltuk), 11. yüzyılın son çeyreğinde Erzurum'u fethederek Erzurum ve civarında Saltuklu (11.yy son çeyrek-1202) Devleti'ni kurmuş, kendisinden sonra Saltuklu tahtına sırasıyla Emir Ali (1102-1124), II. İzzeddin Saltuk (1132-1168) ve 1161 tarihinden Gürcülere esir olduğu tarihe kadar Bedreddin, Bedreddin'den sonra Nâsireddin Muhammed, daha sonra da Mama Hatun çıkmışsa da Mama Hatun'un hükümdarlık yaptığı tarih aralığı tam olarak bilinmemektedir (Sümer, 2015, s.48; Turan, 2013, Şecere Cetvelleri eki).

Saltukluların önemli hükümdarlarından biri olan Mama Hatun³⁹ Saltuklu hükümdarı II. İzzeddin Saltuk'un (ö.1168) dört kızından biridir (Turan, 2014, 220). Annesinin kimliği ve adı bilinmemektedir. Üç kız ve bir erkek kardeşi bulunan Mama Hatun'un, kız kardeşlerinden Şah Bânûvân Ahlatşahlar hükümdarı Sökmen, isimleri bilinmeyen iki kız kardeşinden biri Toğan Arslanlı Devletşah, diğeri Türkiye Selçukluları ile Danişmendliler arasında savaşa neden Danişmendli Zünnun ile evlidir (Turan, 2014, 220). Babası II. İzzeddin Saltuk'un 1168'de ölümü üzerine kendisinden önce Saltuklu tahtına çıkan erkek kardeşi Nâsireddin Muhammed'in hükümdarlığının ne zaman sonlandığı bilinmemektedir (Sümer, 1990, s.35).

İbn Vasıl, Müferricü'l Kurub adlı eserinde Eyyubilerin Nablus valisi Fârisüddîn Meymûn El-Kasrî'nin aralarındaki ilişkilere binaen El-Melik'ül Adil'e ilkin *"Hocamızın oğlu El-Melikü'l-Azîz'in oğlunun kendisine bırakılan malı kaybetmesinden korktuğumuz zaman, senin itaatin altına girerek seninle anlaşma yaptık. Ordunun kalbinde fesat oluşmaması için ona mülkünü iade etmen gerekir"* biçiminde bir mektup yazdığı bu mektuba cevaben de *"Kurallara uyma şartıyla seninle anlaştık ve sana tâbi olduk. Kurallara uymayacaksan, izin ver gidelim. Bizim özrümüz Allah ve insanlara karşıdır"* biçiminde ikinci bir mektup yazdığı, El Melikü'l-Âdil'in bu mektuba *"Cemaat benden razıdır. Eğer benim yakınlığımdan nefret ediyorsan Erzurum'a git ve oranın sahibi Mama Hatunla evlen. Çünkü o benden evlenebileceği ve mülkünün tedbirini alabileceği büyük*

³⁹ Sümer, 1990, s. 35'de, Farsça'da Mama isminin ebe ve anne anlamında kullanıldığını, Yaka Türkmenlerinin ileri gelenlerinden 14. yüzyılda yaşamış Ersarı Bay'ın Mama Bike adlı kızı nedeniyle Mama isminin Orta Asya'dan geldiğinin sanıldığını, Dulkadiroğullarında da Mamalu adında oldukça büyük bir oymağın bulunduğunu bildirilmektedir.

bir adam talep etmişti” biçiminde cevap verdiğini belirtir (İbn Vasil, 1960, c.3, s.118). Bu cevap üzerine Erzurum’a giden Fârisüddîn Meymûn El-Kasrî, Mama Hatun’u hapse görmüştür (İbn Vasil, 1960, C.3, s.118).

İmadeddin İsfehâni’nin, Selâhaddin Eyyubi’nin Suriye ve Filistin fetihlerini anlattığı Kitabü Fethi’l-Kussi fi’l-Fethi’l Kudsi adlı eserinden Faruk Sümer’in alıntıladığı; *“Sonra Takiyüddin Ömer b. Şahanşah Malazgird’e yürüdü; oraya konup çok sıkı bir şekilde kuşattı; mancınıklar kullanarak savaştı: askerlerini toplayıp gayret göstererek ateşler (püskürdü) yağdırdı. Erzurum askeri Selçuklu sultanları gibi azâmet ve ihtişamlı olan Sâldık kızı Melike Mama Hatun’un kumandasında ona yardıma geldi. Ordular Takiyüddin’e geldiler. Talih yıldızları ona muvafakat edip, inlerindeki aslanları bile korkuttu”* biçimindeki metinden (Sümer, 1990, s.35), Mısır ve Suriye hükümdarı Selâhaddin Eyyubî’nin yeğeni Silvan (Meyyâfarikîn) hâkimi Takiyeddin Ömer’in 1191 tarihinde Ahlatşahlara ait Malazgird Kalesi’ni kuşattığı sırada Eyyubîlere yardım etmek için ordusuyla bölgeye gelen Erzurum Melikesi Mama Hatun’un (Turan 2013, s.33), bu tarihte Saltuklu ordusuna komuta edecek dirayet ve yetenekte azamet ve ihtişamlı bir Saltuklu hükümdarı olduğu anlaşılmaktadır.

Mama Hatun’u tahttan indirmek ve hapsedirmek suretiyle Saltuklu tahtına çıkan kardeşi Melikşah’ın hükümdarlığı (1201-1202) kısa sürmüş, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Rükneddin Süleyman Şah, 25 Mayıs 1202 tarihinde Melikşah’ı tahttan indirerek Saltuklu Devleti’ne son vermiştir (Sümer, 1990, s. 38). Adına yapılmış türbesi Erzincan’ın Tercan İlçesi’nde bulunan ve 1191-1200 tarihleri arasında Saltuklu hükümdarı olan Mama Hatun’un Saltuklu Devleti’nin yıkıldığı tarihte hayatta olup olmadığı bilinmediği gibi ölüm tarihi de bilinmemektedir. Erzincan’ın Tercan ilçesinde bulunan türbesi, bugünkü bilgilerimiz ışığında Türkiye Selçuklu Çağı’nın hem en erken tarihli kadın, hem de en erken tarihli kadın hükümdar türbesidir.

1.2.1.2. Safvetüddin Padişah Hatun

Erzurum Hatuniyye Medresesi⁴⁰ olarak bilinen yapının ana eyvanına açılan türbenin, medresede olduğu gibi herhangi bir inşa kitabesi bulunmamakta bu sebeple inşa tarihi ve kimin adına yapıldığı bilinmemektedir. Yapının inşa kitabesi olmadığından hangi tarihte yapıldığı ve banisi konusunda daha önce yapılan çalışmalarda farklı farklı yorumlarda bulunulmuştur. Medrese ve türbenin mimari üslup ve özelliklerinden 13. yüzyılın ikinci çeyreğinin sonlarına doğru yapıldığı tahmin edilmekte ve bu dönemde Anadolu'nun siyasi ortamı dikkate alınarak medrese ve türbe hakkında ileri sürülmüş iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan İ. H. Konyalı tarafından öne sürülen ve H. Karamağaralı tarafından desteklenen görüşe göre türbenin sahibi ve banisi Padişah Hatun'dur (Konyalı, 1960, s.352-353; Karamağaralı, 1971, s.209-242). O. Gürbüz tarafından ileri sürülen ve H. Gündoğdu tarafından desteklenen diğer görüşe göre türbenin sahibi ve banisi Muineddin Süleyman Pervane tarafından üvey kızı (II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'dan olan kızı) Havandzade için yaptırılmıştır (Gürbüz, 2004, s.154-157; Gündoğdu, 2015, s.38-39). Bilindiği gibi Erzurum 1243 Şubat ayında Baycu Noyan'ın birlikleri tarafından talan edilmiş ve şehir Moğollar'ın eline geçmiştir (İbn-i Bibi, s.492). Erzurum'dan sonra Baycu Noyan ordusuyla Kayseri'ye kadar gelmiş, 1243 yılının Haziran ayında Selçuklularla Moğollar arasında Köseadağ Savaşı'nda Selçuklular yenilerek Moğollar'ın hâkimiyeti altına girmişlerdir (İbn-i Bibi, s. 19). 1243'ten sonra giderek Moğol bunalımı artmış IV. Rükneddin Kılıç Arslan'dan başlayarak Moğollar Selçuklu Sultanlarını atamaya başlamalarıyla Selçuk idaresi çökmüştür. Bu nedenle 13. yüzyılın sonlarına doğru Çifte Minareli Medrese gibi büyük ölçekli bir yapı inşa ettirecek bir Selçuklu Hatununun olabileceği tahmin edilmemektedir. Ayrıca yapının bir hatun tarafından yaptırılmış olduğu ise 1330 tarihli "Hidaye" adlı el yazmasının Erzurum'da yazılmış olması ve söz konusu medresenin bu el yazmasında "Hatuniyye Medresesi" olarak anılmış olması medrese ile türbenin bir kadın tarafından inşa ettirildiğini göstermektedir. Bu hatunun daha önce Abaka han ile evliyken Abaka Han'ın ölümü üzerine Argun Han tarafından 1284 yılında kardeşi Geyhatu ile evlendirilen ve onunla birlikte Anadolu'ya gönderilen Padişah Hatun olabileceği üzerinde durulmaktadır. İlhanlı

⁴⁰ Karamağaralı, 1971, s. 209-242'de Fatih'te Ali Emîri Kütüphanesi'nde 2239 numarada kayıtlı *Hidâye* adlı el yazmasının sonunda bulunan ve eserin 20 Ağustos 1330 tarihinde (730 yılının 5 Zilkadesinde) Erzurum'daki Hatuniye Medresesinde tamamlandığı yolundaki kayda dayanarak medrese yapısının 730/1330 tarihinde *Hatuniye* adını taşıdığını belirtir.

döneminde Moğollar Anadolu'daki vergilerin daha düzenli toplanması amacıyla Selçuklu ülkesine valiler atamaya başlamışlar, Geyhatu da bu valilerden biri olarak görevlendirilmiştir.

1256 yılında dünyaya gelen Padişah Hatun'un, annesi Türkân Hatun babası ise Kutbiddin Mehmed'dir. Moğolların çevrede bulunan asil ve güzel kızları yanlarına alarak birkaç gün yanlarında tuttuktan sonra emir ve komutanlara hediye etme adetlerinden kaçabilmek için erkek kardeşleri arasında *Hasan Şah* adıyla büyütülerek Moğollar'dan korunan Padişah Hatun'un kadın olduğunu bilen çok az kişi de onun geleceği için bu sırrı saklamışlarsa da güzelliği Abaka Han'ın kulağına kadar ulaşınca Abaka Han Emir Karahay'ı Kirman'a göndererek Padişah Hatun'u kendine eş olarak istetmiştir. Padişah Hatun birkaç yıl Abaka Han'ın annesi Yisünçin Hatun'un yanında kalmış, anne Ocak-Şubat 1272 yılında vefat edince onun makamına Padişah Hatun geçmiştir. Ancak Abaka Han'ın 1281'deki vefatının ardından Padişah Hatun'un Kirman Kutluk Devleti'nin hükümdarı olan annesi Türkan Hatun hükümdarlığını kaybetmiş, Kirman ülkesi Padişah Hatun ile üvey kardeşi Celalüddin Soyurgatmış arasında ortaklaşa idare edilmesine karar verilmiş, bu kararı hoş karşılamayan Padişah Hatun ve kardeşi Bibi Türkân durumu Argun Han'a bildiren bir mektup yazmışlardır. Ulus Emiri Bukaçenksank ise Soyurgatmış'ın taraftarı olması sebebiyle Padişah Hatun'un bu hareketine kızmış ve onun hanedanlıktan uzak tutabilmek maksadıyla Abaka Han'ın oğlu Geyhatu ile evlendirilmesi için Argun Han'a baskı yapmıştır. Argun Han da her ne kadar İslamiyet'e uygun olmasa da devlet çıkarlarını gözeterek Müslüman Padişah Hatun'u kardeşi Geyhatu ile evlendirerek Anadolu'ya göndermiştir. Bu arada ileride büyük problemler yaratacak bir evlilik gerçekleşmiş, Bukaçenksank'ın desteği ile Soyurgatmış Hülagu'nun torunu Kürdiçin ile evlendirilmiş, Soyurgatmış'ın Padişah Hatun'a hasetliğiyle bitmek bilmez olmuş, Padişah Hatun'a ait olan has arazi Sircan'ın kendine geçtiği takdirde değerinden çok daha fazla kira ödeyeceğini Argun Han'a teklif etmesi üzerine Argun Han Sircan'ı Soyurgatmış'a vermiş, Padişah Hatun'a da Sircan'ın karşılığı olarak Anadolu'da bir yer vermiştir. 1291'de Argun Han vefat edince yerine Padişah Hatun'un ikinci eşi Geyhatu İlhanlı tahtına çıkmış bir süre sonra da Kutluk Devleti'nin başında olan Celalüddin Soyurgatmış'ı tahttan indirerek Padişah Hatun'u da Kutluk Devleti'nin hükümdarı olarak tayin etmiştir. 1292 yılının Ekim-Kasım aylarında Safvet üd-Dünya ve'd Din unvanıyla tahta oturan Padişah Hatun kardeşi Soyurgatmış'ı naib olarak atamış, bir süre bu görevle devlet işlerinde çalıştıktan sonra tekrar kutluk Devleti'ne sultan olma sevdasına kapılan

Soyurgatmış'ın bu hislerinden haberdar olan Padişah Hatun onu eziyet edilmeden hapsedtirmişse de eşi Kurdiçin tarafından hapisten kurtarılan Soyurgatmış Geyhatu'nun yanına gitmişler, Geyhatu'nun araya girmesiyle Padişah Hatun kardeşiyle barışmışsa da bu mutlu günü paylaşmak adına verilen ziyafette Soyurgatmış'ın kendisini öldüreceği haberini alınca, içkisine zehir kattırarak kardeşi Soyurgatmış'ı 22 Ağustos 1294'de öldürtmüştür. Kutluk halkı, bu olaya tepki göstermişse de Padişah Hatun'un çeşitli hediyelerle halkın gönüllerini almasıyla olayın çabuk unutulması sağlanmış, bu arada İlhanlı Devleti'nde de işler karışmıştır. Geyhatu'nun ekonomi ve politika alanında oldukça beceriksiz oluşu tehlikeyi arttırmış, bunu fırsat bilen ve İlhanlı tahtına göz diken Baydu, adam toplayarak Tebriz'e doğru hareket etmiş, Baydu'nun geldiğini haber alan Geyhatu Anadolu'ya kaçmışsa da 24 Mart 1295'de yakalanarak idam edilmiştir. Geyhatu'nun idamından sonra İlhanlı tahtına çıkan Baydu kendi töreninde Padişah Hatun'un da hazır olması gerektiğini bildiren bir yarlğ göndermiş bunu haber alan Soyurgatmış'ın eşi Kurdiçin Hatun da eşinin intikamını almak amacıyla taraftarlarıyla birlikte Kirman'ı kuşatmış, Padişah Hatun'un adamlarından bir kısmının onların tarafına geçmesi üzerine Padişah Hatun şehrin anahtarlarını teslim etmek zorunda kalmıştır. Kurdiçin sonrasında Kutluk tahtına oturmuş ve ilkin Padişah Hatun'u hapsedtirmişse de sonrasında durumu damadı Baydu'ya iletmış ondan gelecek yarlğ için yanına Padişah Hatun'u alarak Kasr-i Zer'e doğru yola çıkmıştır. Yaylakta Kurdiçin'in kızı ve Baydu'nun eşi Şah Alem'in teşvikiyle Padişah Hatun'un yanına gelen birkaç kişi onu öldürmüş ve cesedini de Mirhond ya da Müşkin denilen köyden kaldırılarak annesi Türkân Hatun'un Kirman'da yaptırdığı medreseye gömmüşlerdir (Üçok, 1965; 81-90). Bu nedenle Karamağaralı'nın çalışmalarından sonra Padişah Hatun tarafından Erzurum'da yaptırıldığı kabul gören Hatuniye ya da Çifte Minareli Medresesi'ne ana eyvanından eklemlenmiş bulunan türbesinde herhangi bir sanduka veya gömme işleminin yapıldığına dair ize rastlanmamaktadır.

1.2.1.3. Melike-i Muazzama Hüdavend Hatun

Mevlana'nın oğlu Sultan Veled'in Sultan Veled Divanı adlı eserinden Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküş dönemi olarak adlandırılabilir bir dönemde yaşamış olan Hüdavend Hatun'un IV. Rûkneddin Kılıç Arslan'ın dönem kaynaklarında adı geçen üç

eşinden⁴¹ biri olan Fatma Hatun, Mevlana'nın oğlu Sultan Veled Divanı'ndan öğrenildiğine Hüdavend Hatun'un annesidir.⁴²

Dönem kaynaklarında Hüdavend Hatun'un hayatı hakkında pek fazla bilgiye rastlanmamakla birlikte, babası IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın öldürülmesinden (1266) sonra, 1275 yılında⁴³ İlhanlılardan Abaka Han'ın oğlu Argun Han ile evlendirilmek üzere⁴⁴ Anadolu'dan Tebriz'e gelin olarak götürüldüğü bilinmekte, bu olay dönem kaynaklarında Hatiroğlu isyanı ile birlikte anlatılmaktadır. IV. Rükneddin Kılıç Arslan öldükten sonra tahta oturtulan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in henüz çocuk yaşta olması dolayısıyla ülkeyi Sahib Ata Fahreddin Ali ve Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman yönetiyordu ve Türkiye Selçuklu Devleti artık Moğol hâkimiyetine girmek üzereydi. Bu hâkimiyeti hızlandırmak adına Abaka Han Anadolu halkının Selçuklu hanedanına bağlılığını düşünerek hanedanla akrabalık bağı kurmak istemiş ve öldürülen IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı ve Selçuklu tahtında oturan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Selçuk Hatun'u kendi oğlu –Budist- Argun Han ile nikâhlamaya karar vermiş ve arka arkaya elçiler göndererek Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman'ı huzuruna çağırmişti (Kaymaz,1970, s.144). Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman ve Sahib Ata Fahreddin Ali yanlarına Sultan Gıyaseddin, Atabeğ Mecdeddin, Melikü's-sudur Müstevfi Celaledin ve Beglerbeği Seyfeddin Toruntay'ı alarak Kayseri'ye gitmek üzere yola çıkmış, Sivas'a

⁴¹ Kaymaz, 1970, s.123'deki dip notta IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın üç eşinin adı Gumaç Hatun, Guzâliyâ Hatun ve Fâtıma Hatun olarak verilmektedir.

⁴² Değirmençay, 2016, s.553-554'de Sultan Veled'in Hüdavend Hatun'un ve annesi olduğunu bildirdiği Fatma Hatun'u şu satırlarla övmektedir: “*Fatma Hatun'un Hüdavend gibi bir sultan veya onun gibi bir ay (yüzlü) gördün mü? Çünkü dünyada her ikisinden de insanlara adalet ve bağış ulaşmaktadır..... Veled, her ikisine, annesine ve evladına (dua eder ve) der: “ Allah, onları saltanatlarında, tahtlarında ve bahtlarında daim kılsın ve mutlu olsunlar”.*

⁴³ İbn Bibi, 2014, s.607-608'de, Hüdavend Hatun'un Moğollara gelin oluşu nedeniyle; “*Cihan padişahı İlhan-ı A'zam'ın (Abaka Han) yıldızlar eşiği olan bargâhından çıkan mübarek bir düşünceye, etkili bir emre, kadere benzeyen bir fermana ve yapılmasından kaçınılmayacak bir hükmüne göre, yaratılışı ve endamı güzel, yapısı meymenetli, huyu iyi, devrinin seçkini, zamanın gözdesi, iffeti ve namusuyla melikelerin örneği, Mümin kadınları şerefi olan Şehid Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ın mübarek haremının temiz iffetlilerinden ve parlak incilerinden biri, düşmanı bağlayan, dünyayı elde eden, ülke bağışlayan şehzadelerinden biriyle nikâhlanma mutluluğuyla şereflesin. Onun şerefiyle Selçuk hanedanını bayrağının mahçesi (mancik) ayyuka çıksın*” denilmekte ve cehiz hazırlıkları için Sadr-ı kebir Kemaleddin İbn Rahat'ın görevlendirildiği belirtilerek, hazırlıklar tamamlandıktan sonra Sahib-a'zam, Pervane ve Naib Eminateddin'in gelini Moğollar'a götürmek üzere 665 (1266) yılı aylarında yola çıktıklarını ifade edilmektedir.

⁴⁴ Kaymaz, 1970, s. 144, dipnot:17'de bu evlilikten bahseden dönem kaynaklarının Hüdavend Hatun'un evlendiği kişiyi açıkça belirtmedikleri, İbn Bibi'nin Abaka'nın oğullarından birinin olduğunu işaret ettiğini, Aksarayi ve Arap kaynaklarının melike ile evlenenin doğrudan Argun Han olduğunu söylediklerini, Moğol tarihçisi Reşîdü'd-Din'in, Selçuk Hatun'un Argun Han'ın eşlerinden biri olduğunu bildirdiğini belirtir.

vardıklarında cehiz hazırlıkları bahanesiyle bir müddet burada beklemiş, bu bekleyiş sırasında Abaka Han tarafından gönderilen yarlğ hükmü dolayısıyla daha fazla beklemenin tehlike yaratacağını düşünen Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman Tebriz'e gitmeye karar vermiş, Sahib Atabeg Mecdeddin, Müstevfi Celaleddin ve Beğlerbeği Şerafeddin'e duyduğu güvenle Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'i onlara teslim etmiş ve Sahible birlikte yola çıkmıştır⁴⁵ (İbn Bibi, 2014, s.608- Kerîmüddin Mahmud-î Aksarayî, 1944,s.77).

“Gelini götüren alay Tebriz'e vardığına Sahib-i Azam Pervane, Melike-i Muazzama Selçuki Hatun'un yanında (Abaka Han'ın) huzuruna çıkıp bütün kuralları yerine getirdikten sonra gelini cilve kürsüsünden zıfaf odasına, ikbal hüccresine götürdüler. O tarihte Merih (Mars) ve Zühre (Venüs) kıranı birleşti. Geline sevgi ve şefkatle muamele edildi. O evlilikten herkese sevinç ve mutluluk geldi. Ondan dolayı Rum diyarı sakinlerinin güveni arttı. Abaka Han'ın makamından Sahib ile Pervane'ye alışılmışın üstünde iltifatlarda bulunup çok miktarda hediye verdiler. Sultan'ın hakkında da sınırsız cömertlik gösterdiler. Çapagçur (Bingöl civarı?) vilayetine bağlı yerleri, nahiyeleri ve limanlarıyla birlikte Ermeni diyarına kadar Sultan'ın memleketlerine kattılar” (İbn Bibi, 2014, s.611-612).

Sahib ile Pervane hallerinden memnun olarak Anadolu'ya dönmek için yola çıkıp Erzurum'a vardıklarında, Hatiroğlu'nun Müslüman bir melikenin (Hüdavend Hatun) İlhanlılara gelin gitmesini de bahane ederek başlattığı isyan haberini alarak geri dönmüş ve durumu Abaka Han'a bildirmiş, Abaka Han'dan aldıkları asker yardımıyla isyan bastırmışlardır (İbn Bibi, 2014, s.611-612).

Hüdavend Hatun'un 1275 yılında Moğollara gelin götürüldükten sonra nerede ve nasıl yaşadığı, çocuklarının olup olmadığı hakkında dönem kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Hüdavend Hatun ile evlendirilen Argun Han babasının ölümünün

⁴⁵ Kaymaz, 1970, s. 144'de, Moğollara karşı işbirliği yapma düşüncesiyle Pervane'nin Memluk Sultanı Baybars'tan gelecek haberi beklediğinden ileri sürdüğü cehiz hazırlıkları bahanesiyle Sivas'ta oyalanıldığını, ancak beklenen haber gelmeyince yarlğ hükmü gereğince daha fazla oyalanmadan yola çıkmak zorunda kaldığını belirtir.

ardından Moğol tahtına geçen amcası Teküder (Sultan Ahmet)⁴⁶ ile taht mücadelesine girişmiş ve çevresindeki emirlerin desteği ile 1286 yılında Moğol tahtına geçmiş ve 1291 yılına kadar devlet yönetimini elinde tutmuştur (Erdem, 2001, s. 17-18). Abaka Han zamanında Anadolu'nun bir kısmı ve İran'ı dolaşan ünlü gezgin Marco Polo, Moğollar hakkında bilgiler aktarırken 1291 yılında Argun Han'ın öldüğünü ve onun ölümünden sonra İlhanlı tahtına Geyhatu'nun geçerek, Argun Han'ın bütün eşleriyle evlendiğini bildirmektedir (Polo-Çev. Z. Zühre İlkelen, 2004). Ancak Hüdavend Hatun'un Geyhatu ile evliliğinin olup olmadığını bildiren hiç bir kaynak bulunmamaktadır. 1291 tarihli Tokat Halef Gazi Zaviyesi'nin inşa kitabesinde isminin geçmesi, Argun Han öldükten hemen sonra, Hüdavend Hatun'un Anadolu'ya geldiğini göstermektedir. Halef Gazi Zaviyesi'nin inşa kitabesi şöyledir:

“Kâle'llâhu tebâreke ve te'âlâ selâmün2 aleyküm tıbtüm fe'dhulûhâ hâlidîn ve kale'n-nebiyyü'aleyhi's-selâm izâ mâte ibnü âdeme(1)

İnkata'a 2amelühu illâ 2an selâsin veledin sâlihîn yed'û lehu ev 'ilmin yüntefe'u bihi ev sadekatin câriyetin emer abi-'imâreti hâze'l buk'ati's-şerîfet'l-müsemma(2)

Dâra'l-'ilmi ve'l-l-'ameli fi- eyyâmi devleti's –Sultâni'l –a'zâmi gıyasî'd-dünyâ ve'd-dîn Ebu'l – Feth Mes'ûd ibni Keykâvüs halleda'llâhu mülkehu ve eyyâmi devleti meliketi'l-mu'azzameti hamîdeti'l-havâkîn(3)

'azamet'd-dünyâ ve'd-dîn Selçûkî Havand binti Kılıç Arslan eyyeda'llâhu devletehâ el-'abdü'd da'îfü el-muhtâcu ilâ rahmeti'llâhi Halef ibni Süleymân tekabbela'l lâhu minhü fi-seneti ihdâ ve tis'îne ve sitti mi'e".(4)

Türkçesi:

Yüce Allah şöyle der: “Selam size! Hoş geldiniz! Temelli olarak buraya girin!” ve Hz Peygamber (a.s.) de şöyle der: “İnsan ölünce, üç şey hariç, ameli kesilir: Kendisine dua eden salih bir evlât, faydalı bir ilim ve sadaka-i câriye”. Daru'l-ilm ve 'l-amel diye adlandırılan bu mübarek binanın yapımı için yüce Sultan, din ve dünya işlerinde kendisine başvurulmuş Ebu'l Feth Mesud bin Keykâvüs –Allah

⁴⁶ İlhan Erdem, 2001, S.31, s.18'de Ahmed Teküdar'ın Abaka Han'ın kardeşi olduğu, Abaka Han'ın ölümünden sonra 1282-1284 yılları arasında Moğol tahtına çıktığı ve Müslümanlığı kabul eden ilk hanedan üyesi olarak bilindiği belirtilmektedir.

onun devletini ölümsüz kılsın- ve yüce hatun, hükümdarların övüleni, din ve dünyanın ulusu, Kılıç Arslan kızı Selçûki Havand –Allah onun devletini güçlendirsın- idareleri zamanında, Allah’ın rahmetine muhtaç ve çaresiz kul Halef bin Süleyman emir vermiştir –Allah ondan kabul etsin- 691 yılı (Emir, 1994, s.42-43).

Zaviyenin inşa kitabesinden Hüdavend Hatun’un 1291 yılında Tokat’ta bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Tokat’ta ikamet edip etmediğine ya da ne kadar burada kaldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bahsi geçen bu kitabenin yanı sıra Hüdavend Hatun’un Tokat şehriyle bir bağlantısının olduğunu kabul edeceğimiz bir başka belge daha vardır. M. Zeki Oral tarafından Türkiye Selçuklu devri mahkemelerinden alınmış üç senetten Sultan Hatun adına kayıtlı senet Türkçeye çevrilmiştir. IV. Rükneddin Kılıç Arslan’ın kızı olan Sultan Hatun’un Tokat’tan bir arazi satın aldığıının belirtildiği senedin baş tarafına kalın harflerle “Sultan Hatun” adı ve sol yukarısına dört satırlık tevki⁴⁷ yazısı yazılmıştır (Oral, 1955, s. 385, 387-388).

“ Keyhusrev oğlu esirgenmiş, mağfiret olunmuş, Rükneddin Kılıç Arslan’ın kızı, yüksek talihli, hayırların başı (fâtihası) büyük Kırâlice (Melike) Sultan Hatun’un vekili Abdullah oğlu Şüca üd-Din Uğurlu’nun satış hakkındaki ifadesi (ikrarı) ve Ahmet Foni oğlu Tac üd-din Ebubekir ile Sa’d üd-din mubarek’in azatlı kölesi Abdullah oğlu ve beylerin iftihar ettiği büyük bey Hüsam üd-din Gündoğdu-yüceliği devamlı olsun- dan adı geçen Şüca üd-din Uğurlu vekâleti hesabiyle aşağıda yazılı mezraayı satın aldı. Bu suretle Sultan Hatun’un eline ve tasarrufu altına geçmiş olan, Tokat’ın İsa Meşhet köyünde⁴⁸ kâin Arkın mezrası ki bir tarafı adı geçen İsa Meşhet köyü arazisi, diğer tarafı Kızlıkuyu arazisi, üçüncü tarafı Seğirdicek mezraası, dördüncü tarafı Kasın köyü arazisi ile hudutlanmıştır. İşte bu mezraa bütün hudutları, hakları, evleri, arazisi, gezinti yerleri ve başka içten, dıştan hakları ile ve rayice göre 300 dirhem gümüş mukabilinde –ki bunun üçte biri 100 dirhemdir- cümle muteber şartlara, din esaslarına uygun ve doğru olarak alındı, verildi. Bedeli ödendi. Satış muamelesi 702 Hicret yılı Zilhicce ayının 28 inci (13 Ağustos 1303) günü cereyan etti ve yazıldı” (Oral, 1955,s. 385, 387-388).

⁴⁷ 1.Padişah fermanlarına çekilen tuğra. 2.Bu tuğrayı taşıyan ferman (TDK-Güncel Türkçe sözlük. Erişim Tarihi: (15.12.2016).

⁴⁸ Bugün Tokat’ın Zile ilçesine bağlı Küçüközlü Köyü’dür.

Zeki Oral bu senedin tercümesini yaptıktan sonra belgede geçen isimleri de tek tek tanıtmış ve mezrayı satın alan Sultan Hatun hakkında bilgiler vermiştir. Oral, İbn Bibi'yi kaynak göstererek, Sultan Hatun'u IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Gazâliye Hatun adındaki eşinden olan kızı olduğunu, 1277 yılında Karamanoğlu Mehmet Bey'in Selçuklu tahtına oturttuğu Gıyas üd-din Siyavuş (Cimri)'la evlendirilmek istenen melikenin de aynı kişi olduğunu ifade etmiştir. Hemen arkasından Cimri Olayının 1277 yılında olduğunu belirterek Sultan Hatun adındaki kızın o tarihte Anadolu'da değil, İlhanlı'ya gelin gitmiş olan Selçukî Hüdavend Hatun'dan başka birisi olduğunu ileri sürmüştür (Oral, 1955, s. 392). Ancak İbn Bibi'de konuyla ilgili olarak Cimri ile evlendirilmek istenen kızın annesinin Gazalya Hatun olduğu ifade edilmiş, melikenin ismi verilmemiştir (İbn Bibi, 2014, s.637). Dönem kaynakları IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın üç eşi olduğunu bildirmekte ancak kaç kız çocuğu –kaç erkek çocuğu olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda 1291 yılında Moğol Hükümdarı Argun Han öldükten hemen sonra Anadolu'ya döndüğü anlaşılan Hüdavend Hatun'un bir süre Tokat'ta kalmış olabileceği ve de bu bölge topraklarının kendisine verildiği tahmin edilmektedir.

Hüdavend Hatun'un Tokat şehriyle bir bağlantısı bulunduğunu gösteren bu belgeler dışında günümüze kadar ulaşmış vakıf kayıtlarından Niğde'de bir imaret ve zaviye yaptırdığı anlaşılmaktadır.⁴⁹ Bu vakıf kayıtları Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk tarafından okunarak Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi yayınında ele alınmıştır.

“Hwand Hatun İmareti Vakfı Niğde'de – Tevliyet padişahın hökmüle baba Hamit adına, Tevliyet ciheti 1/5

Eski Vakıf. Padişahın hökmü ve Bayezıt Han'ın hökmü ve İbrahim Bey'in mektubu ile mukarrer

a. K. Deneği t. Niğde

⁴⁹ Topal, 2012, s.123, 136'da, Fatih devrinin 1476 yılında düzenlenen Karaman eyaleti vakıf defteri üzerinden deftere kaydedilen Niğde vakıflarının tamamının 1476 tarihinden önce mevcut olduklarına, defterde Hwand Hatun İmareti vakfı şeklinde yer alan kayıta zaviyeye bitişik büyük üzümlüğün vakıflar arasında sayıldığına dikkat çekilmiş ve yapılan değerlendirmede Niğde'de bir imaret ve bir zaviyenin bulunduğu anlaşıldığı, bu defterin düzenlenişinden 7 yıl sonra gerçekleştirilen 1483 tarihli ikinci tahrirde varlığı açıkça belirtilen Hond Hatun Zaviyesi'nin Niğde'nin bilinen ilk zaviyesi olduğu, Hüdavend Hatun'un Niğde'de bir imaret ve bir zaviye yaptırdığı ifade etmiştir.

a. Mz. Hurbemit t. Niğde

Büyük Üzümlük yeri zaviyeye bitişik Buzluk yanında yer

a. K. Ayagözme t. Niğde

a. K. Kınık t. Anduği

Küçük Üzümlük yeri zaviyenin yanında, Şeyh Said'in bağı".

“Keykubat oğlu Keyhüsrevoğlu Kılıç Arslan kızı Hwand Hatun Vakfı:

Azadlı kölelerin evlatlarına vakfetmiş. Tevliyet yukarıdaki Hamit adına, Padişahın hökmüle. Tevliyet ciheti 1/5 (Eski Vakıf)

a. K. Eravele t. Melendis

a. Mz. Kösün t. Niğde

a. Finas t. Melendis” (Uzluk, 1958, s. 50).

Sözkonusu vakıf kayıtlarından Hüdavend Hatun'un Tokat'tan sonra Niğde'ye geldiği anlaşılmaktadır. Bu vakıf kayıtlarının yanı sıra 1312-1313 tarihinde kendi adına Niğde'de yaptırdığı türbe dolayısıyla bu tarihlerde Niğde'de olduğu ve türbenin içinde bulunan sanduka biçimli mezar taşından 1332 yılında Niğde'de vefat ettiği anlaşılmaktadır. Ancak 1332 tarihinden önce günümüzde mevcut olmayan 1900'lü yılların başında kısmen ayakta olan ve Albert Gabriel tarafından fotoğraflanarak kitabesinin verildiği Beylerbeyi Türbesi'nde yine Hüdavend Hatun'un ismine rastlanmaktadır. Kitabe metni şu şekildedir:

“Allah'a tapılır ve Peygamberi öğülür biz bir ev hazırladık (1)

Ahiret için büyük melikenin –Hüdavend Hatun zamanı idaresinde Allah ebedi kılsın
(2)

Onun mülkünü –Allah'ın merhametine muhtaç olan biz Abdul'-al Melekî'nin oğlu olan beylerbeyi Hicri: 725 yılının Şaban ayının ikinci yarısında (Temmuz-Ağustos: 1325)” (Gabriel, 1962, s. 54).

Zeki Oral 1939 yılında yayınladığı “Niğde Tarihi Tetkiklerinden Hüdavend Hatun Türbesi ve Hayatı” adlı eserinde yukarıda verilen kitabelere ve Niğdeli Kadı Ahmed'in Anadolu Selçuklu Devleti döneminde yazdığı “el-Veledü's Şefik ve'l Hafidü'l-Halîk'i” adlı eserinde geçen şu cümlelere dayanarak:

“Bu şekilde Selçuklu meliklerinin erkeklerini zikretmeyi tam bir ihtiyatla yerine getirdik. Onlarla ilgili bâbın tamamlayıcısı olarak, zikredilen kimselere mensup olup bütün meliklerin bakiyyesi olan kadınların övüncü, azametli melike, sâ’ide, mutahhara, mükerreme, mehûme, mağfûre, hayyire, mebrûre, Selçuklu ailesinin tâcî Gevher nesepli, Sultan-ı sa’îd, Rükneddin Kılıç Arslan b. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev b. Sultan Alâüddin Keykubad’ın kızı Hüdavend Hatun (Allah İbrahim’e bahşetmiş olduğu nurla kabrinde onu rahat ettirsin)’u da zikretmek suretiyle bu kitabı süslü ve gönül açıcı bir şekilde ikmâl etmek istedik. Mezkûr melikenin vefat tarihi 732 yılının Recep ayının evveline, Pazartesi gününe tarihlidir. Şerefli merkadi, bu kitabın yazıldığı yer olan Nekide mehrusesindeki mezarların en meşhurdur” (Ertuğrul, 2009, s.545). 1325 yılında Hüdavend Hatun’un hükümdar olduğunu ifade etmektedir (Oral, 1939, s.27).

Canan Parla ise Tokat Halef Gazi Zaviyesi’nin 1291-1292 tarihli kitabesinin Hüdavend Hatun eşi Argun Han öldükten sonra en kısa sürede anayurduna döndüğünü ve Türkiye Selçuklu Sultanlığını II. Gıyaseddin Mesud ile paylaştığını belgeleyen bir kaynak olduğunu bildirmekte ve Sultan Veled’in Divanı’nda onu öven bir methiye düzenlediğini buradan hareketle de Hüdavend Hatun’un Selçuklu devlet adamlarının birçoğu gibi Mevlevilerle sıcak ilişkiler içinde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca 1325 tarihli Niğde Beylerbeyi Türbesi’nin inşa kitabesinde kendisinden “büyük melike” olarak bahsedilmesine, Tokat Halef Gazi Zaviyesi’nin inşa kitabesinde adının hükümdar olarak belirtilmesine, Toka ve Niğde’yi İlhanlılar’dan dirlik olarak aldığını, Niğde’de hükümdarlık yaptığını ya da hükümdar kuvvetinde bir melike olduğunu ve Halef Gazi Zaviyesi’nin inşa kitabesinin sultan kitabelerinin yazılış biçimine uygun olarak düzenlediğine dikkat çekerek Hüdavend Hatun’un gelin olarak gittiği İlhanlı’dan Anadolu’ya Selçuklu Sultanı olarak döndüğünü ve II. Gıyaseddin Mesud’un oturduğu Selçuklu tahtına ortak olduğunu ifade etmektedir (Parla, 2017, s. 151).

Eldeki bu bilgilerden hareketle Hüdavend Hatun’un eşi Argun Han 1291 yılında öldükten sonra Anadolu’ya döndüğü bir süre Tokat’ta ikamet ederek burada bir zaviye, Niğde’ye geçtiğinde ise zaviye, imaret, türbe gibi yapılar yaptırdığı ve hükümdar olmasa dahi bir hükümdarın sahip olduğu gücü elinde tuttuğu ya da Moğollar tarafından Tokat-Niğde yöresine vali tayin edildiği tahmin edilmektedir. Türbesindeki kitabeden de 1332 yılında Niğde’de vefat ettiği anlaşılmaktadır.

1.2.2. Sultan eşleri

1.2.2.1. Ümmühan Hatun

Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde Seyit Battal Gazi Külliyesi'nde türbesi bulunan Ümmühan Hatun ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Seyyit Battalgazi adına yazılan destanlar dolayısıyla Ümmühan Hatun'un I. Alâeddin Keykubad'ın sultanlığı zamanında Seyyit Battal Gazi adına bir türbe inşa ettirdiği sanılmaktadır⁵⁰.

⁵⁰ Kavruk ve Durukoğlu, 2012, s. 314-317'de türbe inşası şöyle anlatılmaktadır; “Sultan Seyyid Battal Gazi şehit olduktan sonra Sultan Alâeddin Rum'a geldi ve padişah oldu. Konya onun tahtıydı. Adil ve cömert padişahı. Çevre illeri ve memleketleri kullarına paylaştırdı. Hezâr Esbi adlı bir bey vardı. Mesihîye Kalesi'ni ona verdi. Hezâr Esbi askerleriyle geldi, kaleye yerleşti köyler, şehirler kurdu ve ününü çevreye duyurdu. Atı, devesi ve koyunu çoktu. Çobanlarından birine Kudluca derlerdi. Kudluca bir gün kale karşısındaki tepeye koyunları çıkardı. Oturdu, ansızın tepenin üstünden bir nurun parladığını gördü ve hayran kaldı. Koyunlar da o yere toplandılar ve o gün orada kaldılar. Hezâr Esbi'ye haber verdiler. Hezâr Esbi oraya geldi ve Kudluca gördüğü olayı bunlara anlattı. Hezâr Esbi emretti ve yedi taştan bir avlu yaptılar. Burasını ziyaretgâh eylediler. Burası büyük bir ziyaretgâh olarak bir müddet böyle kaldı. Sultan Alâeddin'in anası Sultan Hatun Resûllü'llah soyundandı. Son derece Salihlerden olup hiçbir vakit ibadetten uzak değildi. Âlimlere ve fakirlere sadakalar verirdi. Bir gece Seyyid Battal Gazi'yi düşünce gördü. Sultan Seyyid Battal Gazi: Ya Sultan Hatun! Ben Âl-i Resûl'denim. Bu Rûm memleketini aldım. Gel üzerime türbe yap dedi. Sultan Hatun uyandı, Sultan Alâeddin'in huzuruna geldi. Bu hikâyeyi Sultan Alâeddin'e bildirdi. Sultan Alâeddin emretti, hazineler açtılar, mal çıkartıp katırlara yüklediler. Bir hayli kullar ve hizmetçiler ile birlikte Sultan Hatun yola revan oldu. Sultan Alâeddin'in kâhyası Kılıç Arslan'ı da yanına alan sultan Hatun günler sonra kaleye geldiler ve kalenin yakınında bir alana konakladılar. Sultan Hatun emretti oraya bir kervansaray yaptılar, bir köy kuruldu şimdi o köyün adına Şeşanuk derler. Hezâr Esbi Sultan Hatun'un geldiğini duyunca onu karşılamaya gitti ve davet edip konukladı.

Ona: -Hayırdır buraya geliş sebebiniz nedir? dedi. Sultan Hatun: -Bu kalenin yakınında hiç ziyaretgâh var mıdır? dedi. Hezâr Esbi: -Evet vardır. Benim bir çobanım Kudluca, kale karşısındaki tepede koyun güderken parlak bir nur görür. O nurun şavkından aşırı heyecana kapılır, kendinden geçer. Koyunlar da oraya toplanıp beklerler. Bana haber verdiler. Ben de vardım. Çobandan haberi dinleyip o yeri duvarla çevirttim. Şimdi ziyaretgâh olarak o yer vardır dedi. Sultan Hatun bu haberi işitti ve mutlu oldu. Hezâr Esbi'ye bahşış verdi. Birlikte yürüdüler, o tepe üstüne vardılar. Sultan hatun abdest alıp o avluya girdi. İki rek'ât namaz kıldı, hacet diledi: -O gördüğüm düş rahmâni ve bana görünen Seyyid Battal Gazi ise, burada da görünsün, dedi. Dua etti yere kapandı. O anda bir nûr belirdi. Âlem aydınlık oldu. Sonra bir ses işitildi. -Ya Sultan o gördüğün düş rahmânidir, dedi. Sultan Hatun durdu. O kapıdan içeri girdi. Yedi basamak merdivenden aşağıya indi. O nurun aydınlığından mağaranın içi aydınlandı. Gördü ki, her yer döşenmiş. Misk ü anber kokusundan insanın burnu bir hoş oluyor. Kırk adım yürüdü. Mağaranın dibine indi. Seyyid battal Gazi'yi kibleye karşı mihraba otururken gördü. Savaş silahları üzerinde, Dahhâk kılıcı belinde, imame başında örtü yüzündeydi. Sultan Hatun el bağlayıp karşısında durdu. Bir ses geldi ki o Seyyid Battal gazi benim Âl-i Resûl'ümdür. Doksan yıldır gaza yapmaktayım. Kâh karada kâh denizde Rum mülkünü aldım. Sonunda bu kalenin üzerinde şehit oldum. Beni buraya Hızır Peygamber getirdi. Kabrim buradadır. Şimdi benim üzerime türbe yap ve sen de burada ol ve bir mescit ve bir tekke yaptır. Köylere vakfet. Âlimler ve dervişler getir. Benim için her yıl mahyâ yap, dedi ve pek çok nasihatler verdi. Sonra Sultan Hatun secdeye kapandı. O Yadigârları aldı ve çıktı. O kapı yine kapandı. Eskisi gibi bir yer oldu. Oradan Sultan Hatun ayrıldı, kavmine geldi. O kitapları bunlara gösterdi. Hazreti Sultan'la nasıl buluştuğunu ve Sultan'ın neler dediğini bunlara anlattı. Daha sonra buyurdu. Mimar ve yapıcılar geldiler. Sultan'ın üzerine türbe yaptılar. Sultan Hatun da kendisi için bir türbe yaptırdı. Sonra mescit ve tekke yaptırdı. Köylere vakfetti. Âlimler ve dervişler getirdiler. Sultan Hatun büyük bir mahya düzenledi. Yemekler yedirdi, hatimler okuttu. Semâlar, hoşça şenlikler tertip ettirdi. Dualar ve övgüler kıldırı. Her yerden Sultan'a kurbanlar, yardımlar ve adaklar gelirdi. Rum'da mahya ilk önce Sultan'ın adına yapıldı. Hezâr Esbi de Kudluca'yi birçok kulla birlikte Sultan'a hizmetkâr verdi. Hizmet etti, sonra vefat eyledi. Şimdi kapının iç kısmında ziyaretgâhtır. Sonra Hatun da bu ölümlü dünyadan, ölümsüz dünyaya göçtü. Onu da türbesine koydular. Şu anda büyük bir ziyaretgâhtır. İşte bunların hikâyesi tamamlandı. Gaziler ruhu için Fâtîha.”

Küçükcan Seyitgazi'nin tarihi hakkında bilgiler verirken herhangi bir kaynak göstermeden Selçuklular'ın Anadolu'ya yerleşmeye başlamasından önce 70-80 ailelik bir Türkmen aşiretinin buraya yerleştiğini ve Seyit Gazi'nin mezarının Ümmühan Hatun tarafından buldurulduğu bu olaydan ve türbenin inşa edildiği 1207-1208 yılından sonra türbenin yer aldığı yerleşim yerinin Seyitgazi ismiyle anıldığını ifade etmiştir (Küçükcan, 2012, s. 6).

Güzel, Seyit Battal Gazi Türbesi'nin ölümünden yaklaşık 450 yıl sonra Kutluca adında bir çobanın gördüğü rüya nedeniyle adına bir türbe yapılmasının ancak söylencelere dayandırılabilceği, türbenin inşasının siyasi sebeplerle gerçekleşmiş olabileceğini ifade eder ve Ümmühan Hatun'un iyi eğitim görmüş ve gereğince yetiştirilmiş bir kadın olduğunu, bu sebeple Türkiye Selçuklularının yerleşim politikasında Battal Gazi ve onun döneminden haberdar olmaması gibi bir durumun söz konusu olamayacağını, Danişmendlilerle aynı soydan gelen ve aralarında akrabalık bağları bulunan Selçukluların Danişmendname ve Arap kaynaklarında geçen Battal Gazi ile ilgili bilgilerden uzak kalınamayacağını dolayısıyla Ümmühan Hatun'un da doğudan batıya doğru bir iz sürerek burada Seyyit Battal Gazi adına bir mescid ve türbe yaptırdığını, vasiyeti gereğince de Ümmühan Hatun'un öldükten sonra Konya'dan buraya getirilerek defnedildiğini böylece buranın hem sosyal hem de inançsal bir merkez olmasının yanı sıra Selçukluların da batıdaki ilerleyişi için bir üs görevini gördüğünü belirtmektedir (Güzel, 2012, s. 104).

Ünver ise, Ümmühan Hatun'u Türkiye Selçuklularının şimdiye kadar bilinen en baş, asil ve hayırsever kadını, Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi ve II. Alâeddin Keykubad'ın annesi olarak tanıtır (Ünver, 1979, s. 15). Ünver, Ümmühan Hatun'u Gıyaseddin keyhüsrev'in eşi ve II. Alâeddin Keykubad'ın annesi olarak göstermekle önemli bir hataya düşmüştür. Çünkü II. Alâeddin Keykubad'ın annesi Gürcü Hatun, babası ise II. Gıyaseddin Keyhüsrev'dir.

Selim Kaya, Abdullah Kuran'ın Anadolu Medreseleri eserini kaynak göstererek Ümmühan Hatun'un Müslüman olduktan sonra bu ismi aldığı ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi olduğunu belirtilmekte ve pek çok han, hamam, mescit yaptırarak imar faaliyetlerinde bulunduğunu ileri sürmektedir (Kaya, 2006, s. 15). Selim Kaya tarafından kaynak gösterilen Abdullah Kuran'ın Anadolu Medreseleri adlı çalışmasında

ise Ümmühan Hatun'un sonradan Müslüman olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ayrıca son zamanlarda Aynur Durukan tarafından kaleme alınan bir makalede herhangi bir kaynak göstermeksizin Ümmühan Hatun Bizans tekfurı Kaloyan'ın eşi Despina'nın kız kardeşi II. İzzeddin Kılıçarslan'ın eşi ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi olarak gösterilmiştir (Durukan, 2019, s.25).

Ümmühan Hatun'un I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi ve I. Alâeddin Keykubad'ın annesi olduğu ve Battalgazi adına yazılan destanlardan oğlunun sultanlığı olan 1220-1237 yılları arasında Seyitgazi'de Battalgazi adına bir mescit ve türbe yaptırdığı yolunda genel bir kabul bulunmakta Ümmühan Hatun hakkında başka herhangi bir kayıtlara geçmiş başka herhangi bir belgeye rastlanmamaktadır.

1.2.2.2. Melike Turan Melek Hatun

1228 tarihli inşa kitabesine göre Melike Turan Melek⁵¹ tarafından yaptırılan Şifahane içindeki Türbe Melike Turan Melek Hatun'a atfedilmektedir. Mengüceklilerin Erzincan kolu hükümdarı Behramşah'ın kızı olan Turan Melek'in neden Mengüceklilerin Divriği kolu hükümdarı Ahmed Şah'ın, Divriğide yaptırdığı Ulu Cami yapısına bitişik bir şifahane yaptırdığı bilinmemektedir. Osman Turan ve Faruk Sümer, şifahane kitabesine dayanarak Turan Melek Hatun'un Erzincan-Kemah hükümdarı Fahreddin Behramşah'ın kızı ve Ahmed Şah'ın eşi olduğunun anlaşıldığını ifade ederler (Turan, 2013, s.84; Sümer, 2015, s.17). Nejdett Sakaoğlu farklı olarak, Erzincan Mengüceklileri'ne mensup Turan Melek'in külliyyede yer alan kitabelerden Ahmet Şah ile akrabalık bağının bulunduğu anlaşıldığını ancak, Ahmed Şah'ın büyük babası Seyfeddin Şahinşah ile Turan Melek'in babası Behramşah'ın kardeş, Ahmet Şah ile Turan Melek'in kardeş torunları olduklarını, Turan Melek'in külliyyenin yapımında Ahmed Şah'a ortak olmasını sağlayacak bağın henüz açıklanamadığına dikkati çekerek Turan Melek'in "Meliketü'l-âdile" unvanını taşıması sebebiyle bir ihtimal olarak Divriği'de taht ortağı melike olabileceğini, böylesi durumların aynı çağda yaşayan Gevher Nesibe Hatun ve Mahperi Huand Hatun örneklerine dayandırarak mümkün olduğunu belirtir (Sakaoğlu, 2004, s.166-168).

⁵¹ Sümer, 2015, s. 17'de Şifahane kitabesinden *Turan Melek* biçiminde okunan ismin *tur* (*dur*) fiilinden yapılmış olabileceği, Yenisey kitabelerinde de Turan/Duran ismine rastlandığı, Türklerin bu ismi bütün tarihleri boyunca kullandıkları, bu ismin kökünün *Turan ülkesinden* gelmiş olabileceği ve Turan melikesi, Turan hükümdarı anlamlarında kullanıldığı belirtilmektedir.

Gevher Nesibe Hatun'un Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi olması Mahperi Haund Hatun'un da sultan eşi ve annesi olması dolayısıyla Selçuklu hanedanının üyeleri oldukları açıktır. Ancak taht ortaklığı yönetimle ilgilidir ve her iki hatunun da Selçuklu yönetiminde bulunduğunu gösteren herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle Erzincan-Kemah hükümdarı Behramşah'ın kızı olan Melike Turan Melek'in Kemah'ta değil de Divriği'deki tahta ortak olması ve Ahmed Şah ile aralarındaki uzak akrabalık ilişkisine dayanarak bir yapı inşa ettirebilmesi hiç bir şekilde açıklanamayacak kadar uzak bir ihtimaldir. Divriği Ulu Camii gibi bir hükümdar tarafından yaptırılmış ve yaptırıldığı dönemden beri ihtişamını koruyan bir yapıya eklenen başka bir yapıyı ancak Ahmed Şah ile güçlü bir aile bağı olan birinin yaptırabileceği, Ahmed Şah ile Melike Turan Melek'in eldeki bilgiler doğrultusunda kardeş olmadıkları kesin olduğundan, aralarındaki bu kuvvetli bağı ancak evlilik yoluyla oluşmuş olabileceği genel kabul görmektedir.

1.2.2.3. Mahperi Huand Hatun

I. Alaeddin Keykubad'ın ilk eşi Mahperi Huand Hatun, Ermeni komutan ve dönem tarihçisi Simbat'a⁵² göre, Bizans tekfurı Ermeni asıllı Rupenid'in soyundan Adom'un torunu olan Alanya hükümdarı Kyr Vart'ın kızıdır (Simbat, 1946, s. 80; Llyod ve Rice, 1989, s. 4). Aziz b.Erdeşir-i Esterâbâdî, Kadı Burhaneddin Ahmed adına 800/1397-1398 yılında yazdığı Frasca Bezm-u Rezm adlı eserde Mahperi Huand Hatun'un Rum asıllı güzel ve soylu bir kadın olduğunu belirtmektedir (Aziz b.Erdeşir-i Esterâbâdî, 2014, s. 55). Mahperi Huand Hatun ile I. Alâeddin Keykubat'ın evlilik tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte nikâh akdinin fetih sırasında ya da hemen sonrasında gerçekleştiği dolayısıyla 1221-1222 yıllarında Alanya fethedildiğinden evliliğin de bu tarihlerde gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Bu tarihten 16 yıl sonra 1237 yılında eşini kaybeden Mahperi Huand Hatun'un kabaca bir hesapla evlendiğinde yaklaşık olarak 16-20 yaşları arasında olduğu kabul edilirse 1201-1205 yılları arasında doğmuş, 32-36 yaşları arasında eşini, 41-45 yaşları arasında oğlunu, 49-53 yaşları arasında torunu II. Alâeddin

⁵² Turan, 1971, s. 337, 403-404'de Kral I. Leon'un ölümünden sonra devlet naibi olan Büyük Baron Konstantin'in oğlu, Kral Hetum'un kardeşi olan Simbat'ın Büyük Baron Konstantin tarafından konstabl (başkomutanlık) mevkiine getirdiği, 1275 yılına kadar bu mevkide kaldığı, yazdığı vekayinamede Kilikya Ermeni Krallığı'nın 1334 senesine kadar olan tarihinin başlıca olaylarına yer verdiği, velkayinamesinin 951-1152 tarihine kadar olan ilk bölümünde Urfalı Mateos ile onun müzeyyili olan Papaz Grigor'un yazılarını bazı ufak farklılıklarla özetlediği, 1152 yılından sonraki olayları anlattığı bölümü kendisinin kaleme aldığı, vekayinamesini ölümünden iki yıl öncesine 1275 tarihine kadar getirebildiği belirtilir.

Keykubad'ı kaybetmiş olduğunu, türbesine defnedilen kız torunu Selçukî Hatun (öl. 1284)'un vefatında eğer hayatta ise 79-83 yaşları arasında olmuş olabileceği varsayılabilir (Turgut, 2015,s.13). Halil Edhem, Selçukî Hatun'un mezar kitabesinin sadeliğine ve her hangi bir lakap ve bir unvanın bulunmayışına, hatta babasının *Gıyaseddin* unvanının bile yazılmamış oluşuna dayanarak büyük annesi Mahperi Huand Hatun'dan çok sonra ölmüş olacağını belirtir (Edhem, 1982, s. 94). Halil Edhem'in bu tespiti, Mahperi Huand Hatun'un ölüm tarihini en erken 1254, en geç 1284 öncesine çekerek, Mahperi Huand Hatun'un doğumunu 1201-1205 yılları arasına, ölümünü 1254-1284 yılları arasında tarihlemeye imkân verse de kaynak yetersizliği nedeniyle Mahperi Huand Hatun'un yaşamı tüm açıklığıyla takip edilememekte, yaptırdığı yapıların kitabeleri, Kayseri İncesu İlçesi'ndeki Şeyh Turesan Zaviyesi'nin vakfiyesi ve bizzat oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 5 Ağustos 1243'de İstanbul Latin İmparatoru II. Baudouin (1228-1261)'e gönderdiği mektup, kendisi hakkında bazı bilgiler edinebilmeyi sağlamaktadır (Turan, 1971, s. 337, 403-404). II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, babasının sağlığında annesinin Hristiyanlığını muhafaza ettiğini ve Selçuklu Sarayı'nda bir şapel bulunduğunu belirten mektubu (Turan, 1971, s. 337, 403-404), Mahperi Huand Hatun'un, oğlu Anadolu Selçuklu tahtına çıkıncaya kadar Hristiyanlığı'nı muhafaza ettiğini, halk diline Hunat olarak geçen hanımefendi manasına gelen Farsça Huand isminin onun unvanı olduğunu gösterir (Çayırdağ, 2001, s. 85). Diğer yandan Mahperi Huand Hatun'un 1235 yılı civarında Müslümanlığı kabul ettiği de ileri sürülmüştür (Çiftçioğlu, 2013, s. 14).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1243'de İmparator II. Baudouin'e gönderdiği mektup, I.Alâeddin Keykubad'ın ölüm tarihi (1 Haziran 1237) ve Kayseri Huand Hatun Camii'nin 1238 tarihli taçkapı kitabelerinin metinleri, Mahperi Huand Hatun'un en erken 1237 yılı Haziran ayı içerisinde dinini değiştirdiğine ve bu tarihten sonra yaptırdığı Kayseri Huand Camii, Kayseri İncesu İlçesi Turesan Zaviyesi, Tokat Pazar İlçesi Mahperi Huand Hatun Hanı ve Yozgat Saraykent Çınçanlı Sultan Han kitabelerinde, İslami bir sıfat olarak yer alan, *dinin ve dünyanın yüzakı* anlamında ve Selçuklu Sultan eşlerinin kullandığı *safvet'ed-dünya ve'd-din* lakabını⁵³ kullandığını göstermektedir.

Mahperi Huand Hatun, inşa kitabesine göre oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatının hemen başında 1238 tarihinde Kayseri Huand Camii'ni yaptırmıştır. Bu

⁵³ Edhem, 1982, s. 93'de es-sitt (hanım), es-sahibe (dost), el-melike (sultan), safvet'ed-dünya ve'd-din (dinin ve dünyanın yüzakı) gibi lakapların en büyük prenseslere verildiği; Parlak, 2004, s. 282'de bu lakabın Selçuklu dönemi Sultan eşleri tarafından kullanıldığı belirtilmektedir.

caminin harim kısmının kuzeybatı köşesine yapılan Huand Hatun Türbesi cami ile birlikte ya da sonrasında bizzat kendisi yaptırmış olmalıdır. İbni Bibi, II. Alâeddin Keykubad'la birlikte Moğolistan'a gitmek üzere yola çıkan ekipte Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesinin de bulunduğunu (İbni Bibi, 1996-II, s. 136; İbni Bibi, 2007, s. 205), bu heyetin II. Alaeddin Keykubad'a taraf olarak vardıkları her yerde onun saltanatın gerçek sahibi olduğunu anlattıklarını belirtmektedir (İbni Bibi, 1996-II: 136; Aksaraylı, 1952, s. 134). İbni Bibi'den edinilen bu bilgiler II. Alâeddin Keykubad'ın Moğolistan'a gönderildiği 1254 tarihinde Mahperi Huand Hatun'un hayatta olduğu gibi üç torunu arasındaki taht mücadelesinde taraf ve tanık olduğunu göstermektedir (Turgut, 2015, s.13)

Tarihi kayıtlarda 1254 tarihinden sonra bir daha adına rastlanmayan Mahperi Huand Hatun'un ölüm tarihi bilinmemekte, adına yapılan türbesi de tarih vermemekte, Kayseri İncesu İlçesi'nde 1240 tarihinde yaptırdığı Şeyh Turesan Zaviyesi'ne ait çok daha sonraki bir tarihte 1489 yılında kopye edildiği anlaşılan tarihsiz vakfiyesinde Niğde Livası ve Ürgüç Kazası'nda ikamet ettiği belirtildiğinden, Huand Hatun'un 1254 yılı sonrasında Selçuklu Sarayı'ndan uzaklaştığı ya da uzaklaştırıldığı düşünülebileceğinden kitabesi olan diğer yapılardan oğlunun tahta geçişi ile imar faaliyetlerini gerçekleştirdiği dikkate alınarak 1254 yılında, torunlarının saltanatı sırasında sarayda varlığı hissedileceğinden türbesini 1238-1254 yılları arasına tarihlemek ve kendisi tarafından yaptırdığını ileri sürmek mümkündür (Turgut, 2015, s.13).

1.2.2.4. Melike Adile Hatun

I. Alaeddin Keykubad, ilk evliliğinden yaklaşık beş altı yıl sonra, Eyyübilerle ilişkileri güçlendirmek amacıyla talip olduğu Melik Adil'in kızı, Melik Eşref'in kız kardeşi Melike Adile ile 624/1226-1227 yılında Malatya'da yapılan ve bir hafta boyunca devam eden bir nikah merasimiyle ikinci evliliğini⁵⁴ gerçekleştirir (Turan, 1971, s. 331,

⁵⁴ İbn Bibi, 2010, s. 310-316'da I.Alâeddin Keykubad'ın Kâhta Savaşı'nı siyasi nedenlerle yaptığı, bu savaşın ardından devlet adamlarından Hokkabaz oğlu Naib Seyfeddin'e Eyyubilerle yapılan sözleşmeleri geçerli kılmak ve bağlılığı arttırmak için Melik Adil'in oğullarıyla akrabalık ilişkisi kurmak gerektiğini dile getirdiği, sultanın bu düşüncesini yerinde bulduğunu ve hazırlıkların bir an önce başlatılması gerektiğini belirten Naib Seyfeddin'in de bu iş için kendisinin görevlendirilmesi için sultandan izin istediği, sultanın da; “ *O halde hazineye git. O iş için gerekli olan kıymetli taşlarla süslenmiş eşyalardan (murassaât), taçlardan (mekellat), paralardan (nukud) ve mallardan (ecnas) yeteri kadar alıp en kısa zamanda yola düş. Akrabalık temellerini sağlam at*” diyerek onay verdiği; Naib Seyfeddin'in de eşi benzeri bulunmayan mücevher, kıymetli elbiseler, huri gözlü seçkin cariyeler, soylu atlar, Horasan ve Irak işi kaplar ve yük develerinden oluşan kıymetli hediyeler hazırlayarak dergâhın itibarlı kişilerinden birkaçıyla yola çıktığı, Malatya civarına gelindiğinde hastalanarak vefat etmesi üzerine yerine Çaşnigir Emir Şemseddin Altunaba'nın görevlendirildiği; Malatya'ya varan Emir Şemseddin Altunaba'nın, hazineleri ve malları teslim aldıktan sonra görevini yerine getirmek için yola çıktığı, Şam ülkesinin sınırlarına girildiğinde Şam

349-351). Melike Adile'nin I. Alâeddin Keykubad ile evlendiğinde hangi yaşta olduğu bilinmemekte, Keykubad'dan kız ve erkek çocukları olan Melike'nin yaklaşık on yıl Selçuklu sarayında yaşadığı tahmin edilmektedir. I. Alaeddin Keykubad'ın ölümünden sonra 1238 yılının baharında tahta geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'ya geldiğinde meliklerin ve onların anneleri arasından Melike-i Adile'yi ayırmalarını buyurmuş; Saadeddin Köpek de bu emri yerine getirerek Melike Adile'yi, Darü'l-hısn Ankara'ya (Enguriye) göndererek Eski Türklerin Şamani⁵⁵ geleneklerine uygun olarak yayın kirişi ile boğdurarak öldürtmüştür (İbn-i Bibi, 2014, s. 455-456).

İbn-i Bibi Melike Adile'nin öldürülmesini şu şekilde aktarmaktadır; *“Merhume, cellatlar gelmeden önce izin alıp aptesini yeniledi. Hayatına veda etmek için içinden gelerek iki rekât namaz kıldı. Yüzünü dua kiblesi olan göğe çevirerek “Allah’ım, ben senin kulunum ve kulunun zulüm görmüş, ümitsizliğe düşmüş, değersiz kızıyım. Benimle çocuklarım arasına karanlık perde koydular. Ruhumu ve vicdanımı köreltip kanımı akıtmaya niyet ettiler. Allahım, çocuklarımı sana emanet ediyorum. Onları koru. Sen tövbeleri kabul eder, kullarına acırsın “ dedi. O anda orada bulunan saray hocaları, bu duayı ezberleyip bir yere kaydettiler. Merhume devamlı, “Zalimlere hak ettikleri cezayı ver. Bana acı ve beni bağışla, tövbelerimi kabul et” dedikten sonra başörtüsünü iki üç kat dolayıp yüzünü kapayarak Kible 'ye dönüp oturdu. Hizmetçilerle helalleşti. Kelime-i şehadet*

melikleri tarafından büyük bir saygıyla karşılandığı, ertesi gün Şam'ın Ermen çevresinin ve Diyarbekir'in melikleri olan Melik Adil'in oğullarından Melik Eşref, Melik Gazi, Melik Fahreddin'in Şam'da Şemseddin Altunaba'yla birlikte nikâh merasimini (akd-i nikah) gerçekleştirdikleri; Nikah akdi yapıp yabancılık işi ve mesafesi akrabalık ve yakınlığa dönüşünce meliklerin *“Bu muhteşem yolculuk için gerekli olan şeyler hazırlanıncaya kadar burada kalmanız gerekiyor”* diyerek Emir Şemseddin'den kalması için ricada bulundukları, Şemseddin Altunaba'nın da; *“Eğer siz padişahımızın rikabı Malatya mahrusesine hareket ederse, o sizin meliklere ilgi gösterdiğiniz manasına gelir. Onların kalplerinin rahatlamasına ve sevinmelerine vesile olur. Hem de saadet burcu, mutluluk yeri ve cömertlik arsası olan Malatya mahrusesinde güneş ile ay birleşmiş olur”* biçiminde Sultan'a işlerin istenilen şekilde gittiğini belirten bir mektup yazdığını, mektubu alan Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın, bütün memleket emirlerine ferman çıkararak, *“Kutlu alaylarımız (kevakib-i meymun) Malatya tarafına gitmektedir. Hepiniz hiç vakit kaybetmeden oraya gelin”* diye emir verdikten sonra mutlu ve açık bir talihle o tarafa hareket ettiği, gerdek gecesinin sevinç ve mutluluğundan harem dadılarına (dâyeğân-ı harem) ve hizmetçilerin seçkinlerine, kendisinin bağışlarından faydalanmak ümidiyle Şam tarafından gelmiş olan görevlilere (haşem) büyük bir hazine bağışlayarak, şüphelerini dağıtıp emniyet ve güven duygularını güçlendirdiği belirtilir.

⁵⁵ İbn-i Bibi, 2014, s. 455-456'da Eski Türk Şamani inancına göre büyük Türk (Oğuz) hanedanları mukaddes olduğu için mensuplarının idamı halinde kanlarının akıtılması yasak idi ve bu sebeple de yay kirişi ile boğdururlardı.

getirip Kur'an okumaya başladı. Cellatlar gelip, böyle dünya iffetlisi bir kadını cennet bahçesine gönderdiler” (İbn-i Bibi, 2014, s. 455-456).

I. Alaeddin Keykubad'ın Melike Adile'den olan kızı Melike Hatun annesinin ölümünün ardından II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in emriyle aynı yıl içinde Haleb'e gelin gönderilmiş, kendisiyle birlikte diğer kız kardeşi de Haleb'e yollanmıştır⁵⁶ (İbnü'l Adim, 1982, s. III-IV). I. Alaeddin Keykubad'ın Melile Adile'den doğan oğulları yine II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in emriyle kendi oğulları doğuncaya kadar Borgulu Kalesi'ne hapsedilmişse de sultanın üçüncü oğlu (II. Alâeddin Keykubad) doğduktan sonra ikinci bir emirle öldürülmüşlerdir (İbn-i Bibi, 2014, s. 455-456). Melike Adile'nin Kayseri'deki türbesi inşa kitabesine göre 1247 yılında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden hemen sonra Halep'ten Türkiye'ye geldikleri düşünülen kızları tarafından yaptırılmıştır.

1.2.2.5. Gömeç Hatun

Eflaki, Kemaleddin-i Kâbi'nin, Sultan İzzeddin Keykavus'u görmek üzere 1258 tarihinde Danişmendli vilayetinin işleri için Konya'ya gittiğinde şehrin bilginlerinin Mevlana'yı ziyaret etmesi için kendisini teşvik ettiklerini, Mevlana Medresesi'ne gittiğinde Mevlana'yı görerek onun halis müritleri arasına girdiğini ve oğlu kadı Sadreddin ve Meceddin Atabey'i de mürit yaparak yerine döndüğünü (muhtemelen Tokat); daha sonra Mevlana Hazretlerine sema verip mutlaka müritliğini kazanma arzusuna tutuşarak tüm Konya'da halis nebet şekeri aradığını ancak otuz zembilden fazla bulamayınca Sultanın karısı Tokatlı Gumaç Hatun'un,⁵⁷ yanına gidip durumu anlattığını,

⁵⁶ İbnü'l Adim, 1982, s. III-IV'de, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, babası I. Alaeddin Keykubad'ın ölümünün ardından kendisine İbnü'l Adim aracılığıyla başsağlığı ve kutlama dileğini bildiren Haleb hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır ile akraba olmak ve dolayısıyla daha yakın bir işbirliği ve dostluk kurmak amacıyla, Tokat kadısı İzzüddin'i Haleb'e göndererek Halep hükümdarının kız kardeşi Gâziye Hatun ile evlenmek ve buna karşılık kendi kız kardeşini de Halep hükümdarıyla evlendirmek önerisinde bulunduğu; bu öneriyi kabul eden el-Melikü'n Nâsır'ın Halep kalesindeki sarayında Selçuklu Sultanı adına Tokat kadısının hazır bulunduğu nikâh töreni gerçekleştirildiği, Ebû Hanife mezhebi kurallarına göre nikâh kıyma görevi verilen İbnü'l Adim'in, 50 bin altınlık cihaz karşılığında nikâhı kıydığı ve pek çok altın saçtığı; 2 Haziran 1238'de Kayseri'ye giden İbnü'l Adim'in, bu sefer Emir Kemalüddin Kâmyar'ın vekillığında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Melike Hatun'un nikâh işlemini gerçekleştirdiği belirtilmektedir.

⁵⁷ Eflaki, 1964, s. 165-166'de yer alan Gömeç Hatun ile bir hikaye şöyledir; “bir gün Mevlâna, arkadaşlar arasında buyurdu ki: *Fatma Hatun'u bizim Bahaddin'e nikâhlayınca bütün Tanrı'ya yakın melekler ve Cennet-i âlâ hurileri şenlikler yapıp nekkareler çaldılar. Hepsi semâ ederek birbirlerini bu evlenmeden ötürü kulladılar. Mevlâna evlenmenin ilk gecesinde biz gazel okudu...Fatma Hatun'un da görünür ve görünmez sayısız kerametleri vardı. Çoğu günler oruç tutar ve geceleri de ibadetle meşgul olurdu. İki üç günde bir iftar ederdi. Yemeğini fakirlere, yetimlere ve dul kadınlara verirdi. Muhtaçlara gömlek ve hediyeler bağışlardı ve daima az yer, az uyur, az konuşurdu. Göklerin ruhaniyeti olan gayba ait suretleri bizzat gözleriyle görür ve onları bu hale lâıyk olan muhiblerine de gösterirdi. Nitekim Tokat'ta da Gürci Hatun, Gumaç Hatun hazretlerine ve Pervane'nin kızına da bunları gösterdi. İnsanların içindeki sırlara*

Mevlana'nın müridi olan Gumaç Hatun'un da kendisine on zembil nebet şekeri verdiğini aktarır (Eflaki, 1964, s. 192-196; 369). Eflâki, Gömeç Hatun'u, Sultan Rükneddin'in eşi, Mevlâna'nın müridesi mesut kraliçe olarak tanıtmakta ve Gömeç Hatun'un ağzından şu hikayeyi nakletmektedir; *“Bir gün hısım akrabamız ve bütün kadınlarla beraber eski saraylarda oturmuştuk. Birdenbire Mevlâna içeri girerek “Bu evden hemen çıkınız” diye buyurdu. Biz hepimiz yalınayak koşarak çıktık. Hepimiz çıktıktan sonra, sofanın kemeri yıkıldı. Ben Mevlâna'nın mübarek ayaklarına kapandım, ihtiyacı olanlara sadakalar verdim. Bunun şükranesi olarak yedi bin direm para da müritlere gönderdim”* (Eflaki, 1964, 369). Bu hikaye, Tokatlı olduğu defalarca teyid edilmiş Gömeç Hatun'un Mevlana'nın müridi olduğu ve hayır işleriyle meşgul olduğu konusunda hiç kuşku bırakmaz. Öte yandan Mevlana'nın oğlu Sultan Veled, Gömeç Hatun'u Divanı'nda şöyle övmektedir: *“Ey Tercüman! Secde eden kullar gibi Gumaç Hatun'un eşiğine baş koy ve bizim hizmetimizi arz et. Benden selam söyle ona, sonra da hâl diliyle de: ‘Sen yeryüzünde gül bahçesi idin; gökyüzünde ay oldun. Senin yüzünün kölesi (olan) güzeller, senin mahallenin etrafında Ey ay yüzlü! Dünyada senin güzelliğinde (bir güzel) yoktur”* diyerek dolaşırlar hep. *Tanrı burada sultanlık verdi sana. Tanrı, orada (da) ay (gibi güzellik) verdi sana. Burada beden ülkesini verdi sana, orada can mülkünü verdi sana. İki dünyada önder oldun; canda ve gönülde sultan oldun; Hak denizinde inci oldun; Hak (Teâlâ) ile ebedi oldun. Tanrı haberler verdi sana; sıkıntılardan kurtardı, huzur verdi sana. Bundan sonra bahtın yaver gider, bundan sonra mutlu olursun; Çünkü senin dostun mesut oldu; sonunda mahmut oldu; senin maksadın hasıl oldu; (bunlar) belli olacak sana. Tanrı, senin gelecekteki hâllerini perdesiz gösterdi bana. Haydi, dinle şimdi, inan (bana); bundan sonra şüphe etme (buna). Veled, Tanrı'nın bu ihsanını ve iyiliğini bir gün*

da büyük bir vukufu vardı. Çocukluğunda “daha memeden kesilmeden” Mevlâna hazretlerinin huzurundan bir an ayrılmazdı ve daima onun mübarek ağzından garip bilgiler ve acayip mânalar öğrenirdi. Fatma Hatun, velayet elde etmede, terbiyede, eteğinin temizliğinde ve iffet hususunda o terbiye edici sultanın yetiştirmesi idi ve onun yanında hünerli bir sanatkâr olmuştu”; Eflaki, 1964, 353-354'de yer alan; “Yine bir gün Gerâke Hatun (Tanrı ondan razı olsun) Tokat şehrinde Çelebi hazretlerine hadden aşırı tazimde bulunuyor ve baş koyuyordu. Sultanın karısı Gumaç Hatun Muineddin Pervane'nin kızı Havandzâde, şarabsâlar'ın mustevfi'nin ve daha başkalarının kızları gibi ileri gelen hanımlar itirazda bulundular ve “Anneye oğlunun önünde baş koymak ve bu derece izzette bulunmak düşmez, çünkü eğer talihli bir oğul annesini aziz tutsa, onun önünde baş koysa ve onun elini öpse bu yerinde bir hareket olur ve bunu caiz görmüşlerdir” diye Gerâke Hatunu ayıpladılar” biçimindeki bir başka hikâyede Gömeç Hatun'un Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın eşi olduğu açıkça belirtilmektedir.

hatırlatır: (o zaman) mutlu ve sevinçli bir hâlde ‘söylediklerinin hepsi aynen gerçekleşti’ dersin bana”.

Konya’da Gömeç Hatun adına yapılmış inşa ya da onarım kitabesi olmayan türbesinin Osmanlı Dönemi’nde tutulmuş bazı kayıtlardan 13. yüzyılın ikinci yarısında yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Konya Vakıflar Müdürlüğü’nde bulunan, 4520 genel ve 36 yaprak numarasını taşıyan kayıta türbe dört tarafı taşlık Gömeç Ana Tekkesi şeklinde gösterilmiş, 1476 tarihli Karaman İli Yazıcı Defteri’nin 32. sayfasında da Gömeç Hatun Türbesi’nin vakıflarına yer verilmiş; Osmanlı Sultanı II. Bayezid zamanına ait Konya Tahrir Defteri’nde de Sultan Cem’in burada bulunan bahçesinin bir kısmının Gömeç Hatun’un vakıf tarlasının üzerine yaptırdığı kaydedilmiş, Kemale’-d-din Oğul Bey’in 1248 (H.646) tarihli vakfiyesinde burasının Konya Kalesi Ertaş Kapısı’nın dışında, Gömeç Hatun Dâru’l-Huffazı’nın kurulduğu yer olduğu belirtilmiştir (Konyalı, 2007, s. 402- 403). Bu kayıtlardan Gömeç Hatun’un Konya’da 13. yüzyılın ortalarında doğru imar faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmakta ve bir mezarlık içinde yar alan türbesinin de bu tarihlerde yaptırılmış olduğu düşünülmektedir.

1.2.3. Sultan Kızları

1.2.3.1. Melike Gevher Nesibe Hatun

İlki 1192-1196 ikincisi 1204-1211 yılları arasında olmak üzere aralıklarla iki dönem sultanlık yapan⁵⁸ I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ikinci sultanlık döneminde 1167’de doğup 1206’da vefat ettiği tahmin edilen, buna göre otuz dokuz yaşında hayata veda etmiş olan, kız kardeşi Melike Gevher Nesibe Hatun’un vasiyeti⁵⁹ üzerine Kayseri Çifte Medresesi’ni ve medrese içindeki Gevher Nesibe Hatun’a ait türbeyi yaptırmıştır. Melike

⁵⁸ Turan, 2014, s. 268-271’de, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleyman Şah’ın 1196-1204 yılları arasındaki sekiz yıllık saltanatının başlarında uzun bir Anadolu yolculuğuna çıkan I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in, oğulları İzzeddin Keykavus ile Alâeddin Keykubad’ı Konya’da bıraktığını, amcaları II. Rükneddin Süleymanşah’ın onlara ilgi ve şefkat göstererek kendi kararlarını vermelerini sağladığını, onların da babalarının arkalarından giderek I. Gıyaseddin Keyhüsrev’e gurbet hayatında ona destek olduklarını, I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Doğu Anadolu beylerini ziyaret ettikten sonra Trabzon üzerinden İstanbul’a geçerek tekrar Selçuklu tahtına oturuncaya kadar İstanbul’da kaldığını belirtir.

⁵⁹ Köker, 1992, s. 5-6’da, halk arasında anlatılan bir hikâyeye göre Gevher Nesibe Hatun’un, gönül verdiği bir Selçuklu komutanla evlenmesine ağabeyi I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in izin vermemesi ve bu komutanın kısa süre sonra bir savaşta şehit düşmesinin yarattığı üzüntüyle yemekten ve içmekten kesilerek ince (verem) hastalığına yakalandığı, ölüm döşegindeyken kendisinden özür dileyen ağabeyi I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in, son arzusunu sorması üzerine “*Son arzum, benim gibi çaresiz hastaları tedavi edebilecek hekimlerin yetişeceği bir tıp Fakültesi’nin açılmasıdır. Babam Kılıç Arslan’dan kalan bütün servetimi bağışlıyorum*” cevabını verdiği bildirilmektedir.

Gevher Nesibe Hatun'un türbesi, bugünkü bilgilerimiz ışığında Türkiye Selçuklularının bilinen en erken tarihli kadın türbesidir. Sultan II. Kılıç Arslan'ın üç kızından biri olan Melike Gevher Nesibe Hatun hakkında dönem kaynaklarında çok fazla bilgi bulunmazken, kız kardeşlerinden Mengücekli hükümdarı Behramşah ile evlenen Melike Fülâne Hatun ile ilk evliliğini Artuklu hükümdarı Emir Nûru'd-Din, ikinci evliliğini Abbasi Halifesi en-Nâsır Lidinillah yapan Melike Selçuka Hatun haklarında evlikleri dolayısıyla oldukça geniş bilgi bulunmakta, buna karşın adlarına yapılmış her hangi bir türbe yapısı bilinmemektedir (Kitapçı, 1994, s. 247).

Gevher Nesibe Hatun'un bir evlilik yapıp / yapmadığı, çocuk ya da çocuklarının olup / olmadığı bilinmemektedir. İbn-i Bibi isim vermeksizin II. Kılıç Arslan'ın oğullarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in daha sonra Halife Nasır ile evlenecek olan kız kardeşinin Diyarbakır yöneticisi Melik Salih'le evli olduğunu ifade etmiş, Gıyaseddin'in orada kaldığı sürede yaşadıklarını aktarmıştır (İbn-i Bibi, 2014, s. 72-73). II. Kılıç Arslan'ın kızlarından Selçuka Hatun'un ilk evliliğini Artukoğullarından Emir Nûru'd-Din ile yaptığı, kocası öldükten sonra da Abbasi Halifesi en-Nâsır Lidinillah ile evlendiği bilinmektedir. İbn Bibi'nin bahsettiği Melik Salih ise Emir Nûru'd-Din'in oğlu olduğundan İbn Bibi'nin ismini belirtmediği II. Kılıç Arslan'ın söz konusu kızının Gevher Nesibe Hatun olabileceğini kabul etmek mümkün değildir.

1.2.3.2. Melike Elti Hatun

Türkiye Selçuklularının üç kardeşin ortak hükümdarlığında yönetildiği devirde, 1252 tarihinde Tunceli'nin Mazgirt İlçesi'nde kitabesine göre Elti Hatun tarafından bir cami, çeşme ve türbe yaptırmıştır. Bu yapılardan sadece türbenin inşa kitabesi yoktur. Türbenin de her iki yapıya olan yakınlığı, kullanılan malzeme ve tekniğin benzer olması Melike Elti Hatun adına ve büyük ihtimalle kendisi tarafından yaptırılmış olabileceğini işaret eder. Elti Hatun Camii'nin inşa kitabesinde Elti Hatun'u tanıtan bölüm oldukça tahrip olmuş ve uzunca bir süre okunmadığı için Elti Hatun'un Türkiye Selçukluları hanedanından bir Melike olduğu kabul edilmiştir. Son zamanlarda yapılan bir araştırmada Elti Hatun'un, Divriği Mengücekli hükümdarı Ahmed Şah'ın kızı olduğu ortaya koyulmuşsa (Bekmez, 2016, s. 97) da kitabede annesinin adı geçmediğinden Ahmed Şah'ın eşi Melike Turan Melek'in Elti Hatun'un annesi olup olmadığı konusu

aydınlatılamamıştır.⁶⁰ Divriği Ulu Camii'nin banisi olan Ahmed Şah 1228'de vefat ettikten sonra eşi tarafından caminin güney duvarına bitişik olarak yaptırılan Şifahene içinde yer alan türbeye defnedilmiştir (Turan, 2013, s. 82-83). Ahmed Şâh'ın Melik-Şah (1242-1252) ve Melik Sâlih (1257-1277) adında iki oğlunun bulunduğu, kendisinden sonra Mengüceklilerin başına Melik Sâlih'in geçtiği bilinmektedir (Turan, 2013, s. 84). Mengücekliler'in Divriği kolundan Ahmed Şâh'ın kızı olduğu anlaşılan Elti Hatun'un annesinin ise Ahmed Şâh'ın başka bir evliliği bilinmediğinden Melike Turan Melek olduğu tahmin edilmektedir. Ancak Elti Hatun'un niçin Mazgirt'te bulunduğu ve ne zaman öldüğü? türbesinin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir.

1.2.3.3. Şah Cihan Hatun

Kayseri'de bulunan Şah Cihan Hatun Türbesi'nin kitabesinden okunan Şah Cihan Hatun ismi, türbenin onun adına inşa ettirildiğini göstermekte ancak, Şah Cihan Hatun'un kim olduğu ve türbenin inşa tarihi hakkında bilgi verilmemektedir. Şah Cihan Hatun ismine, Kayseri'deki bu türbenin kitabesinden başka herhangi bir dönem kaynağında rastlanmamaktadır. “Şah” ününün kullanılmış olması, Cihan Hatun'un hanedan mensubu olduğuna işaret etmesi (Doğan, 2013, s. 23) ve Kayseri'de Şah Cihan Hatun için Sultan I. Alâeddin'in kızı⁶¹ olduğu yönünde bir söylentinin bulunuşu (Edhem,1982, s.130) türbenin, Melike Adile'nin Haleb'ten dönen kızlarından birine ait olduğunun

⁶⁰ Tuncer, 1971, s.72; 14-17'de, Elti Hatun'un 13. yüzyılın ortalarında Mazgirt'te yaşadığı, yaptırdığı yapılar vesilesiyle bu çağda inşa faaliyetlerinde bulunan kadınlardan olduğunun tespit edilen Elti Hatun hakkında dönem kaynaklarının herhangi bir bilgi vermediği, Tunceli-Mazgirt'te yaptırdığı cami, türbe, çeşme ve günümüze kadar gelemeyen bir medreseden oluşan yapı topluluğundan caminin inşa kitabesine göre Elti Hatun'un Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'ın torunu olduğu ileri sürülmüştür.; Bekmez, 2016, 97'de, söz konusu kitabede Elti Hatun'un babasının adının yazılı olduğu kısım tahrip olduğu için daha önceki çalışmalarda okunamadığını, kitabenin son okunuşunda Elti Hatun'un Melik Süleyman Şah'ın oğlu Melik Ahmet Şah'ın kızı olduğunun anlaşıldığı, Melik Ahmed Şah'ın ise Mengücekliler'in Divriği kolundan II. Süleyman Şah'ın Hüsameddin Ahmed Şâh adındaki oğlu olabileceği belirtilmektedir; Turan, 2013, s.82-83'de, Divriği Mengüceklerinin Mengücek Gazi'nin torunu I. Süleyman Şah (1142-1175) ile başladığı, Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın 1175 yılında Sivas ve bütün Danişmendli topraklarını Selçuklu Devletine bağlamasından sonra I. Süleyman Şah'ın kendisinin ve oğlunun Selçuklulara bağlı olacağını bildirerek beyliğin huzur ve güvenini sağladıktan sonra aynı yıl içinde vefat ettiği, yerine geçen oğlu Seyfeddin Şehin-Şâh 1196 yılında vefat edince, Elti Hatun Camii'nin inşa kitabesinde dedesi olduğu anlaşılan II. Süleyman Şâh'ın beyliğin başına geçtiği, II. Süleyman Şâh'ın ölümün (1228) ardından, söz konusu caminin inşa kitabesinden Elti Hatun'un babası olduğu anlaşılan Divriği Ulu Camii'nin banisi olan Hüsameddin Ahmed Şâh'ın beyliğin başına geçtiği bildirilmektedir.

⁶¹ Turan, 1971, s. 349-351'de, Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın, Melik Eşref'le dostluk münasebetlerini canlı tutmak amacıyla Melik Eşref'in kız kardeşi Melik Adil'in kızı Melike Adile ile 1227 yılında evlendiği ve bu evlilikten iki oğlu ve iki kızı olduğu belirtilmektedir.

savlanmasına neden olmuşsa da maalesef bu savı doğrulayacak sağlam bir veri bulunmamaktadır.

1.2.3.4. Melike Çiçek Hatun (Cimcime Sultan)

Vaktiyle İlhanlı hükümdarı olan Ahmet Teküdar (öl.1284)'ın Ermeni Hatun'dan doğan kızı Çiçek Hatun 1304 tarihinde vefat etmiş ve II. Gıyaseddin Mes'ud'un ikinci sultanlığı (1302-1308) sırasında Erzurum'da adına yapılan türbeye defnedilmiştir. Çiçek Hatun, amcası Abaka Han'ın hükümdarlığı zamanında Diyarbakır ve Diyar-ı Rebia'ya gönderilen Durbay Noyan'ın oğlu Baracu⁶² ile evlendirilmiştir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013; 128-129). Erzurum'da adına yaptırılmış Çiçek Hatun Türbesi kitabesinde baba adı olarak geçen Ahmet Kan, Abaka Han'dan sonra 1282 - 1284 yılları arasında İlhanlı hükümdarı olan Ahmet Teküdar'dır. Çiçek Hatun büyük olasılıkla evlendikten sonra Anadolu'ya gelmiştir. Erzurum'a neden geldiği bu dönemde İlhanlıların merkezi olan Erzincan ve Erzurum yaylaklarından Aladağ'da yaşayıp yaşamadığı ve türbesinin kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Çiçek Hatun ile ilgili olarak evliliği dolayısıyla elde edilen bilgiler dışında başka hiçbir bilgiye rastlanmamıştır.

1.2.3.5. Melike Asiye Hatun

Kadın Ana Türbeleri olarak adlandırılan Afyonkarahisar'daki iki türbenin III. Alâeddin Keykubad'ın kızları olduğu söylenen Naima Gevher, Asiye ve Melek Peyker Hatunlar için yapıldığı iddia edilmektedir (Cunbur, 1996;615). Ancak, her iki türbede de inşa kitabesi ve III. Alâeddin Keykubad'ın kızlarına ait olduğunu gösteren her hangi bir sanduka kitabesi bulunmamaktadır.

Kadın Ana Türbeleri'nden Anbaryolu Caddesi üzerinde bulunanı yakın zamanda Afyonkarahisar Belediyesi tarafından restore edilmiş ve onarım sonrasında türbenin avlusuna bakan başka bir binanın cephesine herhangi bir kaynak belirtmeksizin Naima Gevher Hatun, Asiye Hatun ve Melek Peyker Hatun hakkında çeşitli bilgilerin yer aldığı

⁶² Reşîdüddin Fazlullah, 2013, s. 165'de, Baracu'nun babasıyla birlikte Anadolu'ya geldiği bildirilmekte ayrıca, "Argun Han, Buka ve Aruk'u öldürüp o yargıları bitirdikten sonra Mart 1289 (688/Seferi)'un sonunda şehzade Cuşkab'a suygamişi verip geri gönderdi. Bundan sonra Cuşkab'ın yüreğinin kendisiyle beraber olmadığından haberdar oldu. Bir kısım emiri onu geri çevirmeleri için ardından gönderdi. O, Şam diyarına doğru yöneldi. Erzen ve Meyyafarikin arasında Karaman Suyu yanında Arkasun Noyan, Baytmış Kuşçi, Arabtay Güregan, Durbay'ın oğlu Baracu ve Buğday ona yetiştiler. Bunlarla savaştı ve kaçtı. Üç gün sonra onu yakaladılar ve Argun Han'ın kulluğuna getirdiler..." denilmektedir. Bu ifadedden Baracu'nun Anadolu'da Moğollar adına hizmetlerde bulunduğunu ileri sürmek mümkündür.

bir pano asılmıştır. Panoya göre Naima Gevher Hatun, Asiye Hatun ve Melek Peyker Hatun'un babaları III. Alâeddin Keykubat, anneleri ise İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın kız kardeşidir. 1301 yılında Türkiye Selçuklu topraklarında ayaklanmalar baş gösterince Gazan Han, III. Alâeddin Keykubat'ı İsfahan'a sürgüne göndermiş, Keykubat İsfahan'a eşiyile birlikte gitmiş ancak kızlarını Konya'da bırakmıştır. Bu sırada İlhanlı valilerinden Demirtaş, Selçuklu ailesinin varislerini kız erkek demeden katlediyor, Konya hanedan mensupları için giderek güvensiz bir şehre dönüyordu. Bu durumdan endişelenen Naima Gevher Hatun, Asiye Hatun ve Melek Peyker sarayda güvendikleri sadık dostları Ömer Ağa'dan yardım istemiş, Ömer Ağa da onları bu dönem için en güvenli yerlerden biri olan Sahipataoğullarının elinde bulunan Afyonkarahisar'a göndermiş, bu üç melike de beraberinde getirdikleri altı ölçek altını Afyonkarahisar'ın imarına harcamışlardır (Afyonkarahisar Belediyesi, 2018).

Anbaryolu üzerinde yer alan türbe üç kız kardeşten en küçüğü olan ve günümüzde Afyon Lisesi ile İmaret Camii arasındaki araziye 1000 adet mezar yaptıran Asiye Hatun adına Sahipataoğulları tarafından yaptırılmıştır (Afyonkarahisar Belediyesi, 2018).

1.2.3.6. Melike Melek Peyker Hatun

III. Alâeddin Keykubat'ın Afyonkarahisar'a gelen kızlarından en büyüğü olan Melek Peyker Hatun Afyonkarahisar'ın su ihtiyacını karşılamaya çalışmış, Kışlacık Köyü'nden satın aldığı bir pınar suyunu iki yıl içinde içme suyu olarak şehre getirmiştir. Türbesi Mevlevi Camii yanında bulunmaktadır (Afyonkarahisar Belediyesi, 2018).

1.2.3.6. Melike Melek Peyker Hatun

III. Alâeddin Keykubat'ın Afyonkarahisar'a gelen kızlarından ortancası olan Naima Gevher Hatun, şehrin içinden geçen ve taşıdığı hasar veren Taşpınar Deresi'ni ıslah etmiş ve üzerine köprüler yaptırmıştır. Melek Peyker Hatun'un yanında Mevlevi Camii yanındaki türbede toprağa verilmiştir (Afyonkarahisar Belediyesi, 2018).

1.2.4. Statüsü Tespit Edilemeyenler

1.2.4.1. Ayni (Kadıncık) Ana

Eskişehir Seyitgazi ilçesinde Seyit Battal Gazi Külliyesi'nin bünyesinde bulunan Ümmühan Hatun Medresesi'nin kuzey cephe ekseninden kütle halinde dışa taşmış bulunan ana eyvanın doğuya bakan cephesiyle medresenin doğu kanadının kuzey cephesi

arasındaki alana inşa edilmiş bulunan türbenin inşa tarihi ve banisini gösteren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Günümüzde herhangi bir iz kalmasa da türbenin eski fotoğraflarından giriş kapısı üzerinde “Ayni Ana” yazısı bulunmakta, böylelikle türbenin Ayni Ana’ya ait olduğu belirtilmektedir. Ayni Ana’nın kim olduğu bilinmemekle birlikte Ayni Ana’ya atfedilen söz konusu türbenin Ümmühan Hatun Türbesi’ne yakınlığı Ayni Ana’nın Ümmühan Hatun’un kölesi⁶³ (Wulzinger, 1913, s.16-17), hizmetkârı (Altınsapan ve Parla, 2004, s.235; Say, 2006 s.128) ya da kızı olabileceğinin (Yenişehirlioğlu, 2008, s.133) ileri sürülmesine neden olmuştur.

Ünver, Ümmühan Hatun’a Ayni Ana’nın çok yakın ve Selçuklu Sarayı’na mensup bir kişi olabileceği, asil ve çok akıllı başında olmasından dolayı Seyitgazi yöresinde kendisine Kadıncık Ana denildiğini belirtir (Ünver, 1979, s. 15).

1.2.4.2. Fatma Hatun

Günümüzde Kırşehir Kümbetaltı denilen mevkide bir mezarlık içinde bulunan Fatma Hatun adına yapılmış türbenin inşa kitabesinde, Fatma Hatun’un baba adının Abdullah olduğu, türbenin Hoca/Hace Aka Muattar tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Velâyet-nâme’yi kaynak gösteren Mikail Bayram’a göre, Hacı Bektaş’ın Anadolu’ya geldiği zaman mana âleminden Anadolu Erenlerine selam verdiğinde bu selam Fatma Hatun’a ma’lum olmuş, Hacı Bektaş’ın 1228-1234 yılları arasında Anadolu’ya geldiği kabul edildiğinde Fatma Hatun’un Ahi Evren’le 1228 yılından sonra evlenmiş olmalıdır (Bayram, 1993, 53). Ahi Evren’in tutuklandığı 1240 yılına kadar eşinin yanında Konya’da yaşadığı varsayılan Fatma Hatun’un, 1243 yılında Moğollar Kayseri’ye girerek her yeri yakıp yıkarak çok sayıda genç kızı esir ettiklerinde esirler arasında bulunması Ahi Evren’in tutuklanmasından sonra Kayseri’ye döndüğünü gösterir (Bayram, 1993, 53). 658/1260 yılında ya da bir yıl öncesinde esaretten kurtulan Fatma Hatun, önce Kayseri’ye gelmiş daha sonra kocası Ahi Evren’in yanına Kırşehir’e geçmiş, 1261 tarihinde Ahi Evren ve beraberindekilerin katledilmesi üzerine takibe alındığından Kırşehir’in ilçesi Hacıbektaş (Sulucakaraöyük)’a geçmiş, bir süre sonra Ereğlili Şeyh Bedru’d-din Yaman’ın müridlerinden Şeyh Eminü’d-din Yakub adlı biriyle evlenmiş, bu evliliğinden dünyaya gelen oğlu sekiz yaşında ölünce bir süre daha Ereğli’de yaşadktan

⁶³ Wulzinger, 1913, s. 16-17’de, Ayni Ana’nın Ümmühan Hatun’un kölesi olduğu, Ümmühan Hatun Medresesi’nin Külliye’nin avlusuna bakan cephesinde Fatima’nın kölesi Aynî Ana’nın mezarının üzerine Selçuklu döneminde göze batmayan bir türbe yapıldığı bildirilmektedir.

sonra Kırşehir'e geri dönmüş ve Hacı Bektaş'ın vefatından (1271) sonraki bir tarihte vefat etmiştir (Bayram, 1993, 53-55).

Bacıyan-ı Rum taifesinin kurucusu Fatma Hatun'un⁶⁴ babası Evhadüddin tarikatının kurucusu Ehvadu'din-i Kirmani'dir⁶⁵ (Bayram, 1993, 51, s. 53-55). Oysa, Kırşehir'de bulunan Fatma Hatun Türbesi'nin inşa kitabesinde Fatma Hatun'un babasının adının *Abdullah* olduğunun bildirilmiş olması, Kırşehir'de adına türbe yaptırılan Fatma Hatun'un Kirmani'nin kızı olamayacağını göstermektedir. Bayram, Cevat Hakkı Tarım'ın Kırşehir Tarihi adlı kitabını kaynak göstererek Fatma Hatun'un mezar taşının Hacıbektaş'ta olduğunu ileri sürmekteyse de, Cevat Hakkı Tarım'ın Kırşehir Tarihi'nde böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Hacı Bektaş Türbesi içinde bulunan *Fatma* adının yazılı bulunduğu iki mezar taşından birinin 1850-1951, diğerinin 1904-1905 tarihli oluşu da (Bayrakal, 2011, 49, 52), yukarıdaki satırlarda ileri sürülen savı geçersiz kılmaktadır. Kırşehir'in ilçesi Hacıbektaş'ta, Fatma Ana Evi adıyla geçen bir bina yer alsa da Fatma Hatun adına düzenlenmiş herhangi bir mezar taşının burada bulunup bulunmadığına dair her hangi bir veri yoktur. Âşıkpaşazâde de Gâziyan-ı Rûm, Ahiyan-ı Rûm, Abdâlân-ı Rûm ve Bâciyân-ı Rum olarak adlandırılan dört taife saymakta ve Hacı Bektaş Sultân'ın bunlar içinde Bâciyân-ı Rûm'un başında olan Hatun Ana'ya kerametlerini gösterdikten sonra vefat ettiğini, Hatun Ana'yı sevenlerden derviş Abdal Musa'nın Hatun Ana öldükten sonra onun için bir mezar inşa ettirdiğini bildirmektedir (Âşıkpaşazade, 2003;571).

Türbenin inşa kitabesinde yer alan bilgiler dışında Fatma Hatun'un Kırşehir'de mi yaşadığı? kiminle veli olduğu, çocuklarının olup olmadığı, saray hanedanına yakın bir kadın mı olduğu? bilinmemekle birlikte Kırşehir'de onun adına niçin bir türbe yaptırıldığı da bilinmemektedir. Ancak bu çağda yapılan kadın türbelerine bakıldığında ya hanedan mensubu ya da saray erkânından biri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Fatma Hatun'un

⁶⁴ Bayram, 1993, s. 51'de, Menakıb-i Ehvadu'din-i Kirmâni kaynak gösterilerek Fatma Hatun'un Bâciyân-ı Rum tâ'ifesinin kurucularından olduğu, babasının Kirmanî, annesinin Kirmanî'nin Kayseri Bakırcılar Çarşısı'ndan aldığı bir cariye olduğu, Kirmâni'nin Anadolu'ya geldiği 602 (1205) yılından sonra doğan Fatma Hatun'un 1261'den sonra yaptığı evlilikten bir doğum yaptığı, 1205 tarihi temel alınırsa 1261 tarihinde çocuk sahibi olmanın zor olduğu 50'li yaşlarda olması gerektiğinden Fatma Hatun'un 1213 yıllarında doğmuş olabileceği, ayrıca Amine Hatun adında bir kız kardeşinin bulunduğu belirtilmiştir.; İnalçık, 2016, 29'da, bir yoruma göre Şeyh Evhadüddin Kırmani'nin kızı Kadın Ana (Fatma Hatun)'un Ahi Evren (Nâsirüddin Mahmud) ile evlenerek Anadolu'da kadınlar arasında ahiliğe denk olan Bâciyan ta'ifesi'ni kurduğu belirtilmektedir.

⁶⁵ Bayram, 1993, s. 51'de, Menkibenin anlatıldığı 20. hikâyenin Kayseri'de geçtiği, bu nedenle bu Pazar yerinin Kayseri'de Ahilerin dükkânlarının olduğu yerde bulunduğu ileri sürülmektedir.

da en azından saray hanedanından biri olmasa bile adına türbe yaptırılabilir bir itibara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca türbeyi yaptıran Hoca/Hace Aka Muattar hakkında da günümüze gelebilen herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1.2.4.3. Şah Melek Hatun

Kayseri’de inşa edilmiş Kubaroğlu Türbesi’ndeki bir kitabeye göre III. Alaeddin Keykubad’ın Sultanlığının son senesinde 1301 yılında vefat ettiği ve Ömer Ağa isimli bir kişinin kızı olduğu anlaşılan Şah Melek ve Ömer Ağa hakkında her hangi bir bilgi edinilememiştir. Bu türbe Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1560-1561 yılında onararak mescide çevrilmiştir (Çayırdağ, 1981; 553-554). Şah Melek ve babasının adını veren kitabe günümüzde Yumurtalı Mescid’i olarak anılan Kanuni Sultan Süleyman döneminde onararak mescide dönüştürülen yapının son cemaat yerinin giriş kapısı üzerindedir.

1.2.4.4. Rabia Hatun

Erzurum merkezde yer alan Üç Kümbetlerin güneydoğusunda bulunan ve Rabia Hatun Türbesi olarak anılan yapının gerçek sahibi bilinmemekte, kayıtlarda türbeye ait herhangi bir bilgi mevcut olmamakla birlikte türbenin Türkiye Selçuklularından bir kadına ithafen yapılmış olduğunu ileri sürülmektedir (Beygu, 1936;137) Konyalı, türbenin geçmişte Rabia isminde iki şair kadının olduğunu, bunlardan birinin Şam’da vefat eden Rabiât-üş-şamiyye; “Erkekleri tacı” sıfatıyla meşhur olan diğerinin 753 ya da 801 Kudüs’te vefat eden Basralı “Rabiât-ül-adviyye” olduğunu, Hasan Basri hazretlerinin kendisiyle evlenmek istediğine Rabiât-ül-adviyye’nin bir nazm ile cevap verdiğinin rivayet edildiğini ancak her iki Rabia’nın da Erzurum’da adına türbe yaptırılan Rabi Hatun olamayacağını bildirmektedir (Konyalı, 1960; 417-418). Rabia Hatun’un Azerbaycanlı bir kadın olabileceği ya da Selçuklu Sultanlarından Alâeddin Keykubad’ın yeğeni olan Rükneddin Şah’ın eşi ya da kızı olabileceği de iddia edilmiştir (<http://erzurumluyum.net/?q=taxonomy/term/7008> Erişim tarihi: 31.07.2018).

1.2.4.5. Burgaç Hatun

Tokat merkezde Burgaç Hatun adıyla anılan türbenin inşa kitabesi bulunmadığından inşa tarihi ve Burgaç Hatun’un kim olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Türbenin mimari özelliklerinden 13. yüzyıl sonu, 14. yüzyıl başında

yapılmış olabileceği tahmin edilmekte ancak dönem kaynakları incelendiğinde Burgaç Hatun adına rastlanılmamaktadır.

Türbe, Bibi Hatun Türbesi olarak da anıldığından I. Alâeddin Keykubad'ın müneccimbaşı olarak sarayda görev yapan Türkiye Selçuklu Devleti'nin tarih yazıcısı İbn Bibi'nin annesi ve Bibi Hatun'a ait olabileceği üzerinde durulmuşsa da⁶⁶ de yapının Bibi Hatun'a ait olduğuna kanıt teşkil edecek hiç bir veri bulunmamaktadır (Bekmez, 2016; 156).

1.2.4.6. Muhterem Hatun

Kırşehir merkezde yer alan ve yakın zamanda yeniden ayağa kaldırılan Muhterem Hatun Türbesi'nin inşa kitabesinin bulunmaması, Muhterem Hatun'a atfedilen bu türbenin gerçek sahibini bilinmez kılmaktadır. Ülgen söz konusu türbeden; *“günümüzde Kırşehir İmarat Mahallesi'nde yer alan halkın Muhterem Hatun Türbesi olarak adlandırdığı belirtilen etrafı kerpiç duvarlarla çevrili bir mezar yapısının bulunduğu; bu yapının içindeki Selçuklu tarzında yapılmış mermer sandukanın yanlarında Ayet-el Kursî ayeti işe “Mehmet İbrahim kızı Melik Hatun burada mefdundur” biçiminde Farsça bir metnin okunduğunu (Ülgen, 1942; 261) bildirmektedir. 1995 yılında kesme taş malzemeye yeniden inşa edilen türbeye muhtemelen bu inşaat sırasında dört sanduka yerleştirilmiştir. Bu sandukalardan hiç birinde, Kırşehir Müzesi'nde de Ülgen'in okuduğu kitabeye sahip her herhangi bir sanduka bulunmamaktadır (Tay, 2010; 35). Mehmet İbrahim kızı Muhterem Hatun'un kim olduğu konusunda dönem tarihini anlatan kaynaklarda da Muhterem Hatun hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.*

⁶⁶ İbn Bibi, 2014, s. 2-3'de; annesinden El-Bibi el-Müneccime olarak bahsetmekte ve onu Nişabur'dan Şafi cemaatinin reisi Kemaleddin Simnani'nin kızı, anne tarafından da ünlü fakih Muhammed b. Yahya'nın torunu olarak tanıtmakta; müneccimlik sanatını büyükbabasından öğrendiğini, yıldızlar cetveline bakarak gelecek hakkında bilgiler verdiğini, bu yeteneği sebebiyle 1229 yılında Kemaleddin Kamyar'ın onu keşfetmesine kadar Celaleddin Harzemşah'ın muhitinde yaşadığını, 1231-1232 yıllarında I. Alâeddin Keykubad'ın isteği üzerine Kemaleddin Kamyar ile birlikte Anadolu'ya geldiğini, 1233 yılında Selçuklu ordusunun Suriye'ye karşı yapılan savaşta zafer elde edeceğini haber verdiği Selçuklu sarayında kendisine müneccimlik görevi verildiğini belirtmekte, annesinin adını anarken *rahimallah* ifadesini kullanmış olmakla hayatta olmadığını belirtmekte ancak ölüm tarihini vermemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’NİN SELÇUKLU ÇAĞI KADIN TÜRBELERİ

Görsel 2.1: Türkiye Selçuklu Çağı Kadın Türbeleri

2.1. Mescit Katı Dikdörtgen Tabanlılar

2.1.1. Eskişehir-Seyitgazi Ayni (Kadıncık) Ana Türbesi

Kapısının basık kemeri üzerine yazılmış “Ayni Ana” ifadesine dayanılarak Ayni Ana adına inşa edildiği kabul edilen yapı, halk arasında “Kadıncık Ana” olarak da anılmaktadır (Say, 2006, s. 128). Türbe, Eskişehir’in Seyitgazi İlçesi’nde bulunan Seyit Battal Gazi Külliyesi’ne ait Selçuklu devri yapılarından Ümmühan Hatun Medresesi’nin doğu kanadının kuzey cephesiyle medresenin dışa taşkın ana eyvanını oluşturan Ümmühan Hatun Türbesi’nin doğu cephesi arasındaki alana inşa edilmiştir. (Görsel 2.2.)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Türbenin inşa tarihini veren herhangi bir kitabesi bulunmamakla birlikte eski fotoğraflarından kuzeydoğu köşeye açılmış basık kemerli giriş kapısının üzerinde “Ayni Ana” ifadesinin yazılmış olduğu görülmektedir. (Görsel 2.4.) Türbenin mimari özellikleri ve yapının Ayni Ana’ya atfedilmesinden ve Ayni Ana’nın Ümmühan Hatun ile yakınlığı göz önünde bulundurularak bir tarihlendirmeye gidilmiştir ve türbenin Selçuklu döneminde Ayni Ana (Kadıncık Ana)’nın ölümünden sonra kabrinin üzerine yaptırıldığı kanısına varılmıştır (Wulzinger, 1913, s.16). Yenişehirlioğlu, Ayni Ana Türbesi’yle Ümmühan Hatun Türbesi arasında hiçbir bağ bulunmadığını ancak yapıda kullanılan inşa malzemesinin benzerliğinden bu iki yapının birbirine yakın tarihlerde inşa edilmiş olabileceğini, Ümmühan Hatun Türbesi’nin I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in ikinci saltanatı sırasında 1205-1211 yıllarında yaptırıldığını, dolayısıyla Ayni Ana Türbesi’nin de bu yıllarda yapılmış olabileceğini belirtir (Yenişehirlioğlu, 2008, s. 133). Parla ve Altınsapan ise türbenin konumu dolayısıyla Ayni Ana Türbesi’nin Ümmühan Hatun Türbesi yapıldıktan kısa bir süre sonra yapılmış olabileceğini belirterek yapıyı 13. yüzyılın ilk çeyreği ile son çeyreği arasına tarihlendirirler (Parla ve Altınsapan, 2004, s. 234). Türbenin Ümmühan Hatun Türbesi ile yakınlığı ve konumu bu iki türbenin birbirine yakın tarihlerde 13. yüzyılın ilk yarısında yaptırılmış olduğuna işaret eder.

Onarımları ve Bugünkü Durumu

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2007-2008 yıllarında Seyit Battal Gazi Külliyesi ile birlikte restore edilmiştir (Sağın, 2011, s. 29).

Vakfiyesi

Türbeye ait herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Sahibi (Adına Yapıldığı Kişi)

Türbenin giriş kapısı üzerinde yer alan “Ayni Ana” yazısına dayanılarak Ayni Ana adına yapıldığı kabul edilmektedir. Ayni Ana’nın kim olduğu bilinmemektedir. Türbesinin Ümmühan Hatun Türbesi’ne yakınlığı nedeniyle Ayni Ana’nın, Ümmühan Hatun’un kölesi (Wulzinger, 1913, s.16-17), hizmetkârı (Altınsapan ve Parla, 2004, s.235; Say, 2006 s.128) ya da kızı olabileceğini üzerinde durulmuştur (Yenişehirlioğlu, 2008, s.133). Ümmühan Hatun Selçuklu Sultanı I.Gıyaseddin Keyhüsrev’in eşi olduğundan (Kaya, 2006, s. 15), Ayni Ana’nın Ümmühan Hatun’un kızı olduğu kabul edilirse babasının da I.Gıyaseddin Keyhüsrev olacağı sonucu çıkar. I.Gıyaseddin Keyhüsrev’in bu ada sahip bir kızının bilinmemesi, Ayni Ana’nın Ümmühan Hatun’un kızı olabilme ihtimalini ortadan kaldırır. Diğer yandan Ümmühan Hatun’un I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in annesi olduğunu ileri süren bir başka gözün dikkate alındığında Ayni Ana’nın I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in kız kardeşi, II. Kılıç Arslan’ın kızı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu durumda Ayni Ana bir sultan kızı olmaktadır. (Ayni Ana hakkında bkz. Bölüm 1.2. s.55)

Banisi

Bilinmemektedir.

Mimar ve Sanatkârları

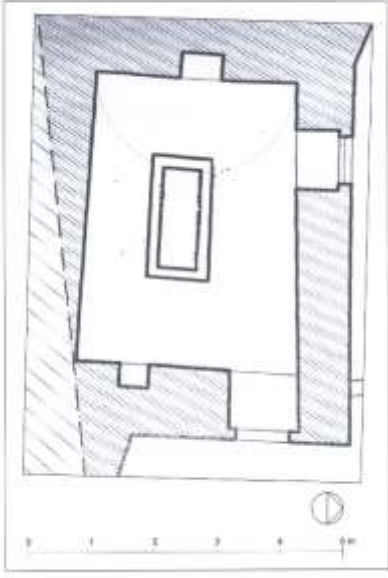
Bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Ümmühan Hatun Medresesi’nin doğu kanadının kuzey cephesiyle medresenin kuzey cephesinin ortasından dışa taşan ana eyvanının (Ümmühan Hatun Türbesi) doğu cephesi arasındaki alana inşa edilen tek katlı türbe (Görsel 2.3.), doğu-batı yönünde yaklaşık 8,0 x 4,4 m ölçülerinde düzgün olmayan dikdörtgen bir tabana oturmaktadır. Bütünüyle kesme taştan inşa edilen dikdörtgen prizma biçimli türbenin gövde bitiminde, medrese ile birleşen güneydoğu bölümü dışındaki tüm cephelerini alttakinin yukarı çıktıkça dışa doğru genişleyen iç bükey, üsttekinin düz olduğu iki silmeli bir saçak kornişini dolaşır. Saçak kornişinden sonra türbenin hafif eğimli düz çatısı başlar. Kuzey cephenin batı köşesinde bulunan dikdörtgen biçimli pencerenin alt kotu ile dış zemin kotu arasında

zeminden iki sıra taş örgüsü bulunur. (Görsel 2.5.) Doğu cephenin kuzey köşesine yerleştirilen 1,0 m eninde 0,9 m yüksekliğinde basık kemerli kapı açıklığından içeriye geçilmektedir. (Görsel 2.6.) Bu basık kemerli kapı açıklığı dıştan içe doğru sırasıyla kaval silme, ince düz, iç bükey ve ince düz bir silmeyle “Ters U” biçiminde üç yönden çerçevelenmiştir.

Çizim 2. 1. Ayni (Kadıncık) Ana Türbesi planı

(Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2005'in üzerinden işlenerek düzenlenmiştir)

Plan ve İç Tasvir

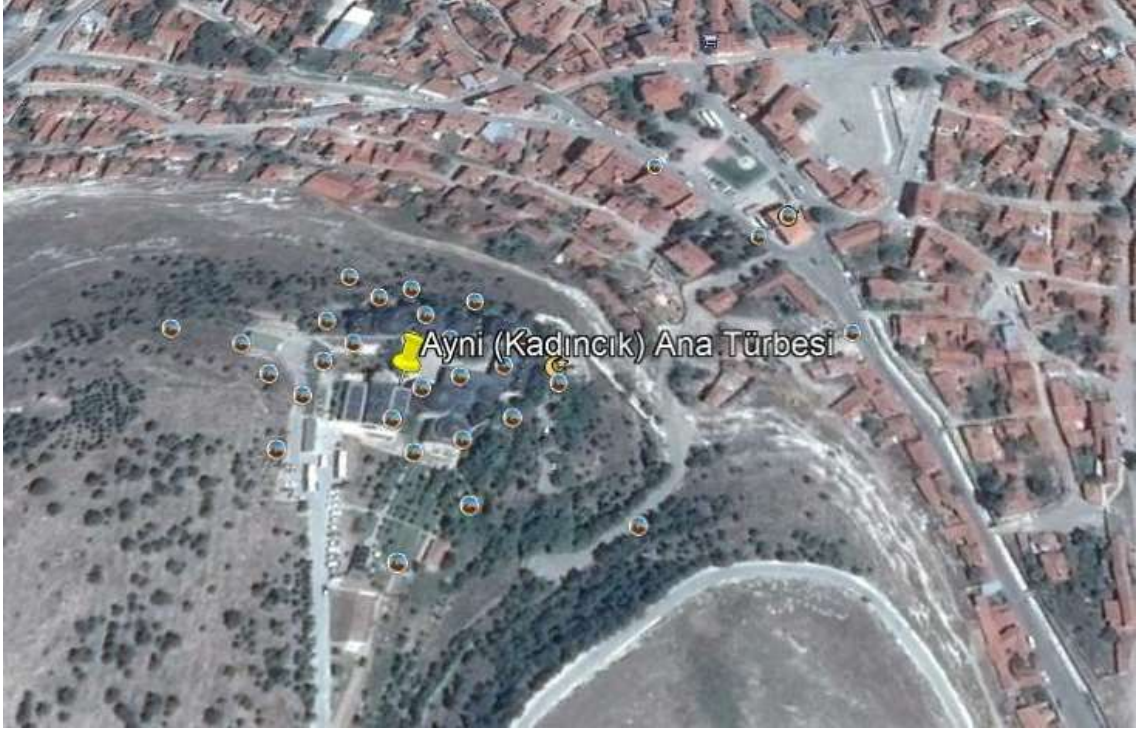
Tek katlı türbe doğu- batı yönünde yaklaşık 4,7 m x 5,4 m ölçülerinde düzgün olmayan dikdörtgen bir tabana oturmaktadır (Görsel 2.7.). Doğu duvarda güney köşeye yakın 0,4 m eninde 0,5 m yüksekliğinde dikdörtgen tabanlı bir niş, batı duvarının da eksenden hafifçe kuzeye kaymış 0,6 m eninde, 0,8 m yüksekliğinde basık kemerli bir niş, kuzey duvarının batı köşesine yakın 0,9 m eninde ve 1,0 m yüksekliğinde dikdörtgen biçimli bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Görsel 2.8.). Mekânın ortasında doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen tabanlı, dikdörtgen prizma biçimli bir taş kaide üzerine ahşap sanduka yerleştirilmiştir (Görsel 2.10). Türbe dıştan hafif eğimli taş plakalarla yapılmış düz bir örtü içine alınmış beşik tonoz örtülüdür (Görsel 2.9).

Malzeme -Teknik

Türbenin tamamı kesme taş malzeme ile düz örgü tekniğinde inşa edilmiştir.

Süsleme

Yapıda herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Görsel 2.2. Ayni (Kadıncık) Ana Türbesi yeri

Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 07.05.2019 **Koordinatlar:** 39°26'31.92"K 30°41'39.73"D

Görsel 2.3. Ayni (Kadın) Ana Türbesi genel görünüm

Görsel 2.4. Türbenin basık kemerli giriş kapısının eski hali (<https://archnet.org/sites/> Erişim Tarihi: 07.07.2019)

Görsel 2.5. Kuzeydoğu cepheden görünüm ve kuzey cephenin batı köşesindeki pencere açıklığı

Görsel 2.6. Basık kemerli giriş kapısı

Görsel 2.7. İçeriden görünüm ve batıdaki basık kemerli niş

Görsel 2.8. Doğu duvarının içeriden görünümü

Görsel 2.9. Beşik tonoz örtü

Görsel 2.10. Mekânın ortasındaki ahşap sanduka

2.1.2. Sivas-Divriği Melike Turan Melek Türbesi

Banisinin adıyla Melike Turan Melek Türbesi olarak anılan bu hanedan türbesi, Sivas-Divriği ilçesi merkezinde yer alan ulu cami, darüşşifa ve türbeden oluşan Ahmet Şah-Turan Melek Külliyesi içinde Melike Turan Melek'in banisi olduğu darüşşifa bünyesinde yapının ana eyvanı ile kuzey yan eyvanı arasında kuzeydoğu köşede yer almaktadır. (Görsel 2.11)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Bünyesinde yer aldığı darüşşifa inşa kitabesine göre 626 / 1228 yılı Kasım-Aralık aylarında inşa edildiğinden, darüşşifa ile birlikte inşa edileceği açık olan türbe bölümü de 1228 yılına tarihlenir.

İnşa Kitabesi

Darüşşifanın kitabesi türbenin de inşa kitabesidir. Dikdörtgen biçimli bir panoya üç satır halinde sülüsle yazılmış inşa kitabesi Darüşşifa taç kapısında, taç kapı nişinin sivri kemerli kapı açıklığının üst kotunda yer alan bezemeli pano ile pencere arasında bulunur.

İnşa kitabesi transkripsiyonu

“Emere bi- imareti hazihün dâru’ş-şifâi’l-mübareketi ibtigâen limerzatillahi’l meliketül’l adileti’l muhtaceti ila guafvillahi. Turan Melik ibnetü’l –meliküs-said Fahrüddin Behramşah Tekâbellalahu minha Amin fi Ahadi şuhuri sitte ve öşrine ve sittemiye”

İnşa kitabesi Türkçesi

“Bu kutlu darüşşifanın yapımını Allah’ın rızasını umarak Allah’ın bağışlamasına muhtaç adaletli Melike Melik Said Fahreddin Behramşah kızı Turan Melek emretti. Allah ondan kabul etsin 626 yılının ilk ayında (1228 yılı Kasım-Aralık)”.

Sanatçı Kitabesi

Darüşşifa içeride ana eyvanın doğu duvarında bulunan sanatçı kitabesi sülüsle yazılmış tek satırdan oluşmaktadır.

Sanatçı kitabesi transkripsiyonu

“Amele Hürremşah Ahlati”

Sanatçı kitabesi Türkçesi

“Ahlatlı Hürremşah yaptı”

Onarımları ve Bugünkü Durumu

Cami ve Darüşşifa çeşitli tarihlerde onarımlar görmüştür. Darüşşifanın kapalı avlusunda türbe mekanına geçilen, mekanın batı duvarına açılmış kapının ve türbenin camiyle ortak kuzey duvarında bulunan hacet penceresinin bilinmeyen bir tarihte örülerek kapatıldığı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1942 sonrasında gerçekleştirilen onarımda da türbenin kapısının açılmasıyla darüşşifayla kuzey duvarına iki pencerenin açılmasıyla da camiyle bağlantısı sağlanmıştır (Parla, 1997, s. 609). Bu onarım dışında darüşşifa ve camide sıklıkla onarım yapılmıştır. Günümüzde de Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarılmaktadır.

Vakfiyesi

Darüşşifanın gelirlerini gösteren 1530 tarihli tahrir belgesinde vakfiye tarihi olarak 1395 yılı gösterilmiş ve Turan Melek binti Behramşah tarafından yaptırıldığı bildirilen yapı Medrese-i Kübrâ adıyla kaydedilmiştir. 25 Mayıs 1800 tarihli tevcih belgesinde de Şifaiye medresesi vakfının yarım hisse nezaret ve tevliyetine mutasarrıf olan Halil'in vefatı üzerine yerine Sadullah Halife'nin atanması ve beratının verilmesiyle ilgili bir kayıt bulunmaktadır (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2018, s.14-15).

Sahibi (Adına Yapıldığı Kişi)

Osman Turan, Fahreddin Behramşah'ın kızı ve Ahmed Şâh'ın eşi Turan Melek Hatun'un Divriği Ulu Camii'ne bitişik olarak yaptırdığı darüşşifanın türbesinde Divriği Mengüceklilerine ait birçok mezarın bulunduğunu belirtir (Turan, 2013, s. 84). Darüşşifa, dolayısıyla türbenin de banisi, darüşşifanın inşa kitabesinde açıkça belirtildiği gibi Melike Turan Melek'tir. (Melike Turan Melek hakkında bkznz. Bölüm1.2. s.44)

Turan Melek'in yaptırdığı darüşşifa yapısını Ahmet Şah'ın yaptırmış olduğu Divriği Ulu Camii'ne caminin güney duvarını ortak kullanmak suretiyle ulu camiye bitişik olarak inşa ettirmesi ve darüşşifa bünyesine ayrıca hem kendi ailesi hem Ahmed Şah'ın ailesi için bir türbe yaptırmış olması, Ahmed Şah ile aralarında evlilik bağı bulunduğunu gösterir. Ahmet Şah ile Turan Melek'in evli olacaklarını kuvvetlendiren en büyük maddi deliller, yine darüşşifanın taçkapısında bulunan Ahmet Şah ile Turan Melek'i sembolize ettiklerini düşündüğümüz saç örgülü erkek ve kadın başı kabartmalarıyla taçkapı kaidesinde profilli silmeler arasına gizlenmiş iki gönye arasına

ortaya yerleştirilmiş bir kalp kabartmasından çıkarmış gibi tasvir edilmiş alınları birbirine değen bir küçük erkek başı ile bir küçük kadın başı kabartması teyit ederler.

Banisi

İnşa kitabesine göre Erzincan Mengücekli hükümdarı Behramşah (1168-1225)'ın kızı Turan Melek, hem yaptırdığı darüşşifanın hem bünyesindeki türbenin banisidir.

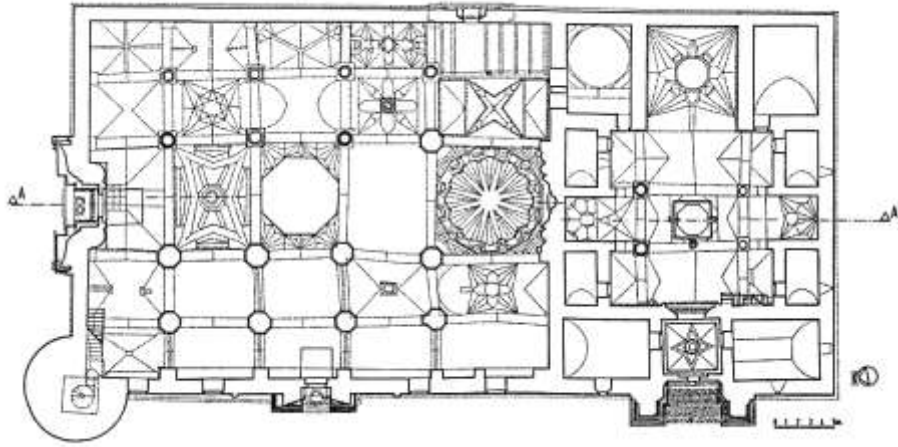
Mimar ve Sanatkârları

Darüşşifanın ana eyvanın doğu duvarında bulunan sülüsle yazılmış tek satırlık sanatçı kitabesinden okunan “Amele Hürremşah Ahlati (Ahlatlı Hürremşah yaptı)” metninden, darüşşifanın, dolayısıyla türbenin de mimarı caminin mimarı Ahlatlı Hürremşah olduğu anlaşılmaktadır.

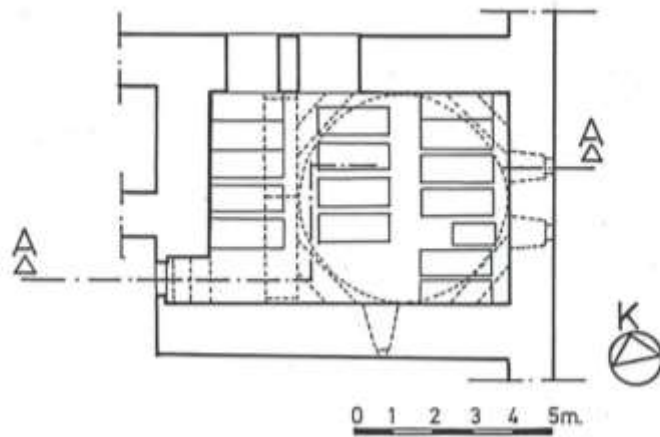
Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Darüşşifanın kuzeydoğu karşısındaki bir mekandan oluşan türbe, dâhil olduğu yapının diğer birimleri arasında kuzeyden cami güneyden ana eyvan, batısından kuzey eyvanın köşesinde bulunan bir mekanla sınırlanır. (Görsel 2.12) Türbe doğu cephede ve dışarıya sadece darüşşifa yapısının örtüleri üzerinden kubbe örtülü biriminin sekizgen prizma biçimli kasnak cepheleriyle yansır. Türbenin doğu cephe ekseninin iki yanına yuvarlak kemerli birer pencere açılmıştır. Sekizgen prizma biçimli kasnağın cepheleri darüşşifanın örtüsünden yukarı taşarak yükselmekte ve ince bir düz silme üzerinden başlayan yükseldikçe dışa doğru eğim kazanan kalın bir silmeyle nihayetlenmekte, bu silmenin dış ve üst sınırı türbenin sekiz yüzeyle piramidal külahının her yüzeyinin en alt sınırını oluşturmakta ve dilimli piramidal külahla nihayetlendirilmektedir. (Görsel 2.13)

Çizim 2.2. Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası planı (Parla, 1997, Çiz. 32)

Çizim 2.3. Melike Turan Melek Türbesi planı (Parla, 1997, Çiz. 184)

Plan ve İç Tasvir

Darüşşifanın kuzeydoğu köşesinde bulunan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı bir alana oturan türbe mekânının doğu duvarı darüşşifanın doğu cephesini oluşturur. (Görsel 2.14) Kuzey duvarı, caminin güney; güney duvarı darüşşifanın ana eyvanının kuzey, batı duvarlarının kuzey yarısı darüşşifanın kuzey yan eyvanlarının doğu duvarıyla ortaktır. Batı duvarının güneybatı köşesine açılan sivri kemerli bir kapıyla girilen türbe mekânının kuzey duvarının ekseninin batısında camiye açılan iki hacet penceresi bulunur. Doğu duvarda cepheye yuvarlak kemer biçiminde yansıyan eksenin

iki yanına yerleştirilmiş birer mazgal pencere; güney duvarda kubbe kasnağına açılmış dışarıya yuvarlak kemer biçiminde yansıyan bir mazgal pencere yer alır. Dikdörtgen tabanlı türbe mekânının kuzey ve güney duvarları, bu duvarların eksenlerinin batısından atılan bir sivri kemerle birbirlerine bağlanmış, böylelikle mekânın doğusunda üst kotta elde edilen kare tabanlı bölüm kubbeye, sivri kemerin batısındaki alan sivri kemer profilli beşik tonozla örtülmüştür. İçeride birisi Turan Melek'e ait olduğu düşünülen on altı sanduka bulunmaktadır. Sandukaların hiç birinin üzerinde kime ait olduğunu belirten herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Kuzey duvara açılan iki dikdörtgen biçimli hacet penceresinden doğuda kalanı sivri kemer, batıdaki kareye yakın dikdörtgen biçimlidir. bir açıklık olarak yansımaktadır. Mekân, üst köşe kemerleri sırasında doğu duvarına açılmış iki pencereyle aydınlatılır. İçeride bulunan on altı sandukadan batı duvarına dayanan beş sandukadan firuze renkli sırlı tuğla ile kaplı bulunan ortadaki Melike Turan'a aittir. Bu beş sandukadan camiye açılan hacet penceresi önünde yer alanın Süleyman Şah'ın annesi Fatma Hatun'a aittir. Kubbeli bölümün altına denk gelen iki sanduka sırasından kapıya yakın altıgen biçimli üzerleri desenli firuze çinilerle kaplı olan ortadaki Süleyman Şah'ın oğlu Ahmet Şah'a ait olduğu bilinmektedir. Bu sandukanın yanındaki cami duvarına yakın olan gamalı haç biçimli kabartmalarla bezenmiş alt ve üstünden dolanan boğumlu halatlarla çevrenmiş olanı Şahinşah'ın oğlu Süleyman Şah'a aittir. Diğer on bir sandukanın kime ait olduğu bilinmemektedir.(Görsel 2.15)

Malzeme-Teknik

Yapının oldukça kalın tutulmuş duvarları içten ve dıştan sarımtırak renkli kesme taşlarla düz örgü tekniğinde kaplanmıştır.

Süsleme

Oldukça sade yapılan türbe mekânında herhangi bir süsleme bulunmaz. Giriş açıklığının sivri kemeri üç silme yer almakta bunlardan alttan yukarıya doğru sırasıyla en alttaki kaval silme bezemesizken üstteki ikisinin üzerinde ise dilimli yaprak motiflerinden oluşan bir süsleme kompozisyonu yer almaktadır. Mekânın duvarlarında herhangi bir süsleme yer almamakta buna karşın Melike Turan Melek'in sandukası firuze renkli sırlı tuğla ile kaplı; Ahmet Şah'ın sandukası altıgenlerle bezeli firuze renkli çinilerle kaplanarak bezenmiş bulunmaktadır. Türbede başka bir süsleme kompozisyonu bulunmamaktadır.

Görsel 2.11. Melike Turan Melek Türbesi yeri

Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 07.05.2019 **Koordinatlar:** 39°22'16.13"K - 38° 7'18.90"D

Görsel 2.12. Şifahane ana eyvanı ve türbenin giriş kapısı (Parla, 2014)

Görsel 2.13. Melike Turan Melek Türbesi doğu cepheden görünümü (Parla, 2014)

Görsel 2.14. Türbenin içeriden görünümü
(Parla, 2014)

Görsel 2.15. Türbenin içeriden camiye bakan pencere açıklıkları (Parla, 2014)

2.2.Mescit Katı Dikdörtgen Tabanlı ve Eyvan Biçimliler

2.2.1. Eskişehir-Seyitgazi Ümmühan Hatun Türbesi

Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde Seyyid Battal Gazi Külliyesi'nin yapılarından birini oluşturan Ümmühan Hatun Medresesi'nin kuzey-güney doğrultulu giriş ekseninin kuzey ucunda yer alan ana eyvan ve altındaki mekân Ümmühan Hatun'un türbesini oluşturur. (Görsel 2.16)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Ümmühan Hatun Medresesi'nin türbesinin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak külliyei oluşturan yapılardan mescidin giriş kapısı üzerindeki kotta yer alan ve “*Bu mübarek mescid, Sultan Keyhüsrev bin Kılıç Arslan'ın saltanatı yıllarında, 604 senesinde inşa ettirildi. Onu Sultanoğlu Sultan Bayezid bin Mehmed Han (Allah onun mülkünü daim, devletini ebedi kılsın) zamanında 917 senesinde Güzelce Şeyh Hüsnü demekle maruf Seyyid Muhyiddin yeniletti*” (Önkal, 1997, s. 371) biçimde okunan onarım kitabesinden 1207-1208 yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatı zamanında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Seyyit Battal Gazi Destanına göre türbe I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Ümmühan Hatun oğlu I. Alâeddin Keykubat'ın sultanlığı zamanında inşa ettirmiştir (Kavruk ve Durukoğlu, 2012; 314-317). 1911 yılında külliye üzerine araştırmalar yapan Wulzinger, türbenin dış cephesinde bulunan silmelerin yapımının medreseden önce yapılmış olduğunu gösterdiğini belirtmiştir (Wulzinger, 1913, s. 16). Yenişehirlioğlu, eyvan tipi türbelerin 13. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da görülemeye başladığını mescidin 1207-1208 yıllarında yapılmış olması nedeniyle türbenin de I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatı sırasında, 1205-1211 yılları arasında yaptırılmış olabileceğini belirtir (Yenişehirlioğlu, 2008, s. 133); Parla ve Altınsapan da türbenin 1205-1211 yıllarında yapılmış olabileceği görüşüne katılırlar (Parla ve Altınsapan, 2004, s. 233).

Türbenin inşa tarihini veren kitabesinin olmaması, mescidin 1207-1208 yılında yapılmış olması ve Seyyit Battal Gazi için yazılan Destanında I. Alâeddin Keykubat'ın saltanat yıllarında yani 1220 ile 1237 yılları arasında türbenin yaptırılmış olduğu yönündeki bilgiler türbenin 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmeye imkân verir.

Onarımları ve Bugünkü Durumu

1967 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1987 yılında Seyitgazi Vakfı ve 2007 yılında yine Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir (Sağın, 2011, s. 20). Günümüzde sağlam, ayakta ve ziyarete açıktır.

Vakfiyesi

Türbeye ait herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Sahibi (Adına Yapıldığı Kişi)

Seyit Battal Gazi Türbesi'nin inşa tarihi veren kitabesi bulunmamakla birlikte Battal Gazi Destanı'nda Sultan Hatun ismiyle Ümmuhan Hatun'un, Alâeddin Keykubad'ın hükümdarlığı zamanında Seyyid Battal Gazi Türbesi'ni yaptırdığı ifade edilmektedir (Kavruk ve Durukoğlu, 2012; 314-317).⁶⁷ Öte yandan, Selim Kaya'nın, "I.

⁶⁷ Kavruk ve Durukoğlu, 2012; 314-317 'de "Sultan Seyyid Battal Gazi şehit olduktan sonra Sultan Alâeddin Rum'a geldi ve padişah oldu. Konya onun tahtıydı. Adil ve cömert padişahı. Çevre illeri ve memleketleri kullarına paylaştırdı. Hezâr Esbi adlı bir bey vardı. Mesihîye Kalesi'ni ona verdi. Hezâr Esbi askerleriyle geldi, kaleye yerleşti köyler, şehirler kurdu ve ününü çevreye duyurdu. Atı, devesi ve koyunu çoktu. Çobanlarından birine Kudluca derlerdi. Kudluca bir gün kale karşısındaki tepeye koyunları çıkardı. Oturdu, ansızın tepenin üstünden bir nurun parladığını gördü ve hayran kaldı. Koyunlar da o yere toplandılar ve o gün orada kaldılar. Hezâr Esbi'ye haber verdiler. Hezâr Esbi oraya geldi ve Kudluca gördüğü olayı bunlara anlattı. Hezâr Esbi emretti ve yedi taşın bir avlu yaptılar. Burasını ziyaretgâh eylediler. Burası büyük bir ziyaretgâh olarak bir müddet böyle kaldı. Sultan Alâeddin'in anası Sultan Hatun Resûllu'llah soyundandı. Son derece Salihlerden olup hiçbir vakit ibadetten uzak değildi. Âlimlere ve fakirlere sadakalar verirdi. Bir gece Seyyid Battal Gazi'yi düşünde gördü. Sultan Seyyid Battal Gazi:

- Ya Sultan Hatun! Ben Âl-i Resûl'denim. Bu Rûm memleketini aldım. Gel üzerime türbe yap dedi. Sultan Hatun uyandı, Sultan Alâeddin'in huzuruna geldi. Bu hikâyeyi Sultan Alâeddin'e bildirdi. Sultan Alâeddin emretti, hazineler açtılar, mal çıkartıp katırlara yüklediler. Bir hayli kullar ve hizmetçiler ile birlikte Sultan Hatun yola revan oldu. Sultan Alâeddin'in kâhyası Kılıç Arslan'ı da yanına alan sultan Hatun günler sonra kaleye geldiler ve kalenin yakınında bir alana konakladılar. Sultan Hatun emretti oraya bir kervansaray yaptılar, bir köy kuruldu şimdi o köyün adına Şeşanuk derler. Hezâr Esbi Sultan Hatun'un geldiğini duyunca onu karşılamaya gitti ve davet edip konukladı.

Ona:-Hayırdır buraya geliş sebebiniz nedir? dedi.

Sultan Hatun: -Bu kalenin yakınında hiç ziyaretgâh var mıdır? dedi.

Hezâr Esbi: -Evet vardır. Benim bir çobanım Kudluca, kale karşısındaki tepede koyun güderken parlak bir nur görür. O nurun şavkından aşırı heyecana kapılır, kendinden geçer. Koyunlar da oraya toplanıp beklerler. Bana haber verdiler. Ben de vardım. Çobandan haberi dinleyip o yeri duvarla çevirttim. Şimdi ziyaretgâh olarak o yer vardır dedi.

Sultan Hatun bu haberi işitti ve mutlu oldu. Hezâr Esbi'ye bahşış verdi. Birlikte yürüdüler, o tepe üstüne vardılar. Sultan Hatun abdest alıp o avluya girdi. İki rek'ât namaz kıldı, hacet diledi:

-O gördüğüm düş rahmâni ve bana görünen Seyyid Battal Gazi ise, burada da görünsün, dedi.

Dua etti yere kapandı. O anda bir nûr belirdi. Âlem aydınlık oldu. Sonra bir ses işitildi.

-Ya Sultan o gördüğün düş rahmânidir, dedi.

Sultan Hatun durdu. O kapıdan içeri girdi. Yedi basamak merdivenden aşağıya indi. O nurun aydınlığından mağaranın içi aydınlıktı. Gördü ki, her yer döşenmiş. Misk ü anber kokusundan insanın burnu bir hoş oluyor. Kırk adım yürüdü. Mağaranın dibine indi. Seyyid Battal Gazi'yi kibleye karşı mihraba otururken gördü. Savaş silahları üzerinde, Dahhâk kılıcı belinde, imame başında, örtü yüzündeydi. Sultan Hatun el bağlayıp karşısında durdu. Bir ses geldi ki o Seyyid Battal Gazi benim Âl-i Resûl'ümdür. Doksan yıldır gaza yapmaktayım. Kâh karada kâh denizde Rum mülkünü aldım. Sonunda bu kalenin üzerinde şehit

Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi” adlı eserinde Aptullah Kuran’ın Anadolu Medreseleri başlıklı eserinin I. cildinde eserindeki bir dip nota atıfta bulunarak I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in annesinin Müslüman olduktan sonra Ümmühan Hatun ismini aldığını ve pek çok han, hamam, mescit gibi imar faaliyetlerinde bulunduğunu ileri sürmesi (Kaya, 2006; 15-Dipnot 140), Ümmühan Hatun’un oğlunun kimliğinin sorgulanmasını gerektirmiş, Kaya’nın, belirttiği dipnotta öyle bir bilginin bulunmadığı belirlenmiştir. H. Kavruk ve S. Durukoğlu’nun hazırladıkları Battalname adlı eserin son bölümünde ek olarak verilen destanda Ümmühan Hatun’un Resûllu’llah soyundan geldiği Alâeddin Keykubat döneminde Battalgazi adına bir türbe yaptırdığı ifade edilmiştir (Kavruk ve Durukoğlu, 2012, s. 314-317). (Ümmühan Hatun hakkında bkznz Bölüm 1.2. s.42)

Banisi

Türbenin inşa ya da onarım kitabesi olmadığı için ve dönem kaynaklarında yapıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmadığından kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte türbenin sahibi Ümmühan Hatun tarafından yaptırıldığı genel kabul görmektedir (Kavruk ve Durukoğlu, 2012, s. 314-317; Önkal, 1997,s.371; Parla ve Altınsapan, 2004, s. 233).

Mimar ve Sanatkârları

Bilinmemektedir.

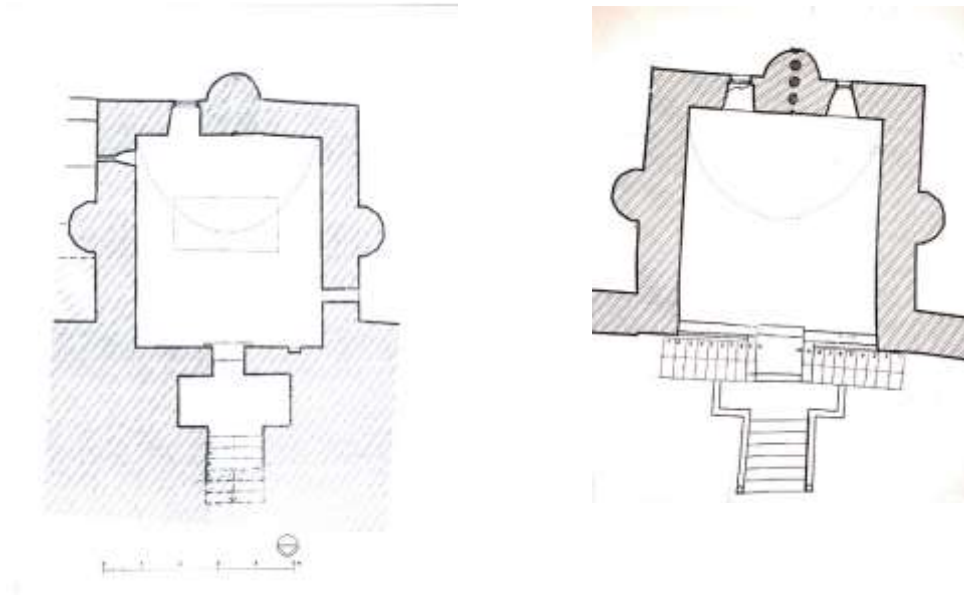
oldum. Beni buraya Hızır Peygamber getirdi. Kabrim buradadır. Şimdi benim üzerime türbe yap ve sen de burada ol ve bir mescit ve bir tekke yaptır. Köylere vakfet. Âlimler ve dervişler getir. Benim için her yıl mahyâ yap, dedi ve pek çok nasihatler verdi. Sonra Sultan Hatun secdeye kapandı. O Yedigârları aldı ve çıktı. O kapı yine kapandı. Eskisi gibi bir yer oldu. Oradan Sultan Hatun ayrıldı, kavmine geldi. O kitapları bunlara gösterdi. Hazreti Sultan’la nasıl buluştuğunu ve Sultan’ın neler dediğini bunlara anlattı. Daha sonra buyurdu. Mimar ve yapıcılar geldiler.

Sultan’ın üzerine türbe yaptılar. Sultan Hatun da kendisi için bir türbe yaptırdı. Sonra mescit ve tekke yaptırdı. Köylere vakfetti. Âlimler ve dervişler getirdiler. Sultan Hatun büyük bir mahya düzenledi. Yemekler yedirdi, hatimler okuttu. Semâlar, hoşça şenlikler tertip ettirdi. Dualar ve övgüler kıldırdı. Her yerden Sultan’a kurbanlar, yardımlar ve adaklar gelirdi. Rum’da mahya ilk önce Sultan’ın adına yapıldı. Hezâr Esbi de Kudluca’yı birçok kulla birlikte Sultan’a hizmetkâr verdi. Hizmet etti, sonra vefat eyledi. Şimdi kapının iç kısmında ziyaretgâhtır. Sonra Hatun da bu ölümlü dünyadan, ölümsüz dünyaya göçtü. Onu da türbesine koydular. Şu anda büyük bir ziyaretgâhtır. İşte bunların hikâyesi tamamlandı. Gaziler ruhu için Fâtîha....

Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Ümmühan Hatun Medresesi'nin kuzey cephenin orta bölümünden bir kütle biçiminde dışa taşan iki katlı türbe eyvan tonozunun güneyinden medreseye açılır. (Görsel 2.17) Doğu, batı ve kuzey cepheleri medrese cephelerinden bağımsızdır. Kuzey-güney yönünde yaklaşık 6,6 m x 7,1 m ölçülerinde dikdörtgen bir tabana oturan türbenin doğu ve batı cephe eksenlerinde çokgen kuzey cephe ekseninde yarım daire kesitli birer payanda bulunmaktadır. (Görsel 2.18-2.19) Doğu ve batı cephelerde yer alan çokgen kesitli payandaların kuzey ve güneylerinde, alt kotta birer mazgal pencere bulunmaktadır. Kuzey cephede eksenindeki payandanın iki yanında dikine yerleştirilmiş dikdörtgen biçimli birer üst pencere yer alır. Bu pencerelerden batıdaki altında dikdörtgen biçimli bir pencere daha bulunmaktadır. Cepheleri saçak altında kademeli silmeler dolanır. Kuzey cephe, içteki eyvan tonozunun biçimini dışarıya yansıtarak yuvarlak kavisle bitirilmiştir. Payanda yüzeyleri hariç türbenin tüm cepheleri, payanda yüzeyleri, dışında kat ayrımını belirleyecek biçimde yaklaşık yarı yükseklikte yatay olarak geçirilmiş profilli bir silme grubuyla vurgulanmıştır.

Çizim 2.4. Ümmühan Hatun Türbesi cenazelik ve mescit mekanı planı

(Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2005'in üzerinden işlenerek düzenlenmiştir)

Plan ve İç Tasvir

İki katlı türbenin alt katında bulunan cenazelik mekânına medrese avlusundan yedi basamaklı bir merdivenle inilerek, basık kemerli bir kapıyla (Görsel 2.22) içeriye geçilmektedir. (Görsel 2.21) Cenazelik mekânı kuzey-güney yönünde yaklaşık 1,7 m x 3,1 m ölçülerinde dikdörtgen bir tabana oturmaktadır. (Görsel 2.23) Kuzey duvarının batı köşesine yakın yerleştirilen yaklaşık 1,1 m eninde ve 0,8 m yüksekliğinde dikdörtgen biçimli bir pencereyle doğu duvarının güney, batı duvarının kuzey köşesine yakın yerleştirilmiş yaklaşık 0,2 m x 0,2 m ölçülerinde birer mazgal pencere bulunmaktadır. (Görsel 2.24-2.25) Mekânın doğu-batı aksı üzerinde ortada dikdörtgen tabanlı bir ahşap sanduka bulunmaktadır. (Görsel 2.26) Cenazelik mekânı sivri kemer profilili beşik tonozla örtülmüştür. (Görsel 2.27)

Medrese avlusuna güney yönden açılan mescit mekanı eyvan biçiminde yapılmıştır. (Görsel 2.20) Mescit mekanına dokuzar basamaklı iki kollu bir merdiven kuruluşuyla ulaşılmaktadır. (Görsel 2.28) Yaklaşık olarak 5,1 m x 6,3 m ölçülerinde kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen biçimli bir tabana sahip bulunan mescit mekanının (Görsel 2.29) kuzey duvar ekseninin iki yanında bulunan 0,7 m eninde ve 1,4 m yüksekliğindeki dikine yerleştirilmiş dikdörtgen biçimli pencereler cephelere yansıyan biçimlerini korurlar. (Görsel 2.30) Mekanın güneyinde merdiven sahanlığı önünde kesilen doğudakinin 1,8 m batıdakinin ise 2,1 m uzunlukta olduğu 0,8 m yüksekliğinde bir parapet duvarı bulunmaktadır. (Görsel 2.31) Mescit mekanının tonozu sivri kemer profilidir.

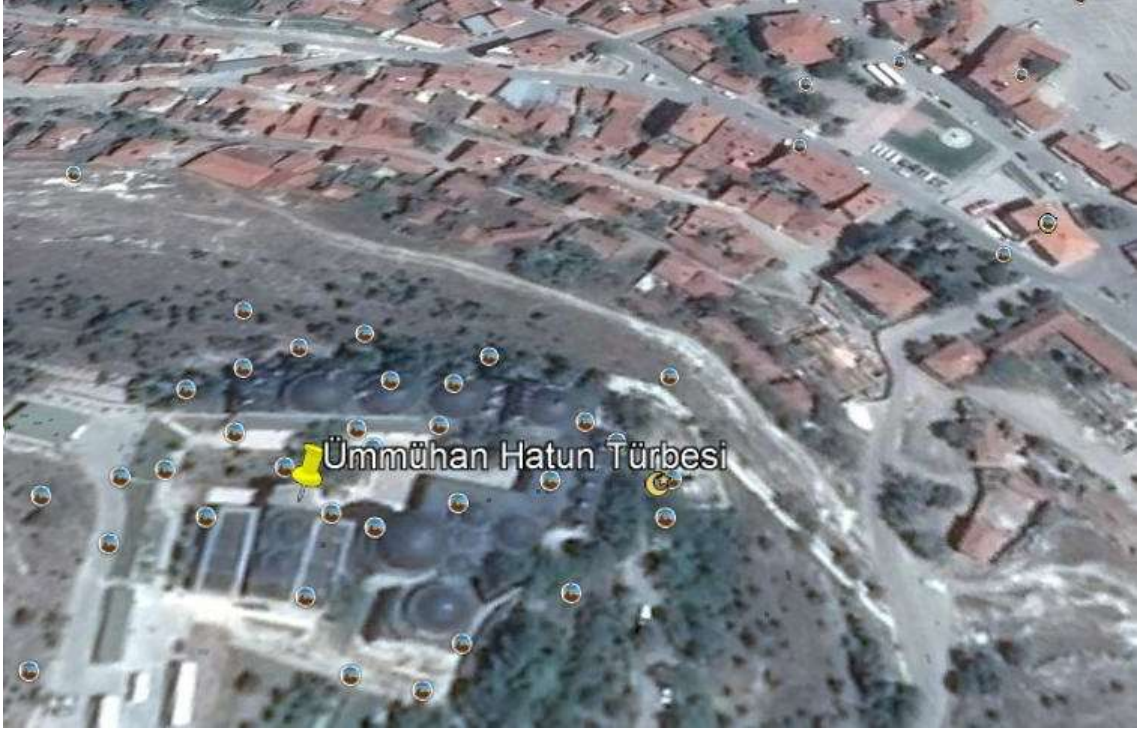
Malzeme-Teknik

Türbe içten ve dıştan düzgün düz örgülü kesme taş ile kaplanmıştır. Cephenin bazı bölümlerinde devşirme malzemenin de kullanıldığı görülmektedir.

Süsleme

Türbenin doğu cephesinde payandanın hemen kuzeyinde katları ayıran yatay silme grubu üstüne yerleştirilen, devşirme taş malzemenin üzerinde birbirine simetrik iki “S” kıvrımlı dolama daldan oluşan bir süsleme kompozisyonu yer almaktadır. Mescit mekânının eyvan kemerinin altında dıştan içe doğru en dıştaki iç bükey sonrasında iki kaval ve bir düz silme ile giriş kısmına bir hareketlilik kazandırılmıştır. Bu silme grubu eyvan kemerinin başladığı kotta yatay olarak kemerin iki yanındaki duvar üzerinde bir

miktar devam ettikten sonra doksan derecelik açıyla yukarıya dönerek kemeri iki yandan sınırlandırmaktadır. Eyvan tonozunun güney kemer alnı üzerinden yükselen duvar, eyvan tonozunun daha üst kotundan bu duvara dayandırılmış bir kemerle kapatıldığından silmelerin nereye kadar uzandıkları tespit edilememekte ancak özgününde eyvanın güney cephesini “Ters U” biçiminde üç yönden çerçevelediği tahmin edilebilmektedir.

Görsel 2.16. Ümmühan Hatun Türbesi yeri
Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 07.05.2019 **Koordinatlar:** 39°26'31.98"K- 30°41'39.48"D

Görsel 2.17. Ümmühan Hatun Türbesi genel görünüm

Görsel 2.18. Batı cephedeki çokgen kesitli payanda

Görsel 2.19. Kuzey cephe eksenindeki yarım daire kesitli payanda ve cenazelik katı ile mescit katının dikdörtgen biçimli pencereleri

Görsel 2.20. Türbenin medrese avlusundan görünümü

Görsel 2.21. Cenazelik katına inen merdiven

Görsel 2.22. Cenazelik katının basık kemerli giriş kapısı

Görsel 2.23. Cenazelik katı genel görünümü

Görsel 2.24. Kuzey duvarının batı köşesindeki dikdörtgen biçimli pencere

Görsel 2.25. Doğu duvarının güney köşesindeki mazgal pencere

Görsel 2.26.Cenazelik katındaki ahşap sanduka

Görsel 2.27. Cenazelik katının sivri kemer
profilli beşik tonoz örtüsü

Görsel 2.28. Mescit katına çıkan çift kollu merdiven

Görsel 2.29. Eyvan biçiminde yapılan mescit katı

Görsel 2.30. Kuzey duvarındaki dikdörtgen biçimli pencere açıklıkları

Görsel 2.31. Eyvandan medreseye bakış ve güneydeki parapet duvarları

2.2.2. Konya Gömeç Hatun Türbesi

Gömeç Hatun'a ait olduğu için Gömeç Hatun Türbesi olarak anılan türbe Konya'nın Selçuklu Mahallesi'nde bulunan Musalla Mezarlığı içinde, mezarlığın güney yönündeki doğu ve batı kapılarını bağlayan yol üzerindedir.(Görsel 2.32-2.35) Konya Vakıflar Müdürlüğü'ndeki 4520 genel ve 36 yaprak numarasını taşıyan kayıta türbe, dört tarafı taşlık Gömeç Ana Tekkesi olarak gösterilmektedir.

1476 tarihli Karaman İli Yazıcı Defteri'nin 32. sayfasında da Gömeç Hatun Türbesi'nin vakıfları sayılmaktadır. Osmanlı Dönemi II. Bayezid zamanına ait Konya Tahrir Defteri'nde de Sultan Cem'in Gömeç Hatun'un vakıf tarlasının üzerine bir bahçe yaptırdığı yazılıdır (Konyalı, 2007; 402-403). Konyalı'ya göre Cem Sultan'ın bahçesi Konya Kalesi Ertaş Kapısı'nın dışında, Kemale'd-din Oğul Bey'in 1248 (H.646) tarihli vakfiyesinde Gömeç Hatun Dâru'l-Huffazı olarak geçen yerdedir (Konyalı, 2007; 402-403).

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

İki katlı türbenin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak Parsadana denilen yerden Konya Müzesi'ne getirilen kitabenin Gömeç Hatun tarafından yaptırılan yapılarından birine ait olduğu ileri sürülmüşse de yapılan çalışmalar sonucunda kitabenin Gömeç Hatun'un yaptırdığı yapılardan herhangi birine ait olmadığı tespit edilmiştir (Konyalı, 2007; 402-403).

Önkal. Eflaki'nin "Arifler'in Mekıbeleri adlı eseriyle Sultan Veled Divanı'na dayanarak Gömeç Hatun'un bu eserleri kaleme alan âlimlerle görüşmüş olmasının onlarla aynı dönemde yaşadığını gösterdiğini, dolayısıyla 1260'lı yıllarda genç bir kadın olduğunu, belirttiği Gömeç Hatun'un türbesini biraz daha geç bir tarihte yaptırmış olabileceğini dolayısıyla türbenin 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceğini ileri sürer (Önkal, 1996, s. 338).

Kayıtlı bilgilerden IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın eşi ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi olan Gömeç Hatun'un (Kaymaz, 1970, s. 123) 1240'lı yıllarda Konya'da çeşitli işlevli yapılar yaptırdığı anlaşılmakta ve türbesini de 13. yüzyılın ikinci yarısında yaptırdığı kabul edilmektedir.

Onarımları ve Bugünkü Durumu

Türbe 1950 yılından sonra onarıma alınmış, onarım öncesinde türbenin etrafını üç yönden çevirdiği anlaşılan ahşap revak sisteminin izleri tespit edilmiş, cenazelik katının çökmüş çapraz tonoz örtüsü restore edilmiştir (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 14, s.149). Türbenin eyvan biçiminde düzenlenmiş üst katının güney duvarında bulunan mihrabın hemen üstündeki kota Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenleri Derneği tarafından Mayıs 1951 yılında türbenin onarım gördüğünü belirten bir levha asılmıştır. Türbe günümüzde sağlam, ayakta ve ziyarete açıktır.

Vakfiyesi

Türbeye ait 1248 ve 1476 tarihli iki vakıf kaydı günümüze gelmiştir. 1476 tarihli Karaman İli Yazıcı Defteri'nin 32. sayfasında Gömeç Hatun Türbesi'nin vakıfları sayılırken; “Haccam Bağı ile Sultan Harmanı'ndaki tarlanın Dâru'l-Huffaz'a vakfedildiğini ve Gûr-hane (türbe) denildiği kaydedilmiştir (Konyalı, 2007; 402). II. Bayezid (1481-1512)'in Konya Tahrir Defteri'nde;

“El-an Sultan Cem tayyibe'l-lahu merketehu'nun bahçesinin bazı ol yer imiş ki icraye almışlar” şeklinde geçen cümleye göre; Memleket Hastanesi'nden⁶⁸ Kazıklı Tekke'ye kadar uzanan alan “Sultan Harman'ı” olarak anılır ve bu bahçenin bir kısmının da Gömeç Hatun'un vakıf tarlası olduğu belirtilir (Konyalı, 2007; 402).

Sahibi (Adına Yapıldığı Kişi)

Vakıf ve defter kayıtlarından türbenin Türkiye Selçuklu Devleti sultanlarından IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın eşi Gömeç Hatun adına yaptırıldığı anlaşılmaktadır. (Gömeç Hatun hakkında bkz. Bölüm 1.2. s.49)

Banisi

Gömeç (Gumaç) Hatun'un Konya'da çeşitli yapılar yaptırdığı bilindiğinden türbesinin de sağlığında bizzat kendisi tarafından yaptırılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

⁶⁸ Günümüzde Konya Numune Hastanesi olarak geçmekte ve Alâeddin Tepesinin kuzeybatısında kalmaktadır.

Mimar ve Sanatkârları

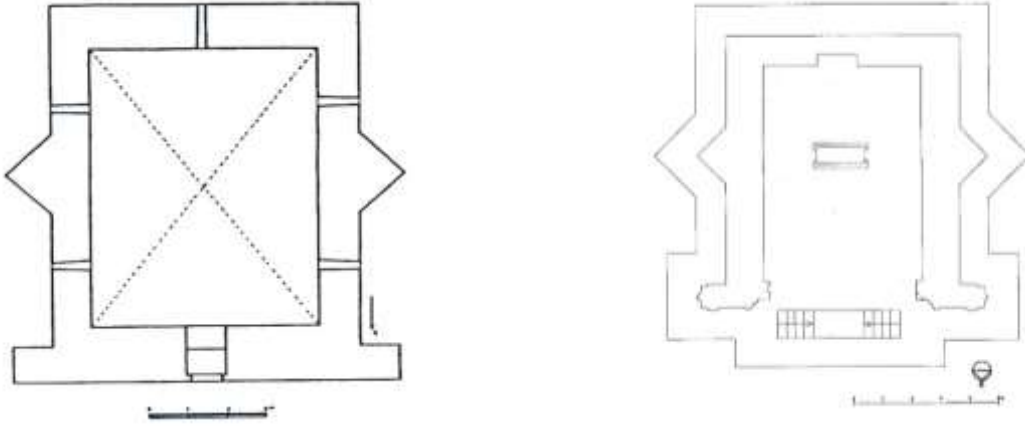
Bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen bir alana oturan iki katlı türbenin üst katı eyvan biçimindedir. (Görsel 2.33) Türbenin doğu ve batı cephelerinde hafifçe eksenden güneye kaymış üçgen tabanlı birer duvar payandası bulunur. Gövde boyunca uzanan bu payandaların genişlikleri batı cephede 1,39 m, doğu cephede 1,38 m'dir. (Görsel 2.37-2.38) Türbe gövdesi üstten her üç cephede de kale görünümü veren yaklaşık 0,7 m yüksekliğindeki dendanlarla bitirilmiştir. (Görsel 2.39) Gövde cepheleri dendanlarla birlikte 9,7 m yüksekliktedir. Bu yükseklik girişin yer aldığı kuzey cephede eyvan tonozunun sivri kemerli oluşu nedeniyle 0,68 m daha artmaktadır. Eyvanlı olarak yapılan üst katın girişine kuzey cepheden çift kollu beş basamaklı bir merdivenle ulaşılmaktadır. (Görsel 2.41) Eyvanın sivri kemeri (Görsel 2.42) altta yarım daire tabanlı köşe sütuncelerinin her biri beşgen biçimli on iki yüzü bulunan dodekahedron olarak adlandırılan üç boyutlu başlıklarının üzerine yerleştirilmiş enli yastıklara oturur. Bu yastıklarla kemer başlangıçları arasında ayrıca kenarları dik yerleştirilmiş dışa taşkın bir sıra tuğla örgü bulunur. Eyvan kemerini ayrıca aynı biçimde düzenlenmiş dışa taşkın bir sıra tuğla örgü üç yönden ters U biçiminde çevreler.

Alt katın doğu ve batı duvar eksenlerinin iki yanında birer, güney duvarın ekseninde bir yuvarlak kemerli mazgal pencereler bulunmaktadır. Bu pencerelerin her biri yaklaşık 0,1 m eninde ve 0,3 m yüksekliğindedir. (Görsel 2.36) Alt kata kuzey cephe ekseninde yer alan dikdörtgen biçimli bir kapıyla girildiği türbenin eski fotoğraflarından anlaşılmaktadır. (Görsel 2.34) Bugün bu kapı önündeki zemin yükseltilerek kapatılmıştır. Türbe çevresine döşenen taş zemine, üst kata çıkılan çift kollu merdiven sahanlığının alt kısmına denk gelecek biçimde enine açılmış demir kapaklı dikdörtgen biçimli bir kuyudan inilerek alt kata girilebilmektedir. (Görsel 2.40)

Çizim 2.5. Konya Gömeç Hatun Türbesi cenazelik ve mescit mekânı planı
(Önkal, 1996, 341-342' den işlenerek düzenlenmiştir)

Plan ve İç Tasvir

Kuzey-güney yönünde 6,8 m x 5,8 m ölçülerinde dikdörtgen bir alana oturan iki katlı türbenin alt katının doğu ve batı duvarlarında üçgen tabanlı duvar payandasının kuzeyinde ve güneyinde yuvarlak kemerli küçük birer pencere bulunur. Mekân köşelerini birbirine bağlayan birer kemerle iskeletini oluşturduğu haç tonozla örtülmüştür. Üst katın eyvan biçimli mekânı doğu-batı yönünde uzanan sivri kemer profilili beşik tonozla örtülüdür. (Görsel 2.47) Üst kat mekânı içeriden 7,3 m x 5,5 m ölçülerinde kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen biçimli bir tabana sahiptir. (Görsel 2.43) Girişin tam karşısındaki güney duvar eksenine 2,6 m yüksekliğinde, 1,4 m eninde ve 0,40 m derinliğinde dikdörtgen tabanlı bir mihrap nişi yerleştirilmiştir.(Görsel 2.44) Mekânın duvarları zeminden itibaren yaklaşık 3,28 m yükseldiğinde dışa taşkın bir sıra tuğla ile yatay bir bant oluşturmak suretiyle ikiye bölünmüştür.(Görsel 2.46) Ayrıca günümüzde, mekanın ortasında doğu-batı aksının iki yanına aralarında 0,4 m ölçülerinde mesafe bulunan, dar kenarları 0,2 m, uzun kenarları 1,8 m ölçülerinde sanduka biçimi verilmiş birer yekpare taş yerleştirilmiştir.(Görsel 2.45)

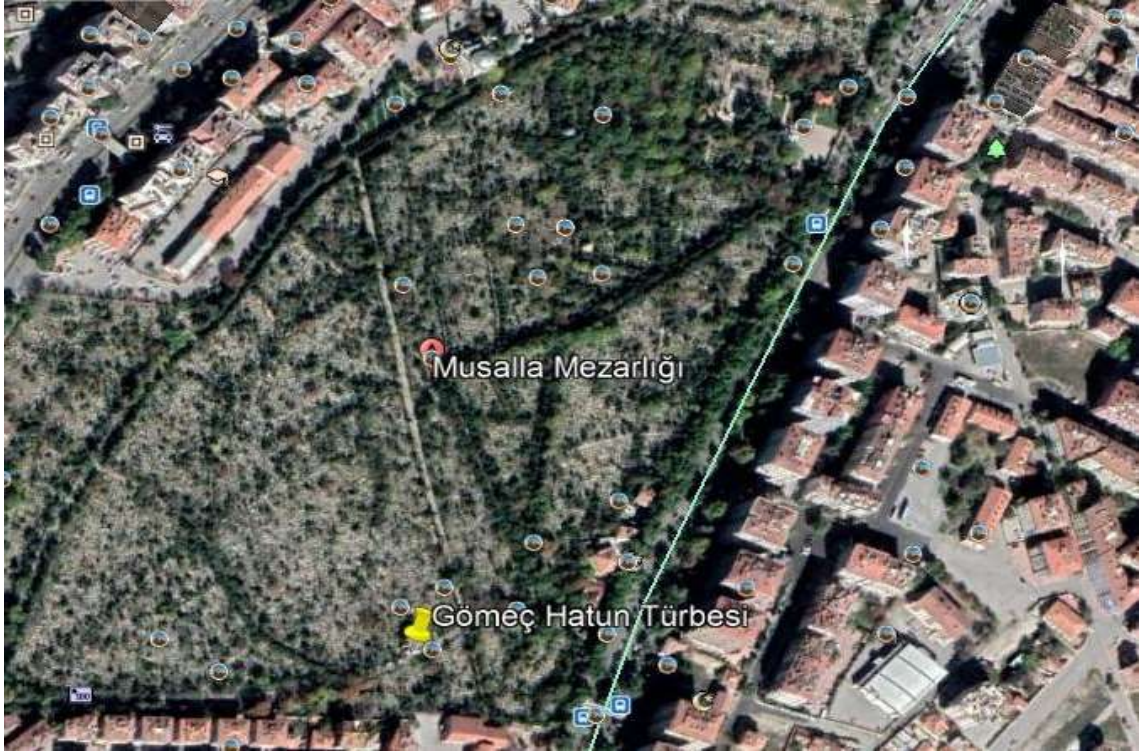
Malzeme-Teknik

Alt katın cephelerinde zeminden itibaren yaklaşık gövdenin üç metre yüksekliğine kadarlık bölümünde düzgün kesme taşla düz örgü tekniği, gövdenin üst kısmında tuğla malzemeye düz örgü tekniğinin uygulandığı görülmektedir. Günümüze, süslemelerinde

ini mozaik tekniğinde ini süslemelerin kullanıldığı gelebilen parçalarından anlaşılmaktadır.

Süsleme

Türbe, günümüzde oldukça sade görünümlüdür. zgnnde ini süslemeli olduğu eyvan kemerinin alın ve karın kısmıyla yastıklarında ve ereve silmeler üzerinde yer alan turkuaz, lacivert renkli çinilerle bitkisel ve geometrik bezemeli ini dekorasyondan anlaşılmaktadır. (Görsel 2.48-2.49)

Görsel 2.32. Gömeç Hatun Türbesi yeri
Kaynak: Google Earth –**Erişim Tarihi:** 23.01.2019 **Koordinatlar:** 37°52'54.79"K- 32°29'39.69"D

Görsel 2.33. Gömeç Hatun Türbesi genel görünümü

Görsel 2.34. Onarım öncesinde türbenin durumu
Kaynak: <http://www.eskiturkiye.net/>
Erişim tarihi: 22.01.2019

Görsel 2.35. Musalla Mezarlığı'nda doğu ve batı kapılarını birbirine bağlayan yol üzerinde türbenin konum

Görsel 2.36. Alt katın doğu cephesi ve yuvarlak kemerli pencereleri

Görsel 2.37. Güney ve doğu cepheden görünüm

Görsel 2.38. Doğu ve batı cephede bulunan üçgen kesitli payanda işlevinde çıkıntılar

Görsel 2.39.Gövde bitiminde yer alan dendanlar

Görsel 2.40. Cenazelik katı giriş açıklığı

Görsel 2.41. Kuzey cephede bulunan çift kollu merdiven

Görsel 2.42. Kuzey cephedeki sivri kemerin görünümü

Görsel 2.43. Üst katın içeriden görünümü

Görsel 2.44. Güney duvardaki mihrap nişi

Görsel 2.45. Üst katta sanduka biçimi verilmiş iki yekpare taş blok

Görsel 2.46. Üst katta üç duvarı dolaşan korniş

Görsel 2.47. Üst katın örtüsü

Görsel 2.48. Kuzey cephedeki sivri kemer karnında bulunan süsleme kompozisyonu

Görsel 2.49. Kemer başlangıcı ve sütuncelerin başlıklarındaki süslemeler

2.3. Mescit Katı Altıgen Tabanlılar

2.3.1. Tokat Burgaç (Bibi) Hatun Türbesi

Burgaç Hatun adıyla anılan türbe, Tokat şehir merkezinde Ali Paşa Mahallesi'nde bir meydanda Ali Paşa Camii'nin güneydoğusunda yer almaktadır (Görsel 2.50).

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Türbenin inşa ya da onarımını gösteren herhangi bir kitabe bulunmamakla mimari özelliklerine dayanarak 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başında yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir ⁶⁹.

Onarımları ve Bugünkü Durumu

Türbe 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmış, zemin kotunun altında kalan kısmı için kazı yapılarak toprak dolgu temizlenmiş, altıgen prizma biçimli bir gövdeye sahip olan türbelerin günümüzde taş kaplanmış alt kısmının üstünde gövdenin duvarlarının açığa çıkartılan toprak altındaki bölümü düzgün kesme taşla yenilenerek kaplanmış ve yapı çelik konstrüksiyonlu bir düzenek içerisine alınmıştır (Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü).

Vakfiyesi:

Yapıya ait herhangi bir vakıf kaydı günümüze ulaşmamıştır.

Sahibi (Adına Yapıldığı Kişi)

Türbenin banisi bilinmemekte, buna karşın Burgaç Hatun adını taşımasına dayanılarak Burgaç Hatun adına yapıldığı düşünülmektedir. Ancak Burgaç Hatun hakkında herhangi bir kayıt ya da bilgi bulunmamaktadır. (Burgaç Hatun hakkında bkzn. Bölüm 1.2. s.58)

Banisi

Bilinmemektedir.

Mimar ve Sanatkârları

Bilinmemektedir.

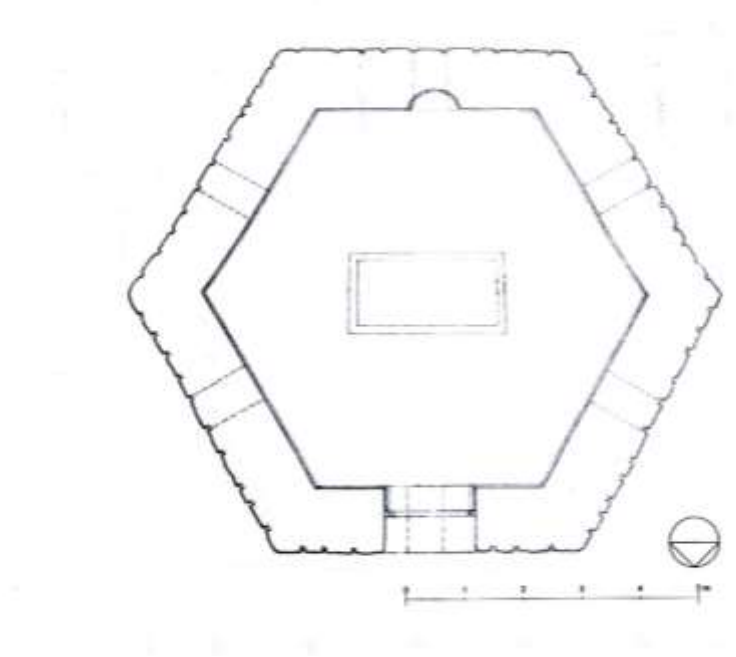
Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Tek katlı Burgaç Hatun Türbesi altıgen tabana oturur. (Görsel 2.51-2.52) Türbenin cephelerini yaklaşık 3, 8 m genişliğindedir. Her cepesinde tuğla örgülü sağır birer yuvarlak kemer bulunur. Her cephede yuvarlak kemerlerin altındaki duvar yüzeylerinin

⁶⁹ Arık, 1967, s.93'de türbede kullanılan inşa malzemesinin çoğunlukla 14. yüzyıl inşaatlarında görüldüğünü ifade ederek yapının daha erken bir tarihe tarihlendirilemeyeceğini belirtmektedir.

ortasına yuvarlak kemerli birer pencere yerleştirilmiştir. Gövde köşelerde kemer kilit taşının üzerinden başlayan dört sıra tuğla örgüsüyle nihayetlenmekteyse de köşeler arasında kalan cephe ortalarında bulunan tuğla örgülü üçgen yüzeyler özgününde cephenin çok daha yüksek olduğunu gösterir. Üçgen yüzeyli bu tuğla örgünün daha gerideki yine tuğla örgülü silindirik kasnağı dıştan sardıkları; kasnak üstünden türbenin taş ve tuğla malzemenin alması olarak kullanıldığı kubbesinin dış yüzeyi görülür. (Görsel 2.53-2.54) Türbenin kuzey cephesinde yer alan girişine arazinin yapısına uydurularak kuzey ve batı cephesinin birleştiği köşeden başlatılan güneyde yapılmış iki duvarla sınırlanmış üstü açık merdivenli bir kuruluştan geçilerek ulaşılmaktadır. (Görsel 2.55) Türbeye kuzey cephe ekseninde yer alan 1,5 m genişliğinde, 1,9 m yüksekliğinde dikdörtgen biçimli bir kapı açıklığıyla girilmektedir. (Görsel 2.56)

Çizim 2.6. Burgaç Hatun Türbesi planı

(Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2018'den işlenerek düzenlenmiştir)

Plan ve İç Tasvir

Türbe altıgen tabanlı kubbe örtülüdür. Tüm duvarlar 3,2 m genişliğindedir. Giriş aksının güney ucunda güney duvar ekseninde 0,60 m genişliğinde, 2,2 m yüksekliğinde yarım daire tabanlı basit bir mihrap nişi yer alır (Görsel 2.57). Mihrapta herhangi bir mimari öge ya da bezeme kullanılmamıştır. Cephenin yuvarlak kemerleri içeride de duvardan hafifçe çıkıntı yaparak belirgin kılınmıştır. Bu kemerlerin alt ortalarında

bulunan yuvarlak kemer biçimli pencereler cephelerdeki biçimlerini korurlar. Türbenin kubbesine kemerlerin bir miktar üstünden kemer aralarına yapılmış küçük birer pandantifle geçilir (Görsel 2.58). Kubbe eteğini dışa taşkın enli bir silme çevreler (Görsel 2.59). Türbe mekânının doğu-batı aksının ortasına yerleştirilmiş dikdörtgen tabanlı ahşap sandukanın onarımlar sırasında konulduğu tahmin edilmektedir (Görsel 2.60). Yapının güneydoğu-güneybatıda, güneydoğu-kuzeydoğu, kuzeydoğu-kuzeybatı ve kuzeybatı-güneybatı duvarları birbirlerine uzak köşelerinden atılan birer ahşap hatılla sağlamlaştırılmıştır.

Malzeme-Teknik

Türbenin özgününde kilit taşının üst kotuna kadar kaba yonu ve tuğla malzemenin alternatifli kullanımıyla düz örgü tekniğinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Düzgün kesme taş kaplamaları daha sonraki onarımlarda yapılmıştır. Kasnakta düz örgü tekniğinde tuğla, kubbede düz örgü tekniğinde kaba yonu ve tuğla malzeme alternatifli olarak kullanılmıştır.

Süsleme

Türbe cephelerinin yuvarlak kemerlerinin kemer alınlarının alt ve üstüne harç içine gömülerek uygulanmış süslemesiyle dikkat çeker. Kemer alnını alttan sınırlayanları yan yana dizilmiş dört yapraklı yonca biçimli küçük seramik nesnelerden oluşur. Kemer alnını üstten çevreleyen süsleme ise tuğla malzemenin özel bir şekilde biçimlendirilmesiyle elde edilmiş dört kollu haç biçimli nesnelerden oluşur. Bu nesnelerin kollarının içleri oyuk merkezleri boşlukludur. (Görsel 2.61-2.62)

Görsel 2.50. Burgaç Hatun Türbesi'nin yeri
Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 23.01.2019 **Koordinatları:** 40 18' 51.59'' K – 36 33' 03.45 D

Görsel 2.51. Burgaç Hatun Türbesi genel görünüm

Görsel 2.52. Zemin kotu altında yer alan türbe tabanı

Görsel 2.53. Türbenin batı cepheden zeminden sonra yükselen gövdesi

Görsel 2.54. Türbe kasnağındaki üçgen girintiler ve kubbe

Görsel 2.55. Türbe girişine ulaşan merdivenli dar koridor

Görsel 2.56. Kuzey cephedeki giriş kapısı

Görsel 2.57. Türbenin içeriden görünümü ve mihrabı

Görsel 2.58. Gövdenin üst kotunda yer alan yuvarlak kemerler ve pencere açıklıkları

Görsel 2.59. Kubbeye geçiş ve kubbe

Görsel 2.60. Türbe içindeki ahşap sanduka

Görsel 2.61. Yuvarlak kemerin tuğla vurgusu ve süslemeleri

Görsel 2.62. Yuvarlak kemeri üstten ve alttan sınırlayan yonca dizeleri

2.4. Mescit Katı Sekizgen Tabanlılar

2.4.1. Kayseri Gevher Nesibe Hatun Türbesi

Gevher Nesibe adına yaptırıldığı için Gevher Nesibe Hatun Türbesi olarak adlandırılan türbe, Kayseri merkezde Yenice Hacı İkiz Mahallesi'nde Mimar Sinan Parkı içinde bulunan, Gevher Nesibe ya da Çifte Medrese olarak adlandırılan darüşşifa ve medreseden oluşan birbirine bitişik iki yapıli kompleksin medrese bölümünün doğu eyvanı ile kuzeydoğu köşe mekânının arasında yer alır. (Görsel 2.63).

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Türbeye ait özel bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak Gevher Nesibe Şifahanesi'nin taçkapısında yer alan inşa kitabesine göre 1205 yılına tarihlenmektedir.

Gevher Nesibe Medresesi'nin bünyesinde yer alan türbenin cepheleri saçak hattında dolanan yatay şeritte ayet kitabesine aittir.

İnşa Kitabeleri

Gevher Nesibe Şifahanesi'nin taçkapı kemerinin hemen üzerinde bulunan dikdörtgen biçimli kitabe panosuna iki satır halinde Selçuklu sülüsü ile Arapça yazılmıştır. (Görsel 2.66)

İnşa Kitabesinin Transkripsiyonu

- 1- “Eyyame's-Sultâni'l-mu'azzam Gıyase'd-dünya ve'd-din Keyhusrev ibn-i Kılıcarslân dâmet üttüfika binâ'e hâzâ'l –mâristân
- 2- vasiyyeten 'ani'l-Meliketi 'ismeti'd-dünyâ ve'd-din Gevher Nesibe ibneti Kılıcarslân li-rızaillâh senete'sneteyni ve sittimie”.

İnşa Kitabesinin Türkçesi

“Büyük sultan din ve dünyanın yardımcısı, Kılıçarslan oğlu Keyhüsrev zamanında 602/1205 yılında, -devleti daim olsun- din ve dünyanın ismeti (iffetlisi) Kılıçarslan kızı Melike Gevher Nesibe'nin vasiyeti olarak, Allah rızası için bu hastanenin inşasında ittifak edildi” (Gün, 1999, s. 73-74).

Ayet Kitabesi

Gevher Nesibe Türbesi'nin cephelerini saçak altından dolanan yatay şeritte Selçuklu sülüsü ile yazılmıştır. Ayet kitabesi, Bakara Sûresi'nin 255 ve 256. ayetlerini ihtiva eder (Gün, 1999, s. 118-119). (Görsel 2.68)

255. ve 256. Ayet Kitabesinin Transkripsiyonu

“Allâhu lâ ilâhe illâ huvel hayyul kayyûm(kayyûmu), lâ te'huzuhu sinetun ve lâ nevm(nevmun), lehu mâ fîs semâvâti ve mâ fil ard(ardı), menzellezî yeşfeu indehû illâ bi iznih(iznihi) ya'lemu mâ beyne eydihim ve mâ halfehum, ve lâ yuhîtûne bi şey'in min ilmihi illâ bi mâ şâe, vesia kursiyyuhus semâvâti vel ard(arda), ve lâ yeûduhu hıfzuhumâ ve huvel aliyyul azîm(azîmu)”.

“Lâ ikrâhe fîd dîni kad tebeyyener ruşdu minel gayy(gayyi), fe men yekfur bit tâgûti ve yu'min billâhi fe kadistemseke bil urvetil vuskâ, lenfisâme lehâ, vallâhu semîun alîm(alîmun)”.

Ayet Kitabesinin Türkçesi

“Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur (Sadece O vardır). Hayy'dır Kayyum'dur. O'nu ne bir uyuklama ve ne de bir uyku hali tutmaz. Göklerde ve yerde olan herşey O'nundur. O'nun izni olmadan, O'nun katında kim şefaate etme yetkisine sahiptir? Onların önlerinde ve arkalarında olanları (geçmiş ve geleceklerini) bilir. Ve O'nun lminden, O'nun dilediğinden başka bir şey ihata edemezler (kavrayamazlar). O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Ve o ikisini muhafaza etmek (yerlerin ve göklerin dengesini korumak, gözetmek), Kendisine zor gelmez ve O Alâ'dır (çok yücedir), Azîm'dir (çok büyüktür)” (Diyanet İşleri Başkanlığı).

Bakara Sûresi'nin 256. Ayeti'nde geçen *Lâ ikrâhe fîd dîn ifadesi* dinde zorlama yokur anlamına geldiğinden 256. ayetin müsamaha gösterilerek, fakir, zengin, Hristiyan, Müslüman ve mezhep ayırmaksızın herkesin bu şifahanede tedavi edilmesi gerekliliğine işaret ettiği yolunda bir açıklama bulunmaktadır (Köker, 1992, s. 24).

Onarımlar ve Bugünkü Durum

Özel olarak türbenin onarımıyla ilgili bir kayıt bulunmamakla birlikte medresenin tamamının Osmanlı Dönemi'nden beri zaman zaman onarımlar geçirdiği bilinmektedir.

Yapıya ilk müdahalelerin Osmanlı Dönemi'nde yapıldığı, bu onarımlardan en belirgin etkiyi bırakanın Medrese bölümünün taç kapısı olduğu anlaşılmaktadır. 1942 yılında Maarif Vekâleti Müzeler ve Antikiteler Müdürlüğü tarafından şifahane bölümünün taç kapısı onarılmıştır. 1960 öncesi onarımlarda medrese kısmının onarımı gerçekleştirilmiş, 1960-1969 yılları arasında şifahane bölümü ayağa kaldırılmış, 1969 yılında yapılan kazılar sonrasında da bimarhane bölümü yeniden yapılandırılmıştır (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi) (Görsel 2.65).

Vakfiyesi

Gevher Nesibe Darüşşifası'nın orijinal vakfiyesi ele geçmemiştir. Fakat 1500 ve 1584 yıllarında tanzim edilen Kayseri Tahrir ve Evkaf Defterlerinde Darüşşifa ve Gıyasiye Medreselerinin vakıfları ve görevlileri kaydedilmiştir (Konya Evkaf Defteri, Nr. 565, s.199b-200a, Nr.584, s.87a) (Yinanç, 1984, s. 363-366).

Sahibi (Adına Yapıldığı Kişi)

İnşa kitabesine göre Gevher Nesibe Medresesi ve Darüşşifası Gevher Nesibe Hatun adına, onun vasiyeti üzerine yaptırıldığından medrese bünyesi içinde yer alan türbenin Gevher Nesibe Hatun'a ait olduğu genel kabul görmektedir. (Gevher Nesibe Hatun hakkında bkzn. Bölüm 1.2. s.51)

Banisi

Gevher Nesibe Medresesi'nin inşa kitabesine göre, türbenin banisi Türkiye Selçuklu Sultanlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev'dir.

Mimar ve Sanatkârları

Gevher Nesibe Medresesi ve Darüşşifası'na ait sanatçı kitabesi bulunmamaktadır. Ancak L. A. Mayer, "İslamic Architects And Their Works" adlı çalışmasında; "Üstad Ömer, mimar 602 (1205/1206) da Kayseri'de I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan tarafından kurulan Gıyasiye Medresesi ve Şifahane'yi inşa etti" (Mayer, 1956, s.127) ifadesi geçmektedir. Mayer yapının mimarının Üstad Ömer olduğunu Halil Edhem'in Kayseri Şehri, Süheyl Ünver'in Selçuk Tababeti, Albert Gabriel'in Anadolu'da Türk Anıtları-Kayseri ve Kazım Özdoğan'ın Kayseri Tarihi adlı eserlerini kaynak göstererek belirtmiştir. Ancak verilen kaynakların Gevher Nesibe ve Darüşşifası'nın anlatıldığı bölümlere bakıldığında Üstad Ömer adında bir mimar ismine

rastlanmamakla birlikte yapının sanatçısı konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir (Edhem, 1982; s. 57-59; Gabriel, 2009, s.123-125; Ünver, 2014, s.52-55).

Mimari Özellikleri

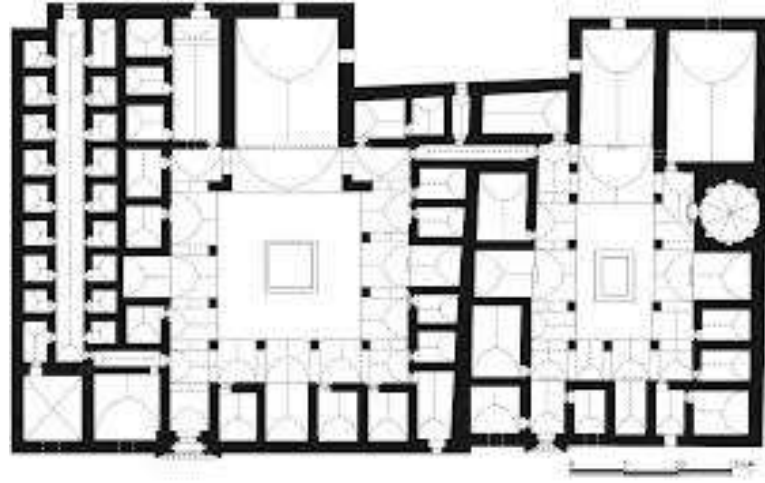
Dış Tasvir

Gevher Nesibe Hatun Medrese ve Şifahanesi birbirine bitişik olarak yapılmış batıdaki bölüm şifahane doğudaki bölüm medrese olarak inşa edilmiştir. (Görsel 2.64) Gevher Nesibe Hatun adına yapılan türbe ise dört eyvanlı açık avlulu medresenin doğu yan eyvanı (Görsel 2.67) ile kuzeydoğu köşesinde yer alan dikdörtgen tabanlı mekanı arasında bulunan kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan bir alana kurulmuştur. Mescit katı, cenazelik katın tonozu üzerinden yükselir. Bütünüyle dikdörtgen prizma biçimli bir gövdeye sahip türbenin mescit mekanı düzgün olmayan sekizgen tabanlıdır. Medrese örtüsünün bittiği kota kadar dikdörtgen prizma biçimini koruyan türbe medrese örtüsünün üzerinden sekizgen prizma biçimli kasnağı piramidal külahıyla dış örtüye taşar. Kasnağın her cephesinin eksenlerinde yarım yuvarlak tabanlı birer duvar payandası yer alır. (Görsel 2.71) Bu payandalardan dik eksenlerde bulunanların ortasında yuvarlak kemerli birer aydınlık açıklığı bulunur. Payandalar üstte yarım koni biçiminde bitirilmiştir. Payandaların bittiği kotta ayet şeridi yer alır. Türbenin piramidal külahı bu ayet kasnağının üstünde yer alan alttan yukarıya doğru sırasıyla duvar yüzeyinin çökertilmesiyle oluşturulmuş düz bir silme alttan ve üstten ince birer düz silmeyle sınırlandırılmış, sonrasında bir kaval silme, kademeli düz silme, diğerlerine göre daha geniş tutulmuş iç bükey düz bir silme üzerinde ince düz bir silme grubundan sonra başlar.

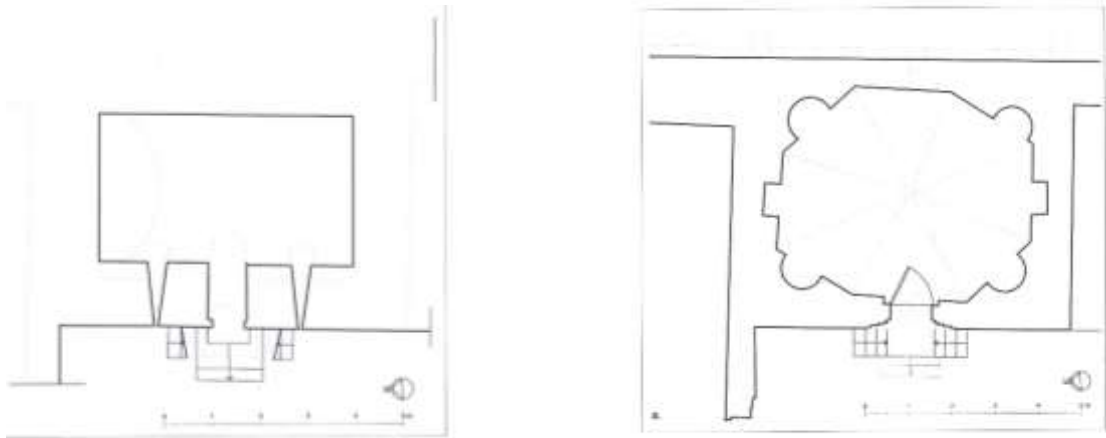
Türbenin medreseyle birleşen güneybatı cepheleri hariç her iki katın da duvarları doğu eyvanı ve medresenin kuzeydoğu köşelerindeki mekanın duvarlarıyla doğu yönündeki duvarları ise medresenin aynı yöndeki cephe duvarıyla ortaktır. Türbenin cenazelik mekanının taban kotu önündeki avlu zeminden yaklaşık bir metre aşağıda olduğu için buraya üç basamaklı bir merdivenle inilmektedir. (Görsel 2.69) Cenazelik ve mescit katlarına, türbenin medrese içine yansıyan güneybatı cephesinin ortasına yerleştirilmiş altlı üstlü birer kapı açıklığıyla girilmektedir. (Görsel 2.70) Cenazelik katının dikdörtgen biçimli kapı açıklığının iki yanında dikdörtgen biçimli birer mazgal pencere bulunmaktadır.

Türbenin medrese içine bakan güneybatı cephesi 7,2 m genişliğindedir. Cenazelik katına bu cephenin ekseninin iki yanında bulunan çift kollu dört basamaklı bir merdivenle çıkılarak ulaşılan bir sahanlıktan geçilerek cephe ekseninde yer alan basık kemerli kapı açıklığıyla girilmektedir.

Gövde bitiminde yer alan yazı kuşağındaki Bakara Sûresi'nin 255 ve 256. Ayetlerinde geçen “Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır” ifadesi kubbe ile ilişkilendirilerek türbede “kozmik eksen” ya da “evren direği” vurgusunun bulunduğu ve kubbenin burada “Arş-ı âlâ veya Arş-ı âzam” altındaki âlemin sınırlarının simgesi olarak yer aldığı belirtilmiştir (Peker, 2014, s. 126).

Çizim 2.7. Melike Gevher Nesibe Hatun Medrese ve Darüşşifası planı
(Kutlu, 2017, 367)

Çizim 2.8. Melike Gevher Nesibe Hatun Türbesi cenazelik ve mescit mekanı planı
(Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2006’nden işlenerek düzenlenmiştir)

Plan ve İç Tasvir

İki katlı türbenin 3,8 m genişliğinde 5,3 m uzunluğundaki türbenin cenazelik katı dikdörtgen tabanlı basık tonoz örtülüdür. Mescit katının duvarları dıştan dikdörtgen içten düzgün olmayan sekizgen alanı çevreler. Cenazelik mekanına üç basamaklı bir merdivenle inilmekte ve dikdörtgen biçimli kapı açıklığından geçilmek suretiyle girilen cenazelik katının duvarları yaklaşık iki metre kadar yükselmekte bu kottan sonra kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan sivri kemer profilli beşik tonoz başlamaktadır. Güneybatı duvarının ortasına açılmış kapının iki yanında içten dışarıya doğru daralan dikdörtgen biçimli birer mazgal pencere bulunmaktadır. (Görsel 2.72) Mekânın içerisinde kuzeydoğu köşeye doğru kaydırılarak yerleştirilmiş dikdörtgen tabanlı bir taş sanduka bulunmaktadır. (Görsel 2.73)

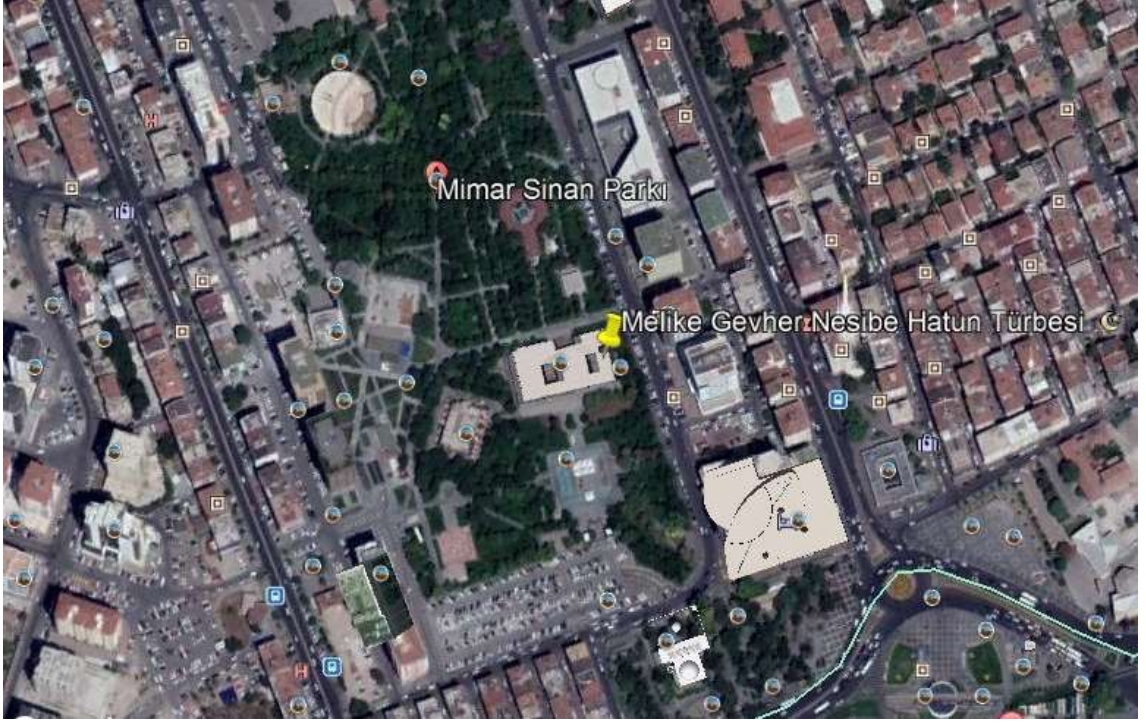
Türbenin mescit katına dörder basamaklı iki kollu bir merdivenden çıkılarak ulaşılan, 0,9 m genişlikte ve 1,6 m yükseklikte bir kapıdan geçilerek girilmektedir. Düzgün olmayan sekizgen tabanlı mekanın her bir kenarı yaklaşık 2,2 m genişliğinde, girişin bulunduğu güneybatı duvarının karşısındaki kuzeydoğu duvarı düz olarak yükseltilmekte diğer duvarlarından kuzey, güney, doğu ve batı yönlerdeki yarım daire tabanlı, kuzeybatı ve güneydoğu yönde dikdörtgen tabanlı nişlerle hareketlendirilmiştir. (Görsel 2.74) Yuvarlak tabanlı nişler yaklaşık 1,0 m genişliğinde 0,6 m derinliğinde ve 3,0 m yüksekliğindedir. Bu nişler iç bükey yüzeylerle nihayetlenirler. Kuzeybatı ve güneydoğu duvarlardaki dikdörtgen tabanlı nişler yaklaşık 0,7 m genişliğinde 0,4 m derinliğinde ve 1,1 m yüksekliğindedir. (Görsel 2.76) Yuvarlak kemer içine alınmış bu nişlerden sonra gövde düz duvar örgüsüyle devam etmiş, zeminden yaklaşık 6,6 m yükseklikte kasnağın kuzeybatı, kuzeydoğu, güneybatı, güneydoğu yüzlerinin eksenlerine dikdörtgen biçimli birer küçük aydınlık açıklığı yerleştirilmiştir. (Görsel 2.77) Aydınlık açıklıkları dışarıya kasnak payandalarının ortasında yer alan yuvarlak kemerli aydınlık açıklığı olarak yansımaktadırlar. Bu pencerelerin nihayetlendiği kottan sonra mekanın sekiz dilimli örtüsü başlar. Örtü çok yüksek tutulduğundan kubbe olma vasfını kaybetmiştir. Aslında burada mekanın doğrudan sekiz dilimli piramidal külah ile örtüldüğü görülür. (Görsel 2.78)

Malzeme-Teknik

Türbe duvarları kaba yonu taş malzeme ile örülmüş ve üzerleri içten ve dıştan düzgün kesme taş ile kaplanmıştır.

Süsleme

Çok sade bir kuruluşla bulunan türbenin süslemeleri üst kat girişindeve gövde bitiminde yer alan ayet kuşağında görülmektedir. Basık kemerli dikdörtgen kapı açıklığı bezemesiz kademeli silmelerle çevrelenmiş bu silmeleri daha üstteki zikzak biçiminde yapılmış kademeli iki düz silme sınırlandırmıştır. (Görse 2.78) Gövde bitiminde saçak altında bulunan ayet kuşağında ise harflerin arasına rumi motifleri yerleştirilmiştir. (Görsel 2.79, Görsel 2.80)

Görsel 2.63. Melike Gevher Nesibe Hatun Türbesi'nin yeri

Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 24.01.2019 **Koordinatları:** 38°43'26.86"K - 35°29'4.05"D

Görsel 2.64. Melike Gevher Nesibe Hatun Türbesi genel görünüm

Görsel 2.65. 1960 onarımı öncesi yapının genel durumu
(Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2017)

Görsel 2.66. Melike Gevher Nesibe Hatun yapı topluluğu kitabesi

Görsel 2.67. Melike Gevher Nesibe Hatun Türbesi doğu eyvanıyla

Görsel 2.68. Türbede yer alan ayet kitabesi (Kayseri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2017)

Görsel 2.69. Cenazelik katına inen merdiven basamakları

Görsel 2.70. Cenazelik ve mescit mekanları girişleri

Görsel 2.71. Medreseden sonra devam eden payandalar (Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2017)

Görsel 2.72. Cenazelik katının içeriden görünümü

Görsel 2.73. Cenazelik katındaki taş sanduka

Görsel 2.74. Mescit katının genel görünümü

Görsel 2.75.Yarım daire ve dikdörtgen kesitli nişler

Görsel 2.76. Üst kattaki dikdörtgen biçimli pencere açıklıkları

Görsel 2.77. Türbenin piramidal külâhı

Görsel 2.78. Üst kata giriş kapısının silmeleri

Görsel 2.79. Gövdenin üst kısmında bulunan çıkıntılar ve ayet kuşağı

Görsel 2.80. Ayet kitabesi bitkisel motifli bezemeleri

2.4.2. Kayseri Melike Adile (Gaziye Hatun) Türbesi

Melike Adile adına yapıldığından Melike Adile; vaktiyle hemen yanında bulunan ancak, günümüze gelemeyen bir başka türbeyi de ifade ederek Çifte Kümbet olmak üzere iki ayrı adla anılmış bulunan yapı (Gabriel, 2009, s.140; Görsel), Kayseri merkezde Melikgazi ilçesi, Yıldırım Bayezid Mahallesi Sivas Bulvarı'nda bir tepe üzerinde yer almaktadır. (Görsel 2.81)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

İnşa kitabesine göre 1247 yılında inşa edilmiştir. Türbenin inşa, sanatçı ve ayet kitabesi olmak üzere üç kitabesi vardır. Bunlardan Eyyûbî hatla yazılmış beş satırlık inşa kitabesi taçkapıda giriş kapısı üzerinde yer alır (Görsel). Düz ve ince bir silmeyle çerçevelenmiş ve alt tarafı kemer yayına uydurularak biçimlendirilmiş bir taş sülüsle yazılmış iki satırlık sanatçı kitabesi, yapının kuzeybatı cephesinde gövdeyi çevreleyen kademeli sivri kemerin dış kademesinin kemer kilit taşı üzerinde, eksenden biraz batı yöne kaymış olarak hemen üstündeki ayet kuşağının altındadır (Görsel). Bakara Sûresi'nin 1.-5. Âyetleri ile 255. Âyeti'nin (Âyet-el Kürsi) Sülüsle yazıldığı ayet kitabesiyse türbe cephelerini üstten saran taş sırasından oluşan kuşak üzerinde yer alır (Görsel).

İnşa Kitabeleri

Taçkapının sivri kemeri üzerinde yer alan dikdörtgen biçimli panoya beş satır halinde Eyyûbî hatla yazılmıştır. (Görsel 2.83)

İnşa kitabesinin transkripsiyonu:

- 1- “*Hâzâ meşhedü'l –Meliketi's-sa'îdeti's-şehîdeti'l-âlimeti'z-zâhide 'ismetid' –dünyâ ve'd-dîn safveti'l –*
- 2- *İslâm ve'l müslimîn seyyideti'n-nisâ'i fi'l –âlem zübeydeti'z-zemân*
- 3- *şâhibeti'l-hisâli'l-fâhıra hâtûni'd-dünyâ ve'l-âhıra 'el-meliketi'l –melikât menşe'i'l-yümni ve'l berekât binti'l –Meliki*
- 4- *'l-âdil 'Ebî Bekr ibn-i Eyyûb nevverallâhu kabrahâ ve 'attara rûhahâ ve rîhahâ 'emerât bi-' imâratihî benâtühâ'l –muhadderât*
- 5- *belegahumallâhu 'a' mâleha ve 'ahsene hâlehâ fi seneti hamsin ve 'erba'ine ve sittimie”* yazılıdır.

İnşa kitabesinin Türkçesi:

“Burası Eyyüb oğlu Melik Adil Ebu Bekir –Allah onların kabirlerini nurlu, ruhlarını ve kokularını güzel kılsın- kızı, uğur ve bereketin kaynağı, melikeler melikesi, dünya ve ahiretin hatunu, övünç hasletlerin sahibi, zamanın zübeydesi, dünyada kadınların efendisi, İslam’ın ve Müslümanların yüz akı, din ve dünyanın koruyucusu, takva sahibi, güzel ahlaklı, saadetli melikenin kabridir. Buranın yapılmasını iffetli kızları –Allah onları emellerine ulaştırsın ve durumlarını güzel yapsın- 645 /1247 yılında emretti” (Gün, 1999, s.125-126).

Sanatçı Kitabesi

Kuzeybatı cephede gövdeyi çevreleyen kademeli sivri kemerin dış kademesinin kemer kilit taşının hemen üzerine eksenden biraz batı yöne kaymış ve kemer yayına uydurularak yerleştirilmiş bulunan düzgün olmayan dikdörtgen biçimli panoya iki satır halinde yazılmıştır. (Görsel 2.84)

Sanatçı kitabesinin transkripsiyonu

“amel-i ha’zih’ü-l türbe

Yusuf bin Musa”

Sanatçı kitabesinin Türkçesi

“ Amel-i Yusuf bin Musa tarafından yapıldı ” (Bayburtluoğlu, 1993, s.95-96).

Ayet Kitabesi

Türbe cephelerini saçak altında üstten saran tek taş sırasından oluşan kuşak üzerinde yer alır. (Görsel 2.85)

Ayet kitabesinin transkripsiyonu:

“Elif, lâm, mim.

Zâlikel kitâbu lâ reybe fih(fîhi), huden lil muttekîn(muttekîne).

Ellezîne yu’minûne bil gaybi ve yukîmûnes salâte ve mimmâ razaknâhum yunfikûn(yunfikûne).

Vellezîne yu’minûne bi mâ unzile ileyke ve mâ unzile min kablik(kablike) ve bil âhireti hum yûkînûn(yûkînûne).

Ulâike alâ huden min rabbihim ve ulâike humul muflihûn(muflihûne)''.

255. Âyet:

“Allâhu lâ ilâhe illâ huvel hayyul kayyûm(kayyûmu), lâ te’huzuhu sinetun ve lâ nevm(nevmun), lehu mâ fîs semâvâtî ve mâ fil ard(ardı), menzellezî yeşfeu indehû illâ bi iznih(iznihî) ya’lemu mâ beyne eydîhim ve mâ halfehum, ve lâ yuhîtûne bi şey’in min ilmihî illâ bi mâ şâe, vesia kursiyyuhus semâvâtî vel ard(arda), ve lâ yeûduhu hıfzuhumâ ve huvel aliyyl azîm(azîmu)''.

Ayet kitabesinin Türkçesi:

“Elif Lâm Mîm.

Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.

Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.

Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar.

İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır''.

255. Âyet:

“Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındaki (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür” (Diyanet İşleri Başkanlığı Erişim tarihi: 25.01.2019).

Onarımlar ve Bugünkü Durum

1930'lu yıllarda yapıyı inceleyen Gabriel, türbenin bu yıllarda dinamit deposu olarak kullanıldığını kaydetmiştir (Gabriel, 2009, s.140). 1712 yılında yapıyı gören Lucas'ın, yapının piramidal külahlı olduğu yönündeki tespitine istinaden 1970'li yıllarda yıkılmış bulunan külahı 1980'li yıllarda yapılan onarımlarda yeniden inşa edilmiştir (Eravşar, 1998, 273).

Vakfiyesi

Türbeye ait herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Sahibi (Adına yapıldığı kişi)

İnşa kitabesine Melike Adile'nin adı yazılmamış, sadece baba adının verilmesiyle yetinilmiştir. Buna göre türbe, Eyyüb oğlu Melik Adil Ebu Bekir'in kızı ve Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın ikinci eşi Melike Adile (Gaziye) Hatun'dur. (Melike Adile hakkında bkznz. Bölüm 1.2. s.47)

Banisi

İnşa kitabesine göre türbe, Melike Adile (Gaziye)'nin kızları tarafından anneleri adına yaptırılmıştır. Dönem kaynaklarından İbnü'l Adim, Melike Adile'nin sadece 1238 yılında Haleb'e gelin gittiğini belirttiği ve Melike Hatun olarak andığı bir kızından bahsetmiş bir başka kızından bahsetmemiştir (İbnü'l – Adîm, 1982, III-IV).

Mimar ve Sanatkârları

Sanatçı kitabesine göre, yapıyı amel-i ününü kullanan Musa oğlu Yusuf inşa etmiştir (Bayburtluoğlu, 1993, s.95-96). Sanatçının kimliği ve başka bir yapısının olup olmadığı tespit edilememiştir.

Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Türbe altta cenazelik, üstte mescit katı olmak üzere iki katlı inşa edilmiştir. 5,5 x 5,5 m ölçülerinde kare tabanlı bir alana oturan kare prizma biçimli kaidesi (Görsel 2.86) bugünkü toprak zeminden 1,6 m yükseklikte bulunan kaidesi üstte, aşağıdan yukarıya doğru sırasıyla düz, kaval, iç bükey, ince düz ve düz birer silmeden oluşan profilli silme

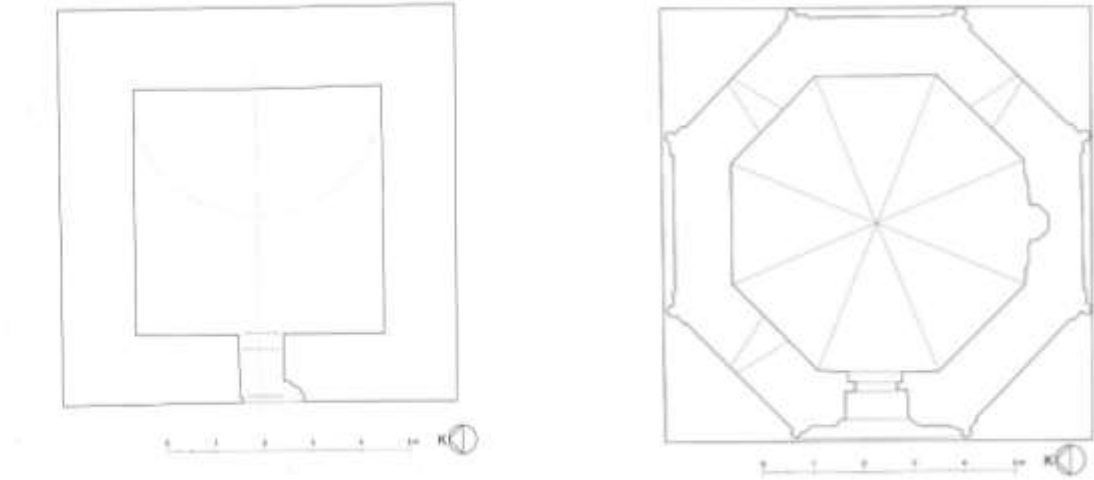
grubuyla nihayetlenir (Görsel 2.82). Mescit katının taç kapı kuruluşunun bulunduğu batı cephesi orta bölümünde farklı olarak bu silme grubunun ortadaki iç bükey silmesinin bulunduğu yerde bitkisel motifli bir bezeme şeridi yer alır. Kaidenin kuzey cephe ekseninde 0,7 m genişlik, 1,2 m yükseklikte dikdörtgen biçimli bir kapı açıklığı bulunur. Kaidenin güney cephe ekseninde olması gereken özgün havalandırma açıklığı, günümüzde üst kısmından cephe yüzeyinden içe doğru hafifçe eğim yapan bir taşla kapatılmıştır.

Kare prizma biçimli kaide üzerinden yükselen piramidal külah örtülü sekizgen prizma biçimli gövde ana yönler bakan cephelerde kaidenin cephelerini ortalarlar. (Görsel 2.87) Gövdenin 3,3 m genişlik, 7,2 m yüksekliğindeki cephelerinin köşelerinde kaide ve başlıkları bulunan silindirik gövdeli birer köşe sütuncesi yer alır. (Görsel 2.88) Köşe sütuncelerinin kesik koni biçimli kaidelerinin taban ve üst kısımlarında düz birer silme bulunur. Silmelerden üst kısımdaki taban silmesine göre çok daha incedir. Taban silmelerinin dış sınırı ile kaidenin üstünde oluşturulan tabanın dış sınırı çakıştırıldığından gövdenin cephe yüzeyleri, kaide yüzeyinden hafifçe geride başlar. Köşe sütuncelerinin iki sıralı mukarnas dilimlerinden oluşan sütünce başlıklarının üstteki mukarnas sırasının ortalarından yivlendirilmiş mukarnas yuvaları, başlıkların üst kısımda girintili çıkıntılı hareketli bir halka oluşturur. Köşe sütuncelerinden batı ve güneybatı, güney ve güneydoğu, güneydoğu ve doğu, doğu ve kuzeydoğu, cephelerin birleştiği köşede yer alan sütuncelerin üzeri kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleriyle bezenmiştir. Güneybatı ve güney ile kuzeydoğu ve kuzey cephenin birleştiği köşelerdede yer alan sütuncelerin üzeri kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri ve aralarına yerleştirilen dilimli çiçek motifleriyle doldurulmuştur. Kuzey ve kuzeybatı cephe ile kuzeybatı ve batı cephenin birleştiği köşelerde yer alan sütuncelerin üzerleri ortada sütünce boyunca devam eden bir meyandır motifi etrafında kırık hatlı silmelerin birbiri içinden geçirilmesiyle oluşturulmuş motiflerle bezenmiştir.

Cephelerin köşe sütuncelerinin iki yanından yükselen bezemesiz düz şeritler, taç kapı cephesinde oldukça dar, diğer cephelerde yaklaşık olarak taç kapı cephesindeki şeritlerin üç katı genişliktedir. Taç kapı cephesi hariç diğer cephelerin alt kısmında bulunan daha geniş tutulmuş düz ve bezemesiz yatay şeritlerle birleştirilen söz konusu dikey şeritler cephe yüksekliklerinin yaklaşık 2/3'lük kesimine eriştikleri kotta kademeli

sivri kemerlerin alt kemer alınlarını oluşturacak biçimde dönerek cepheleri hafifçe dışa taşkın olarak çerçevelerler. Sivri kemerlerin üstünde kemer kademesi, alttaki kemer alınlığına oranla biraz daha incedir. Cephelerin sivri kemer biçimli çerçeveler içinde kalan hafifçe çökertilmiş yüzleri bezemesizdir. Güneybatı, güneydoğu, kuzeybatı ve kuzeydoğu cephelerin eksenlerinde, kaide üstünden 5,1 m yukarıda başlayan iki taş sırası yüksekliğinde dikine dikdörtgen biçimli dar çökertme yüzeylere 0,28 m genişlik, 0,68 m yükseklikte sivri kemer biçimli birer küçük pencere açılmıştır (Görsel 2.89). Cephelerin, köşe sütüncelerinin başlıkları, cephe çerçevelerinin sivri kemerlerinin üst kademesinin kilit taşı hizasında son bulur, bu kottan sonra düz ve bezemesiz bir taş sırası yer alır. Tüm cepheler aşağıdan yukarıya doğru sırasıyla bir taş sırasına yazılmış ayet kuşağı ve kaidenin üst kısmında bulunan silme grubuyla aynı özelliklere sahip profilli bir silme grubuyla nihayetlenirler. (Görsel 2.90)

Batı cephenin tümünü kaplayan, kaide üstünden ayet kuşağının bulunduğu kota kadar uzanan taç kapı kuruluşunu iki yandan ve üstten farklı genişlikteki kademeli şeritler ters U biçiminde çevrelerler. Bu çerçeve dıştan içe doğru sırasıyla köşe sütüncelerine dayanan dar ve bezemesiz şeridi takip eden çok ince düz silme, yüzeyi yıldız kesitleriyle bezenmiş düz şerit, dokuz kollu yıldız geçmeli geometrik bezemeleri bulunan geniş düz şerit, ince düz bir silme ve geometrik bezemeli dıştan içe doğru eğimli bir şeritten oluşur. Eğimli şeridin hemen gerisinde taç kapı nişinin zar biçimli başlıkları bulunan silindirik gövdeli köşe sütünceleri yer alır. Bu başlıklar üzerinden yükselen bitkisel bezemeli düz şerit, daha üst kotta sivri kemer alınlığını oluştururlar. Taç kapının sivri kemerinin hemen üst kotunda dikdörtgen biçimli beş satırlık inşa kitabesi yer alır. Taç kapıya, günümüzde kaide duvarına dayanan tek kollu, çelik konstrüksiyonlu portatif bir merdivenle çıkılarak ulaşılmaktadır. Yapının 1930'lu yıllara ait fotoğraflarından özgününde tek kollu on bir basamaklı bir merdivene sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu merdiven, bilinmeyen bir tarihte yıkıldığından günümüze gelememiştir. Taç kapı nişinin iç yan yüzleri dar ve düz, kavsarası yedi sıra mukarnas dolguludur. Taç kapı kuruluşunun basık kemerli kapı açıklığı iki yanda dar duvarlara oturtulmuştur. Kapının 0,8 m genişlik 1,8 m yükseklikteki basık kemeriyle kavsara başlangıcı arasında iki taş sırasından oluşan düz duvar örgüsü bulunur. Bu duvarın üstteki taş sırası, alttaki taş sırasının iki katı yüksektir. (Görsel 2.92).

Çizim 2.9. Melike Adile Türbesi cenazelik ve mescit mekânı planı
(Önkal, 1996, 107'den işlenerek düzenlenmiştir)

Plan ve İç Tasvir

İki katlı türbenin kaide bünyesi içinde yer alan alttaki cenazelik mekânına kaidenin kuzey cephe ekseninde yer alan kapı açıklığından girilmektedir. Cenazelik mekânının zemin kotu, kapının taban kotundan daha alçakta olduğundan, mekâna duvar kalınlığı içine kapı önüne yerleştirilmiş üç basamaklı bir merdivenle inilerek girilmektedir (Görsel 2.93). 5,1 x 5,2 m ölçülerinde kare tabanlı cenazelik mekânı, zeminden yaklaşık 2,8 m yüksekte başlayan kuzey-güney doğrultusunda uzanan sivri kemer profilli beşik tonozla örtülmüştür. Güney duvar ekseninde izleri bulunan özgün havalandırma açıklığı günümüzde kapatılmıştır. Mekânın ortasında, doğu-batı ekseninin hafifçe kuzeyinde bir mezara ait olduğu anlaşılan üzerlerinde herhangi bir yazının ya da kitabenin bulunmadığı baş ve ayak taşları yer almaktadır (Görsel 2.94).

Türbenin sekizgen tabanlı sekiz dilimli kubbe örtülü mescit mekânına batı cephe ekseninde yer alan taç kapı kuruluşunun basık kemerli kapı açıklığından girilir. (Görsel 2.95) Güney duvar ekseninde yer alan beş yüzeyli mihrap nişi, farklı genişlikteki kademeli şeritlerle iki yandan ve üstten ters “U” biçiminde çerçevelenmiştir. Çerçevenin şeritlerini, dıştan içe doğru sırasıyla iki ince ve düz silme arasında iç bükey yüzeyli bir şerit, yüzeyi yıldız geçmeli geometrik bezemeli geniş bir şerit ve iç bükey yüzeyli bir şerit

oluşturur. Mihrap nişi yedi sıra mukarnas dolgulu kavsara ile örtülmüştür. Mekânın kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı yönlerine bakan duvarlarının eksenlerinde, mihrap kuruluşundan bir taş sırası üstte başlayan ve dört taş sırası boyunca uzanan içten dışa doğru daralan sivri kemer biçimli birer mazgal pencere bulunur (Görsel 2.96). Mekânın 9,2 m yükseklikteki duvarları üst kotta pencerelerin üst kısımlarında yer alan iki sıralık taş örgüsüyle nihayetlenir. Bu kottan sonra, aşağıdan yukarıya doğru gittikçe daralan ve içe doğru eğimlenerek merkezde birleşen, doğrudan duvarlara oturtulmuş sekiz dilimli kubbe başlar (Görsel 2.97). Mekânın ortasına, doğu-batı eksenine göre doğu uçta hafifçe kuzeydoğuya kaymış doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen tabanlı, ahşaptan yapılmış temsili bir sanduka yerleştirilmiştir. Kayseri'deki başka türbelerde de görülen benzerleri, bu sandukanın günümüze yakın bir tarihte mescit mekanına yerleştirildiğini göstermektedir.

Malzeme-Teknik

Türbe düzgün kesme taş malzemeye düz örgü tekniğinde inşa edilmiştir.

Süsleme

Yapının süslemeleri taç kapısında, gövdenin köşe sütuncelerinde ve mescit mekanının mihrabında toplanmıştır. Ayrıca, batı cephenin kaide bitiminde, sadece güneybatı köşeden taç kapı niş açıklığının bittiği bölüme kadar uzanan taş sırasına, yan yana sıralanmış dilimli mukarnas biçimi verilmiş yüzeylere sahip bir süsleme yapılmıştır. Bu süslemenin kaidenin kuzeybatı köşesine kadar uzaması gereken bölümü tahrip olmuştur. Taç kapının bezemeli çerçeve şeritlerinden en dıştakinde yıldız kesitleri; geometrik geçmeli olan geniş şeritte, yivli düz silmelerin kırık hatlarla birbirleri içerisinden geçirilmeleriyle dokuz kollu yıldız merkezleriyle bu merkezler etrafında altıgen boşlukların oluşturulduğu geometrik geçmeli bir kompozisyon yer alır. Daha alttaki geometrik bezemeli eğimli şeritte ise düz silmelerin kırık hatlarla birbirleri içinden geçirilmesiyle aralarda, küçük eşkenar ve altıgen biçimli küçük boşlukların olduğu girift bir geometrik geçme kompozisyonu yer alır. Taç kapının sivri kemer alınlığını oluşturan enli şeritte, birbirinden bağımsız olarak üst üste yatay olarak sıralanmış, üç yapraklı palmet kabartmaları bulunur. Alt kısımlarında ikişer lob bulunan palmet kabartmalarının yaprak kısımları, taç kapı nişine dönüktür. Kavsara ile taç kapının sivri kemeri arasında kalan yüzeylere iki yana yerleştirilmiş yuvarlak madalyonların üzerinde merkezdeki

kabartma bir halkadan çıkan birer atlamalı yerleştirilmiş altışar palmet ve lotüs kabartması yer alır. Yaprakları dışa bakan lotüslerin yan kolları birbirine değmekte aralarında kalan boşluklara da yine yaprakları dışa bakan birer palmet kabartması yerleştirilmiş bulunmaktadır.

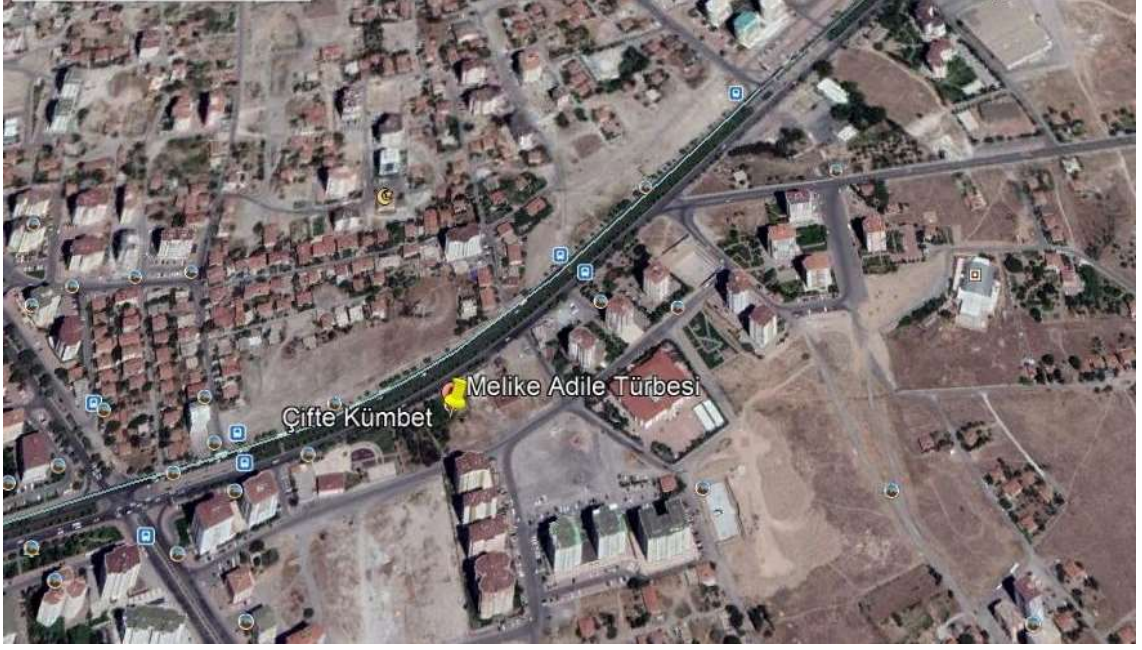
Taç kapının sivri kemerinin oturduğu zar biçimli sütünce başlıklarının yüzeylerinin dış hatları ince, düz kabartma silmelerle çerçevelenmiştir. Başlıkların çerçevelen yüzeylerinin ortasına ince, düz kabartma silmelerle uzun eksen yatay konumlandırılmış elips biçimli bir halka kabartılmış, bu halkanın uzun ve yatay eksenini ayrıca boylu boyunca uzanan ve halkanın dışına denk gelen iki ucunda üç kollu bir çatallanma bulunan düz bir kabartma çubukla belirlenmiştir. Halkanın kısa ve dikey ekseninde herhangi bir kabartma çubuk bulunmamakta buna karşın eksenin halka dışında yine ince ve düz kabartma silmelerle oluşturulmuş üçer kollu kabartma çatallanmalarla vurgulandığı görülmektedir. Taç kapının köşe sütüncelerinin düz silmelerin kırık hatlarla birleri içerisinden geçirilmeleriyle oluşturulmuş geometrik geçmelerin merkezlerinde ayrıca çok kollu yıldız biçimli küçük kabartma madalyonların bulunduğu geometrik bir kompozisyonlar yer alır.

Taç kapı nişinin yedi sıra mukarnas dolgulu kavsarasının başlangıç kısmında, aynalı kemer biçimli çökertme yüzeylere yerleştirilmiş bulunan bitkisel bezemeli üç yuvarlak madalyondan ortada ve hemen kuzey yanda bulunanın merkezlerinde köşelerindeki birer lobdan çıkan ve merkeze doğru yönelen kısa bitki saplarıyla oluşturulmuş üçgen biçimli küçük birer kabartma çerçeve yer alır. Bu çerçevelerin köşelerindeki loblardan ayrıca, madalyonun dışına doğru uzanan geniş, yaygın ve oldukça şematik tutulmuş birer palmet kabartması çıkmaktadır. Madalyonlardan güney yandakinin merkezinde farklı olarak altı kollu küçük bir kabartma çerçeve bulunur. Altı kollu yıldız biçimli çerçevenin birer atlamalı olarak yıldız kollarının köşelerine küçük birer lobcuk yerleştirilmiştir. Bu lobcuklardan iki yandaki uzun kolları birer lobcukla nihayetlenen üç yapraklı kabartma lotüsler çıkarak madalyonun dışına doğru yayılırlar. Lotüslerin yan kollarının lobcukları birbirine değdiğinden altı kollu yıldız merkeziyle lotüslerin yan yaprakları arasında oluşan boşluklar da merkezdeki altı kollu yıldızın diğer kollarından çıkan üç yapraklı birer kabartma palmetle doldurulmuştur.

Cephelerin köşe sütüncelerinin iki sıralı mukarnas dilimlerinden oluşan sütünce başlıklarının üstteki mukarnas sırasının ortalarından yivlendirilmiş mukarnas yuvaları,

başlıkların üst kısmında girintili çıkıntılı hareketli bir halka oluşturur. Köşe sütüncelerinin gövdelerindeki bezeme kompozisyonlarıysa birbirinden farklıdır. Bunlardan çift yivli silmelerin kırık hatlarla birbirleri içerisinden geçirilmesiyle oluşturulmuş geometrik geçmeler, kompozisyon olarak Kayseri Şah Cihan Hatun Türbesi'nin cephe süslemeleri arasında bulunan çınar yapraklarını andırır çerçeveler oluşturan geometrik bezemelerinin hemen hemen aynısıdır. Köşe sütüncelerinden batı ve güneybatı, güney ve güneydoğu, güneydoğu ve doğu, doğu ve kuzeydoğu, cephelerin birleştiği köşede yer alan sütüncelerin üzeri kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleriyle bezenmiştir. Güneybatı ve güney ile kuzeydoğu ve kuzey cephenin birleştiği köşede yer alan sütüncelerin üzeri kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgen ve aralarına yerleştirilen dilimli çiçek motifleriyle doldurulmuştur. Kuzey ve kuzeybatı cephe ile kuzeybatı ve batı cephenin birleştiği köşelerde yer alan sütüncelerin üzerleri ortada sütünce boyunca devam eden bir meyandır motifi etrafında kırık hatlı silmeleri birbiri içinden geçirilmesiyle oluşturulmuş geometrik bir kompozisyonla bezenmiştir.

Mihrabın en gösterişli süslemesi, yivli düz silmelerin kırık hatlarla birbirleri içerisinden geçirilmeleriyle oluşturulmuş büyük boyutlu onbir kollu yıldızlardan oluşan geometrik geçmeli geniş çerçeve şeridinde bulunur. Ayrıca, mihrap nişinin mukarnas dolgulu kavsarasının başlangıcında bulunan yan yana sıralanmış altı, aynalı basık kemer biçimli çökertme yüzeye birer atlamalı olarak yerleştirilmiş daire biçimli madalyonların içleri rumi, palmet, dilimli çiçek kabartmalarıyla bezenmiştir. (Görsel 2.98)

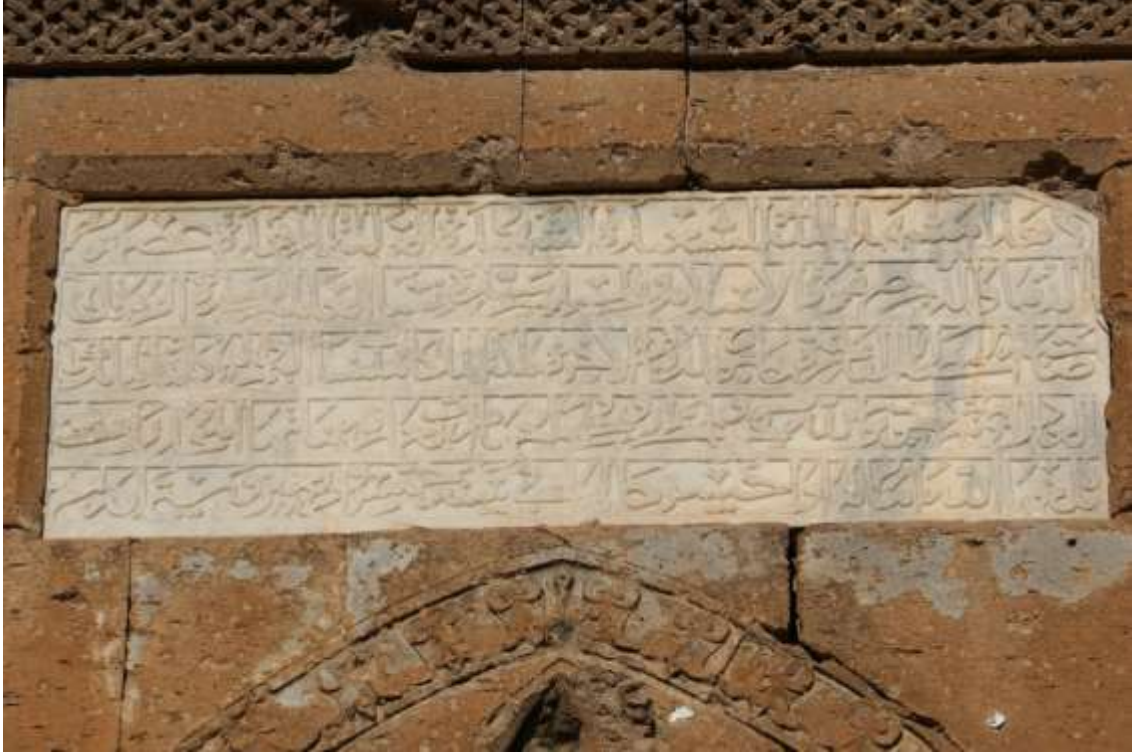

Görsel 2.81. Melike Adile Türbesi yeri

Kaynak: Google Earth -**Erişim Tarihi:** 14.02.2019 **Koordinatlar:** 38°44'3.34"K- 35°31'58.95"D

Görsel 2.82. Melike Adile Türbesi genel görünüm

Görsel 2.83. Türbenin inşa kitabesi

Görsel 2.84. Sanatçı kitabesi

Görsel 2.85. Gövde bitiminde bulunan Âyet kitabesi

Görsel 2.86. Türbenin kaidesi

Görsel 2.87. Sekizgen gövdenin doğu yüzü

Görsel 2.88. Gövdedeki yüzlerin birbirleriyle birleştiği köşelerde yer alan sütunceler

Görsel 2.89. Kuzeybatı cephede yer alan pencere açıklığı

Görsel 2.90. Türbenin piramidal külâhı

Görsel 2.91. Kuzey cephedeki alt kat girişi

Görsel 2.92. Batı cephedeki taç kapı kuruluşu

Görsel 2.93. Cenazelik katına girişı sağlayan
üç basamaklı merdiven

Görsel 2.94. Cenazelik katının iç eriden görünümü

Görsel 2.95. Mescit katının içeriden görünümü ve ahşap sanduka

Görsel 2.96. Güneydoğu-güneybatı duvarlardaki mazgal pencereler

Görsel 2.97 Türbenin piramidal külahı

Görsel 2.98. Mihrabın görünümü

2.4.3. Kayseri Mahperi Huand Hatun Türbesi ⁷⁰

Mahperi Hatun'un Huand Camisi'nin kuzeybatı köşesindeki avlu içerisine eşi I. Alâeddin Keykubad'ın yaptırmış olduğu Huand Medresesi'nin güneydoğu cephesine dışarıdan dayanacak şekilde inşa edilmiştir. Türbenin girişi medresenin ana eyvanının güneyindeki mekândan sağlanmaktadır. (Görsel 2.99)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Yapının kesin inşa tarihini ve banisini bildiren bir kitabesi yoktur. Türbe içinde bulunan üç sandukadan ikisi kitabelidir. Her ikisinde de tarih bulunmamaktadır. Kitabeli sandukalardan Mahperi Hatun'a ait olanın kapağının kuzey yüzünde Ayet'l Kürsi yazılmış, güney yüzünde ise bu sandukanın Mahperi Huand Hatun'a ait olduğu yazılmıştır.

Mahperi Huand Hatun'un Sanduka Kitabesi

“Bu kabir hanımefendi, Seyyide, setire, saide, şehide, zahide, abide, ibadet etmeğe düşkün, mücahide, günahlardan korunmuş adalet sahibi, dünyada kadınların melikesi, afiye, temiz, devrinin Meryemi ve zamanın Haticesi, sayısız mal tasadduku ile bilinen, din ve dünyanın saf hanımı, merhum ve şehid Gıyaseddin Keyhüsrev bin Keykubat'ın annesi Mahperi Hatun'undur. Allah hepsine rahmet eylesin, Amin” (Önkal, 1996: 124-125) ifadesi bulunmaktadır.

Ortadaki İkinci Sandukanın Kitabesi

“Bu kabrin sâhibesi, şehid Sultan Keyhüsrev bin Keykubat'ın 683 senesi muharreminde vefat eden Selçuki Hatun'dur” metni bulunmaktadır (Önkal, 1996: 124-125).

Mahperi Hatun'a ait olduğu anlaşılan tarihsiz türbe, mimari özellikleri dikkate alınarak yapısına göre değerlendirilerek 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir.⁷¹

⁷⁰ “Mahperi Huand Hatun ve Yaptırdığı Yapılar” adlı basılmamış yüksek lisans tezinin 47-55 sayfalarından genişletilerek üretilmiştir.

⁷¹ Tuncer, 1986, s. 159'da türbenin Mahperi Hatun'un sağlığında yapılmış olabileceğini, bu yüzden 1238-1243 yılları arasına tarihlenmenin uygun olduğunu belirtmiştir.

Arik, 1967, s. 69'da türbenin mimari değerlendirmesinden dolayı 13.yüzyılın ikinci yarısının başlarına tarihlendirmiştir.

Akok, 1968, s. 6'da külliye ile birlikte bir değerlendirme yaparak 13.yüzyıla tarihlendirmiştir.

Karamağaralı, 1976, s. 216'da İbn-i Bibi'de anlatılan olaylara dayanarak türbenin 1254 yılından sonra 1260-1270 yılları arasında yapılmış olacağını ileri sürmektedir.

Vakfiyesi

Türbeye ait herhangi bir vakfiye bulunmamaktadır.

Onarımlar Ve Bugünkü Durumu

Türbe cami bünyesinde bulunduğundan çok iyi korunmuştur. (Önköl, 1996, s. 124). Günümüzde sağlam, ayakta ve ziyarete açıktır.

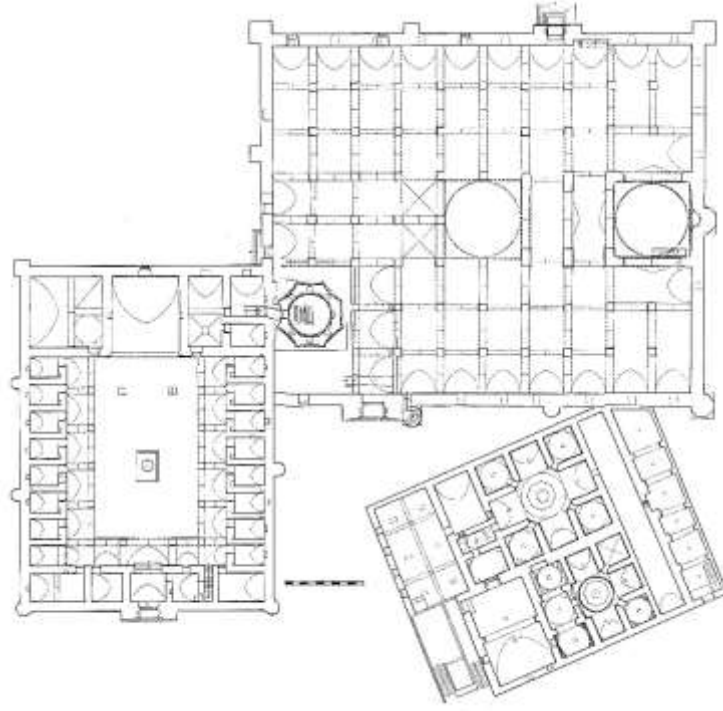
Sahibi (Adına yapıldığı kişi)

Türbe, içeride bulunan ve Mahperi Haund Hatun'a ait olan sanduka kitabesine göre I. Alâeddin Keykubat'ın eşi Mahperi Haund Hatun adına inşa ettirilmiştir. (Mahperi Haund Hatun hakkında baknz. Bölüm 1.2. s.45)

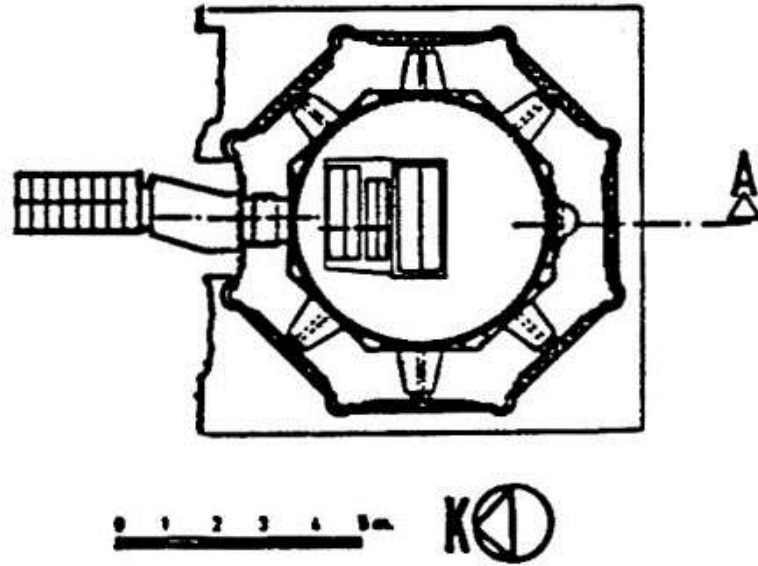
Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Caminin kuzeybatı köşesinde oluşturulan küçük bir açık avlu içerisine yapılan iki katlı sekizgen prizma gövdeli türbe, kare tabanlı bir kaide üzerinde yükselmekte ve konik külahla nihayetlenmektedir. Türbe kaidesi kuzeyinden medrese duvarına bitleştirilmiştir. (Görsel 2.100) Kaidenin diğer cepheleri aşağıdan yukarıya yükseldikçe dışarıya taşırılan beş sıra mukarnasla oluşturulmuştur. (Görsel 2.101) Böylelikle altta daha küçük olan kare taban üstte daha büyük bir kare tabana dönüşmüştür. Türbenin sekizgen tabanlı gövdesi kaidenin üstünde oluşan kare tabanın kenar ortalarından yaklaşık yarım metre içeriye çekilerek kaide üstüne oturtulmuştur. Profilli bir silme grubuyla son bulan sekizgen prizma biçimli gövdenin kuzey cephesi (Görsel 2.102) medrese duvarına çok yaklaştığından süslemesiz diğer cepheleri süslemelidir. Türbenin cephe kaplamaları kademeli sivri kemerlerin çevrelediği hafif çökertme yüzeylerde düz örgölüdür. Sivri kemerler türbenin iç yüzünde görünmediklerinden kemer kalınlığınca duvarın dış yüzüne yontulacak biçimde yapılmış olmalıdırlar. Kuzey cephe hariç bütün kemer yüzleri ve köşelikleri süslemelidir. Sivri kemerlerin kilit taşlarının geçtiği dik aksta, yaklaşık kemer yüksekliklerinin 2/3'ünde birer sütünce ile ikiye ayrılmış üç dilimli küçük birer kemerle oluşturulmuş ikiz pencere açıklıkları bulunmaktadır. Bu açıklıklar üstten ayrıca küçük bir sivri kemerle sınırlanmıştır. Cephelerin köşelerinde, profilli bir kaideye oturan, her biri farklı motiflerle süslenmiş, silindirik gövdeli birer sütünce yer almaktadır.

Çizim 2.10. Mahperi Huand Hatun Külliyesi planı
(Parla,1997)

Çizim 2.11. Mahperi Huand Hatun Türbesi planı
(Parla,1997 , iz.97 üzerinden  şlernerek düzenlenmiştir)

Plan ve İç Tasvir

İki katlı olduğu anlaşılan türbenin alt katına girilemediğinden nasıl bir mimari kuruluşa sahip olduğu bilinmemektedir. Sekiz cepheli gövdesiyle, poligonal gövdeli türbeler grubuna giren yapının mescit katına medresenin ana eyvanının güneyindeki mekandan dokuz basamaklı bir merdivenle çıkılarak basık kemerli bir kapıyla girilmektedir. (Görsel 2.113) Kubbe örtülü sekizgen planlı mescit mekanın kubbesine duvar köşelerinin üst seviyesine yerleştirilmiş köşe taşlarıyla geçilmektedir. Mescit katının, girişin bulunduğu kuzey ve mihrabın bulunduğu güney duvar dışındaki tüm duvarların üst kısmına basık kemerlerle iç yüze yansıyan aşağıdan yukarıya daralarak yükselen mazgal pencereler açılmıştır. Bu pencere açıklıkları duvarın dış kısımlarında tam ortaya yerleştirilmiş küçük birer sütünceyle cepheye küçük ikiz pencereler olarak yansır. Güney duvarda, iki düz şeritle Ters “U” biçiminde çerçevelenerek ayrılmış dikdörtgen bir alanın içerisine beş yüzlü sivri kemerli bir mihrap nişi yerleştirilmiştir.

Türbenin mescit mekanının içinde üç temsili taş sanduka bulunmaktadır. (Görsel 2.114) Güneydeki en büyük sandukanın üzerindeki kitabeden Mahperi Hatun’a ait olduğu anlaşılmaktadır. Mermerden yapılmış olan bu sandukanın kapağının kuzey yüzüne Ayet’l Kürsi, güney yüzüne Mahperi Hatun’a ait olduğunu belirten birer metin yazılmıştır. (Görsel 2.116, Görsel 2.117 Ortadaki daha küçük boyutlu sandukanın batı kenarındaki yüzeyinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in kızı Selçuk Hatun’a ait olduğu yazılıdır. Üçüncü sandukanın kitabesi bulunmadığından kime ait olduğu bilinmemektedir. Beş yüzlü mihrap nişi geometrik motiflerle süslü iki silmeyle, Ters “U” biçiminde çerçevelenmiştir. Sivri kemerli mihrap nişi mukarnas dolgulu kavasara ile nihayetlenir. (Görsel 2.115)

Malzeme-Teknik

Türbenin kaidesinde mermer gövdesinde külliyeinin diğer yapılarında olduğu gibi düzgün kesme Yonu Gesi taşı ⁷² kullanılarak düz örgü tekniğinde inşa edilmiştir..

Süsleme

Türbenin süslemeleri dış cephede ve mihrapta bulunmaktadır. Türbe gövdesinin oturduğu kare kaidenin beş sıralı mukarnas dolgularının en üst sırada bulunanları dilimli,

⁷² Kayseri yöresine özgü bir taş cinsidir (Eravşar, 1998, s.184).

diğer sıraları yelpaze biçimi verilerek oluşturulmuştur. Medrese duvarına dönük ve ona çok yakın olan kuzey cephe dışındaki diğer cephelerin her birinde farklı bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır.

Bütün cephelerde iki kademeli sivri kemerlerin üzerinde ve köşeliklerinde geometrik ve bitkisel motifli süslemeler yer almaktadır. Kuzey ve güney cephe dışındaki cephelerde bulunan sivri kemerli üç dilimli birer kemerle oluşturulmuş ikiz pencere açıklıklarının ortak sütüncelerin başlıkları da süslemelidir. Ayrıca ikiz pencere açıklıklarının sivri kemerlerin de yüzeylerinde bitkisel ve geometrik motifli süslemeler yer alır. Bazılarında cephe köşelerinde bulunan süslemeler tekrarlanmıştır.

Kuzey batı cephenin kademeli sivri kemerinin üst kademesinde silmelerin kırık hatlarla birbirleri içinden geçirilmeleriyle eşkenar dörtgen ve beşgenlerle altı ve beş kollu yıldız motiflerinin tekrarından oluşan bir süsleme kompozisyonu meydana getirilmiştir. Alttaki kademedede ise yine silmelerin kırık hatlarla birbirleri içinden geçirilmeleriyle oluşturulan, yatay altıgen motiflerinin yatay eksenlerde birbirleriyle kesiştiği geometrik bir kompozisyon görülmektedir. Bu altıgen motiflerinin içlerinde de kırık hatlı silmelerle oluşturulmuş beşgen ve çokgen motifleri bulunmaktadır. Kemer köşelerinin altıgenlerin iç içe geçmesiyle oluşturulmuş “Y” motifleri ile dolduruldukları görülür. Sivri kemerlerin altında yer alan süslemesiz duvar yüzeyinde “Y” motiflerinin yer aldığı sivri kemer görünümlü pencere başlığı bulunmaktadır. İkiz pencerenin ortasındaki mermer sütuncenin başlığı bitkisel motiflidir ve pencerelerin üç dilimli sivri kemerleri ile üstteki sivri kemer arasında kalan yüzeyleri bitkisel motiflerle süslenmiştir. Kuzeybatı cepheyle batı cepheyi birleştiren sütunce gövdeleri silmelerin kırık hatlarla birbiri içerisinden geçirilmesiyle oluşturulmuş altıgen ve sekizgen motifleriyle bezenmiştir. Bu altıgen ve sekizgenlerin içleri de beşgen ve altı kollu yıldız motifleriyle doldurulmuştur. (Görsel 2.103)

Batı cephenin kademeli sivri kemerinin üst kademesinde silmelerin kırık hatlar oluşturarak birbirleri içinden geçirilmeleriyle çokgen ve beşgen motifleri meydana getirilmiştir. Alttaki kademedede silmelerin kırık hatlarla fakat daha geniş aralıklarla birbiri içinden geçirilmeleri sonucunda çokgen, beşgen motifleri oluşturulmuştur. Kemerler köşelerinde silmelerin kırık hatlarla birbirleri içinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgen motiflerinden oluşan bir kompozisyonbulunur. Çokgenlerin içlerine yerleştirilmiş rozetlerde birer gülbezek motifi bulunmaktadır. Kemerin altında yer alan süslemesiz

duvar üzerindeki ikiz pencere açıklığının mermer sütunce başlığının kademeli olarak yapılmış gövdesi süslemesizdir. Batı cepheyle güneybatı cepheyi birleştiren sütünce üzerinde meyandır benzeri bir motif tekrarlanarak aralarına dört kollu yıldızlar yerleştirilmiştir. (Görsel 2.104, Görsel 2.105)

Güneybatı cephenin kademeli sivri kemerinin hem üst hem alt kademelerinde kırık hatlı geçmelerin oluşturduğu geometrik motifler bulunmaktadır, ancak ikisinde de farklı bir süsleme kompozisyonu yer alır. Üstteki kademede yan yana sıralanmış beşgenler ve bunların içinden geçen silmelerin kırık hatlar oluşturarak birbirlerinden geçmeleri sonucu oluşan bir süsleme kompozisyonu yer alırken, alttaki kademede silmelerin kırık hatlarla birbirleri içinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri bulunmaktadır. Kemer köşelerindeki duvar yüzeyi meyandır motifiyle süslenmiş aralarına küçük rozetler ve sekiz kollu yıldız biçimli çerçevelere alınmış dilimli çiçekler yerleştirilmiştir. Kemerin altında yer alan süslemesiz duvarın ikiz penceresinin diğer cephelerde olduğu gibi üstteki sivri kemerinin yüzeyi kıvrık dalların oluşturduğu bir süsleme kompozisyonu ile doldurulmuştur. Güneybatı cepheyle güney cepheyi birleştiren sütuncenin üzerinde silmelerin kırık hatlarla birbirleri içerisinden geçirilmeleriyle oluşturulmuş beşgen, altıgen ve çokgen motiflerinin yer aldığı bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. (Görsel 2.106)

Güney cephenin sivri kemerinin kademelerinde kırık hatlarla birbirleri içinden geçirilerek oluşturulan çokgen motifleri yer almaktadır. Kemer köşelerinde silitize edilerek yerleştirilmiş meyandırların arasında sekiz kollu yıldızlarla çerçeve içine alınmış gülbezek motifleri bulunmaktadır. Bu cephe mihrabın bulunduğu duvara ait olduğundan penceresizdir. Güney ve güneydoğu cepheyi bağlayan sütünce üzerinde kırık hatlı geçmelerin oluşturduğu geometrik kompozisyonda sekiz kollu yıldız motifleri bulunmaktadır. (Görsel 2.107)

Güneydoğu cephede sivri kemerin üst kademesinde kırık hatlarla birbirleri içerisinden geçirilmiş silmelerle meydana getirilmiş çokgen motifleri yer alır. Alttaki kademede iç içe geçmiş rumi motifleri ile silmelerin kırık hatlarla birbirleri içinden geçirilmesiyle oluşturulmuş bir geometrik süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Kemer köşelerinde birbirine geçmiş rumi, palmet motifleri ve aralarına yerleştirilmiş altı kollu yıldızlar görülmektedir. Sivri kemerin çerçevelediği süslemesiz duvar yüzeyindeki ikiz pencerenin sivri kemer yüzeyine, köşelilere uygulanan süsleme kompozisyonu

işlenmiştir. Pencere sütuncesi başlığında dilimli bir palmet motifi yer alırken, bu başlığın üzerinde sütuncenin oturduğu duvar yüzeyinde yine bir palmet motifi ve etrafında rumilerin yer aldığı süsleme, güneydoğu cepheyle doğu cepheyi birbirine bağlayan sütuncenin üzerinde birbirine geçmiş “Y” motifleri görülmektedir. (Görsel 2.108)

Doğu cephenin kademeli sivri kemerinin üst kademesi silmelerin kırık hatlarla birbirleri içerisinden geçirilmeleriyle oluşturulmuş beşgen, altıgen ve beş kollu yıldız motifleriyle bezenmiştir. Alttaki kademe silmelerin kırık hatlarla birbirleri içinden geçirilmeleriyle oluşturulmuş altıgenler ve beş kollu yıldız geçmeleri bulunur. Kemer köşelerinde güneydoğu cephenin köşelerindeki süsleme kompozisyonuna benzer birbirine geçmiş rumi ve palmet motifleri işlenmiştir. Kemerin altındaki süslemesiz duvar yüzeyindeki ikiz pencerenin mermer sütuncesinin oturduğu duvar yüzeyinde ortada bir palmet motifi ve etrafında rumi motiflerinin yer aldığı süsleme kompozisyonu görülürken, pencere açıklıklarını üstten kavrayan sivri kemerin yüzeyinde palmet dizisi ile kıvrık dallar yer almaktadır. Doğu cepheyle kuzeydoğu cepheyi birbirine bağlayan sütuncenin üzerinde silmelerin kırık hatlarla birbirleri içerisinden geçirilmeleriyle oluşturulmuş çokgen motifleri bulunmaktadır. (Görsel 2.109)

Kuzeydoğu cephenin kademeli sivri kemerinin üst kademesinde silmelerin kırık hatlarla birbirleri içerisinden geçirilmeleriyle oluşturulmuş çokgen motifleri ve bu motiflerin ortalarına yerleştirilmiş eşkenar dörtgenlerle meydana getirilmiş bir geometrik kompozisyon yer alır. Alttaki kademenin üstteki kademeye birleştiği sınırdaki aralıklarla yerleştirilmiş yarım, dilimli çiçek motifleri yer alırken, kademe üzerinde kırık geçmelerin oluşturduğu çokgen motifleri görülmüş, kemer köşelerinde kalan yüzeyler birbirine geçmiş, düğüme benzeyen motifler ve bunların aralarına yerleştirilen içinde gülbezek motiflerinin bulunduğu sekiz kollu yıldızlarla süslenmiştir. Kemerin altındaki süslemesiz duvar yüzeyindeki ikiz pencerenin sivri kemer yüzeyi kıvrık dallar ve rumilerden oluşan bir süsleme kompozisyonu ile bezenmiştir. Kuzeydoğu ile kuzey cepheyi birbirine bağlayan sütünce üzerinde kırık geçmelerin birbirleri içerisinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri ve bu motiflerin ortalarına yerleştirilmiş altı kollu yıldızlardan oluşan bir geometrik kompozisyon bulunur. (Görsel 2.110, Görsel 2.111)

Türbenin saçak altı süslemeleriyle, gövdenin üstten nihayetlendiği duvar arasında kalan yüzeyde Ayet’l Kürsî yazılı bir kuşak dolaşmaktadır. Saçak altı süslemeleri ise dört farklı süsleme şeridinin bütün gövdeyi dolaşmasıyla oluşturulmuştur. En altta yer alan

şeritte yan yana dizilmiş yarım oval çerçeve içine alınmış ortada bir palmet motifi ve etrafında birbirine geçmiş rumi motiflerinden oluşan bir süsleme kompozisyonu bulunur. Bu süsleme şeridinin üzerinde iki sıra mukarnas dizisi yer alır. Alttaki mukarnas sırasının dilimli mukarnasları yelpaze formundadır. Mukarnas dizisinin üzerinde duvar yüzeyi çökertilmiş ve ortada kalın bir kaval silme gövdeyi dolaşmıştır. Son şerit diğerlerine göre daha dar tutulmuş ve üzeri meyandır motifleriyle süslenmiştir. (Görsel 2.112)

Türbenin mescit mekanının süslemeleri sadece mihrapta toplanmıştır. Mihrap, iki şeritle Ters “U” biçiminde çerçevelenmiştir. Dıştan ilk şerit üzerinde iç içe geçmiş “Y” motiflerinin yan yana bir ters bir düz olarak sıralanmasıyla oluşturulan bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. İkinci şerit üzerinde silmelerin kırık hatlarla birbirleri içinden geçirilmeleriyle oluşturulmuş çokgen motifleri yer almaktadır. Mihrap köşeliklerinde simetrik olarak karşılıklı yerleştirilmiş, iki küresel kabara yer alır. Bu kabaların üzeri ajur tekniğinde yapılmış kırık hatlı silmelerin birbirlerini kesmesiyle oluşturulmuş altıgen, çokgen ve beş kollu yıldız motifleriyle süslüdür. Mihrap kavsarasını iç içe geçmiş sivri kemer görünümlü iki şerit ve bir kaval silme çerçevelemektedir. Dıştaki ilk şerit üzerinde yine kırık geçmelerin oluşturduğu çokgen motifleri bulunur. Ortadaki kaval silme üzerinde, ince şeritlerin belirli aralıklarla birbirini çapraz keserek oluşturduğu geometrik motifler görülmektedir. Mihrap duvarının çökertilmesiyle oluşturulmuş üçüncü şerit, üzerinde yatay eksende kesiştirilen ince şeritlerin ortada oluşturdukları düğümlerin yan yana sıralanmasıyla meydana getirilen bir süsleme kompozisyonu yer alır. Mihrabın kademeli sivri kemeri ile mihrap kavsarası arasında kalan duvar yüzeyinde birbirine geçmiş “Y” motiflerinin oluşturduğu bir süsleme yer alır. Mihrap kavsarasında beş sıra mukarnas dolgusu bulunmaktadır. Beş yüzlü mihrap nişinin alt kısmında kırık hatlı geçmelerin oluşturduğu çokgen motifleri ve aralarına yerleştirilmiş sekiz kollu yıldızlar görülmektedir.

Görsel 2.99. Mahperi Huand Hatun Türbesi yeri

Kaynak: Google Earth -**Erişim Tarihi:** 08.05.2019 **Koordinatlar:**38°43'15.08"K- 35°29'28.47"D

Görsel 2.100. Mahperi Huand Hatun Türbesi batı ve güneybatı cepheler

Görsel 2.101. Mahperi Huand Hatun Türbesi mukarnaslı kaide

Görsel 2.102. Mahperi Huand Hatun Türbesi medreseye dayanan kuzey cephe
(B. Burcu Eke ve H. Tekin, 2014)

Görsel 2.103. Kuzeybatı cephe ve üst kısmı

Görsel 2.104. Batı cephe

Görsel 2.105. Batı cephe üst kısım

Görsel 2.106. Güneybatı cephenin üst kısmı

Görsel 2.107. Güney cephenin üst kısmı

Görsel 2.108. Güneydoğu cephe

Görsel 2.109. Doğu cephenin üst kısmı

Görsel 2.110. Kuzeydoğu cephe

Görsel 2.111. Kuzeydoğu cephenin üst kısmı

Görsel 2.112. Saçak altı süslemeleri ve yazısı

Görsel 2.113. Türbenin medreseden girişi

Görsel 2.114. Türbedeki taş sandukalar

Görsel 2.115. Mihrap

Görsel 2.116. Mahperi Huand Hatun sandukası güney yüz kitabesi

Görsel 2.117. Mahperi Huand Hatun sandukası kuzey yüz kitabesi

2.4.4. Kırşehir Fatma Hatun Türbesi

Adını, inşa kitabesinde geçen Fatma Hatun'dan alan türbe Kırşehir merkezde Kümbetaltı denilen mevkideki mezarlığın içinde yer alan bir tepe üzerinde inşa edilmiştir (Görsel 2.118).

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Türbe inşa kitabesine göre 1287-1288 yılları arasında inşa edilmiştir. (Görsel 2.120)

İnşa Kitabesi

Kuzey cephe ekseninde yer alan basık kemerli giriş kapısının üzerinde dikdörtgen biçimli mermer panoya yapılmış üç satırlık Selçuklu nesihi ile yazılmıştır.

İnşa Kitabesinin Transkripsiyonu:

- 1- Bismillahirrahmanirrahim küllimen aleyha fan ve yebga vechu rabbike vül celali vel ikram.
- 2- Emera bi imareti hazihi türbetül mazlumül merhume tüs saireti şehideti Fatıma Hatun binti Abdullah yerüddüllahe medceahal emirel kebire alimel adile zahidel eyidi
- 3- el ebul hayrati veliyullah fil ardil mubirri luhukıdevleti veddini ve avnül fukarai vel mesakini havace Aka Muatır emmenallahü avakibehu fisenedi sitte ve semanine ve sitte mie.

İnşa kitabesinin Türkçesi:

Bismilahirrahmanirrahim. Yeryüzünde bulunan her şey fanidir. Ancak, yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bakidir. Bu türbeyi mazlume, merhume, saide, şehide, Abdullah kızı Fatma (Allah onun kabrini serin tutsun) için büyük emir, alim, adil, zahid, abid, hayırlar babası, dünyada Allah'ın velisi, din ve devlete muti, fakirler ve miskinlerin yardımcısı, Hoca Aka Muatır (Allah onun sonunu emin kılsın) 686 senesinde yaptırttı (Önkol, 1996, s.203).

Onarımlar ve Bugünkü Durum

Son yıllarda gerçekleştirilen restorasyonla yapının taş kaplamaları yenilenmiş ve külahının yıkılan tepesi tamir edilmiştir.

Vakfiyesi

Türbenin günümüze ulaşan herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Sahibi (Adına Yapıldığı Kişi)

İnşa kitabesine göre Abdullah kızı Fatma Hatun adına inşa edilmiştir. Ancak Fatma Hatun'un yaşamı hakkında herhangi bilgi tespit edilemediği gibi inşa kitabesinde adı yazılı babası olarak anılan Abdullah'ın da kim olduğu bilinmemektedir. Fatma Htaun hakkında baknz. Bölüm 1.2. s.56)

Banisi

İnşa kitabesine göre Emir Hoca Aka Muatır yapının banisidir. Hoca Aka Muatır'ın kim olduğuna dair dönem kaynaklarında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak yapının yaptırıldığı 1287-1288 tarihinde Türkiye Selçuklularının siyasi durumu ve yaptıran kişinin ismi Hoca Aka Mautır'ın Kırşehir'de İlhanlılar tarafından görevlendirilen bir devlet adamı (emir) olduğunu düşündürmektedir (Tarım, 1938, s.89).

Mimari Özellikleri

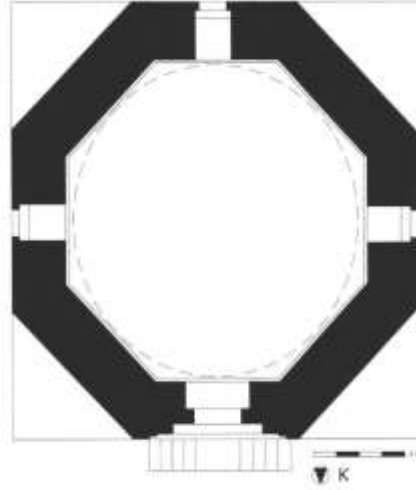
Dış Tasvir

Tek katlı ⁷³ Fatma Hatun Türbesi'nin kaidesi yaklaşık olarak 8,9 x 9, 0 m ölçülerini veren kare bir tabana oturur. Kare prizma biçimli kaide bugünkü çevre zemininden yaklaşık 0,4 m yükseltildikten sonra köşelerde pahlanarak yaklaşık 1,3 m daha yükselerek sekizgen prizma biçimli gövdeye taban oluşturacak biçimde nihayetlenir. Kaideden sonra yaklaşık 3,3 m yükseldikten sonra nihayetlenen gövdenin güney, doğu ve batı (Görsel 2.119) cephe eksenlerin hemen kaide üzerinden başlayacak biçimde yaklaşık 0,6 m genişlik ve 0,7 m yükseklikte dikdörtgen biçimli birer pencere yerleştirilmiştir. (Görsel 2.122) Gövde hafifçe dışarıya taşkın düz bir silme ve bu silmenin de yüzeyinden yine hafifçe dışarıya taşırılmış bir silme grubuyla nihayetlenir. Silme grubunun alttan iki, üstten bir düz silme arasına yüzeyi zikzak motifleriyle bezenmiş geniş bir şeritten oluşur. Bu silme grubundan sonra türbenin piramidal külahı başlar. Ayrıca Külahın doğu yüzünde yuvarlak kemerli küçük bir açıklık bırakılmıştır.(Görsel 2.124)

Türbeye kuzey cephe ekseninde bulunan basık kemerli kapı açıklığından girilmektedir. Çift kollu üç basamaklı bir merdivenle çıkılarak ulaşılan basık kemerli giriş açıklığı "Ters U" biçiminde üç yönden kademeli şerit ve silmelerle çerçevelenmiştir. Dıştan içe doğru ilk iki silme düzdür. Bunlardan içteki daha enli tutulmuştur. Üçüncü

⁷³ Ülgen, 1974, s. 256'da türbenin iki katlı olduğundan bahsederken, Tuncer, 1986, s70'de yapının yüksek bir tepelikte yapıldığından kaidesinin yüksek tutulduğunu belirterek türbeyi tek katlı olarak ele almaktadır.

sıradaki enli şeritten sonra bir kaval silme yer alır. (Görsel 2.125) Kapı açıklığının kemerinin biraz üstünde kapı çerçevelerinin hemen altında kalan duvar yüzeyine dikdörtgen biçimli inşa kitabesi yerleştirilmiştir.

Çizim 2.12. Fatma Hatun Türbesi planı
(Önkal, 1996, 162'den işlenerek düzenlenmiştir)

Plan ve İç Tasvir

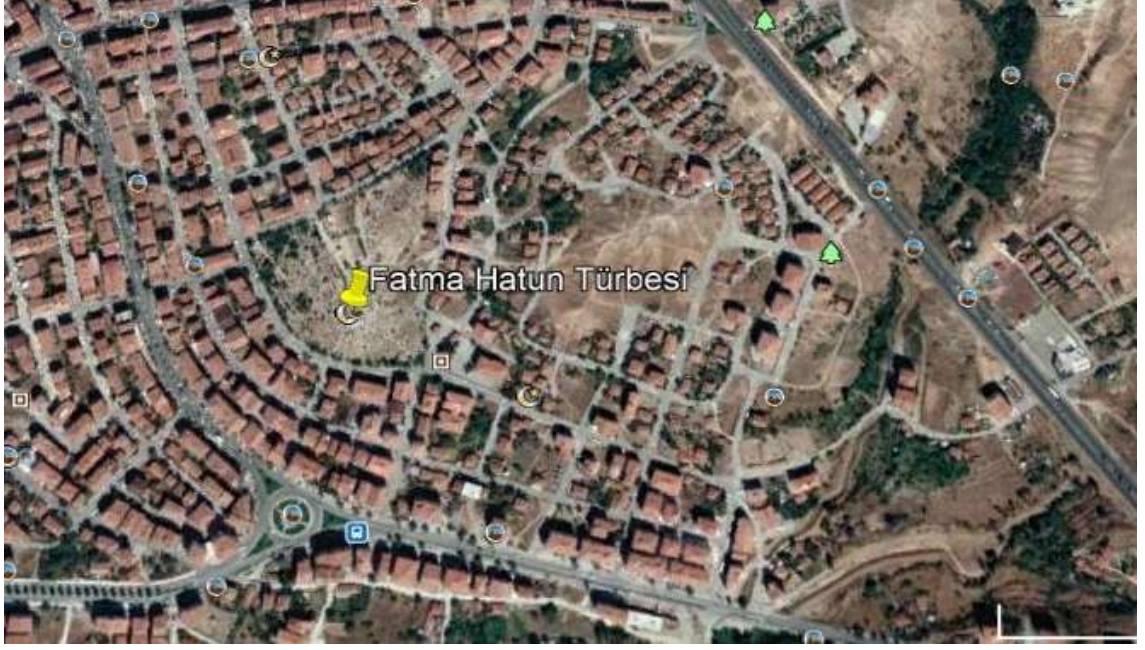
Türbenin sekizgen tabanlı mescit mekânının zemin kotu yaklaşık 0,5 m aşağıda olduğu için mekâna üç basamaklı bir merdivenle inilmektedir. (Görsel 2.126) Mekânın tüm duvarları yaklaşık 2,7 m genişliktedir. Duvarların üstünde zeminden yaklaşık 2,1 m yükseklikte başlayan duvar yüzeylerinden içe doğru hafif çıkıntı yapılarak belirgin kılınmış sivri boşaltma kemerleri bulunur. Güney, doğu ve batı duvarlarının eksenlerine 0,7 m genişlik ve 0,9 m yükseklikte dikdörtgen biçimli birer pencere yerleştirilmiştir. (Görsel 2.127, Görsel 2.128) Kemerlerin kilit taşları üzerinden tüm duvarları dolaşan tek taş sırasının üzerinde yer alan bir kaval silmenin ardından kubbe başlar. (Görsel 2.129) Zemin taş döşemelidir ve içeride sanduka yoktur.

Malzeme-Teknik

Türbenin kaide ve gövdenin tüm duvarları içten ve dıştan düz örgü tekniğinde düzgün kesme taş malzemeyle kaplanmıştır. Kapı açıklığının basık kemerinde ve inşa kitabesinde mermer, kubbede düz örgü tekniğinde tuğla malzeme kullanılmıştır.

Süsleme

Oldukça sade yapılan türbede tek süsleme saçak altındaki şeritte bütün gövdeyi dolaşan zikzak motifidir. (Görsel 2.123)

Görsel 2.118. Fatma Hatun Türbesinin yeri

Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 26.02.2019 **Koordinatlar:** 39° 8'16.45"K 34°10'25.91"D

Görsel 2.119. Fatma Hatun Türbesi genel görünüm

Görsel 2.120. Türbenin inşa kitabesi

Görsel 2.121. Türbenin kaidesi ve güney cephe

Görsel 2.122. Batı cephedeki pencere açıklığı

Görsel 2.123. Gövde bitiminde yer alan süsleme şeridi ve silmeler

Görsel 2.124. Piramidal külahın doğu yüzündeki açıklık

Görsel 2.125. Kuzey cephedeki giriş kapısı

Görsel 2.126. Mescit mekânına inen merdiven

Görsel 2.127. Mescit mekânı

Görsel 2.128. Güney ve doğu duvardaki pencereler ile dışa taşkın sivri kemerler

Görsel 2.129. Kubbeye geçiş ve kubbe eteği

Görsel 2.130. Mescit mekânını örten kubbe

Görsel 2.131. Gövde bitiminde yer alan zikzak motifi

2.4.5. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi

Melike Hüdavend Hatun'un kendi adına yaptırdığı türbe Hüdavend Hatun Türbesi olarak anılmakta, Niğde merkezde Yenice Mahallesi Türbe Sokakta bulunan bir parkın ortasında yer almaktadır.⁷⁴ (Görsel 2.132)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Türbe inşa kitabesine göre 1312-1313 yıllarında inşa edilmiştir. Türbenin inşa ve ayet kitabeleri taç kapıda, türbe mekânındaki üç sanduka biçimi verilmiş mezar taşlarında⁷⁵ üzerinde ve mihrapta toplanmıştır.

İnşa Kitabeleri

Doğu cephede bulunan sivri kemerli taç kapının kavsarası ile basık kemerli giriş kapısı arasında, dikdörtgen biçimli mermer panoya üç satırlık sülüsle yazılmış olarak bulunur. (Görsel 2.134)

İnşa Kitabesinin Transkripsiyonu

- 1- “Vallâhü veliyyü’r-rahmeti ve’l-mağfireti emere bi-‘imâreti hazîhi’t-türbeti’l-mübâreketi,, el-câriyeti, er-râciyeti rahmetellâhi ve ‘afvehu
- 2- Hüdâvend Hâtûn bintü’s –Sultân eş-şehîd Ruknû’d-dünyâ ve’d-dîn Keyhusrev tağammedehullahü bi-gufranihi
- 3- fî şuhuri sene isney ‘ aşere ve seb’a mi’e ve Ve’l –hamdü li-veliyyihi ve’s-sellatü ‘alâ nebiyyihi ve âlihi” (Özkarcı, 2001, s. 134).

İnşa Kitabesinin Türkçesi

- 1- Allah rahmet ve mağfiret sahibidir. Bu mübarek türbenin inşa edilmesini, Allah’ın rahmet ve affını dileyen aciz kul,
- 2- Keyhüsrev’in (oğlu) şehit Sultan Rükneddin’in –Allah ona mağfiret eylesin- kızı Hüdavend Hatun
- 3- 712 (hicri) senesinin aylarında emretti. Allah’a hamd, onun peygamberine ve yakınlarına salat ve selâm olsun (Özkarcı, 2001, s. 134).

⁷⁴ Edhem, 1936, s. 11’de “Niğde Kılavuzu” adlı eserinde Selçuklu yapılarını tanıtırken Hüdavend Hatun Türbesi’nin şehrin kuzeybatısında, büyük bir mezarlık içinde yer aldığını ifade etmektedir.

⁷⁵ Gabriel, 1962, s. 51’ de türbe içindeki diğer iki sanduka ile ilgili olarak bunların Hüdavend Hatun’un ölümünden sonraki devirlerde konulduğunu, birinin 1563 tarihli ve Niğde Sancak Beyinin kızı olan Belkis Hatun’a ait olduğunu diğerinin ise 1340 tarihli olup Emir Şüceaddin’in kızı Paşa Hatun’a ait olduğunu ifade etmektedir.

- 1- Türbenin içinde yan yana dizilmiş, boyutları farklı üç sanduka biçimli mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezar taşlarından ilki Hüdavend Hatun’a aittir. Mezar taşının üzerinde olduğu gibi hem başucunda hem de ayakucunda iki kitabesi daha mevcuttur.

Hüdavend Hatun’un mezar taşı kitabeleri (Görsel 2.135)

Mezar taşının başucundaki kitabenin transkripsiyonu

- 1- “Heza
- 2- Merkad el-Melike
- 3- Huand Hatun”

Mezar taşının başucundaki kitabenin Türkçesi

Bu mezar Melike Huand Hatun’undur.

Mezar taşının ayakucundaki kitabenin transkripsiyonu

- 1- “Leylete
- 2- el-isneyn sâlise Receb
- 3- fî sene isnâ ve selasîn ve seb’a mi’e” (Özkarcı, 2001, s. 136) .

Mezar taşının ayakucundaki kitabenin Türkçesi:

(O) 732 (Hicri) senesi Receb ayının üçüncü Pazartesi gecesi (vefat eyledi).

Mezar taşının kuzey yüzündeki ayet kitabesinin transkripsiyonu

- 1- “Rabbi İbni lî ‘ indeke beyten fî’l –cenneti. ennî lâ üzû’ ‘amele ‘âmilin minküm min zekerin ev ünsâ” (Özkarcı, 2001, s. 136).

Mezar taşının kuzey yüzündeki ayet kitabesinin Türkçesi:

- 1- “Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Erkek olsun kadın olsun –ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım” yazılıdır⁷⁶ (Özkarcı, 2001, s. 136)

⁷⁶ Âli İmran Suresi’nin 195. Ayetinin bir kısmı sanduka kapağının kuzey yüzüne yazılmıştır: “Rableri onlara cevap verdi: “Ben sizden erkek-kadın hiçbir çalışanın ürettiğini boşa çıkarmayacağım. Hep birbirinizdensiniz. Göç edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda işkenceye uğratılanlar, çarpışıp da öldürülenler var ya, onların kötülüklerini yemin olsun örteceğim. Ve yemin olsun ki, onları, Allah katından bir karşılık olarak, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım.” Allah katındandır karşılıkların en güzeli”(Öztürk, 2014, s. 465-466).

Mezar taşının güney yüzündeki ayet kitabesinin transkripsiyonu

- 1- “Allahü’m-mağfırî hîne nüsiye ismî ve büliye cismî ventamese zikrî venderese kabrî ve lem yazurni zâirün ve lem yezkürnî zâkirün ilâhi in küntü meliketen fî’ d-dünyâ fel’âne mübteliyeten ve muhtâceten ileyke” (Özkarcı, 2001, s. 136).

Mezar taşının güney yüzündeki ayet kitabesinin Türkçesi

- 1- “Ey Allah’ım! Adımın unutulduğu cismimin çürüdüğü; hiçbir ziyaretçinin uğramadığı, hiçbir kimsenin beni anmadığı zaman beni affına mazhar eyle. Ey Allah’ım! Her ne kadar dünyada Melike idiysem de şu anda sana muhtacım” (Özkarcı, 2001, s. 136).

Paşa Hatun’un mezar taşının başucundaki kitabenin transkripsiyonu

“Vefatı merhume mağfûre (1)

Pâşa Hâtûn binti el-emîrû’l –merhûm (2)

Şücâ’e’ d-dîn rahimehullahü teâ’lâ (3)”

Mezar taşının ayakucunda yer alan kitabede:

“Fî târîh zî (1)

El-ka’de sene erba’ (2)

Ve erba’în ve seb’a mi’e (3)”.

Paşa Hatun’un mezar taşının başucundaki kitabenin Türkçesi

“Merhum Emir Şücaeddin’in kızı merhume, mağfure Paşa Hatun 744 senesi Zilkade ayında vefat etmiştir. Allah ona rahmet eylesin” (Özkarcı, 2001, s. 138).

Kitabeden sandukanın Mart/Nisan 1344 yılında ölen Emir Şücaeddin’in kızı Paşa Hatun’a ait olduğu anlaşılmaktadır.

Şehzade Hatun’un mezar taşının başucundaki kitabenin transkripsiyonu

“Vefât-ı (1)

Merhume mağfûre (2)

Şah Zâde...(3)

Nevverallahü kabrehâ (4)

Şehzade Hatun'un ayakucundaki kitabenin transkripsiyonu

“Tarih (1)

sebi dûşenbe (2)

.... Cemâziye'l-âhir (3)

Semâne ‘ısrîn ve seb’a (?) mi’e (4).

Şehzade Hatun'un baş ve ayakucundaki kitabenin Türkçesi

”Merhume, mağfure Şah Zade... 728 senesinin..... Cemaziyelâhîrinin.... de pazartesi gecesi vefat etti (Özkarcı, 2001, s. 138-139).

Ayet Kitabeleri

Yapının doğu cephesinde bulunan girişi “Ters U” biçiminde çerçeveleyen dıştan içe doğru yedinci şeritle kemer köşeliği arasına yerleştirilmiş mermer levha üzerine yazılmış tek satırlık ayet kitabesi transkripsiyonu (Görsel 2.136)

- 1- “Bismillâhirrahmânirrahîm. Vâllhü yed’ü ila dâri’s-selâm ve yehdî men yeşâülâ sırâtın müstâkîm” (Özkarcı, 2001, s. 134).

Yapının doğu cephesinde bulunan girişi “Ters U” biçiminde çerçeveleyen dıştan içe doğru yedinci şeritle kemer köşeliği arasına yerleştirilmiş mermer levha üzerine yazılmış tek satırlık ayet kitabesi Türkçesi:

- 1- “Allah esenlik yurduna çağırır ve dilediğini dosdoğru bir yola kılavuzlar” (Yûnus Sûresi’nin 25. Ayeti) (Öztürk, 2014, s.168).

Türbe mekânında mihrabı “Ters U” biçiminde çevreleyen dıştan içe dördüncü şeritte sülüs yazı ile “Besmele” ve “Ayet’l Kürsî” mihrabı dolaşmaktadır. Ayrıca Mihrap kavsarasının dördüncü sıradaki mukarnas dolgusunda “Allah” yazısı yer almaktadır.

Mihrap kavsarasının üstünde iki satırlık sülüsle yazılmış ayet kitabesinin transkripsiyonu (Görsel 2.137)

- 1- “Lâilâhe illâllah Muhamedü’r – Resûlullah
- 2- Erselehu bi’l-hüdâ ve dîni’l-hakkı (2)” yazılıdır.

Mihrap kavsarasının üstünde iki satırlık sülüsle yazılmış ayet kitabesinin Türkçesi
“Allah’tan başka ilah yoktur. Muhammed Allah’ın peygamberidir. O’nu (Hz. Muhammed’i) hidayet (Kur’an) ve hak din ile gönderen (O’dur) (Fetih Sûresinin 28. Ayeti ve Saff Sûresi’nin 9. Ayeti)(Özkarcı, 2001, s. 135).⁷⁷

Yapının inşa kitabesinden anlaşılacağı üzere, türbe H. 712/ M. 1312-1313 yıllarında Anadolu Selçuklu Devleti’nin on beşinci hükümdarı IV. Rükneddin Kılıç Arslan’ın kızı Hüdavend Hatun tarafından yaptırılmıştır.

Yukarıda kitabeleri verilen mezar taşının baş ve ayakucundaki kitabelerden Hüdavend Hatun’a ait olduğu anlaşılmakta, 1332 yılında Mart-Nisan (Recep) üçüncü Pazartesi gecesi vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Onarımlar ve Bugünkü Durumu

Türbe günümüzde sağlam ve ayaktadır. 1962’de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyonda külâhı yenilenmiş, merdiven basamakları tekrar yapılmış ve aşınan taşları değiştirilmiştir (Özkarcı, 2001, s. 123).

Vakfiyesi

Türbeye ait herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Sahibi (adına yapıldığı kişi):

Türbenin inşa ve sanduka biçimli mezartaşı kitabeleri Hüdavend Hatun tarafından sağlığında kendisi için yapıldığını gösterir. (Hüdavend Hatun hakkında baknz. Bölüm 1. 2. s. 34)

Banisi

İnşa kitabesine göre IV. Kılıçarslan’ın kızı Hüdavend Hatun’dur.

Mimar ve Sanatkârlar

Bilinmemektedir.

⁷⁷ Mihrap kitabesinin ikinci satırının bir kısmı hem Saff Suresinin dokuzuncu ayetinde (“Resulünü hidayet ve hak dini getirmek üzere O gönderdi ki, ortak koşanlar hoşlanmasa bile, o dini, dinin bütününün üstüne çıkarsın”) hem de Fetih Suresinin yirmi sekizinci ayetinde geçmektedir (“O, resulünü hidayet ve hak dinle gönderdi ki, o dini, dinin bütününün üstüne çıkarsın. Tanık olarak Allah yeter!”). Öztürk, 2014 s. 532, 536.

Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Sekizgen prizma gövdeli türbe, yine sekizgen tabanlı bir kaide üzerinde yükselmekte⁷⁸ ve konik bir külahla nihayetlenmektedir. (Görsel 2.133) Sekizgen tabana oturan kaide iki sıra düz kesme taş duvar örgüsü sonrasında üzeri bezemesiz bir silme grubu ve sonrasında üç sıra mukarnas dolgusuyla bitirilmiştir. (Görsel 2.138, Görsel 2.140) Silme grubundan en alttaki ince düz bir silme biçiminde yapılmış, onun üzerinde yer alan iç bükey biçimli olanı diğerlerine göre daha geniş tutulmuştur. İç bükey silmenin üzerinde yine ince düz bir silme, onun da üzerinde bezemesiz bir silme yer alır. 0,16 m yüksekliğindeki bu silme grubu tüm kaide cephelerini çevreleyerek dolanır. Bu silme grubunun üstünde aşağıdan yukarıya doğru genişleyen üç sıra mukarnas dolgusu ile kaide bitirilmiştir. Mukarnas dolgusu sayesinde kaide üstünde yaklaşık 0,4 m dışa taşkın bir taban oluşturulmuştur. Sekizgen prizma gövdenin cephelerinin birleştiği köşelerde kaide ve başlıkları bulunan silindirik gövdeli birer köşe sütuncesi yer alır. Köşe sütuncelerinin kesik koni biçimli az yükseklikteki kaidelerinin taban kısmında kademeli olarak yapılmış iki, üst kısımlarında düz birer silme bulunur. Silmelerden üst kısımdaki tabandakilere göre çok daha incedir. Sekizgen prizma gövdenin doğu cephesi dışındaki diğer cepheleri tabanında da kaide tabanındaki gibi dıştan içe doğru kademelenen iki silme tüm gövdeyi dolaşır. Gövdenin sekiz köşe sütuncesinin iki yanında yer alan, alttan ve üstten ince düz bir silmenin sınırladığı, üzerinde ise palmet ve lotus motiflerinin yer aldığı yaklaşık 0,19 m eninde düşey şeritler altta aynı kalınlıkta yatay bir şeritle birleşerek sekizgen prizma gövdenin üçte ikilik kısmını “U” biçiminde çerçevelerler. Taç kapı kuruluşunun yer aldığı doğu cephe dışında diğer cephelerin “U” biçiminde çerçevelenen yüzlerin bitimindeki iki sıra kesme taş duvar örgüsünde, yukarıya doğru daralan mukarnas sıralarıyla üçgen

⁷⁸ Gabriel, 1962, s. 48’de Kayseri türbelerini örnek göstererek içeride sanduka biçimli mezar taşları bulunan üç kadının cesetlerinin alt katta bir mahzenin inşa edilmiş olabileceği ve cesetlerin burada gömülü olduklarını ileri sürmektedir.

Türbenin iki katlı olduğu ya da olmadığı konusunda Özkarcı, kaide kısmında pencere ve havalandırma deliklerinin olmadığını, bu yüzden türbenin alt katında cenazelik katı olarak adlandırılacak bir mahzenin olup olmadığının bilinemeyeceğini söylemiştir. Ayrıca böyle bir kat olsa dahi bu katla bağlantıyı sağlayan kapı, pencere gibi açıklıkların da olmadığını söyleyerek, kaidenin toprakla doldurulup cesetlerin buraya gömülmüş olabileceğini ileri sürmektedir.

Özkarcı, 2001, s. 123’de kaidede cenazelik katının olduğuna dair herhangi bir giriş ya da açıklık bulunmadığı gibi türbenin iç mekânında da zemin kesme taş malzemeyle kaplanmış ve alt katının olduğu dair herhangi bir açıklık veya ize rastlanmadığını belirtmiştir.

tabanlı taşıyıcı satırlar oluşturulmuş ve bu satırların üzerine en üstte yer alan mukarnas sırasının eksenine yerleştirilen bir sütunceyle gövdenin külah altındaki bölümü ikiye cepheli hale getirilmiştir. Oldukça yüksek tutulan taç kapı kuruluşu nedeniyle doğu cephe dışındaki diğer cephelerde kasnak altındaki bölümü on altı cepheli hale getiren on altı köşe sütuncesinin kaideleri gövde tabanına kadar inen köşe sütuncelerindeki gibi kesik koni biçimli az yükseklikteki kaidelerinde taban kısmında kademeli olarak yapılmış iki, üst kısımlarında düz birer silme bulunmaktadır. Bu sütuncelerin her birinin silindirik gövdesi geometrik ve bitkisel motifler kullanılarak farklı süsleme kompozisyonlarıyla bezenmiş, başlıkları ise yukarı doğru genişleyen iki sıra mukarnas dolgulu yapılmıştır. Sütuncelerin her birinin iki yanında bulunan bezemeli dikey şeritler her bir cephede yer alan sivri kemerlerin, kemer kilit taşlarının üstüne gelecek biçimde yapılmış yanlardaki düşey şeritlere göre daha kalın tutulmuş yatay bir şeritle “Ters U” biçiminde birer çerçeve oluştururlar. Bu şeritlerin üzeri bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir. Çerçevelerin içine birer sivri kemer yerleştirilmiş sivri kemerin sınırladığı yüzeyler ve kemer köşelikleri her bir cephede bitkisel, geometrik ve figürlü motiflerin yer aldığı kompozisyonlarla bezenmiştir. Ters U biçimli çerçevelerin üzerinde köşe sütuncelerinin başlıkları altındaki bölümünü de kapsayacak biçimde bezemesiz beyaz mermer bir kuşak tüm gövdeyi dolaşmaktadır. Sonrasında köşe sütuncelerinin iki sıra mukarnas başlıklarını da kapsayacak biçimde iki sıra mukarnas dolgusuyla gövde bitirilmiş ve gövde dıştan sekiz cepheli piramidal külahla örtülmüştür.⁷⁹

⁷⁹ Önkal, 1996, s. 178’de külahla ilgili olarak sekizgen gövdenin bazı teknikler kullanarak on altıgene dönüştürülmesi ve sonrasında tekrar sekizgen bir külahla örtülmesinin mimar tarafından ihtiyaç duyulmayacağını ve yukarıda on altıgene dönüştürülen gövdenin orijinalinde yine on altı bir külahla örtülmüş olabileceğini ifade etmektedir.

Özkarcı, 2001, s. 124’de Önkal’ın görüşlerini destekleyerek türbenin orijinalinde on altı yüzeyli piramidal külahla örtüldüğünü ve şimdiki şeklini onarımlar sırasında aldığını ifade etmekte, sekizgen gövdenin on altıgene dönüştürülerek yine sekizgen bir külahla örtülmesinin çok zor olacağını belirterek, türbenin 1928’de Albert Gabriel tarafından çekilen fotoğraflarından külahın türbenin ihtişamına uygun olarak yapılmadığını, 1962 yılındaki onarımlar sırasında bu şekilde yapıldığını söylemektedir. Ayrıca 1335 tarihli Sungur Bey Türbesi’nde de sekizgen gövdenin on altıgene dönüştürülmüş kasnağının yine on altı kenarlı piramidal külahla kasnağa uygun biçimde inşa edildiğine dikkat çekerek Hüdevend Hatun Türbesi’nde de aynı uygulamanın gerçekleşmiş olabileceğini ileri sürmektedir.

Ancak her iki görüşte de on altıgene dönüştürülen gövdenin sekizgen piramidal külahla örtülmesinin zorluğundan bahsedilirken, gövdenin basit konsollarla ona altıgene dönüştürüldüğü atlanmış ve bu konsolların örtü sistemini taşıyamayacağı unutulmuştur. Gövde on altıgene dönüştürülürken mukarnas dolgulu basit konsolların ortasına sütunceler yerleştirilerek üst kısım on altıgene dönüştürülmüştür. Fakat bu uygulama yapılırken kullanılan teknik örtü sistemini taşıyacak kadar sağlam değildir. Ayrıca piramidal külahın cidarı türbe duvarının kalınlığı boyunca uzanmamakta türbe duvarından daha geri çekilerek külah

Güneydoğu, güneybatı ve kuzey cephe eksenlerinde sivri kemer içine alınmış altlı üstlü birer pencere açıklıkları yer almaktadır. Duvar yüzeyinin çökertilmesiyle oluşturulmuş ince düz bir silmeyle “Ters U” biçiminde üç yönden çerçevelenen pencere açıklıklarından dikdörtgen biçimli yapılmış alttakilerin mermer malzemeden birer söve ve lentoları bulunmaktadır. Dikdörtgen biçimli pencerelerden sonra her birinde farklı yüksekliklerde yapılmış üzeri boş bırakılmış dikdörtgen biçimli bir alınlık ⁸⁰ ve onun üzerinde de sivri kemerin altında oluşan sivri kemer biçimli pencere açıklıkları yer almaktadır. Üst kotta yer alan bu sivri kemer pencerelerin hepsinde farklı bezemeleri bulunan oyma taş şebekeler bulunmaktadır. Hem alt kottaki hem de üst kottaki pencereleri kavraya sivri kemerlerin alınları iki sıra dilimli mukarnasla doldurulmuştur. Pencereleri çevreleyen sivri kemer ile en dıştaki “Ters U” biçiminde yapılmış çerçeve silmelerinin arasında kalan kemer köşelerine kabartma figürle bu figürler arasına da alttaki sivri kemerin kilit taşının hemen üstündeki kotta bulunacak biçimde daire biçimli üçer madayon yerleştirilmiştir. Madalyonlardan ortadakinin daha büyük yanlardakinin ortadakine göre daha küçük boyutlu oldukları, ayrıca tüm madalyonların geometrik ve bitkisel motiflerle bezendiği görülür. Madalyonlardan güneydoğu penceresinde yer alanlarının üzerindeki motifleri oldukça tahrip edildiğinden ne olduğu anlaşılmamaktadır. Güneybatıdaki ise ortadaki büyük madalyon tahrip olmuş iki yandaki batıya bakanın içinde her bir kolunun ucuna birer palmet motifi yerleştirilmiş beş kollu yıldız, doğuya bakanın içinde bir kısmı tahrip olmuş palmet motifi, kuzey penceresinin madalyonlarından ortadakinin içi tahrip edilmiş, yanlardakilerin içlerinde birer çarkıfelek motifinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Güneydoğu ve kuzey cephe pencerelerinin kemer köşeliklerinde anka oldukları tespit edilmiş insan başlı birer kuş, güneybatı cephe penceresinin güneye bakan yüzünün köşeliğinde kurbanlık hayvan olarak tanımlanan bir koyun, bu pencerenin batıya bakan yüzünün köşeliğinde ise aslan kabartması bulunmaktadır (Parla, 2017, s.157-158,160).

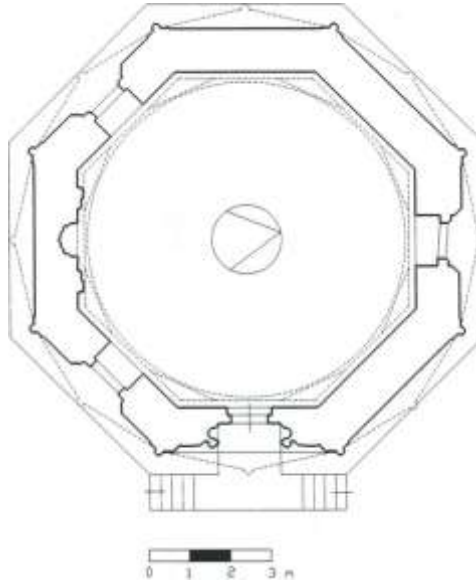
oturtulmuştur. Bütün bunların yanı sıra türbenin 1900’li yılların başında ve 1924 yılında çekilen fotoğraflarında da piramidal külahın bugünkü durumuyla aynı sekizgen biçimde yapıldığı görülmektedir.

⁸⁰ Texier, 2002, s. 157’de çizimlerini verdiği Hüdavend Hatun Türbesi’nde bugün bilinen kitabeleri dışında pencere alınlıklarında da iki satırlık ayet kitabesinin yazılı olduğunu bildirmektedir. İsrâ Suresi’nin otuz beşinci ayetinin Türkçesi:

“Ölçtüğünüz zaman tam ve dürüst ölçün! Hilesiz teraziyle tartın/değerlendirmeleri doğruluk-dürüstlük üzerine yapın! Bu, hem hayırlı hem de sonuç bakımından güzeldir” (Öztürk, 2014, s.157).

Doğu cephede yer alan taç kapı kuruluşu, diğer cephelerin “Ters U” biçimi verilmiş çerçeve şeritlerin üstteki yatay şeridine kadar uzanmaktadır. Sivri kemerli taç kapı kuruluşu üç yönden “Ters U” biçiminde üzeri bezemeli şeritlerle çerçevelenmiştir. Dıştan içe doğru ilk şeritte iki sıra dilimli mukarnas dolgusunun yer alırken sonrasında daha ince tutulmuş bir şerit üzerine yanyana dizilmiş sivri kemer biçimli silmelerin içine bitkisel motifli bir bezemenin yer aldığı görülmektedir. Sonrasındaki şerit diğer şeritlere göre oldukça geniş tutulmuş ve üzerinde kırık hatlı silmelerle geometrik ve bitkisel motifleri yer aldığı bir süsleme kompozisyonu uygulanmıştır. Arkasından gelen şeritte ortası yivli silmeler kırık hatlar oluşturarak geometrik kompozisyonlar meydana getirmiştir. Sonrasında yapılan şeritte yatak ekseninde ortası yivli silmelerin uçlarında birbiri içinden geçirilerek oluşturulmuş ovaler ve bu ovalerin içine yerleştirilmiş lotus motifleri yer almaktadır. Bu şeritten sonra ortası yivli silmeler bu defa düşey olarak birbiri içinden geçerek ovaler oluşturmuş bu ovalerin içi de alttan ve üstten tırnak işareti biçimli bir motifle bezenmiştir. Bütün şeritler birbirinden ince düz bir silme ile ayrılmıştır. Düşey oval motiflerin yer aldığı şeritle sivri kemer arasında kalan bölüme yatay dikdörtgen biçimli mermer bir panoya tek satırlık ayet kitabesi yazılmıştır. Ayet kitabesinin batı üst köşesine de palmet biçimli bir motif yerleştirilmiştir. Sonrasında sivri kemerin üzerinde kısmen ve köşeliklerinde birbiri içinden geçen bitkisel motiflerinin yer aldığı bir süsleme kompozisyonu uygulanmıştır. Sivri kemerin kemer alını ise kademeli üç şerit biçiminde yapılmış en dıştaki şeritte lotus motifleri yer alırken ortadaki şeritte meyandır motifi ve en içteki şeritte kenarları alttan ve üstten yivli üç silmenin kırık hatlar oluşturarak birbiri içinden geçmesi sonucu oluşturulan çokgen motifleriyle bezeli bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Sekiz sıra mukarnas dolgulu kavsara iki yanda kesik koni biçimli kademeli iki silmeden oluşan kaideleri ve aşağıdan yukarı doğru genişleyen dört sıra mukarnas dolgulu başlıkları bulunan, üzerinin kenarları alttan ve üstten yivli kırık hatlı silmelerin oluşturduğu altıgen motifleriyle bezeli silindirik gövdeli iki köşe sütuncesi yer almaktadır. Kavsaradan sonra yatay dikdörtgen biçiminde yerleştirilmiş bir panoda kenarları alttan ve üstten yivli silmelerin kırık hatlar oluşturarak birbiri içinden geçmesi sonucu oluşan çokgen motifleri bulunmaktadır. Bu panonun ardından yine yatay dikdörtgen biçiminde yapılmış satırların birbirinden ince bir silmeyle ayrıldığı üç satırlık inşa kitabesi bulunmaktadır. Basık kemerli kapı lentosu ile inşa kitabesinin yer aldığı pano arasında yine dikdörtgen biçimli bir pano oluşturulmuş ve üzeri birbirine geçmiş lotus motifleriyle bezenmiştir. Basık kemerli kapının kemer köşeliklerine kıvrık dalların

ve dilimli yaprak motiflerinin bulunduğu bitkisel motifli bir kompozisyon uygulanmıştır. Basık kemerli kapının söve ve lentoları beyaz mermerden yapılmış, kemer altında dilimli geometrik motifler yan yana sıralanmıştır. Basık kemerli kapının iki yanına yarım daire kesitli nişler yerleştirilmiş nişlerin kavsarası istiridye kabuğu biçiminde yapılmış ve bu nişler birbiri içinden geçen halkalarla bezeli bir şeritle çerçevelenmiştir. Taç kapının en üstte bir kısmı tahrip olsa da mukarnaslarla oluşturulmuş dilimli bir tepeliği yer almaktadır. Taç kapıdan sonra diğer cephelerde olduğu gibi külah altındaki bölümü onaltı cepheye ayıran köşe sütuncelerinin üst kısmı mukarnas dolgulu başlığa kadar devam etmiş ancak bu cephede taç kapı kuruluşunun oldukça yüksek tutulması sebebiyle külah altındaki bölümde uygulanan sivri kemerli düzenleme yer almamıştır.

Çizim 2.13. Hüdevend Hatun Türbesi planı
(Özkarıcı,1996, Çiz. 99)

Plan ve İç Tasvir

Sekizgen bir kaide üzerinde yükselen türbenin cenazelik katının olup olmadığı bilinmemektedir. Sekizgen tabana oturan türbenin mescit katına doğu cephede bulunan çift kollu, üç basamaklı bir merdivenle çıkılarak basık kemerli bir kapı açıklığından girilmektedir.

Duvarlar içeride sivri kemerli birer boşaltma kemeriyle takviye edilmiştir. Sivri kemerlerin arasında kubbeğe geçişi sağlayan köşe taşı yer alırken kubbe eteğinde üçgen kuşak görünümü verecek biçimde üzerlerine üçgen biçimleri kazınmış bir taş sırası yer

alır. (Görsel 2.142) Zeminden yaklaşık 1.76 m yüksekte tutulan, doğu cephedeki kapı, kuzey, güneybatı ve güneydoğu cephelere yerleştirilen pencere ve güney duvardaki mihrabın olduğu yerlerde kesilen tek sıra mukarnas dolgusuyla bitirilmiş kademeli korniş tüm mekânı dolaşmaktadır. Kuzey, güneybatı ve güneydoğu duvarların pencere açıklıkları dış cephede olduğu gibi içeride de sivri kemerler içine alınmıştır. (Görsel 2.141) Güney duvarda tepelikli, ayet kitabeli ve üzeri geometrik, bitkisel motiflerle bezeli beş şeritle “Ters U” biçiminde çerçevelenerek ayrılmış dikdörtgen bir alanın içerisine üç dilimli sivri kemerli bir mihrap nişi yerleştirilmiştir.

Türbenin mescit mekânının içinde üç temsili sanduka biçimli mezar taşı bulunmaktadır. Sanduka şeklinde yapılan bu mezar taşlarının baş ve ayak uçlarında kime ait olduğu yazılmışken gövdenin üst kısmında ayet kitabeleri bulunmaktadır. Kitabelerine göre kapının tam karşısında mihraba yakın olan mezar taşı Hüdavend Hatun’a, ortadaki mezar taşı Emir Şücaeddin’in kızı Paşa Hatun’a, diğer mezar taşının ise Şah Zade olarak tanıtılan bir kadına ait olduğu anlaşılmaktadır.

Malzeme-Teknik

Türbenin inşasında sarımtırak ince yonu trakit taşı⁸¹ kapı ve pencerelerin söve, kemer ve lentoları ile dış cephede gövde bitiminde kullanılan bezemesiz şeritte, kitabelerde ve iç mekânı dolaşan kornişte, mihrapta mermer, dış cephede gövdenin on altıgene dönüştürüldüğü bölümde sivri kemerlerin içinde yer alan bezemelerde, pencerelerin alınlık ve figürlü süslemelerinde kırmızımtırak renkte taş malzeme, iç mekânı dolaşan sivri kemerlerde siyah kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Süsleme

Yapıdaki süslemeler, dış cephede taç kapıda, gövdenin on altıgene dönüştürüldüğü kasnakta ve pencerelerde, iç mekânda ise mihrapta bitkisel, geometrik, motifli olarak yer almaktadır.

Doğu cephe türbenin doğu cephesinde girişin yer aldığı Taç kapı kuruluşu bulunmaktadır. Taç kapı ters U biçiminde yedi şeritle çerçevelenmiştir. En dıştaki ilk şeridin yüzeyi boş bırakılmış, dıştan içe doğru ikinci şerit kademeli iki sıra dilimli motifle bezenmiş, üçüncü şeritte yarım sekizgen biçimli ve aralıklı yerleştirilmiş çerçevelerin

⁸¹ Özkarcı, 2001, s.123’de yapının inşasında trakit denilen bir taş cinsinin kullanıldığını ifade etmektedir.

içleri palmetlerle doldurulmuştur. Dördüncü şerit diğer şeritlere göre oldukça geniş tutulmuş, kırık geçmelerin birbirlerinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgenler, sekiz köşeli yıldız içlerine yerleştirilmiş dilimli çiçekler, göz biçimli kabaralar ve gülbezek motifleri yer almaktadır. Beşinci şeritte yine kırık geçmelerin oluşturduğu sekiz köşeli yıldız, altıgen ve beşgen motifleri tekrarlanırken, altıncı şeritte kıvrık dallar arasına yerleştirilmiş palmet motifleri bulunmaktadır. Yaklaşık 50,0 cm içeri çekilen basık kemerli kapının sivri kemeri iki yanda karşılıklı yerleştirilmiş, cephe duvarından 12,0 cm kadar dışarı taşan, başlıkları dört sıra dilimli mukarnas dolgulu ve yarım daire kesitli kaideleri olan silindir gövdeli sütuncelerin üzerine oturmaktadır. Silindir gövdeli sütuncelerin üzeri kırık geçmelerin birbiri içinden geçirilmesiyle oluşturulmuş altıgen ve çokgen motifleriyle bezelidir. Sütuncelerin kaidelerinden kuzeydoğu yönündekinin kaidesi orijinalliğini korumakta, güneydoğu yönündeki onarımlar sırasında yenilenmiştir. Orijinal kaidenin üzerinde kırık geçmeler ve altı dilimli çiçek motiflerin olduğu anlaşılmaktadır ancak epey bozularak günümüze ulaşmıştır. Taç kapı kuruluşunun iç yan nişlerinin istiridye kabuğu biçimli kavsarası ikili örgü motifli yuvarlak kemer içine alınmıştır. Nişlerin köşeleri palmet, rumi ve dilimli çiçek motifleriyle bezelidir. Karşılıklı yerleştirilen bu iki nişin üzerinde bezemesiz bir sıra taş duvar örgüsü, onun üzerinde de kıvrık dal ve palmetlerle bezeli dikdörtgen biçimli birer pano yer almaktadır. Güneydoğudaki panoda kıvrık dallar ve palmetlerin arasına gizlenmiş, ayaklarını iki yana açmış başlıklı bir insan figürü onun ayaklarının altında da elinde kesici bir alet tuttuğu anlaşılan yatan bir insan figürü bulunmaktadır. Mermerden yapılmış basık kemerli kapının köşeleri kıvrık dal, rumi ve palmet motifleriyle doldurulmuştur. Basık kemerli kapının üzerinde de yine kıvrık dal, rumi ve palmet motiflerinin yer aldığı bir dikdörtgen pano ve onun üzerinde mermer üzerine yazılmış üç satırlık inşa kitabesi yerleştirilmiştir. İnşa kitabesinin üzerinde kırık geçmelerin oluşturduğu çokgen motifli bir pano daha yer alırken bu panonun üzerinde sivri kemerin sekiz sıra mukarnas dolgusu bulunmaktadır. Sivri kemerin karnı kırık geçme ve beşgen motifleriyle bezenmiş, kemerin yüzeyini ise bir meyandır dolaşmaktadır. Kemerin gövdeyle birleşen dış yüzeyi, yukarıda lotus, altlarında kıvrık dallardan çıkan palmet motifleriyle bezelidir. (Görsel 2.139)

Kuzeydoğu cephe türbenin doğu cephesiyle kuzeydoğu cephesini birleştiren silindir gövdeli sütuncenin gövde üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçirilerek oluşturulduğu çokgen motifli bir bezeme yer alırken, yarım daire kesitli sütun başlığında üstte lotus, altta palmet sıraları arasına yerleştirilmiş masklar bulunmaktadır. Kuzeydoğu

cephenin on altıgene dönüştüğü kasnağa kadar olan duvar yüzeyi boş bırakılmış, kasnağı on altıgene dönüştürmek için yapılan konsolların üzeri dört sıra mukarnasla doldurulmuştur. Kasnakta cephe iki yüzeye çıkarılmış ve her iki yüzeye de birer sivri kemer yerleştirilmiştir, bu yüzeylerden doğu cepheye bakan kısımda, üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri “Ters U” biçiminde sivri kemeri çerçevelemiş, sivri kemerin içinde kalan yüzey kıvrık dallar ve rumi motifleriyle süslenmiştir. Sivri kemerle bu sivri kemeri çerçeveleyen şerit arasında kalan köşeler kıvrık dal ve palmet motifleriyle bezenmiştir. Kuzeye bakan yüzde yine aynı biçimde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifli bir şerit “Ters U” biçiminde sivri kemeri çerçevelemiş ve sivri kemerin içi kıvrık dal, rumi, beş kollu yıldız motifleriyle bezenmiştir. Sivri kemerin köşeleri de aynı şekilde kıvrık dal ve rumi motifleriyle doldurulmuştur. (Görsel 2.143)

Kuzey cephe türbenin kuzeydoğu cephesiyle kuzey cephesini birleştiren silindir gövdeli sütuncenin gövdesi, üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçirilerek oluşturduğu çokgen motifleriyle bezelidir. Yarım daire kesitli başlığının üzerinde de lotus ve palmet motifleri yer almaktadır. Gövdenin on altıgene dönüştürüldüğü kasnakta, kuzeydoğu cephe ile kuzey cepheyi birleştiren silindir gövdeli sütuncenin üzeri meyandırla bezelidir. Kuzey cephenin on altıgene dönüştüğü kasnağa kadar olan duvarın tam ortasına dikdörtgen biçiminde kademeli bir silmeyle çerçeveslendirilmiş sivri kemerli dikdörtgen biçimli bir pencere bulunmaktadır. Dikdörtgen biçimli pencere açıklığını mermer lento çerçevelemiştir. Üzeri iki sıra mukarnas dolgulu sivri kemer ile lento arasında kalan iki sıra taş örgüsünün üzerinde kitabelik olduğu tahmin edilmektedir. Bu kitabeliğin hemen üzerinde pencere alınlığını oluşturan kısım ajur tekniğinde yapılmış palmet ve rumilerle bezenmiştir. Dikdörtgen silme ile sivri kemer arasında kalan köşelere karşılıklı yerleştirilmiş bir siren figürü, bu figürlerin arasına da ortadaki daha büyük olan üç rozet yan yana yerleştirilmiştir. Ortadaki büyük rozetin tahrir olması sebebiyle içindeki bezeme anlaşılamamakta, yanlardaki iki rozetin için de ise çarkıfelek motifi yer almaktadır. Türbenin kasnağı on altıgene dönüştürmek için yapılan konsolların üzeri dört sıra mukarnasla doldurulmuştur. Kasnakta cephe iki yüzeye çıkarılmış ve her iki yüzeye de birer sivri kemer yerleştirilmiştir, bu yüzeylerden kuzeydoğu cepheyle birleşen kısımda, üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri “Ters U” biçiminde sivri kemeri çerçeveslenmiş, sivri kemerin içinde kalan yüzey kıvrık dallar ve palmet motifleriyle süslenmiştir. Sivri kemerle bu sivri kemeri çerçeveleyen

şerit arasında kalan köşelerden soldakinde kıvrık dal ve Rumiler yer alırken sağdakinde kıvrık dallar tam köşede bir palmetle bitirilmiş palmetin kök kısmına da bir insan yüzü yerleştirilmiştir. Kuzeybatı cepheyle birleşen yüzde yine aynı biçimde sivri kemer üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri “Ters U” biçiminde çerçevelenmiş ve sivri kemerin içinde tam ortaya iç içe geçmiş sekiz köşeli yıldız motiflerinin etrafı palmet, rumi ve kıvrık dallarla süslenmiştir. Sivri kemerle dikdörtgen çerçeve oluşturan şerit arasında kalan köşelerde sağdakinde içinde ajur tekniğinde yapılmış altı köşeli yıldız ve palmet motiflerinin bulunduğu bir rozet ve bu rozetin etrafında yine ajur tekniğinin kullanıldığı palmet motifleriyle, kabara biçiminde yapılmış dilimli çiçek motifleri yer almaktadır. Soldakinde ise yine ortada bir rozet bulunmaktadır ancak hem bu rozetin içi hem de rozeti saran motifler tahrip olduğundan bezemesi anlaşılamamaktadır. (Görsel 2.144)

Kuzeybatı cephe türbenin kuzey cephesiyle kuzeybatı cephesini birleştiren silindir gövdeli sütuncenin gövde üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçirilerek oluşturulduğu çokgen motifli bir bezeme yer alırken yarım daire kesitli sütun başlığında tahrip olmuş palmet sırası bulunmaktadır. Kuzeybatı cephenin on altıgene dönüştüğü kasnağa kadar olan duvar yüzeyi boş bırakılmış, kasnağı on altıgene dönüştürmek için yapılan konsolların üzeri dört sıra mukarnasla doldurulmuştur. Kasnakta cepheyi iki yüze ayıran sütuncenin üzeri kırık geçmelerin oluşturduğu çokgen ve sekiz kollu yıldız motifleriyle bezelidir. İki bölüme ayrılan yüzeylerin her birinde birer sivri kemer bulunmaktadır, bu yüzeylerden kuzey cepheye bakan yüzünde, üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifli bir şeritle “Ters U” biçiminde sivri kemeri çerçevelemiş, sivri kemerin içinde kalan yüzey kıvrık dallar rumi ve palmet motifleriyle süslenmiştir. Sivri kemerle, bu sivri kemeri çerçeveleyen şerit arasında kalan köşeler kıvrık dal, rumi ve palmet motifleriyle bezenmiştir. Batı cepheye bakan yüzde yine aynı biçimde sivri kemer üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri “Ters U” biçiminde bir şeritle sivri kemeri çerçevelemiş, sivri kemerin içi kıvrık dal, rumi ve palmet motifleriyle doldurulmuştur. Bu motiflerden en üstteki palmetin içine başlıklı bir kadın portresi işlenmiştir. Sivri kemerin köşeleri de aynı şekilde kıvrık dal, palmet ve rumi motifleriyle doldurulmuştur. (Görsel 2.145)

Batı cephe türbenin kuzeybatı cephesiyle batı cephesini birleştiren silindir gövdeli sütuncenin gövde üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçirilerek oluşturulduğu

çokgen motifli bir bezeme yer alırken yarım daire kesitli sütun başlığında tahrip olmuş bir lotus ve palmet sırası bulunmaktadır. Batı cephenin on altıgene dönüştüğü kasnağa kadar olan duvar yüzeyi boş bırakılmış, kasnağı on altıgene dönüştürmek için yapılan konsolların üzeri dört sıra mukarnasla doldurulmuştur. Kasnakta cepheyi iki yüze ayıran sütuncenin üzeri meyandır motifleriyle bezelidir. İki bölüme ayrılan yüzeylerin her birinde birer sivri kemer bulunmaktadır, bu yüzeylerden kuzeybatıdaki, üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri “Ters U” biçiminde bir şeritle sivri kemeri çerçevelemiş, sivri kemerin içinde kalan yüzeyin kenarları rumi ve palmet motifleriyle süslenmişken ortaya bir kartal figürü yerleştirilmiştir. Sivri kemerle, bu sivri kemeri çerçeveleyen şerit arasında kalan köşeler kıvrık dal, rumi ve palmet motifleriyle bezenmiş, her iki köşede de bu motiflerin ortasına kabara şeklinde insan başı figürü yerleştirilmiştir. Güneybatıya bakan cephede yine aynı biçimde sivri kemer üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri “Ters U” biçiminde bir şeritle sivri kemeri çerçevelemiş, sivri kemerin içindeki duvar yüzeyinin bir kısmı tahrip olmuş bir kısmın ise kıvrık dal, rumi ve palmet motifleriyle doldurulmuştur. Bu motiflerin en alt kısmına ortaya kabara biçiminde insan başı figürü yerleştirilmiştir. Sivri kemerle kırık geçmelerin oluşturduğu şerit arasında kalan köşelerden soldakinin yine bitkisel motiflerle bezendiği anlaşılmakla birlikte yüzey epey tahrip olmuştur. Sağdaki ise kıvrık dal, rumi ve palmet motiflerinin yer aldığı yüzeyin ortasına insan başı figürü yerleştirilmiştir. (Görsel 2.146, Görsel 2.147)

Güneybatı cephe türbenin batı cephesiyle güneybatı cephesini birleştiren silindirik gövdeli sütuncenin gövdesi, üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçirilerek oluşturduğu çokgen motifleriyle bezelidir. Yarım daire kesitli sütuncenin başlığı tahrip olmakla birlikte palmet motifleriyle bezendiği anlaşılmaktadır. Gövdenin on altıgene dönüştürüldüğü kasnakta, batı cephe ile güneybatı cepheyi birleştiren silindirik gövdeli sütuncenin üzeri kıvrık dallarla bezelidir. Güneybatı cephenin on altıgene dönüştüğü kasnağa kadar olan duvarın tam ortasına dikdörtgen biçiminde bir silmeyle çerçeveslendirilmiş sivri kemerli dikdörtgen biçimli bir pencere bulunmaktadır. Dikdörtgen biçimli pencere açıklığını mermer lento çerçevelemiştir. Üzeri iki sıra mukarnas dolgulu sivri kemer ile lento arasında kalan tek sıra taş örgüsünün üzerinde kitabelik olduğu tahmin edilmektedir. Bu kitabeliğin hemen üzerinde pencere alınlığını oluşturan kısım ajur tekniğinde yapılmış kırık geçmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş altıgenler ve bu altıgenlerin içine yerleştirilmiş altı kollu yıldız motifleri ve

altı kollu yıldızlar içine yerleştirilmiş çiçek motifleriyle bezenmiştir. Dikdörtgen silme ile sivri kemer arasında kalan köşelere karşılıklı yerleştirilmiş iki figür tahrip olduğu için net anlaşılmamakla birlikte soldakinin koyun sağdakinin ise at figürü olduğu anlaşılmaktadır. Bu figürlerin arasına da muhtemelen ortadaki daha büyük olan üç rozet yan yana yerleştirilmiştir. Ancak ortadaki rozet tamamen tahrip olmuş durumdadır. Yanlardaki iki rozetten soldaki ajur tekniğinde yapılmış altı kollu yıldızla bezenmiş, bir kısmı tahrip olan sağdaki rozette bitkisel motifli bir bezemenin olduğu anlaşılmaktadır. Türbenin kasnağını on altıgene dönüştürmek için yapılan konsolların üzeri dört sıra mukarnasla doldurulmuştur. Kasnak cephesi ortaya bir sütünce yerleştirilerek iki yüzeye çıkarılmış ve her iki yüzeye de birer sivri kemer yerleştirilmiştir, bu yüzeylerden batıdakinde, üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri “Ters U” biçiminde sivri kemeri çerçevelemiş, sivri kemerin içinde kalan yüzeyde ortada büyük bir madalyon ve altta iki yandan bu madalyona bağlanan damla motifleri yer almaktadır. Ortadaki madalyonun içinde merkeze, içteki altı dıştaki on kollu olmak üzere iki yıldız motifi yerleştirilmiş, bu yıldız motiflerinin etrafından dağılan çokgenlerin içi bitkisel motiflerle bezenmiştir. Sivri kemerle bu sivri kemeri çerçeveleyen şerit arasında kalan köşelerde kıvrık dal, rumi ve palmet motifleri yer almaktadır. Güney cepheye bakan yüzde yine aynı biçimde sivri kemer üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri “Ters U” biçiminde çerçevelemiş bir sivri kemer yer alırken, bir kısmı tahrip olan sivri kemerin içinde rumi ve palmet motifleri yer almaktadır. Sivri kemerle dikdörtgen çerçeve oluşturan şerit arasında kalan köşeler tamamen tahrip olduğu için bezemesi anlaşılamamaktadır. (Görsel 147)

Güney cephe türbenin güney cephesiyle güneybatı cephesini birleştiren silindirik gövdeli sütuncenin gövde üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçirilerek oluşturulduğu çokgen motifli bir bezeme yer alırken tahrip olmuş sütun başlığında bitkisel bir bezemenin yer aldığı anlaşılmaktadır. Güney cephenin on altıgene dönüştüğü kasnağa kadar olan duvar yüzeyi boş bırakılmış, kasnağı on altıgene dönüştürmek için yapılan konsolların üzeri dört sıra mukarnasla doldurulmuştur. Kasnakta cepheyi iki yüze ayıran sütuncenin üzeri meyandır motifli bezelidir. İki bölüme ayrılan yüzeylerin her birinde birer sivri kemer bulunmaktadır, bu yüzeylerden güneybatıdakinde, üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifli bir şerit “Ters U” biçiminde sivri kemeri çerçevelemiş, sivri kemerin içinde kalan yüzeyin merkezinde sekiz kollu yıldız ve bu yıldız motifine bağlanan palmet ve lotuslarla bezenmiştir. Sivri

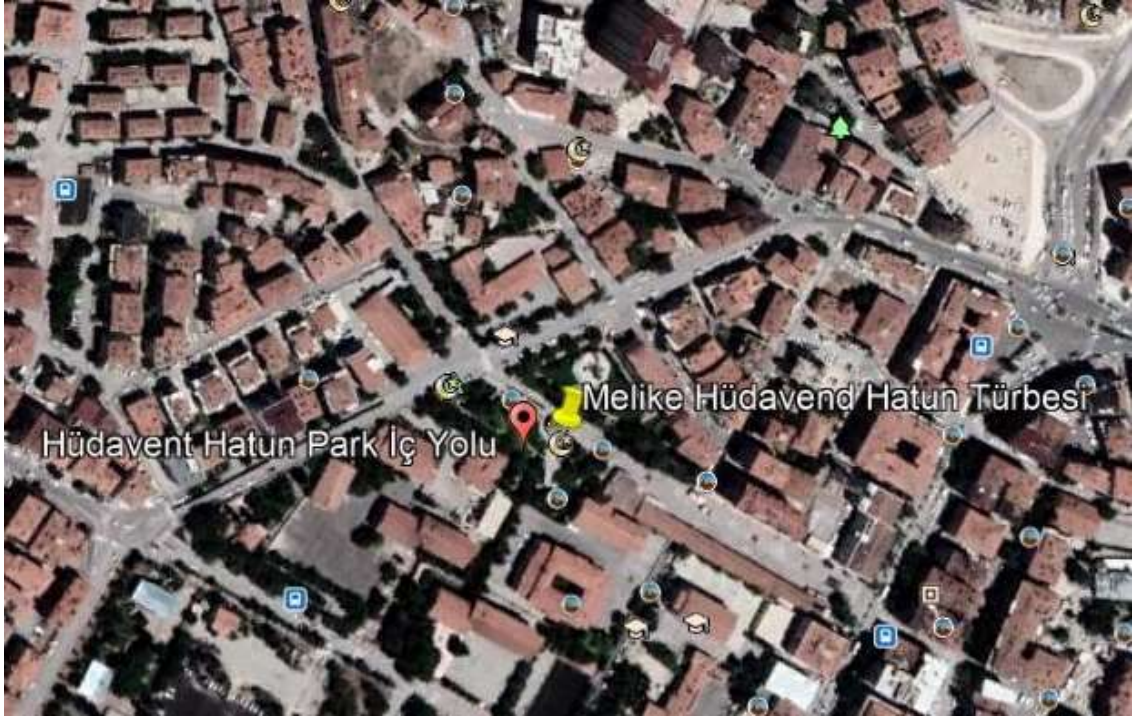
kemerle, bu sivri kemeri çerçeveleyen şerit arasında kalan köşelerden soldaki tamamen tahrip olduğu için bezmesi anlaşılamamakta, sağdakinde ise rozetler içine yapılmış kıvrık dal ve palmet motifleri yer almaktadır. Güneydoğuya bakan cephede yine aynı biçimde sivri kemer üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri “Ters U” biçiminde bir şeritle sivri kemer çerçevelemiş, sivri kemerin içindeki duvar yüzeyine ortaya bir madalyon yerleştirilmiş ve bu madalyonun merkezine sekiz kollu yıldız motifi yerleştirilerek etrafı palmet ve lotuslarla doldurulmuştur. Madalyonun kenarlarında kalan yüzeylerde yine palmet motifleri yer almaktadır. Sivri kemerle kırık geçmelerin oluşturduğu şerit arasında kalan köşelerden soldaki tamamen tahrip olduğu için bezemesi anlaşılamamakta sağdakinde ise kıvrık dal ve rumilerin ortasına başlıklı bir insan başı figürü yerleştirilmiştir. (Görsel 2. 148)

Güneydoğu cephe türbenin güney cephesiyle güneydoğu cephesini birleştiren silindir gövdeli sütuncenin gövde üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçirilerek oluşturduğu çokgen motifleriyle yer almaktadır. Sütunce başlığı ise tahrip olmakla birlikte palmet motifleriyle bezendiği anlaşılmaktadır. Gövdenin on altıgene dönüştürüldüğü kasnakta, güney cephe ile güneydoğu cepheyi birleştiren silindir gövdeli sütuncenin üzeri kırık geçmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgen ve beş kollu yıldız motifleriyle bezelidir. Güneydoğu cephenin on altıgene dönüştüğü kasnağa kadar olan duvarın tam ortasına dikdörtgen biçiminde bir silmeyle çerçeveslendirilmiş sivri kemerli dikdörtgen biçimli bir pencere bulunmaktadır. Dikdörtgen biçimli pencere açıklığını mermer lento çerçevelemiştir. Üzeri iki sıra mukarnas dolgulu sivri kemer ile lento arasında kalan iki sıra taş örgüsünün üzerinde kitabelik olduğu tahmin edilmektedir. Bu kitabeliğin hemen üzerinde pencere alınlığını oluşturan kısım ajur tekniğinde yapılmış dairesel şeritlerin kesişmesinden oluşmuş geometrik motiflerle bezelidir. Dikdörtgen silme ile sivri kemer arasında kalan köşelere karşılıklı yerleştirilmiş iki insan başlı Anka kuşu yer almaktadır. Bu iki Anka kuşu arasına da ortadaki daha büyük olan üç rozet yerleştirilmiş ancak rozetlerin içi tahrip olduğu için bezemeleri anlaşılamamaktadır. Gövdeleri profilden başları cepheden yapılan bu iki figürden soldakinin kanadı üzerinde bir rozet yer almakta ve kuşun kanadı arkasından bir ejder başı çıkmaktadır. Sağdaki Anka kuşunun kanatları arkasından yine bir ejderha figürü çıkmakta ve kanatlarının üzerinde daha küçük bir kuş figürü yer almaktadır. Türbenin kasnağını on altıgene dönüştürmek için yapılan konsolların üzeri dört sıra mukarnasla doldurulmuştur. Kasnak cephesi ortaya, üzeri ziz-zak motifiyle bezeli bir sütünce yerleştirilerek iki yüzeye

çıkarılmış ve her iki yüzeye de birer sivri kemer yerleştirilmiştir. Bu yüzeylerden güneydekinde, üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri ters U biçiminde sivri kemeri çerçevelenmiş, sivri kemerin içinde kalan yüzeyde yine kırık geçmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş altıgen motifleri, altıgenlerin içine yapılan insan başı figürleri ve geometrik motiflerle bezenmiştir. Sivri kemerle bu sivri kemeri çerçeveyeleyen şerit arasında kalan köşelerden soldakinin bir kısmı tahrip olmuş kalan bölümünde, kıvrık dal, rumi ve palmet motifleri arasında ortaya yerleştirilmiş insan başı yer almaktadır. Sağ köşede ise yine kıvrık dallar arasına yerleştirilmiş bir insan başı figürü bulunmaktadır. Doğu cepheye bakan yüzde yine aynı biçimde sivri kemer üzerinde kırık geçmelerin birbirinden geçmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri ters U biçiminde çerçevelenmiş bir sivri kemer yer alırken, sivri kemerin içinde rumi ve lotus motifleri yer almaktadır. Sivri kemerle dikdörtgen çerçeve oluşturan şerit arasında kalan köşelerde ise kıvrık dallar ve palmetler arasında ortaya yerleştirilmiş insan başı figürü bulunmaktadır. Güneydoğu cephe ile doğu cephenin birleştiği yere yerleştirilen silindir gövdeli sütuncenin üzeri kırık geçmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri yer alırken başlığı üstte lotus altta palmet dizisiyle bezenmiştir. (Görsel 2.149)

Mihrap türbenin mescit mekânının güney duvarında mihrap kuruluşu yer almaktadır. Duvar yüzeyinden hafif dışa taşkın olarak yapılmış mihrap dıştan silindirik gövdeli sütuncelerle sınırlandırılmış, yukarıda on üç palmetin yapraklarından bitiştirilerek dizilmesiyle oluşturulmuş yekpare bir tepelikle nihayetlenmektedir. Mihrabın dilimli sivri kemerli ve mukarnas dolgulu kavsarasını, üzeri bezemeli altı şerit “Ters U” biçiminde çerçevelemektedir. Mihrabı iki yanda sınırlayan üzeri meyandır motifli bezeli silindir gövdeli sütunceler altta üzeri “u” biçimli motiflerle bezeli yarım daire kesitli kaidelere oturmakta, başlıkları ise kademeli, dilimli yaprak sırası ile bezenmiştir. Sütuncelerin hemen üzerinden başlayan dıştan ilk şeritte kırık geçmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş beşgen motifli bir bezeme yer almaktadır. İkinci şerit daha ince tutularak mihrap yüzeyinin çökertilmesiyle oluşturulmuş ve üzerinde lotus dizisi yer almaktadır. Ancak bu ikinci şerit sütunce başlığının bittiği yerden başlamakta, sütunce başlığının bitimine kadar ikili örgü ve bu örgüler üzerinde yer alan dilimli yaprak motifleri ve örgü motifleri mihrabı çerçevelemektedir. Üçüncü şeritte iki sıra dilimli mukarnas dolgusu bulunmaktadır. Dördüncü şeritte besmele ile başlayan Ayet’el Kursî mihrabı dolaşmaktadır. Beşinci şerit kaval silme biçiminde ince tutularak üzeri balıksırtı

motifiyle bezenmiştir. Altıncı şerit diğer şeritlere göre daha geniş tutulmuş kırık geçmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgen motifleri ve beş kollu yıldız motifleriyle bezelidir. Bu şeridin ortasına daire biçiminde bir kabaranın üzerinde kıvrık dal ve palmet motifleri yer almaktadır. Mihrap nişi altta üç yüzlü olarak yapılmış ve her yüzün ortasına 11 cm derinliğinde dilimli motiflerle biten birer küçük niş yapılmıştır. Bu nişleri üzeri kıvrık dallarla bezeli ve üstte düğüm motifi oluşturmuş bir şerit çerçevelemektedir. Dört sıra mukarnas dolgulu kavsara üzeri meyandır motifiyle bezeli dilimli bir sivri kemerle sınırlandırılmıştır. Mukarnas sıralarından üçüncü sırada ortaya mukarnas diliminin içine “Allah” yazısı yazılmıştır. Dilimli sivri kemer iki yanda üzeri bitkisel motiflerle bezeli silindir gövdeli sütuncelere oturmaktadır. Sütuncelerin başlıkları kademeli olarak yapılmış altta yaprak sırası yer alırken üstte palmet motifiyle süslenmiştir. Dilimli sivri kemerin köşeleri kırık geçmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgen ve altı kollu yıldız motifleriyle bezenmiştir. Kemerin hemen üzerinde iki satırlık ayet kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin üzerinde ise dikdörtgen bir panonun üzeri kıvrık dallar ve palmet motifleri ile doldurulmuştur.

Görsel 2.132. Melike Hüdavend Hatun Türbesi yeri
Kaynak: Google Earth Erişim Tarihi: 07.05.2019 **Koordinatlar:** 37°58'20.34"K- 34°40'32.88"

Görsel 2.133. Hüdavend Hatun Türbesi genel görünümü

Görsel 2.134. Türbenin inşa kitabesi

Görsel 2.135. İçeride bulunan sanduka kitabeleri

Görsel 2.136. Taç kapıda bulunan ayet kitabesi

Görsel 2.137. Mihrapta bulunan ayet kitabeleri

Görsel 2.138. Tümenin kuzeybatı cepheden görünüşü ve konumu

Görsel 2.139. Tümenin taç kapı kuruluşu

Görsel 2.140. Sekizgen prizma gövdede bulunan süslemeler

Görsel 2.141. Türbenin içeriden görünümü

Görsel 2.142. Kubbeye geçiş ve kubbenin görünümü

Görsel 2.143. Kuzeydoğu cephe kasnağında bulunan süslemeler

Görsel 2.144. Kuzey cephe ve kasnak süslemeleri

Görsel 2.145. Kuzeybatı cephe kasmağı süslemeleri

Görsel 2.146. Batı cephe kasmağı süslemeleri

Görsel 2.147. Batı cephe ve kasmağı süslemeleri

Görsel 2.148. Güney cephe kasmağı süslemeleri

Görsel 2.149. Güneydoğu cephe ve kasmağı süslemeleri

2.4.6. Tunceli Elti Hatun Türbesi

Yakınında bulunan caminin banisi Elti Hatun adıyla anılan türbe, Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde, ilçe merkezinde bulunmaktadır. (Görsel 2.150)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Türbenin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak hemen yakınında yer alan Elti Hatun Camii'nde kullanılan malzeme benzerliği dolayısıyla türbenin de 1252-1253 yıllarında yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir (Önkal, 1997, s. 114; Tuncer, 1986, s. 252).

Elti Hatun Camii İnşa Kitabesi Transkripsiyonu

mimma emaret bi-imaretihi kerimetü'd-dünya ve'd-din Elti Hatun binti(El- Melk) Ahmet (Şah) (.....) (bin El-Melik) Süleyman Şah fî şuhûri sene hamsîne ve sittemie. (Bekmez, 2016, s.97).

Elti Hatun Camii İnşa Kitabesinin Türkçesi

1. Bu imaretin yapımını 650 tarihinde,... (Melik) Süleyman Şah'ın (oğlu Melik) Ahmet (Şah'ın) kızı dinin ve dünyanın kerimesi Elti Hatun emretti (Bekmez, 2016, s. 97).
2. Din ve dünyanın kerimesi Elti Hâtun bin Süleyman Şah 650 senesinin aylarında (bu) emaretin yapılmasını emretti (Önkal, 1996, s. 116).

Onarımlar ve Bugünkü Durumu

Türbenin eski fotoğraflarından iç ve dış örtüsünün yarısına kadar göçtüğü ve girişin yıkılmış olduğu anlaşılmaktadır. Müzeler Genel Müdürlüğü türbenin restorasyonunu gerçekleştirmiş ve 1990'lı yıllarda örtüsü tekrar elden geçirilmiştir (Önkal, 1996, s. 113). Türbe günümüzde sağlam, ayakta ve ziyarete açıktır.

Vakfiyesi

Türbeye ait herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Sahibi (Adına yapıldığı kişi)

Mazgirt'te yaptırdığı yapılar vesilesiyle tespit edilen Melik Süleyman Şah'ın oğlu Melik Ahmet Şah'ın kızı Elti Hatun adına inşa ettirildiği genel kabul görmektedir. Elti

Hatun Selçuklu döneminde inşa faaliyetlerinde bulunan kadınlar arasında yer almaktadır (Tuncer, 1971-72, s. 14-17; Bekmez, 2016, s.97). (Elti Hatun hakkında baknz. Bölüm 1. 2. s.52)

Banisi

Yapının banisi kesin olarak bilinmemekle birlikte, yakınında bulunan camii ve çeşmenin banisi Elti Hatun'un türbe yapısını da hayattayken kendi için yaptırdığı tahmin edilmektedir (Tuncer, 1986, s. 252).

Mimar ve Sanatkârlar

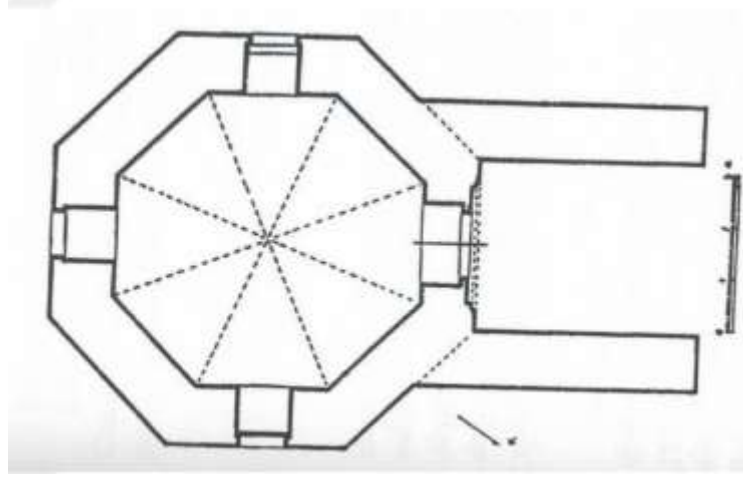
Yapının mimar, sanatçı ya da ustasının kim olduğu bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Türbe sekizgen prizma biçimli gövde ve bu gövde önünde yapılmış dikdörtgen prizma biçimli gövdeye sahip bir giriş bölümünden oluşur. (Görsel 2.151) Her iki bölüm de tek katlıdır. Günümüzde sadece dokuz sıralık taş örgü duvarlara sahip karşılıklı iki cephesi bulunan giriş bölümünün ön cephesi açıktır, örtüsü de yoktur. Giriş bölümünün günümüz yapısı, özgününde bu bölümün tonoz örtülü bir eyvandan ibaret olduğunu düşündürür. (Görsel 2.154) Nitekim türbenin onarım görmeden önce çekilmiş eski fotoğraflarından giriş bölümünün özgününde örtüsünün olduğu anlaşılmakta ancak onarım sonrasında bu örtünün yapılmadığı görülmektedir. (Görsel 2.152) Asıl türbe mekanının sekizgen tabanlı gövdesi sekiz cepheli piramidal külahla örtülmüştür. Buraya önündeki giriş mekânından geçilerek, bu mekanla türbenin ortak duvarını oluşturan cephe ekseninde yer alan iki yandaki duvarlar üzerine oturtulmuş bir lentoyla dikdörtgen biçimi verilmiş bir kapıyla girilir. Ayrıca günümüz onarımlarında lentonun üzerine yuvarlak kemer biçimli bir boşaltma kemerine yer verilmiştir. Kapının iki yanında yer alan ve cephe köşelerine dayanarak kapının yuvarlak kemerinin başladığı kota kadar yükselen; tahrip olmuş yüzeylerinden geometrik bezemeli oldukları anlaşılan şeritlerin özgününde kapı kuruluşunu üç yönden ters U biçiminde çevreledikleri anlaşılr. Oldukça sade yapılan türbenin kesme taşla örülmüş cephe duvarlarının zeminden dördüncü sırasında

güneydoğu, güneybatı ve kuzeydoğu cephelerinin eksenlerine yuvarlak kemerli açıklıklar içerisine üst seviyede yerleştirilen lentolarla dikdörtgen biçimli pencereler oturtulmuştur. (Görsel 2.153)

Çizim 2.14. Elti Hatun Türbesi planı
(Tuncer, 1986, 251)

Plan ve İç Tasvir

İçte sekiz dilimli sivri bir kubbeye (Görsel 2.157) örtülmüş bulunan sekizgen tabanlı mekanın yuvarlak kemerli açıklıkları içerisine yerleştirilmiş kapı ve pencere açıklıkları, bu açıklıkların cephelerde lento kullanılmış kapı ve pencerelere nasıl dikdörtgen biçimi verildiğini açıkça gösterir. (Görsel 2.156) İç mekanın ortasına bir sıra kesme taş örgüyle oluşturulmuş seki üzerinde üç ahşap sanduka kapağı yer almaktadır. Bunlardan ikisi yan yana yerleştirilmiş, ikisi büyük ortaklaşa ve uç kısımlarına denk gelecek biçimde yerleştirilmiş olanı küçüktür. (Görsel 2.158)

Malzeme-Teknik

Duvarlar moloz taş örgülü içten ve dıştan düzgün kesme taş kaplamalıdır. Pencerelerin yuvarlak kemerlerinin günümüzde yapılan onarımlar sırasında yenilendiği anlaşılmaktadır. Kapının yuvarlak kemerli açıklığı düzgün kesme taştandır. Eski fotoğraflardan türbenin giriş cephesine bakan kısımda yarıya yakın bölümü yıkılmış kubbesinin özgününde tuğla malzeme ile inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Süsleme

Oldukça sade yapılan türbenin güneybatı penceresinin iki yandaki duvarlarının üzerlerine koyularak kademeli silmeler oluşturulmuş ayrı uygulama, kapı açıklığının duvarlarına da yapılmıştır. Günümüze gelen bezemeleri tahrip olmuş şeritler kapıyı iki yanından ve üstten ters U biçiminde çerçevelediğine işaret ederler. Bezemeleri geometrik bir kompozisyon oluşturdukları anlaşılmakta, kompozisyonun detayları çözülememektedir.

Görsel 2.150. Melike Elti Hatun Türbesinin yeri
Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 26.02.2019 **Koordinatlar:** 39° 1'7.70"K- 39°36'16.13"D

Görsel 2.151. Elti Hatun Türbesi genel görünüş (Zeliha Şenel, 2018)

Görsel 2.152. Elti Hatun Türbesi onarım öncesi durumu

Görsel 2.153. Türbenin dikdörtgen biçimli pencereleri (Zeliha Şenel, 2018)

Görsel 2.154. Türbenin eyvanlı girişi (Zeliha Şenel, 2018)

Görsel 2.155. Türbenin giriş kapısı (Zeliha Şenel, 2018)

Görsel 2.156. Pencerelerin içeriye yansıması (Zeliha Şenel, 2018)

Görsel 2.157. Türbenin külahının içeriden görünüşü (Zeliha Şenel, 2018)

Görsel 2.158. Türbe içinde bulunan üç sandukanın günümüzdeki mevcut durumu (Zeliha Şenel, 2018)

2.1.6.Onikigen Tabanlılar

2.1.6.1. Erzurum Hatuniye Medresesi Türbesi (Padişah Hatun / Çifte Minareli Medrese Türbesi)

Cumhuriyet Caddesi üzerinde, Erzurum Ulu Camii'nin doğusunda Üç Kümbetlerin kuzeyinde yer alan türbe, Erzurum Hatuniye Medresesi'ne ana eyvanının güney cephesinden eklenmiştir. İnşa tarihi ve banî adı veren kitabeleri bulunmayan medrese ve türbe üzerine çok sayıda araştırma yapılmış, Karamağaralı, Çifte Minareli Medrese adıyla da anılan medresenin, İstanbul'da bulunan Ali Emîri Kütüphanesi'nde 2239 numarayla kayıtlı bulunan "Hidâye" adlı el yazmasının sonunda yer alan söz konusu el yazmasının 730 yılının 5 Zilkadesi'nde Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nde tamamlandığını belirtilen kayda dayanarak medresenin 730/1330 tarihinde Hatuniye adını taşıdığını kesin olarak belirlemiştir (Karamağaralı, 1971, s.209-242). (Görsel 2.159)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Türbenin inşa tarihini belirten bir kitabesi olmadığı için kesin tarihi bilinmemekte, eklenildiği Erzurum Hatuniye Medresesi'nin de inşa kitabesi günümüze gelememiş bulunmaktadır. Beygu, Narsis Serkisyan adlı bir kişinin defterine yazmış olduğunun iddia edildiği medreseye ait olduğu ileri sürülen bir kitabeyi şu şekilde Türkçe'ye çevirmektedir: *"Ey Allah'ın kulları bu makama bakınız ve cevabımızı dinleyiniz ki Sultan melik hanın zamanı hükümetinde, Harzeme giderken bu şehre geldim, yerleştim, hoş vakit geçirdim. Namımın yaşaması için medrese, mescit hayrat için yapturdım. Bu binanın harap olmasına mani olmak için yedi dükkânın icarile şehrin etrafındaki Sultana ait arazinin öşrünü her sene binaya harcetsinler. Bu medreseye alim ve fazıl olan Fahameddini müderris tayin ettim. Buna üç kariyenin hasılatı olan 3000 akçeyi teslim etsinler ve bana dua etsinler, bu binanın tamirine her kim gayrette bulunursa Allah ona rahmet etsin ve eğer her kim harabiyetine çalışırsa Allah onu mahvü perişan etsin. Bu bina tarihi hicretin üç yüz elli bir senesinde yapılmıştır"* (Beygu, 1936, s.125-126). Beygu H.351 tarihini hatalı bularak Ahmet Tevhid'in medrese yapısının H.651 tarihinde inşa edildiği yolunda verdiği tarihi kabul etmekte ve İstanbul tapu dairesi eski kayıtlar dairesinde bulunduğunu belirttiği bir vakıf kaydından medreseyle ilgili olarak I. Keyhürev'in oğlu, büyük Alaeddin Keykubad'ın kızı Hundi Hatun tarafından yaptırıldığının yazılı olduğu bölümü aktarmaktadır (Beygu, 1936, s.126-127, 129).

Araştırmacılar, yukarıda bahsi geçen kitabe metni ve vakıf kaydının yanı sıra dönemin tarihi ve siyasi olaylarına, medrese ve türbe yapılarının mimari özelliklerine dayanılarak önemli tarih farklılıklarıyla Hatuniye Medresesi'ni 1253-1254, 1270, 1270-1277, 1271 sonrası, 1285-1291, 1291, 13.yy son çeyreği-14. yüzyılın ilk on yılına tarihlendirmişlerdir.⁸²

⁸² Ünal, 1989, s. 56'da "Erzurum Çifte Minareli Medrese ile benzerlik gösteren diğer Anadolu Medreselerinin büyük bir kısmının 1270'li yıllara tarihlendiğini öne sürerek, bu medresenin de aynı tarihlerde yapılmış olabileceğini ifade etmektedir.

Sözen, 1970, s.69'da yapının mimari kuruluş ve süsleme özelliklerinden yola çıkarak türbenin medreseden kısa bir zaman önce yapılmış olacağını belirtmiş; medresenin süsleme programının tam olarak uygulanmadığına dikkat çekerek eyvanların yıldız tonozlu örtülerinin, hücrelerinin zengin giriş süslemelerinin, sütun ve ayakların orijinal bezemelerinin, cephe ve minarelerde görülen orijinal çini ve taş işçiliğinin yapının kısa bir süre içinde tamamlanamayacağını gösterdiğini, dolayısıyla medresenin yapımına 1285 yıllarına doğru başlandığını, inşaatının 1291 yılında bitirildiğini ileri sürmüştür.

H. Karamağaralı, 1971, s. 209-242'de yapının tarihlendirilmesi ve banisi üzerine yaptığı araştırmada medrese ve türbenin birlikte inşa edildiğini ifade ederek medreseyi 1291 yılına tarihlendirmiştir. Ancak bu tarihi verirken aslında medrese kitabesinin hiç yazılmadığını, kopyası dolaşan metnin de yazılış itibarıyla bir kitabeden çok bir vakıf kaydı olabileceğini, bu tarihte (H.351/M.962) Erzurum'un Bizans'ın elinde olduğunu dolayısıyla o tarihte bir Müslümanın medrese yaptırmasının imkânsız olduğunu, medresedeki bütün yazıların nesih hatla yazıldığını, nesih yazının ise henüz bu tarihte (962) var olmadığını, verilen tarihte hilafet makamında Abbasiler'den El-Muti li'l-Lah'ın (946-974) bulunduğunu, öte yandan, hiçbir devirde Melik Han adında bir halifenin bulunmadığını, Yavuz Sultan Selim'den itibaren Halife, Sultan ve Han unvanlarının yalnızca Osmanlılar tarafından kullanıldığını, metinde para cinsi olarak akçadan bahsedildiği ancak 962 tarihinde bu isimle anılan bir paranın bulunmadığını, söz konusu kitabe kopyasının tüm bu gerekçelerle medresenin inşa tarihi gösteren kitabesi olamayacağını ifade etmiştir.

Konyalı, 1960, s. 352-353'de adı geçen kopya kitabenin yanlış okunduğunu belirterek şu şekilde okumuştur: *"Bu makam, Tanrı kullarının nazargâhıdır; sözümüzü dinleyin: Melik Han'ın hilafeti zamanında, Tanrı saltanatını ebedi kılsın; Harzem'de Erzen-ir-rum'a geliyorduk. Buraya gelince burasını yurt edindik. Pek güzel vakitte buraya konduk; aklıma burada bir şey yaptırayım da ebedi olarak hayratımız, ihsanımız olsun diye bir fikir geldi. Bir mescit, birkaç da hücre yaptırayım da ilim talipleri oralarda otursunlar dedim. Bu yapıyı öyle yaptırım ki yıkılırsa bunların karşılıklarıyla yaptırsınlar diye, yedi dükkanın icarlarını, etrafındaki arazinin vakıf arazisinin mahsulünün öşrünü Melik Han, her yıl alıp imarına harç etsin diye şart koştum ve medreseye âlim, fadıl, kâmil Feham-üd-din'i müderris tayin ettim. Üç köyü ona teslim ettim. Her yıl bin beş yüz akçanın da ona verilmesini, onun da Hatuniye'yi kurana dua etmesini şart ettim. Kim bu yapıyı onarmaya çalışırsa Allah ona rahmet etsin, kim yıkmaya uğraşırsa dünyanın Rabbi onun ömrünü yıksın. Bu bina Hicretin üç yüz elli bir senesinde yapıldı"* (Konyalı, 1960, s. 352-353). Konyalı, kopya kitabe ve medrese üzerine yapılan çalışmaları değerlendirmiş ve türbe ile medresenin mimari özelliklerinden yola çıkarak yapının İlhanlılar tarafından on üçüncü asrın son çeyreği ile 14. asrın ilk on yılı içinde ve Erzurum Yakutiye Medresesi'nden önce yapıldığını ileri sürmüştür. Kitabenin birçok yerinde düzeltme yaparak tekrar okumuş, söz konusu kitabede medreseyi yaptıran kişinin adının yer almamasına, mescit ile birkaç hücreden bahsediliyor oluşuna oysa medresede farklı büyüklükte 37 hücrenin bulunmasına, kitabenin son satırlarında Hatuniye'yi yaptıran kişiye dua edilmesinin istemesine rağmen medresenin adının Hatuniye mi başka bir şey mi olduğunun belirtilmediğine dikkat çekmiş ve burada daha önce yapılmış bir yapının olup olmadığını sorgulamış, kitabede Hatuniye'yi yaptırdığını bildiren kişinin mevcut bir yapıya birkaç hücre ile bir mescit ekletip ekletmediğinin anlaşılmadığını; Halife Sultan Melik Han'ın ise Han denildiğine göre Türk ya da Moğol olması gerektiğini ancak böyle bir sultanın var olmadığını, kitabenin A.Ş. Beygu tarafından ilk okunuşunda belirtildiği gibi H. 351/M.962 yılı esas alındığında Erzurum'un bu tarihte Bizans'ın elinde olduğunu, tarihin yanlışlığı kabul edilerek H. 651/M.1253-1254 olarak düzeltildiğinde de işin içinden çıkılamayacağını ve kitabeden doğru bir anlam çıkaramadığını belirtmiştir.

Türbenin inşasının medreseyle birlikte mi? Medresenin inşasından sonra ya da önce mi? gerçekleştirildiği konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Konyalı, Konyalı'nın önerilerine katılan Sözen ve Karamağaralı'nın çalışmalarından sonra medreseyle türbe yapılarının Padişah Hatun tarafından yapıldığı genel kabul görmüştür. Türbenin medreseyle birlikte inşa edildiğini ileri süren Karamağaralı, tarihi ve siyasi olayların yanı sıra Padişah Hatun'un Anadolu'da bulunduğu yılları dikkate alarak her iki yapının da 1285 yılından sonra 1291 tarihinden önce inşa edilmiş olması gerektiğini belirtmiştir (Karamağaralı, 1971, s.209-242).

Onarımlar ve Bugünkü Durum

Medrese IV. Murat (1623-1640) tarafından tamir ettirilerek bir dönem tophane ve kışla olarak kullanılmıştır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi,2003, s.240). 1942-1967 yılları arasında Erzurum Müzesi olarak kullanılan yapı (Aydın, 2008;51), 1970'li yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Bu onarımda güneydeki ana eyvanın tonozu, eyvan önündeki revak kemeri yeniden inşa edilmiş, revak ayakları ile eyvan arasında kalan bölümün üzeri örtülmemiştir. 2011-2014 yılları arasında medresenin doğu duvarı ve avlusunda çalışmalar yapılmış, bu sırada bakır kaplama örtüde de yenileme çalışmaları yapılmışsa da türbede herhangi bir onarıma gidilmemiştir (Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi: 25.09.2017). Günümüzde medrese ve türbe sağlam, ayakta ve ziyarete açıktır.

Vakfiyesi

Başbakanlık Arşivi 205 numara-1540 tarihli Erzurum ve Pasin Livaları Mufasssal Defteri'nde yer alan vaktiyle Beygu'nun üzerinde çalışarak medresenin banisini tespit etmeye çalıştığı vakıf kaydında, medresenin Osmanlı Dönemi'nde kullanıldığı ve Kanuni Sultan Süleyman'ın medreseye gelir olarak dört köy ile bir hamam tahsis ettiği

O. Gürbüz, 2004, s. 154, 157'de medresenin Anadolu'daki benzer örneklerinin 1270'li yıllarda inşa edildiğini, Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin de bu tarihlerde yapılmış olacağını öne sürerken, yapının banisinden dolayı 1277 yılı Ağustos ayında inşasının bittiğini, ancak süslemelerinin yapımına devam edilen medresenin yarım bırakıldığını iddia etmektedir.

Gündoğdu, 2015, s. 38-39'da Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin son restorasyonunda ortaya çıkan bulguları aktarmak amacıyla yaptığı yayında O. Gürbüz tarafından medresenin 1270'li yıllara tarihlendirilmesini dönemin siyasi olaylarını da göz önünde bulundurarak uygun görmüş ve yapının bu tarihlerde yapılmış olabileceğini belirtmiştir. Aslanapa, 2011, s. 153'de medresenin yapım tarihiyle ilgili olarak öne sürülen 1253 yılının erken, 1291 yılının ise çok geç bir tarih olacağını, medresenin 1271 tarihinden sonraki bir tarihte yapılmış olabileceğini ileri sürmüştür.

belirtilmekte ve şöyle denilmektedir:⁸³ “*Vakf-ı medrese-i Hand Hatun bint-i Keykubad İbn-i Keyhüsrev-il-meşhur be Sultan Al-ed-din. Hamam der nefsi-i Erzurum bab*” biçimindeki metin Türkçe’ye; “*Sultan Alâeddin diye meşhur Keyhüsrev oğlu Keykubâd’ın kızı Hand Hatun’un Medresesi’nin vakfı Erzurum içinde bir hamam*” biçiminde çevrilmiştir (Konyalı, 1960, s. 338).

Sahibi (Adına Yapıldığı Kişi)

Türbenin adına yapıldığı kişiyi kesin olarak bildiren bir belge bulunmamaktadır. Konyalı ve daha sonra özellikle Karamağaralı’nın araştırmalarından sonra Hatuniye Medresesi’nin bir kadın tarafından inşa ettirilmiş olduğu kesin olarak belirlenmiş, bu kadının İlhanlı Hakanı Keyhatu’nun eşi Padişah Hatun olması gerektiği ve medrese ile birlikte türbesini de yaptırmış olduğu konusunda genel bir kabul oluşmuştur (Karamağaralı, 1971, s.209-242). (Padişah Hatun hakkında bkz. Bölüm 1.2. s.32)

Banisi

Beygu, yukardaki satırlarda bahsi geçen vakıf kaydında yer alan I. Alaeddin Keykubad’ın kızı Hundi Hatun ibaresine dikkat çekerek, Hundi isminin bir ad olmaktan ziyade Selçuklu Sarayı’nda kadınlara verilen bir unvan olduğunu belirtmiş ve I. Alaeddin Keykubad’ın Hundi unvanlı bir kızının bilinmediğini, Tokat ve Kayseri’deki yapılarının kitabelerinde geçen Hundi Hatun’un, bu unvanı kullanan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in annesi I. Alaeddin Keykubad’ın eşi Mahperi Hundi Hatun olup olamayacağını tartışmış; Mahperi Hatun’un sanduka kitabesinin bildirdiği gibi Kayseri’de yaptırdığı türbeye defnedildiğini, Hundi Hatun’un Erzurum’daki medreseye vakfettiği zengin mal ve mülkün bu şehirde uzun süre yaşayan farklı ve zengin bir kişi olduğunu, medresedeki mescidin (türbenin mescit mekanı) altına yaptırdığı türbenin dayanıklılık ve sağlamlığının ise Erzurum’da ölmüş olduğunu gösterdiğini ileri sürmüş ve I. Alaeddin Keykubad’ın kızı olarak 651/1253-1254 tarihinde medreseyi yaptırmış olabileceğini kabul etmiştir (Beygu, 1936, 127-130).

Konyalı, I. Alâeddin Keykubat’ın Hand Hatun adında bir kızı olmadığını ilk eşi Mahperi Hatun’a Hand Hatun denildiğini, II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in annesi olan

⁸³ Konyalı, 1960, s. 359-360’da medresenin gelirlerini dikkate alarak söz konusu vakıf kaydının Kanuni Sultan Süleyman’ın Uzun Hasan’ın günümüze ulaşmayan bir defteri üzerinden mi? bir müddet boş bir şehir olarak kalan Erzurum’a sonradan yerleştirilen halkın beyanına göre mi? düzenlendiğini sorgulamış ve Kanuni Dönemi’nde vakfın yeniden tesis edildiğini belirtmiştir.

Mahperi Hatun'un Moğolların Kayseri'ye kadar ilerlediği sırada gelini ve torunuyla sığındığı Küçük Ermenistan Kralı Hetum tarafından Baycu Noyan'a teslim edildiğini ancak ne zaman serbest bırakıldığının bilinmediğini belirterek dönemin siyasi olayları sebebiyle bu medreseyi yaptıramayacağını belirtir (Konyalı, 1960, s.359-360). Eski kitaplardan kopya edilen yazılarda medresenin yaptırıldığı yıllara yakın tarihlerde *Hatuniye* adıyla anıldığını, 1540 tarihli vakıf kaydındaki bilgilerin doğru olamayacağını belirterek, 1330 tarihli bir el yazmasını kaynak göstermek suretiyle 1330 tarihinde yapının Hatuniyye Medresesi olarak bilindiğini, bu medresede H. 900/1494-1495 yılında Halebi kitabını kopya eden İsmail oğlu Bekir, 1553 yılında bir kitap yazan Şah oğlu Veli ve 1749'da bir kazı tefsirini kopya eden Mehmet oğlu Musa'nın yapıyı Hatuniyye Medresesi olarak adlandırdıklarını dolayısıyla Osmanlı döneminde bu adla bilindiğini göstermiş ve medresenin doğru ve gerçek adının "Hatuniyye" olduğunu belirterek yapının İlhanlı hükümdarlarından birinin annesi ya da eşi tarafından, kuvvetle muhtemel olarak da Keyhatu Han'ın eşi Hand Padişah Hatun tarafından yaptırılmış olabileceğini ileri sürmüştür (Konyalı, 1960, s. 359-360).

Medresenin 730/1330 tarihli *Hidaye* yazmasında *Hatuniye Medresesi* adıyla geçmesinin medresenin banisinin bir hatun olduğuna şüphe bırakmadığını belirten Karamağaralı, bu hatunun öncelikle iktidar ve servet sahibi olacağını, Erzurum'un 1242'de Moğol komutanı Baycu Noyan tarafından zapt edildiğini ve bu tarihten itibaren Moğol üssü olduğunu; Anadolu Selçuklu ülkesinin bir eyalet olarak İlhanlılara bağlandığı 1277 tarihinden itibaren de Erzurum'un fiilen İlhanlıların bir merkezi haline geldiğini, bu nedenle özellikle 1277 sonrasında bu şehirde bir medrese ve türbe yaptırabilecek herhangi bir Selçuklu Hatununun olamayacağını belirtir (Karamağaralı, 1971, s.209-242).

1284'de İlhanlı tahtına çıkan Argun Han'ın, Kirman bölgesinde kurulmuş Müslüman Kutluk Devleti'nin hükümdarı Türkan Hatun'un kızı olan ve Kutluk Devleti'ne hükümdarlık yapan Padişah Hatun'un üvey kardeşi Soyurgatmış ile tuttuğu taht kavgasını sona erdirebilmek için, Kirman ülkesinin hükümdarlığını Soyurgatmış'a vererek, Padişah Hatun'u o tarihte Anadolu'da bulunan İlhanlı Şehzadesi Keyhatu ile evlendirerek Anadolu'ya gönderdiğini; Padişah Hatun'un çok fazla geliri bulunan has arazisi Sircan'ın kardeşi Soyurgatmış'a verilmesi buna karşılık kendisine Anadolu'da bir vilayetin tahsis edilmesini talep ederek konuyu Argun Han'la görüşmek üzere 1290 yılında Anadolu'dan Tebriz'e gittiğini ve 1291 tarihinde tekrar Anadolu'ya döndüğünü;

Argun Han'ın aynı yıl içinde ölmesi üzerine eşi Keyhatu ile beraber Anadolu'dan ayrıldığını ve Keyhatu'dan ahkâm alarak tekrar Kutluk Devleti'nin tahtına çıktığını, Padişah Hatun'a Anadolu'da verilen vilayetin neresi olduğunun bilinmemekle birlikte Tokat'ta bulunan Ebu Şems Hanikâhı'nın 1288 tarihli kitabesinde kendisinden "Halleda'l-Lahu devletehu fi (?) eyyami Meliketi'l-Mu'azzama sefvetu'd-Dünyâ ve'd Din" şeklinde bahsedilmesine⁸⁴ dayanarak o tarihte Tokat'ın, Padişah Hatun'a tahsis edilen vilayetin sınırları içinde kaldığının açıkça anlaşıldığı; Argun Han'ın tahta çıktığı ve Şehzade Keyhatu ile evlendirildiği 1284 tarihi ile Keyhatu ile birlikte Tebriz'e döndüğü 1291 yılları arasında Eflâki'nin bildirdiği gibi 683-690/1284-1291 tarih aralığında Erzurum'da bulunduğu ve bu tarih aralığında Hatuniye Medresesi'ni yaptırmış olacağını dolayısıyla Padişah Hatun'un medrese ve türbe yapılarının banisi olduğunu ileri sürer (Karamağaralı, 1971, s. 209-242).

Türbenin ve eklemlendiği Hatuniye Medresesi'nin inşa ya da onarımını gösteren herhangi bir kitabe olmadığı için bu tez çalışması kapsamında, dönemin tarihi olayları dikkate alınarak Karamağaralı'nın tespitlerine katılmakta ve Padişah Hatun'un, İlhanlı tahtına çıkan eşi Keyhatu'nun Anadolu'daki Valiliği sırasında 1284-1291 tarihleri arasında Erzurum Hatuniye Medresesi'ni ve türbesinin banisi olduğu kabul edilmiştir.

Mimar ve Sanatkârları

Bilinmemektedir.

⁸⁴ *Ebû Şems Hânîkahî kitabesinin transkripsiyonu: "Kâle'llâhu tebâreke ve te'âlâ men' amile sâlihan felinefsihî tekarrabe bi-inşâ'i ' imareti hâze'l-hankâh'l-mübâreki fi ni's-sultani'l-a'zami şâhinşâhi'l-mu'azzami gıyâsi'd-dünyâ ve'd-dîn Ebu'l Feth Mes'ûd ibni Keykâvüs Halleda'llâhu devletehu ve fi-eyyâmi'l-meliketi'l-muazzameti safveti'd-dünyâ ve'd-dîni eyyeda'llâhu devletehâ ila'llâhi te'âlâ ve'btegâ merdâtehu el-'abdü ed-da'îfü'muhtâcu ilâ gafûri'l-latîfi Ebu's-Şems ibni el- Huseyin tekabbela'llâhu minhü ve ahsene 'avâkıbehu fi-şehri Rebî ' i'l-âhir li-seneti seb'in ve semânine ve sitte mie"*

Ebû Şems Hânîkahî kitabesinin Türkçesi:

"Yüce Allah şöyle der: "Kim bir hayır işlerse kendisi içindir". Bu mübarek hankâh binasını, yüce Sultan, büyük şehinşah, din ve dünya işlerinde kendisine başvurulan Ebu'l-Feth Mesud bin Keykavüs –Allah onun devletini ölümsüz kılsın- ve yüce hatun, din ve dünyanın seçilmiş-i Allah onun devletini güçlendirsın-zamanında Allah'a yakınlaşmak ve rızasını kazanmak için Gafur ve Latif olan Allah'a muhtaç ve çaresiz Ebû Şems bin el-Huseyin yaptırmıştır. Allah ondan kabul etsin ve sonunu hayreylesin, 687 yılı Rebiülahir ayı" (Emir, 1994, s. 25).

Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

İki katlı türbenin kare prizma biçimli kaidesinin üzerinden onikigen prizma biçimli gövdesi yükselir. Türbe, kaidesinin sadece kuzey, gövdesinin kuzeybatı, kuzey ve kuzeydoğu cephelerinden medresenin ana eyvanına dıştan eklenmiştir. 13.0 x 13.0 m ölçülerinde kare tabanlı kaidesinin doğu ve batı cephelerinin yaklaşık üçte birlik, gövdesinin kuzeydoğu ve kuzeybatı cephelerinin yaklaşık üçte ikilik kısmı medresenin ana eyvanının yan duvarları tarafından kapatıldığından görülmemektedir. (Görsel 2.161) Türbenin her iki katının da girişleri, altlı üstlü bir düzen içerisinde kaide ve gövdenin kuzey cephesinde yer alır. Katların kapı açıklıklarına ana eyvandan geçilerek ulaşılmaktadır. (Görsel 2.160)

1970 yılında yapılan onarım öncesinde medresenin güney cephesi büyük oranda yıkılmış, türbenin iki tarafında medreseye ait mekânlara ait olduğu düşünülen temel seviyesinde duvar izleri kalmıştır (Sözen, 1970, s. 69). (Görsel 2.162) Yapılan onarımlarla medresenin, güney cephe duvarları yeniden örülmüşse de özgününde özellikle batı kanatın güney ucunun tam olarak nasıl ve nerede bittiği ve türbe yapısının ana eyvana nasıl bitleştirildiği anlaşılamamış; medresenin batı kanadının güney ucunda bir kısmı bulunan merdiven kuruluşu, günümüzde doğu kandan güney ucunda hiç bir izi kalmayacak biçimde tamamen yıkılarak yok olmuş bir merdiven kuruluşunun özgününde burada bulunması gerektiğine işaret edilmiştir.⁸⁵ Batı kanadın güney ucunda da bir merdivenin bulunması gerekliliği, en azından merdiven kovası için bir alan oluşturulmasını gerektirdiğinden, burada bulunması gereken mekan ya da mekanlar için medresenin güney cephesi yeniden düzenlenirken ne gibi uygulamalar yapıldığı bilinmemekte dolayısıyla medresenin ana eyvanının ve güney cephesinin türbeyle nasıl bir bağlantı içinde olduğu çözülememektedir. Çok muntazam bir mimariye sahip olan türbenin kaide yüksekliği 1,7 metredir. Kaidenin güney cephede genişliği 13,0 m, doğu cephede 13.4 m, batı cephede 9.6 m ölçülerindedir. Doğru ve batı cephelerdeki büyük ölçü farkı, medresenin batı kanadının güney cephesinin yeniden inşa edilirken bu bölgede

⁸⁵ Sözen, 1970, s. 69, 71’de alt kattaki gibi üst katta da medresenin güney cephesinin yıkılmış olduğundan, çıkış merdivenleri ve bazı odaların durumun çözülemediğini, aşağı katın bütünlüğü dört eyvan sebebiyle yukarı katta tekrarlanmadığını ve dört ayrı merdivenden çıkılan kendi içlerinde bağımsız dört ayrı mekân grubunun oluştuğunu ifade etmektedir. İki katlı iki eyvanlı medreselerde böyle bir ayrımın olmadığını ancak iki kat boyunca yükselen dört eyvanlı iki katlı medreselerde bu durumun ortaya çıktığını bildirmektedir.

bulunan problemin tam olarak çözülememesine bağlanmaktadır. Kaidenin güney, doğu ve batı cephe eksenlerinde dikdörtgen biçimli küçük havalandırma açıklıkları bulunmaktadır.

Konik külah örtülü (Görsel 2.163) onikigen prizma biçimli türbe gövdesinin her biri yaklaşık 3,3 m genişlikteki cepheleri kaide cephelerini ortalarlar. Cephelerin kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatı cepheleri hariç bir sıra düz kesme taş duvar örgüsünden sonra başlayan ve saçak hattına kadar yükselen üç kademeli sivri kemerleri, kaide üzerinde yer alan aynı kalınlıktaki kademeli yatay şeritlerle birleşerek cepheleri dört yandan çerçeve içine alırlar. Kemer kademeleri dıştan içe doğru geriye çekilerek çökertildiğinden çevreledikleri cephe yüzeyleri de çökertilmiş olarak dışa yansır. Sivri kemerler ayrıca dıştan üzerleri halat motifli kalın bir kaval silmeyle çerçevelenmiş, köşelerde yan yana yükselen bu silmeler kaide üstünden başlayan iki sıra düz duvar örgüsünden sonra altta aynı biçimde yapılmış kısa birer kaval silme koluyla yatay olarak birleştirilmiştir. Halat motifli kaval silmelerin üzerindeki kottan sonra külah altındaki yüksek silindirik bölüm başlar. Doğu ve batı cephelerle güney cephenin iki yanındaki cephelerin eksenlerine altlı üstlü birer pencere yerleştirilmiştir. Alt pencereler kaide üstünde yer alan cephelerin ilk taş sırası üzerine oturtulmuş, kaideli ve silindirik gövdeli köşe sütunceleri üzerinde yer alan iki sıra mukarnaslı başlıklar üzerinden yükselen sivri kemerli, taç kapı benzeri kuruluşlar içerisinde. Pencere kuruluşlarının 1,2 m genişlik, 1,9 m yükseklikteki dikdörtgen biçimli açıklıkları söve ve lentoludur. Güney cephenin hemen batısındaki alt sırası tahrip olmuş beş sıra mukarnaslı pencere hariç, pencerelerin kalın lentoları ile sivri kemerlerinin arasında dört sıra mukarnas dolgulu kavsara yer alır.

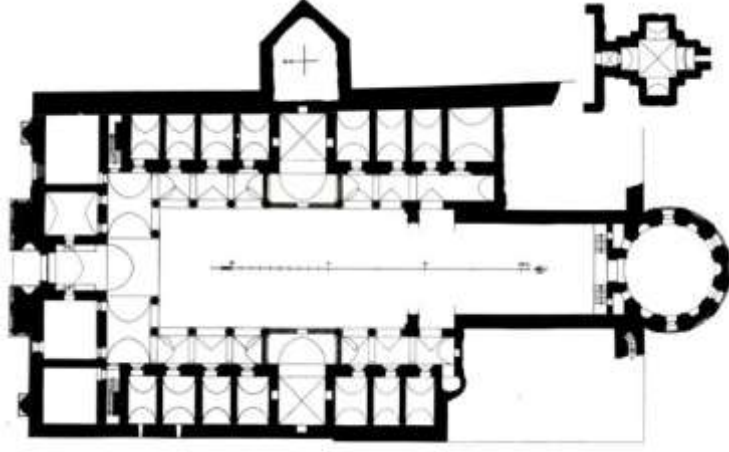
Söz konusu cephelerin yaklaşık 2/3 yüksekliğine erişildiğinde, cephe eksenlerine alttaki taç kapı gibi düzenlenmiş alttaki pencere kuruluşlarının daha üst kotuna sivri kemerli birer pencere daha açılmıştır. Onarım sırasında çekilmiş fotoğraflardan, türbenin kuzey, kuzeydoğu ve kuzey batı cephelerini çevreleyen kademeli sivri kemerlerin halat motifli kaval silmelerinin kaideye kadar indirilmedikleri, türbeye kuzey cephesinden dayanan ana eyvan tonozunun en üst dış kotunun hemen üstünde yer alan bir taş sırası üzerinden diğer cephelerde olduğu aynı biçim ve kalınlıktaki yatay kaval silmelerle birleştirildikleri görülür. Böylelikle farklı kotlarda devam ederek türbeyi dalgalı ve oldukça dikkat çekici bir biçimde saran sivri kemer biçimli kesintisiz ve sürekli çerçeveler oluşturulmuştur. Yapının muntazamlığı türbenin, doğu ve batı cepheleriyle güney

cephesinin iki yanındaki cephelerinde bulunan altlı üstlü pencere uygulamalarının medresenin ana eyvanının güney ucuna dayanan kuzey cephesinin iki yanındaki cephelerde de olması gerektiği yönünde bir beklenti yaratmaktadır. Bu cephelerin alt kotlarında olması gereken taç kapı kuruluşlu pencere açıklıkları türbenin inşaat sırasında yapıldığı anlaşılan bir zorlamayla eyvan içinden görülebilecek 0.85 m genişlik, 1.1 metre yükseklikte dikdörtgen biçimli küçük birer pencereye dönüştürülmüştür. Mescit mekanının kuzey yöndeki duvarının iki yanındaki duvarlarının üst kotunda yer aldıkları halde, ana eyvan tonozunun üstünden görülmesi beklenen sivri kemer biçimli üst pencereler ise cephelerde iz bırakmayacak biçimde düz duvar örgüsüyle kapatılmışlardır. Onarım sırasında çekilen fotoğraflardan, türbenin eyvan tonozunun bittiği kota kadar yükseldiği anlaşılan, kuzey cephesinde bulunurken yerinden söküldüğü için günümüze gelememiş taç kapı kuruluşunun üst seviyede iki yandan tonoz kemerine dayandığını anlaşılmaktadır. Bu kottan tonoz kemerinin bittiği kota kadar olan üst bölümde taç kapının nasıl bir biçime sahip olduğu anlaşılamamakla birlikte mevcut duruma bakarak kademeli bir biçimde sonuçlandığını ileri sürmek mümkündür. Kalan izlerden taç kapının sivri kemerli olduğu anlaşılmakta fakat dikdörtgen biçimli olduğu görülen kapı açıklığının özgün hali tespit edilememektedir. Günümüzde kapı açıklığına çelik konstrüksiyonla basık kemer biçimi verilmiştir. Taç kapının sivri kemerinin hemen üzerine yer alan yatık dikdörtgen biçimli küçük pencere açıklığının ise sonradan yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Onarım sırasında çekilen fotoğraflardan taç kapının önünde, cenazelik katının girişini örten ve ana eyvanının yan duvarlarına dayanan ve eyvan zemininden yüksek bir sahanlık kalıntısı görülmektedir. Günümüzde bu sahanlık, eyvan duvarlarına dayanan bölümlerde kesilmek ve basamakları buralardan başlatılmak suretiyle yedişer basamaklı çift kollu bir merdiven kuruluşu olarak düzenlenmiştir. Ortada oluşan merdiven sahanlığının altından 1,2 m genişlik ve 1,6 m yükseklikte basık kemerli bir dehlizden ilerleyerek cenazelik katının girişine ulaşılır. Cenazelik katının girişi eyvan zemininden daha aşağı kotta bulunduğundan, ilkin eyvan zemininde yer alan iki basamakla inilerek basık kemerli tonozu bulunan dehliz açıklığına, buradan da tek bir basamakla cenazelik mekanının basık kemerli kapı açıklığına ulaşmakta buradan da bir başka basamakla cenazelik katının zeminine inilmektedir.

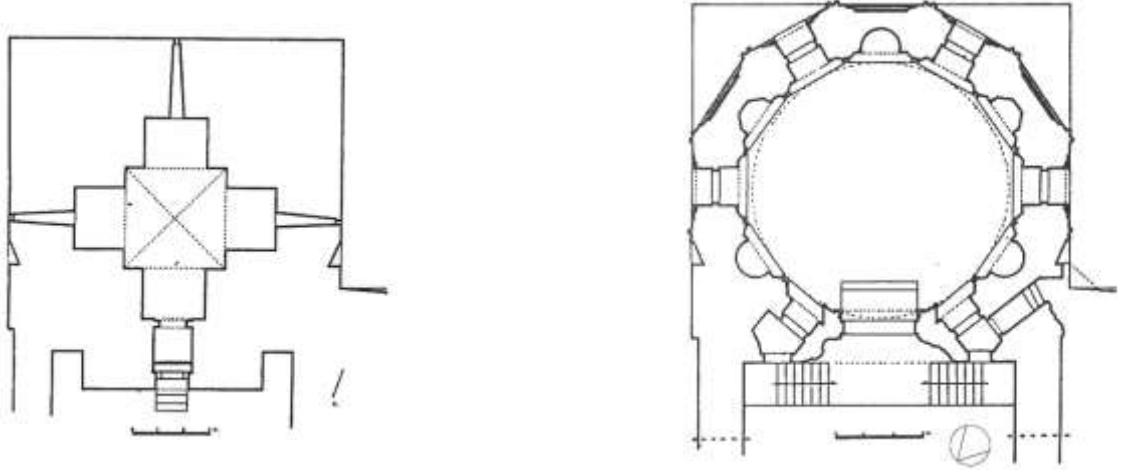
Türbenin kuzey cephesi ile bu cephenin iki yanındaki cephelerinin mevcut durumu, türbenin en baştan karar verilerek medresenin ana eyvanının güney ucuna dayanacak biçimde inşa edildiğine işaret etmektedir. Metin Sözen, türbe taç kapısının

batısındaki cepheye dikdörtgen biçiminde yansıyan pencere kuruluşunun duvar içindeki yuvasının, yine duvar içinden batıya doğru ikinci bir kolla uzatılarak batı cephenin hemen kuzeyindeki cephenin ortasına ve alt kotuna kaide üstüne denk gelecek biçimde bir kapı açıklığıyla sonlandırıldığı, böylelikle türbenin doğrudan dışarıya açılan ikinci bir kapıya kavuşturulduğunu belirtmiştir (Sözen, 1970, s. 69-71). Ancak sözü edilen kapı, yapılan onarımlar sonucunda ana eyvanın batı cephesinden dışa taşırılmış, güney cephe duvarıyla kapatılarak görünmez kılınmıştır. Eyvanın güney cephesinin batıya uzatılan kademelendirilmiş kısa kolunun, kademelenen köşesine altta, adeta yan tarafta türbenin sözü edilen kapısını işaret eder biçimde mukarnaslı küçük kavsara oturtulmuş, kavsara üzerinden yükseltile ve kademe oluşturan duvar, ana eyvanın güney cephesinin batıya doğru uzanan kısa koluna geniş açıyla saplanarak eğimli bir yüzey elde edilmiştir. Fotoğraflardan, ana eyvanın güney cephesi ile birleşen türbe cephesinde görülen izler sözü edilen kapıya ait olmalıdır.

Türbenin cepheleri kademeli sivri kemer biçimli cephe çerçevelerinin üstünden silindirik gövdeli yüksek bir bölümle nihayetlenir. Külâh eteğine kadar çeşitli süslemelere sahip şerit ve silmelerle bezenmiş bu bölümün en alt kotunda yüzeyi zikzak motifleriyle bezenmiş oldukça dışa taşkın tutulmuş kalın bir kaval silme yer alır. Bu silmenin üst kotunda alttaki ikisinin ve hafifçe dışa taşırılmış aynı incelikte üst silme arasına daha kalın bir silmenin yerleştirildiği hepsi düz ve bezemesiz silmelerden oluşan bir silme grubu yer alır. Düz silmelerden oluşan bu grubun üstünde yuvarlatılmış silmelerin kırık hatlarla birbirleri içerisinden geçirilmesiyle oluşturulmuş, üst kısımlarda küçük lotüs motiflerinin olduğu genelde geometrik bezemeli enli bir şerit bulunmaktadır. Geometrik bezemeli şeridin daha üst kotunda birbiri üstüne bindirilmiş aynı kalınlıktaki iki kaval silmenin oluşturduğu meyandır motifli yer alır. Daha üstte bulunan bezemesiz iki sıra düz silmenin üzerinden iki mukarnas sırasıyla külâh eteğine ulaşılır. Külâh, cephe köşelerine denk gelecek biçimde etekten başlayarak yükseldikçe aralarında oluşan külâh yüzeyini daraltmak suretiyle tepeye doğru uzanan ve en tepede bulunan topuz biçimindeki küçük bir aleme kadar uzanan 12 kaval silmeyle 12 yüzeye bölünmüştür. Külâh boyunca uzanan bu silmelere külâhın yaklaşık yarı yüksekliğinde basık kemer yayı biçimi verilmiş ayrı kalınlıkta birer kaval silme saplanır. Külâhın her yüzeyinin etek kısmında yan yana yerleştirilmek suretiyle kaval silmelerle oluşturulmuş basık kemer biçimli ikişer çerçeve içerisine alınmasıyla külâh eteğinde yirmi dört çerçeveli yüzeyden oluşan bir hareketlendirme oluşturulmuştur.

Çizim 2.15. Hatuniye Medresesi planı

Çizim 2.16. Hatuniye Medresesi türbesi cenazelik ve mescit mekânı planı
(Erzurum Vakıflar bölge müdürlüğü, 2017’de işlenerek düzenlenmiştir)

Plan ve İç Tasvir

Medresenin ana eyvanının güney ucunda bulunan merdiven sahanlığının altındaki basık kemerli dehlizden geçilerek ulaşılan basık kemerli bir kapı açıklığından (Görsel 2.164) girilen cenazelik katı, ortada yer alan kare tabanlı haç tonoz örtülü birim ve bu birimin köşelerine yerleştirilmiş iki kollu, L biçimli tabanlara sahip payeler arasına atılan 1,9 m derinliğindeki tonozlaşmış sivri kemerlerle oluşturulmuş 2,3 m genişlikteki dört nişten oluşur. Nişlerin ortadaki kare tabanlı birime bakan kemer alınları iki kademelidir.

Kuzeydekinin ana duvar eksenine basık kemerli kapı açıklığı, doğu, batı ve güney yöndekilerin ana duvar eksenlerine, 0,7 m genişlikte dikdörtgen biçimli birer yuva içinde oluşturulmuş havalandırma açıklıkları yerleştirilmiştir. Kaidenin kalın duvarlarından faydalanılarak, aşağıdan yukarıya doğru şevlenerek yükselen havalandırma açıklıkları, cenazelik mekanında nişlerin tonoz örtülerinin başladığı kotta bitirilmemiş, bu kottan sonra da kaidenin bittiği kotun üstüne kadar duvar içinde yukarıya doğru uzatılmak suretiyle türbe gövdesinin alt kısımlarından dikine dikdörtgen biçimli çok dar açıklıklar olarak dışarıya yansıtılmışlardır. Güney ve batı yöndeki nişlere ayrıca günümüzde birer temsili sanduka yerleştirilmiştir. (Görsel 2. 165)

Cenazelik mekanı gibi, mescit mekanına da medresenin ana eyvanından geçilerek yukarıdaki satırlarda belirtildiği gibi, türbenin kuzey cephesinde yer alan ve medresenin ana eyvanından geçilerek ulaşılan taç kapı kuruluşunun günümüzde ana eyvana bakan bölümde basık kemer, mekana açılan bölümünde yine bir taç kapı kuruluşu içinde yer alan sivri kemer biçimli açıklığından girilmektedir. (Görsel 2.167)

Taç kapı kuruluşu dıştan içe doğru sırasıyla iki yandan ve üstten kademeli bir şerit grubu ve daha içte yer alan yüzeyi eğimli geniş bir şeritle ters U biçiminde çevrelenmiştir. Daha içte eğimli çerçeve şeridinin genişliğinde tutulmuş, mekana enli bir şerit biçiminde yansıyan bir kaide üstünde yer alan kübik kaideler üzerinden yükselen silindirik gövdeli sütunceler yer alır. Sütuncelerin aşağıdan doğru genişleyen kesik koni biçimli başlıklarına oturan sivri kemerin alın kısmı üç sıra mukarnas dizisiyle biçimlendirilmiştir. Kemer köşelikleri düz ve bezemesizdir.

Onikigen tabanlı, kubbe örtülü (Görsel 2.168) mescit mekanının doğu ve batı duvarının iki yanındaki duvarlarıyla güney duvarının eksenine zemine kadar inen yarım daire tabanlı birer geniş niş yapılmıştır. (Görsel 2.166) Kuzey ve güney duvarın iki yanındaki karşılıklı duvarlarla doğu ve batı duvarın eksenlerinde yer alan taç kapı kuruluşunda düzenlenmiş geniş pencere açıklıkları da hemen yanlarında bulunan yarım daire tabanlı nişler gibi zemine kadar inmekte ve bu bölümde dikdörtgen tabanlı birer niş oluşturmaktadır. Duvarların alt kesiminde mekanın zemini, nişlerin ve pencere açıklıklarının tabanlarını kapsayacak ve aralarda kalan duvar cidarlarından hafifçe mekana doğru taşacak biçimde yaklaşık iki basamak rıhtı ölçüsünde yükseltilmiş, böylelikle onikigen tabanlı mekanı sınırlayan yükseltilmiş bir seki elde edilmiştir. Tüm duvarlar kubbe eteğine kadar, bu sekiler oturtulmuş kademeli şerit ve silmelerle iki

yandan ve üstten ters U biçiminde çerçevelenmiştir. Bu çerçevelerde dıştan içe doğru dışa taşkın ince bir kaval silme, ardından kaval silmeden daha ince tutulmuş düz bir silme, sonrasında eğimli yerleştirilmiş kalın bir şerit, dışa taşkın ince bir şerit, iç bükey bir şerit ve son olarak dışa taşkın biçimde yapılmış kaval silme yer alır. Taç kapı biçimli pencerelerin seki üzerinde oluşan dikdörtgen tabanlı nişlerinin mekana bakan köşelerinde kübik kaideli ve aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ters yerleştirilmiş kesik koni biçimli başlıklı birer sütünce yer alır. Dikine dikdörtgen biçimli pencere açıklıkları, taban üstündeki bir taş sırası üzerinden duvarların dış cidarına açılmıştır. İki yandaki dar duvar örgüsüne sütünce başlıkları hizasında yerleştirilmiş, 1,6 m genişlik, 0,76 m yükseklikteki birer kalın lento ile nihayetlenen pencere açıklıklarının içinde bulunduğu geniş nişler, sütun başlıklarının bittiği kotta, nişin yan duvarlarıyla lentoların üzerinden yükselen yedi sıra mukarnaslı kavsaralarla nihayetlenirler. Kavsaraların tepe mukarnaslarının bittiği kotta duvar yüzeyine kitabelikleri hatırlatır biçimde yatık dikdörtgen biçimli birer çökertme yüzey yapılmıştır. (Görsel 2.169) Bu çökertme yüzeylerin üstünden yükselen dört sıra taş örgüsünden sonra türnebin sivri kemer biçimli üst pencereleri başlar. Pencere açıklıklarının mekana bakan köşelerinde kaide ve başlıklı silindirik gövdeli birer sütünce yer alır. Sütünce başlıklarına oturtulmuş sivri kemer biçimli kaval silmeler, pencere açıklıklarının sivri kemerinin mekanına bakan alınlarını çevrelerler. Pencereler ayrıca sivri kemer biçimi verilmiş kademeli şeritlerle çerçevelenerek belirgin kılınmıştır. Farklı olarak, kapının iki yanında bulunan taç kapı biçiminde düzenlenmiş alt pencerelerin üstündeki sivri kemer biçimli açıklıklar örülerek kapatılmıştır. Yarım daire tabanlı nişler, köşelerde yer alan silindirik gövdeli birer sütuncenin aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ters yerleştirilmiş kesik koni biçimli başlıklara oturtulmuş duvar çerçevelerinin üstteki yatay koluna ait eğimli şeride kadar yükselen sivri kemerler ve bu kemerlerin altına yerleştirilmiş beş sıra mukarnas dolgulu birer kavsarayla nihayetlenirler.

Mescit mekanı, duvar çerçevelerinin en üstteki yatay kollarının hemen üstünden başlayan ve kubbenin oturacağı taban, onikigenden daireye dışa taşkın yapılmış ince bir kaval silmeyle çevrilmiştir. Bu kaval silmenin üstüne alttan yukarıya doğru sırasıyla iç bükey silme, yüzeyi palmet ve rumi motifleriyle bezenmiş geniş bir şerit, dışa taşkın düz silme, iç bükey silme ve yüzeyi meandır motifiyle bezenmiş düz bir şerit yerleştirilmiştir. Bu şeridin üstünden kubbenin taş örgüsü başlar. En alttaki tek taş sırasının üstüne, kuzeydoğu, kuzeybatı ve güney yönlerine gelecek biçimde kareye yakın dikdörtgen biçimli küçük birer niş açılmıştır.

Malzeme ve Teknik

Türbenin duvar örgülerinde içten ve dıştan düz örgü tekniğinde kesme taş kaplamalı, sandıklama tekniği kullanılmıştır. Mescit mekanını çevreleyen sekinin zemini ve mekanın duvarlarının kubbeye kadar bölümü beyaz mermer malzeme ile kaplanmıştır.

Süsleme

Türbenin süslemeleri cephede pencerelerde, gövde bitimine yakın saçak altında, mescit mekanının pencereleri, nişleri ve kubbe eteğinde toplanmıştır. Türbe cephesinin sivri kemer biçimli kaval silmelerinin yüzeyi halat tarzında burmalıdır. Pencere kavsaralarının mukarnas dolguları da bezeme programına katılırlar. Külahın altındaki silindirik bölüm süsleme şeritleriyle bezenmiştir. En alttaki şerit duvar yüzeyinin hafif çöktürülmesiyle oluşturulmuş ve üzeri bezemesizdir. Onun üzerinde yüzeyinin dışa taşkın ince kaval silmelerin zikzak motifi oluşturduğu dışa taşkın kalın bir kaval silme, onun üzerinde yine dışa taşkın olarak yapılmış bezemesiz ince bir silme, sonrasında yine bezemesiz yapılan bir kaval silme ardından kademeli olarak yapılmış iki düz silme tüm gövdeyi dolaşmaktadır. Bu diz silmelerin üzerinde diğer şeritlere göre daha geniş tutulmuş ve üzerinde ortada dışa taşkın olarak yapılmış kaval silme biçimli silmeler yatay oval şeklinde birbirleriyle kesişerek tüm gövdeyi dolaşmışlardır. Bu oval biçimli silmelerin içinden yine ince kaval silme biçimli düşey silmeler kırık hatlar oluşturarak alttan ve üstten lotus ve rumi motiflerini oluşturmuşlardır. Sonrasında ince düz bir silme onun üzerinde dışa taşkın olarak yapılmış iki kaval silmenin oluşturduğu meyandır motifli bir süsleme şeridi onun üzerinde bezemesiz düz bir şerit tüm gövdeyi dolaşmaktadır. Süsleme şeritlerinden sonra üç sıra mukarnas dolgusuyla gövde bitirilmiştir.

Görsel 2.159.Hatuniye Medresesi Türbesi yeri
Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 26.02.2019 **Koordinatlar:** 39°54'18.92"K- 41°16'42.53"D

Görsel 2.160. Hatuniye Medresesi Türbesi genel görünümü

Görsel 2.161. Türbenin Medresenin ana eyvanıyla birleştiği yüzü

Görsel 2.162. Türbenin onarım öncesi görünümü

Görsel 2.163. Türbenin külahı

Görsel 2.164.Türbenin ana eyvandan girişi

Görsel 2.165. Türbenin cenazelik katı

Görsel 2.166. Türbenin içten görünümü

Görsel 2.167. Türbe giriş kapısının içerden görünümü

Görsel 2.168. Türbenin kubbe örtüsü

Görsel 2.169. Türbenin içinde bulunan nişlerin mukarnas dolguları

2.6.Mescit Katı Onikigen İçinde Daire Tabanlılar

2.6.1. Kayseri Şah Cihan Hatun Türbesi (Döner Kümbet)

Genel olarak Döner Kümbet adıyla tanıtılan türbe kitabesine göre sahibinin adına izafeten Şah Cihan Hatun Türbesi olarak da anılmaktadır. Kayseri merkez ilçelerinden Melikgazi’de, Seyitgazi Mahallesi Seyyid Burhanettin Bulvarı üzerinde Seyyid Burhanettin Mezarlığı’nın batısında bulunan türbenin vaktiyle söz konusu mezarlık alanının içinde yer aldığı bilinmektedir⁸⁶ (Görsel 2.170).

İnşa Tarihi ve Kitabeleri (Görsel 2.173)

Yapının taç kapı cephesinde yer alan inşa kitabesinde türbenin Şah Cihan Hatun’a ait olduğu bildirilmiş, ancak inşa tarihi verilmemiştir. 1918 yılında türbeyi inceleyen ve kitabesini okuyan Edhem, kitabede herhangi bir tarihin bulunmadığını, yapı içinde yer alan bozulmuş mezarın da kitabesinin olup olmadığının anlaşılmadığını belirtmiş ve mimari özellikleriyle süslemelerini dikkate alarak türbeyi 13. yüzyılın son yarısına tarihlendirmiştir (Edhem, 1982, s.130). Gabriel, mimari özellikleri açısından yapıyı Ahlat türbelerine, figürlü bezemeleri açısından Niğde Hüdavend Hatun Türbesi’ne benzetmiş ve 1276-1277 yılları arasında inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmüştür (Gabriel, 2009, s. 143-144). Arık, Erzurum türbelerine benzediğine dikkat çekerek türbeyi 13. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirmiş (Arık, 1967, s. 57-119); Aslanapa da Gabriel’in önerdiği 1276-1277 yıllarını dikkate alarak yapının, Ahlat ile Erzurum’da bu tarihlerde yapılmış türbelerle benzerliğini vurgulamış ve 1276 yılı civarına tarihlendirmiştir (Aslanapa, 2011, s.166). Şah Cihan Hatun Türbesi’ni mimari kuruluşu açısından Ahlat, süslemeleri açısından Erzurum’un aynı çağda yapılmış türbelerine benzeten Tuncer, yapının figürlü süslemelerinin kompozisyon açısından Erzurum Çifte Minareli Medrese (Hatuniye Medresesi)’nin süslemelerine benzerliğine vurgu yapmış ve yapının 1295-1300 arasında yapılmış olabileceğini ileri sürmüştür (Tuncer, 1986, s. 163). Mimari özellikleri açısından yapıyı Ahlat ve Erzurum türbelerine özellikle Erzurum Çifte Minareli Medresesi’nin türbesine benzeten Eravşar türbeyi 13. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirmekte (Eravşar, 1998, s.339-340); Kuru ise kaidesinin oldukça yüksek tutuluşuna, pahlı köşelere sahip oluşuna, herhangi bir açıklığının bulunmayışına ve mukarnas dolgularla bitirilişine dikkat

⁸⁶ Edhem, 1982, s. 128’de “Kayseri’nin güneydoğusunda ve bu şehir ile Talas arasındaki geniş ovada bulunan mezarlıkların içinde birçok kümbetler vardır. Selçuklu tarihinde “Meşhed Ovası” olarak sık sık adı geçen yer burası olabilir. Sözü edilen binalardan şehre en yakın olan hatta şehrin kıyısında bulunan türbeye “Döner Kümbet” adı verilir”.

çekerek, kaidenin bu özelliklerinin daha çok Ertelalılar Dönemi'nde yapılmış türbelerde görüldüğünü, ayrıca cephelerinde figürlü süsleme bulunan türbelerin genellikle 14. yüzyılda yapıldığını belirterek türbenin Emir Ertelâ'nın İlhanlı Sultanı Ebu Said'e bağlı olarak hüküm sürdüğü dönemde (1327-1335) 14. yüzyılın ikinci çeyreğinde yapılmış olabileceğini ileri sürmektedir (Çakmaköğlü Kuru, 1997, s.390-394).

Kitabesinde türbenin sahibi olarak adı geçen Şah Cihan Hatun'un kim olduğu ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Şah Cihan Hatun Türbesi'nin, 1312 tarihli Niğde Hüdavend Hatun Türbesi'nde olduğu gibi üç mukarnas sırasıyla nihayetlenen ve mukarnas sıralarının üstünde türbe gövdesini dolanan dışa taşkın bir tabana sahip oluşu dikkati çekmektedir. Benzer biçimde kaidesinin bünyesinde bir cenazelik mekânının olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi'ne benzer özellikleri türbenin, 14. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olabileceği işaret etmektedir.

İnşa Kitabesi

İki satır sülüs yazılı tarihsiz inşa kitabesi, Taç kapı cephesinin üst kotunda sivri kemer biçimli cephe çerçevesinin aynasında üst kotta yer alır. Dikdörtgen biçimli mermer kitabe panosu enli ve dıştan içe doğru eğimli düz şeritlerle oluşturulmuş sivri kemer biçimli bir çerçeve içerisine, beşgen çokertme yüzeye yerleştirilmiştir (Görsel).

İnşa kitabesinin transkripsiyonu:

- 1- "Hâzihi türbetü's-sa'ideti Şah Cihan
- 2- Hâtun tegammedehâ'llâhü rıdvâneh (Gün, 1999, s.135).

İnşa kitabesinin Türkçesi:

*"Bu bahtiyar Şah Cihan Hatun'un türbesidir. Allah onun kabrini bahçeyle sarsın"*⁸⁷

Onarımları ve Bugünkü Durumu

1940'lı yıllarda yapılan çalışmalarla bu tarihten önce türbeye kadar uzanan Seyyid Burhaneddin Mezarlığı'nın sınırları geri çekilmiş; 1980 yılından sonra etrafındaki evler yıkılarak çevre düzenlemesi yapılmıştır (Eravşar,1998, s.336). Günümüzde iki yanından yolgeçen dar bir adada bulunan türbe, sağlam ve ziyarete açıktır (Görsel 2.172).

⁸⁷ Kitabenin Türkçesi Araş. Gör. Hüseyin Karaçam tarafından okunmuştur.

Vakfiyesi

Yapıya ait herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Sahibi (adına yapıldığı kişi)

İnşa kitabesine göre türbe Şah Cihan Hatun'a aittir. Kitabede Şah ününe dayanarak Cihan Hatun'un hanedan üyesi olabileceğine dikkat çekilmiş (Doğan, 2013, s. 23), Kayseri'de Şah Cihan Hatun'un Sultan I. Alâeddin'in kızı olabileceği yönünde yaygın bir söylentinin bulunduğu bildirilmiştir (Edhem,1982, s.130). Maalesef, Şah Cihan Hatun hakkında bilgi veren herhangi bir kaynak bulunmamakta, sözü edilen rivayet doğrulanamamaktadır. Şah Cihan Hatun hakkında bkzn. Bölüm 1.2 s.53)

Banisi

Bilinmemektedir.

Mimar ve Sanatkârları

Bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Şah Cihan Hatun Türbesi yaklaşık 6,4 x 6.4 m ölçülerinde kare tabanlı bir kaide ve bu kaide üzerinden yükselen oniki cepheli bir gövdeye sahiptir. Kaide, türbe çevresini saran bugünkü taş kaplama zeminden yaklaşık 2,3 m yüksekliktedir. (Görsel 2.174) Köşelerinden ikişer cephe oluşturacak biçimde kırk beş derecelik açılarla pahlanan kaidenin üstünde oniki cepheli bir taban elde edilmiş ve onikigen prizma biçimli türbe gövdesi bu taban üzerinden yükseltilmiştir. (Görsel 2.171) Kuzey cephede Taç kapının yer aldığı orta bölüm, hariç kaidenin üst kısmı üç sıra mukarnas dolgulu dışa taşkın bir bantla çevrelenerek bitirilmiştir. Böylelikle mukarnas sıralarının üstünde türbe gövdesini dolanan ve kaideyle gövdeyi belirgin biçimde birbirinden ayıran yaklaşık bir karış genişliğinde bir taban elde edilmiştir. Türbe cepheleri, kaidenin üstündeki bu dar taban üzerinde yan yana yerleştirilmiş zar biçimli ikişer kaidenin her birinden, birbirine dayanarak yükselen birer kalın kaval silmeyle oluşturulmuş yaklaşık 4.8 metre yükseklikteki sivri kemer biçimi verilmiş dışa taşkın çerçeveler içine alınmıştır. Çerçeve kemerlerinin üstlerinde dar ve düz birer silmeyle kemer yaylarını takip eden ikinci bir

kademe oluşturulmuştur. Cephe çerçevelerinin içlerinde kalan bölümleri düz, çerçeve kemerlerinin üst kısmında kalan bölümleri, türbe kasnağının silindirik gövdesiyle bütünleşecek biçimde hafifçe dış bükeydir. (Görsel 2.75) Kasnak bölümünde, cephe çerçevelerinin bitiği üst kotta başlayan dört kuşak yer alır. Alttaki en dar kuşak bitkisel, ortadaki geniş kuşak geometrik bezemeli, daha üstteki dışa taşkın kuşak dört sıra mukarnas dolgulu, en üstteki kuşak ise düz ve bezemesizdir. Bu kuşağın üstünden türbenin konik külâhı başlar. Külâh, etekten tepeye doğru gittikçe aralardaki mesafenin daraldığı, tepede yuvarlak kemer biçimi verilmiş birer küçük halkayla nihayetlenen altı, kalın kaval silmeyle altı yüzeye ayrılmış, bu yüzeyler külâhın etek kısımlarında kalın kaval silmelerle oluşturulmuş basık kemer biçimli ikişer çerçeveye ayrıca hareketlendirilmiştir.

Türbe kaidesinin cephelerinde pencere ya da kapı açıklığı bulunmamakta, kaidenin kuzey cephe eksenine dayanan, beşinci basamağın merdiven sahanlığını oluşturduğu dörder basamaklı iki kollu bir merdivenle çıkılarak türbenin bu cephede bulunan Taç kapıya ulaşılmaktadır (Görsel 2.178). Türbenin doğu ve batı cephelerinde Taç kapı kuruluşlu birer pencere bulunmaktadır. Diğer cepheler sağır tutulmuştur.

Taç kapı nişinin zemini, kaidenin kuzey cephesinin orta bölümünde, pahlı kaide cephelerinin bitiş kotundan iki taş sırası aşağıda buna karşın merdiven sahanlık zeminiyle aynı kottadır. Taç kapı kuruluşu, kaide işlevi gören bir taş sırası üzerinden başlar. Taç kapının sivri kemeri bu kaidelerin köşelerine oturtulmuş aşağıdan yukarıya doğru daralan büyük boyutlu ve dışa taşkın prizmatik kaidelerin taşıdığı silindirik gövdeli sütuncelerin aşağıdan yukarıya doğru sırasıyla ters kesik koni ve dik kenarları mukarnaslı kare prizma biçimli başlıklarına oturur.

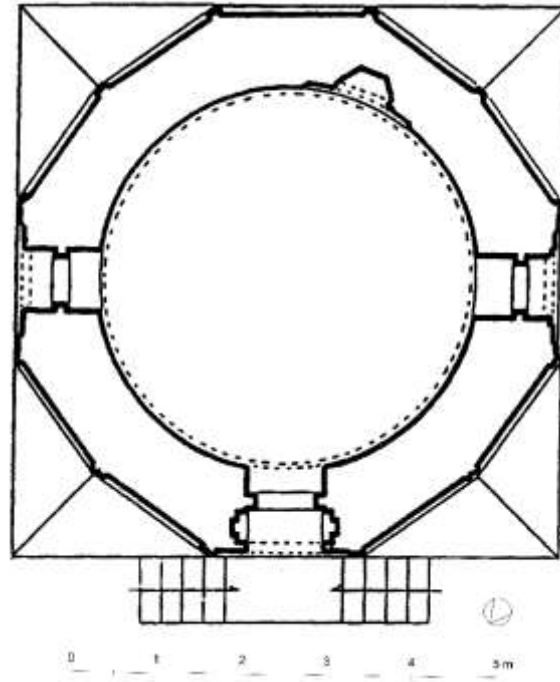
Taç kapı nişinin iç yan yüzlerinin eksenlerinde bir taş sırasından oluşan kaide üzerine oturtulmuş sivri kemerler içine alınmış, kavsaraları beş sıra mukarnas dolgulu, yarım daire tabanlı birer küçük niş yer alır. Bu nişlerin alt bölümü kavsaraya kadar uzanan beş kaval silmeyle hareketlendirilmiştir. Taç kapı nişini, kapı açıklığının 85 cm genişlik, 1,54 cm yükseklikteki basık kemeri üzerinden başlayan beş sıra mukarnas dolgulu bir kavsara örter. Basık kemerli kapı açıklığından mescit mekânına geçilir. Kapı açıklığının içinde bir taş sırası yüksekliğinde eşik yer alır. Böylelikle mekânın girişi merdiven sahanlığının zemininden yükseltilmiştir.

Taç kapının köşe sütuncelerinin iki yanında yer alan bitkisel bezemeli düşey şeritler, Taç kapının sivri kemerini de iki yandan çevreleyerek kemer kilit taşının bittiği kota kadar yükselir ve bu kotta doksan derecelik açılarla dönmek ve aynı genişlikte yatay bir kol oluşturmak suretiyle ters U biçimli bir çerçeve oluştururlar. Bu çerçevenin hemen üstünde düz ve bezemesiz şeritlerle oluşturulmuş alttakine oranla cephe yüzeyinden hafifçe dışarıya taşırılmış ikinci bir çerçeve yer alır. Çerçevenin çok dar tutulmuş iki yandaki kollarından daha geniş olan üst yatay kolunun hemen üst kotunda, duvar ekseninde yer alan taşın yüzeyindeki günümüze gelebilmiş izlerden özgününde bu taş üzerinde çift başlı kartal kabartmasının bulunabileceği anlaşılmaktadır. Bu taşın iki yanında, altlarındaki Taç kapı kuruluşunun ters U biçimli çerçevesinin yatay üst koluna basar ve yürür vaziyette yandan tasvir edilmiş sırtları birbirine dönük dört ayaklı birer hayvan kabartması bulunur. Başları ve kanatları tahrip olmuş figürlerin başları dörtte üç cepheden, gövdeleri yandan gösterilmiştir. Figürlü kabartmalı bu taş sırasının hemen üstünde eksen ve kademeli beş şeritle oluşturulmuş sivri kemer biçimi verilmiş beş kollu bir çerçeve yer alır. Çerçevenin dıştan içe doğru en dıştaki halkası düz ve bezemesizdir. İkinci halkasını daha gerideki düz yüzeyli ince silme oluşturur. Bu silmenin de gerisinde yer alan çerçevenin iyice çökertilmiş halkasının yüzeyinde bitkisel bezemeler bulunur. Daha içteki halka hafifçe dışa taşan ince ve düz silmeden oluşur. Bu ince silmeli halkanın gerisinde bulunan en dıştaki çerçeve halkasının genişliğinde tutulmuş düz ve bezemiz halka dıştan içeriye doğru eğim yaparak içine dikdörtgen biçimli kitabe panosunun yerleştirildiği çökertilmiş beşgen yüzeyi sarar.

Türbenin doğu ve batı cephelerinde Taç kapı kuruluşunda birer pencere bulunmaktadır. Diğer cepheler sağırdır. Pencereleler, türbe kaidesini üstten saran mukarnaslı konsolların hemen üstünden başlarlar. Pencerelelerin birer kaide üzerinden yükselen silindirik gövdeli köşe sütunceleri aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ters koni biçimli birer başlığa sahiptir. (Görsel 2.176) Bu başlıkların üzerinden pencerelelerin sivri kemerleri başlar. Sivri kemerlerin mukarnas dolgulu kavsalarının hemen altında dikdörtgen biçimli pencere açıklıkları bulunur. Batı cephe penceresinin kavsarası beş sıra mukarnasla dolguludur. Doğü cephenin pencere kavsarası tamamen tahrip olmuş, en alttaki mukarnas sırasının bir kısmı günümüze gelebilmiştir. Her iki pencerede de sivri kemerlerinin oturduğu köşe sütuncelerinin gövdesi bezemesiz, başlıkları palmet dizileriyle yapılmış bitkisel bezemelidir. Pencere kemerleri geometrik geçme kompozisyonlu enli birer şeritle iki yandan ve üstten çerçeve içerisine alınmıştır. Bu

çerçevenin üstünde yer alan dıştakinin daha geniş alttakinin daha dar tutulduğu düz ve bezemesiz şeritlerle oluşturulmuş ters U biçimli çerçeve pencere kuruluşlarını cephenin diğer bölümlerinden belirgin bir biçimde ayırır. Doğu cephede pencere kuruluşunun daha üst kotunda ve cephe ekseninde kare biçimli çökertme bir yüzey bulunur. İnce bir silmeyle cephe yüzeyinden kademelendirilerek çökertilmiş bu yüzeyin ortasındaki taş bezemesiz, bu taşı çevreleyen bölümleri bitkisel bezemelidir. Kare biçimli çökertme yüzeyle cephe çerçevesi arasında kalan dar alan geometrik bezemelidir. Batı cephe penceresinin üst kotunda böyle bir kare yüzey bulunmamakta, pencere ile cephe çerçevesi arasında geometrik geçmeli bir kompozisyon yer almaktadır.

Kuzeydeki taç kapı cephesiyle doğu cephesi arasında bulunan ve kuzeydoğuya bakan iki cephe ile Taç kapı cephesi ile batı cephesi arasında bulunan ve kuzeybatıya bakan iki cephenin alt kotlarında, hemen kaide üstünden başlayan ince bir silmeyle kademelendirilerek çökertilmiş, bitkisel bezemeli birer kare yüzey bulunur. Bunlardan doğu ve batı cephelerin hemen kuzey yanlarındaki cephelerde yer alanların merkezinde birer kabara yer almaktadır. Ancak batı cephenin hemen kuzeyinde cephede yer alanın kare yüzeyin orta kısmı tamamen tahrip olmuştur, kalan izler burada bir kabaranın bulunduğu işaret etmektedir. Taç kapı cephesinin hemen iki yanındaki cephelerin kare biçimli diğer çökertme yüzeylerinin merkezlerindeki taşlarda farklı olarak kabaların olması gereken yerde daire biçimli büyük boyutlu delikler bulunmaktadır. Yapının figürlü bezemeleri, Taç kapı ve Taç kapının iki yanındaki cephelerle doğu cephenin hemen güneyindeki cephede yer alır. Doğu cephenin hemen güneyindeki cephede figürlü kabartmaların dışında sadece geometrik geçme bezemeler bulunurken diğer figürlü kabartmalı cephelerde hem bitkisel hem geometrik geçmeli bezemeler yer alır. Diğer cephelerin bezemelerini, kaide ile sivri kemer biçimli cephe çerçevelerinin bittiği kot arasında uzanan enli düşey kuşak üzerinde yer alan geometrik geçme kompozisyonları oluşturur.

Çizim 2.17. Şah Cihan Hatun Türbesi planı
(Önköl, 1996, 196)

Plan ve İç Tasvir

Kare tabanlı yüksek bir kaide üzerinde yükselen türbenin, kaidesinde hiç bir açıklık olmadığından kaide bünyesinde bir cenazelik mekânının bulunup bulunmadığı anlaşılamamaktadır. 4,4 m çapında daire tabanlı kubbe örtülü mescit mekânının dışarıya oniki cepheli olarak yansır. Mescit mekanına, yüksek kaidesinin kuzey cephesine dayanan, beşinci basamağın merdiven sahanlığını oluşturduğu dörder basamaklı çift kollu bir merdivenle çıkılarak ulaşılan Taç kapı kuruluşunun basık kemerli kapı açıklığından girilmektedir (Görsel 2.179).

Mescit mekânının kubbe yüksekliği zeminden itibaren yaklaşık 7,4 metredir. Cephelerin taç kapı kuruluşlu dikdörtgen biçimli pencereleri, zeminden yaklaşık 0,8 m yükseklikte başlayan 0,6 m genişlik, 0,8 m yükseklikte basık kemerli açıklıklar içerisinde (Görsel 2.180). Güney yönde kuzey-güney ekseninden hafifçe batıya kaymış 1,3 m genişlik 2,8 m yükseklikteki mihrap kuruluşu yer alır. İki yandan ve üstten iki şeritle ters U biçiminde çerçevelenen mihrap kuruluşunun dıştan içe doğru kademelenen ilk şeridi bezemesiz, ikinci şeridi diğerine göre daha geniş ve geometrik bezemelidir (Görsel 2.181). Sivri kemer içine alınmış, beş yüzlü mihrap nişinin kavsarası altı sıra

mukarnas dolguludur. Mihrabın sivri kemeri, karşılıklı olarak köşelere yerleştirilmiş gövdelerinde herhangi bir bezemenin yer almadığı yarım daire kesitli iki sütuncenin irili ufaklı palmet motiflerinin yan yana dizildiği başlıkları üzerinden başlar. Mekânın ortasında güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan dikdörtgen biçimli ahşap bir sanduka bulunmaktadır (Görsel 2.182). Mekanı çevreleyen duvarlar, üst kotta orta bölümlerinden çökertilmiş taşların yan yana dizilmesiyle oluşturulmuş bir taş sırasıyla bitirilerek kubbe ile örtülmüştür (Görsel 2.183).

Malzeme-Teknik

Türbenin duvar örgülerinde, kubbe ve külâhında düzgün kesme taş, inşa kitabesinde beyaz mermer, mescit mekânındaki sandukada ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme

Türbenin süslemeleri, cephelerinde ve mihrabında toplanmıştır. Türbe gövdesinin oturduğu kaidenin bitiminde yer alan üç sıralı mukarnas dolgunun en üst sırasının mukarnasları dilimli, alttaki iki sırasının mukarnasları yelpaze biçimlidir (Görsel 2.184).

Kalın kaval silmelerle sivri kemer biçimi verilmiş cephe çerçeveleri, mimari bezeme olarak yapıya ana karakterini verirler. Bu çerçevelerin içinde kalan cephe yüzeyleri bezenmiştir. Kuzey cephede bulunan Taç kapı kuruluşunu çevreleyen şeritlerden dıştan içe doğru ikinci geniş şeridin yüzeyi kıvrım dallardan çıkan birer atlamalı olarak yerleştirilmiş lotüs ve palmet dizileriyle bezenmiştir. Lotüslerin yaprak uçları üstte birbirine değmekte, altta lotüslerin aralarında kalan boşluklarda birer palmet bulunmaktadır.

Taç kapı kuruluşunun sivri kemerinin silindirik gövdeli sütuncelerinin tahrip olmuş gövdelerinin, günümüze gelen izlerden kıvrık dallardan çıkan bitkisel bezemeli bir kompozisyona sahip oldukları anlaşılmaktadır. Taç kapı nişinin iç yan cephelerindeki nişlerin yüzeyleri kavsaralarına kadar uzanan beş düşey kaval silmeyle hareketlendirilmiştir. Taç kapı çerçevesinin üstteki yatay kolunun hemen üstünde eksenin iki yanında bulunan sırtlarını birbirlerine dönmüş iki sfenks kabartmasının başları tahrip olmuştur. Sfenkslerin gövdeleri yandan verilmiştir. Yürür vaziyettedirler. Sırtlarından çıkan kanatları tahrip olmuştur. Sfenkslerin arasında ve eksen üzerinde yer alan tahrip olmuş bezemenin, doğu cephenin hemen doğusundaki cephenin hayat ağacı üstünde yer alan çift başlı kartal kompozisyonuna benzer hatları, özgününde burada da bir çift başlı

kartalın bulunduğuna işaret eder. (Görsel 2.185). Daha üst kotta yer alan inşa kitabesinin geniş çerçevesinin bezemelerini ise kıvrım dallardan çıkan birer atlamalı yerleştirilmiş rumi ve palmet motifleri oluşturur.

Taç kapı cephesinin hemen doğu yanında bulunan cephenin, orta bölümünün üç yatay parçaya ayrılmış hissini veren bezemelerinden alttaki kare biçimli çökertme yüzeyinin tam ortasında yer alan daire biçimli büyük deliği çevreleyen cepheden taşkın, dışbükey halkanın tahrip olmuş bir kabaradan kaldığı açıktır. Çökertme panonun ortasındaki kabarayı çevreleyen halkanın yüzeyleri kıvrık dallardan çıkan birer atlamalı rumi ve palmet motifleriyle bezenmiştir. Çökertme panonun hemen üstünde eksenin biraz doğusunda kaymış olarak bulunan onüç palmiye dalından oluşan hayat ağacı kabartmalı kompozisyonda ağacın doğu tarafına bakan alt kısmının sırtı ağaca dönük tasvir edilmiş tamamen tahrip olduğundan mahiyeti anlaşılamayan aslan olabilecek dört ayaklı bir hayvan kabartması bulunmaktadır. Bu hayvanın ağacın batı yanında olması gereken çiftinden hiçbir iz yoktur. Hayat ağacının üstünde ortada çift başlı kartal, ağacın iki yanında alttan dördüncü dallarının hizasında büyük ölçüde tahrip olmuş, birer kuş kabartması bulunmaktadır. Çift başlı kartalın başlarının üstünden başlayan ve cephenin sivri kemer biçimli çerçevesinin üst bölümünü dolduran geometrik bezemede, yivli silmelerin kırık hatlarla birbirlerinin içerisinden geçirilmeleriyle oluşturulmuş, dikey ve yatay eksenlere göre birbirine simetrik çınar ağacı yapraklarını andırır çerçevelerden oluşan geometrik geçmeli bir kompozisyon bulunur (Görsel 2.193).

Taç kapı cephesinin hemen batı yanında bulunan cephenin orta bölümündeki üç parçaya ayrılmış hissini veren süslemelerinden alttaki kare biçimli çökertme yüzeyinin tam ortasında, tahrip olmuş kabaranın yerinde daire biçimli büyük bir delik yer almaktadır. Bu deliğin etrafını tahrip olmuş kabaradan kalan cepheden taşkın, dışbükey bir halka çevreler. Kare panonun bu halkanın dışında kalan bölümlerinde, Taç kapı cephesinin hemen doğu yanındaki cephenin kare panosuna benzer biçimde kıvrık dallar çıkan birer atlamalı rumi ve palmet motifleri yer alır. Kare biçimli çökertme panonun hemen üstünde bulunan yan yana yerleştirilmiş üç taştan iki yandakiler günümüzde tamamen tahrip olmuş olmakla birlikte, birer hayvan figürlerinin sırtları birbirine dönük, başları sırtlarının üzerinden geriye dönmüş kabartıldığı anlaşılmaktadır. Bu figürler arasında, ortada bulunan taşın yüzeyinde yivli silmelerin kırık hatlarla birbirleri içerisinden geçirilmesiyle oluşturulmuş oniki kollu yıldız geçmeli geometrik bezemenin

bir bölümü yer alır. Bu geometrik bezeme, hemen batısındaki cephede yer alan taşları dikey yerleştirilmiş oniki kollu yıldız geçmeli geometrik kompozisyonlarla aynı türdedir. Geometrik bezemeli bu taşın hemen üstünde cephe ekseninde, hilal biçimli bir kabartmanın ortasından çıkan onüç palmiye dalından oluşan bir ağaç kabartması bulunmaktadır. Ağacın üst orta kolunun (her iki yandan da yedinci) hemen üstünde ve üst iki yanında izleri belli olan ancak tamamen tahrip olmakla birlikte kuş olabileceği düşünülen üç kabartmanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Alt kısmında yer alan aslan olabilecek dört ayaklı iki kabartma ve üst kısmındaki çok daha küçük boyutlu tutulmuş üç kabartma, burada da hayat ağacının tasvir edildiğini gösterir. Hayat ağacı ile cephenin sivri kemer biçimli çerçevesi arasında kalan yüzey, yivli silmelerin birbirleri içerisinden kırık hatlarla geçirilmeleriyle düşey üç sıra halinde birbiri üzerine denk gelecek biçimde oluşturulmuş, merkezlerinde küçük gül bezeklerin bulunduğu sekizgen çerçevelerle bu çerçevelerin etrafında oluşan beşgen ve yıldız kesitli çerçevelerden oluşan bir geometrik kompozisyonla bezenmiştir (Görsel 2.186). Doğu ve batı cephelerindeki birbirinin aynı olduğu görülen pencere çerçevelerinin geometrik bezemelerinde yivli silmelerin aynı tarzda kırık hatlarla birbiri içerisinden geçirilmesiyle oluşturulmuş yıldız geçmeli geometrik kompozisyonlar bulunur. Batı cepheden farklı olarak doğu cephe pencere çerçevesinin üstündeki kotta yer alan çökertme kare yüzeyin merkezinde yer alana bezemesiz düz kıvrık dallardan çıkan birer atlamalı rumi ve palmet motifleriyle oluşturulmuş bitkisel bezeme, bir taşın etrafında bulunur. Kare yüzey ile sivri kemer biçimli cephe çerçevesi arasında kalan üst bölümde yer alan, ortalarında birer gülbezek motifinin bulunduğu sekizgen, beşgen ve yıldız kesitlerinin yer aldığı geometrik geçmeli bezeme kompozisyonu Taç kapının hemen batısındaki cephenin üst bölümündeki geometrik geçme kompozisyonla aynıdır. Bu kompozisyon A, Çınar yaprakları tarzında çerçeveler oluşturan geometrik geçme kompozisyonu B türü olarak adlandırılırsa, türbe cephelerindeki geometrik bezemelerin çoğunlukla bu iki türden birine sahip oldukları görülür. Batı cephe pencere çerçevesinin üstündeki geometrik bezemenin kompozisyonu ve bu cephenin hemen güneyindeki cephenin geometrik süslemeleri A türündedir.

Doğu ve batı cephelerin hemen kuzeyindeki cephelerin, alt kotundaki yer alan kare biçimli çökertme yüzeylerin merkezlerindeki kabaraların (batıdaki tamamen tahrip olmuştur) çevreleri Taç kapı cephesinin iki yanındaki cephelerin kare çökertme panoların bitkisel bezemeleriyle benzer tarzda kıvrık dallardan çıkan birer atlamalı rumi ve palmet motiflerinin oluşturduğu bir kompozisyonlarla bezenmiştir. Her iki cephenin de kare

çökertme yüzeylerinin üzerinden başlayan cephe bezemelerinin, yivli silmelerin kırık hatlarla birbirleri içerisinde geçirilmeleriyle oluşturulmuş oniki kollu yıldız geçmeli geometrik bezemeleri birbirinin aynıdır ve tarafımızdan C türü olarak adlandırılmıştır.

Doğu cephenin hemen güneyinde bulunan cephenin alt kotunda yer alan palmet yapraklarından oluşan ve hilal biçimli bir kabartmadan çıkan hayat ağacı kabartmasının doğuya bakan alt kısmında yüzü ağaca dönük gövdesi yandan verilmiş, başı kısmen tahrip olmuş aslana benzer dört ayaklı bir hayvan kabartması bulunmaktadır. Gövdesinin kazıma tekniğindeki işlemleri dikkati çeker. Ağacın üst kısmında yer alan baş kısmı tahrip olmuş çift başlı bir kartal kabartmasının biçimli olarak Taç kapı cephesinde bulunan inşa kitabesinin hemen alt kotundaki izlerle uyum göstermesi Taç kapı cephesinde de benzer tarzda bir çift başlı kartal kabartmasının bulunduğu işaret eder. Cephenin daha üst kotundaki A türü geometrik geçmeler, doğu ve batı cephelerin üst kotundaki geometrik geçmelerle aynıdır.

Güney cephe ile bu cephenin hemen doğu ve batısındaki cephelerin ve batı cephenin hemen güneyindeki cephenin geometrik geçmeli bezeme kompozisyonları birbirinin aynı ve B türündedir (Görsel).

Türbenin kasnak bölümünün bezemeli şeritlerinden alttakinin bitkisel bezemelerini kıvrık dallardan çıkan birer atlamalı olarak ters ve düz yerleştirilmiş üçer yapraklı palmet dizileri oluşturur. Üstteki daha geniş şeridin geometrik bezemeleri, yivli silmelerin kırık hatlarla birbiri içerisinde geçirilmesiyle oluşturulmuş yıldız geçmeli kompozisyona sahiptir. Daha üstteki kuşak dört sıra mukarnas dolguludur (Görsel).

İçte mihrabı iki yandan ve üstten çevreleyen iki şeritten dıştan içe doğru ikincisinin yüzeyi, silmelerin kırık hatlarla birbiri içerisinde geçirilmesiyle sekiz kollu yıldız merkezleri etrafında çokgenlerin olduğu yıldız geçmeli geometrik kompozisyonu mescit mekânının yegâne süslemesini oluşturur (Görsel).

Görsel 2.170. Şah Cihan Hatun Türbesi yeri

Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 07.03.2019 **Koordinatlar:** 38°42'50.39"K - 35°29'44.69"D

Görsel 2.171. Şah Cihan Hatun Türbesi genel görünüm

Görsel 2.172. Türbenin onarım öncesi durumu

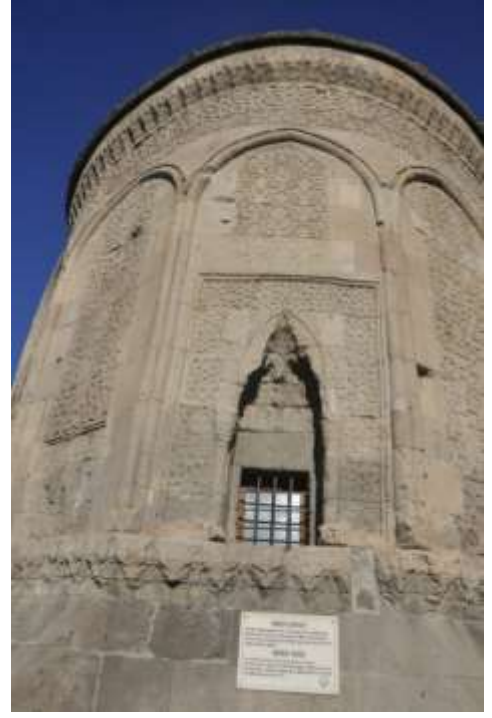
Görsel 2.173. İnşa kitabesi

Görsel 2.174. Türbenin kaidesi

Görsel 2.175. Türbenin gövdesi

Görsel 2.176. Kuzeydoğu-güneybatı pencereler

Görsel 2.177. Gövde bitimi ve piramidal külah

Görsel 2.178. Mescit katı giriş kapısı

Görsel 2.179. Mescit katı

Görsel 2.180. Kuzeydoğu duvardaki pencere açıklığı

Görsel 2.181. Mihrap nişi

Görsel 2.182. Mekânın ortasındaki ahşap sanduka

Görsel 2.183. Gövdeyi örten kubbe

Görsel 2.184. Kaide bitimindeki mukarnas dolgu

Görsel 2.185. Taç kapı kuruluşu

Görsel 2.186. Taç kapı cephesinin batı yanında bulunan cephe

Görsel 2.187. Batı cephenin güneybatıya bakan cephesi

Görsel 2.188. Güneybatı cephe

Görsel 2.189. Güney cephenin güneybatı ve güneydoğuya bakan cephesi, güneydoğu cephe ve güneydoğu cephenin doğuya bakan cephesi

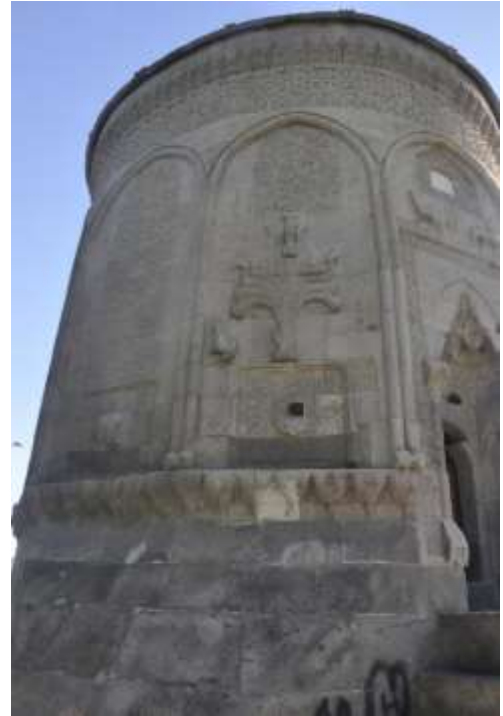
Görsel 2.190. Doğu cephenin kuzeydoğuya bakan cephesi

Görsel 2.191.Kuzeydoğu cephe

Görsel 2.192. Kuzeydoğu cephenin kuzeye bakan cephesi

Görsel 2.193. Taç kapı cephesinin doğu yanındaki cephe

Görsel 2.194. Gövde bitiminde yer alan süsleme

Görsel 2.195. Mihrap nişi ve süslemeleri

2.6.2. Erzurum Rabia Hatun Türbesi

Rabia Hatun adıyla anılan türbe Erzurum merkezde Hasan Basri Mahallesi'nde Üç Kümbetlerin güneydoğusunda yer almaktadır. ⁸⁸ (Görsel 2.196)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

İnşa ya da onarım kitabesi bulunmayan türbenin mimari özelliklerine dayanılarak 13. yüzyılın sonlarına doğru ya da 14. yüzyılın başlarında yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. ⁸⁹

Onarımları ve Bugünkü Durumu

1957 yılının Ekim ayında Kolordu kumandanı Gnl. Mithad Akçakoca türbeye bir kapı yaptırmış ve çeşitli yerlerini onartarak türbeyi yıkılmaktan kurtarmıştır (Konyalı, 1960, s. 417-418). Türbe 1980'li yıllarda bir onarım daha geçirmiş, bu onarımda girişin önüne çift kollu merdiven yapılmış ve yapının örtüsü yenilenmiştir (Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2017). (Görsel 2.198) Günümüzde sağlam, ayakta ve ziyarete açıktır.

Vakfiyesi

Türbeye ait günümüze ulaşan herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Adına Yapıldığı Kişi

Türbenin kimin adına yapıldığı bilinmemekle birlikte Rabia Hatun adıyla anılması ve türbenin Selçuklu Çağı'na tarihlenir. Bu dönemde yaşamış Rabia Hatun adlı bir kadın adına inşa ettirilmiş olduğunu düşündürmektedir. ⁹⁰ (Rabia Hatun hakkında bkzn. Bölüm 1.2 s.58)

⁸⁸ Konyalı, 1960, s. 417'de Rabia Hatun Palandöken Caddesi'nin doğusunda yer alan Hasan Basri Mahallesi içinde göstermiştir. Ayrıca türbeyi gördüğü zaman etrafının yapılarla dolu olduğunu ifade etmiştir.

⁸⁹ Konyalı, 1960, s. 417'de inşa ya da onarım kitabesi olmayan yapının, İlhanlılar döneminde Olcaytu zamanında yapılmış olabileceğini ifade etmektedir

⁹⁰ Konyalı, 1960, s. 417-418'de Rabia Hatun ile ilgili olarak Arapça "Rebia" kelimesinin "kuvvet taşı, miğfer, kutu, tabla, çayırılık, dağarcık" anlamına geldiğini ve Hz. Peygamber'in ashabından yaklaşık otuz kadar erkeğin adı olduğunu belirtmekte, Arapça'da dördüncü anlamına gelen Rabia isminin ise kadın ve kızlara koyulabilecek bir ad olduğunu ifade ederek geçmişte de bu isimde iki şair kadının olduğunu, bunlardan birinin "Rabiat-üş-şamiyye" olduğunu ve Şam'da öldüğünü bildirmektedir. Diğerinin ise Basralı "Rabiat-ül-adviyye" olduğunu ve "Erkeklerin tacı" sıfatıyla meşhur olduğunu, 753 ya da 801 Kudüs'te vefat ettiğini, Hasan Basri hazretlerinin kendisiyle evlenmek istediğini ve onun da bu isteğine bir nazm ile cevap verdiğinin rivayet edildiğini belirtmektedir.

Beygu, 1936, s. 137'de ise kayıtlarda türbeye ait herhangi bir bilginin mevcut olmadığını ancak Selçuklulardan bir kadına ithafen yapılmış olduğunu iddia etmektedir.

Banisi

Bilinmemektedir.

Mimar ve Sanatkârları

Bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Tek katlı ⁹¹ türbe silindirik gövdeli yüksek bir kaide üzerinde yer alan piramidal külahla örtülmüş onikigen prizma biçimli bir gövdeye sahiptir. (Görsel 2.197) Daire tabanlı silindirik gövdeli oldukça yüksek tutulmuş kaidesi (Görsel 2.199) genel olarak yaklaşık 1, 4 m yükseklikteyse de doğu kesimindeki kot farkı nedeniyle 2,9 m yüksekliğe ulaşmaktadır.(Görsel 2.200) Kaide bitiminde yer alan taş sırasında ara ara görülen yüzeyleri bitkisel bezemeli taşlar özgününde kaidenin bitkisel bezemeli geniş bir şeritle nihayet bulduğuna işaret eder. Süsleme şeridinden sonra aşağıdan yukarıya doğru sırasıyla ince bir düz silme ve 10 cm yükseklikte düz bir şerit hafifçe dışa taşkın olarak kaideyle gövde arasında yer alarak tüm gövdeyi yatay bir bant oluşturarak sarar. Silindirik gövdeli kaide üzerinde yükselen onikigen prizma biçimli türbenin gövdesinin yaklaşık 2,0 m genişlikteki cepheleri yaklaşık 0,15 m çapındaki halat biçimli kaval silmelerle sivri kemer biçimli çerçeveler içerisine alınmıştır. Günümüzde yıpranan halat silmeler düz kaval silmelerle yenilenmiştir. Cephe kotunda aralarında bir iki santimetrelilik bir boşluk bırakılarak düşey hat boyunca yan yana yükselen kaval silmeler altta kısa yatay bir kolla birbirine birleşirler. Kuzeybatı, güneydoğu ve kuzeydoğu cephe eksenlerine kaideye kadar inen düz silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınan yaklaşık 0,7 m genişlik, 0,9 m yükseklikte dikdörtgen biçimli birer pencere yerleştirilmiştir. Pencere dıştağının yaklaşık 0,10 m genişlikte olduğu dıştan içe doğru eğimli düz bir şerit ve 0,9 m

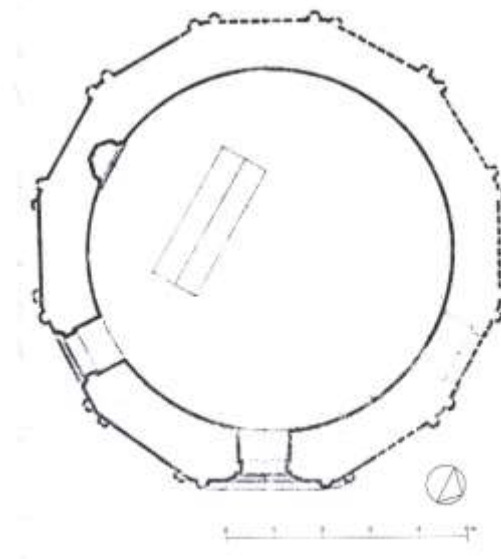
Ayrıca Erzurum Araştırmaları Web Sitesi'nde Rabia Hatun ile ilgili olarak Konyalı'nın düşüncelerine ilaveten Rabia Hatun'un Azerbaycanlı bir kadın olabileceğini ya da Selçuklu Sultanlarından Alâeddin Keykubad'ın yeğeni olan Rükneddin Şah'ın eşi ya da kızı olabileceği iddia edilmektedir.

Erişim tarihi: 31.07.2018 <http://erzurumluyum.net/?q=taxonomy/term/7008>

⁹¹ Konyalı, 1960, s. 417'de Günümüzde türbenin alt katının varlığına dair kaide kısmında ya da içeride bu bölüme geçen herhangi bir giriş bulunmamakla birlikte Konyalı, Türbenin Gümüşlü Kümbet ve Karanlık Kümbet'te olduğu gibi bir cenazelik katının var olduğunu ve sandukanın bulunduğu katın kapısının hemen alt kısmında da bitkisel motifli bir süsleme şeridinin tüm türbeyi dolaştığını ifade etmekte ve içeride kitabesiz bir taş sanduka bulunduğunu belirtmektedir.

genişliğindeki daha geriye çekilmiş düz bir şeritle çerçeve içine alınmıştır.(Görsel 2.201) Cephelerin kaval silmelerle oluşturulmuş sivri kemer biçimli çerçevelerinin bittiği kottan sonra yer alan dört sıra taş örgü ile üstündeki tek sıra dışa taşkın düz örgü günümüz onarımlarına aittir. Bu kottan sonra yapının piramidal külahı başlar.(Görsel 2.202)

Kuzey cephe ekseninde bulunan 0,9 m genişlik ve 2,1 m yükseklikteki dikdörtgen biçimli kapı açıklığına 20. Yüzyılda önüne yapılmış yedişer basamaklı çift kollu bir merdivenle çıkılarak ulaşılmaktadır. Kapı açıklığının dış köşelerinde silindirik gövdeli geometrik geçme motiflerle bezenmiş, kesik koni biçimli başlıkları bulunan birer sütunce yer alır. Sütunceleri iki yandan sınırlayan kademeli iki şeritten dıştaki ince ve bezemesiz düz bir yüzeye sahiptir.(Görsel 2.203) İçtekinin batı yönünde olanının bazı kesimlerinde yer alan günümüze gelebilen sütunceye dayanan özgün parçalarından kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilmesiyle oluşturulmuş geometrik geçme motiflerle bezemeli olduğu anlaşılmaktadır.

Çizim 2.18. Rabia Hatun Türbesi planı (Tuncer, 1991, 201'den işlenerek düzenlenmiştir)

Plan ve İç Tasvir

17,65 m çaplı daire tabanlı türbe mekânı kubbe örtülüdür.(Görsel 2.204) Duvarlarının kuzeydoğu-kuzeybatı ve güneydoğu yönlerinde tabandan yaklaşık 0,48 m yükseklikte başlayan 0,84 m genişlik ve 1,07 m yükseklikte dikdörtgen biçimli pencere açıklıkları bulunur. (Görsel 2.205) Güney yönünde zeminden itibaren bir sıra kesme taş örgüsünden sonra 0,88 m genişlik ve 2,1 m yükseklikte sivri kemer içine alınmış beş sıra

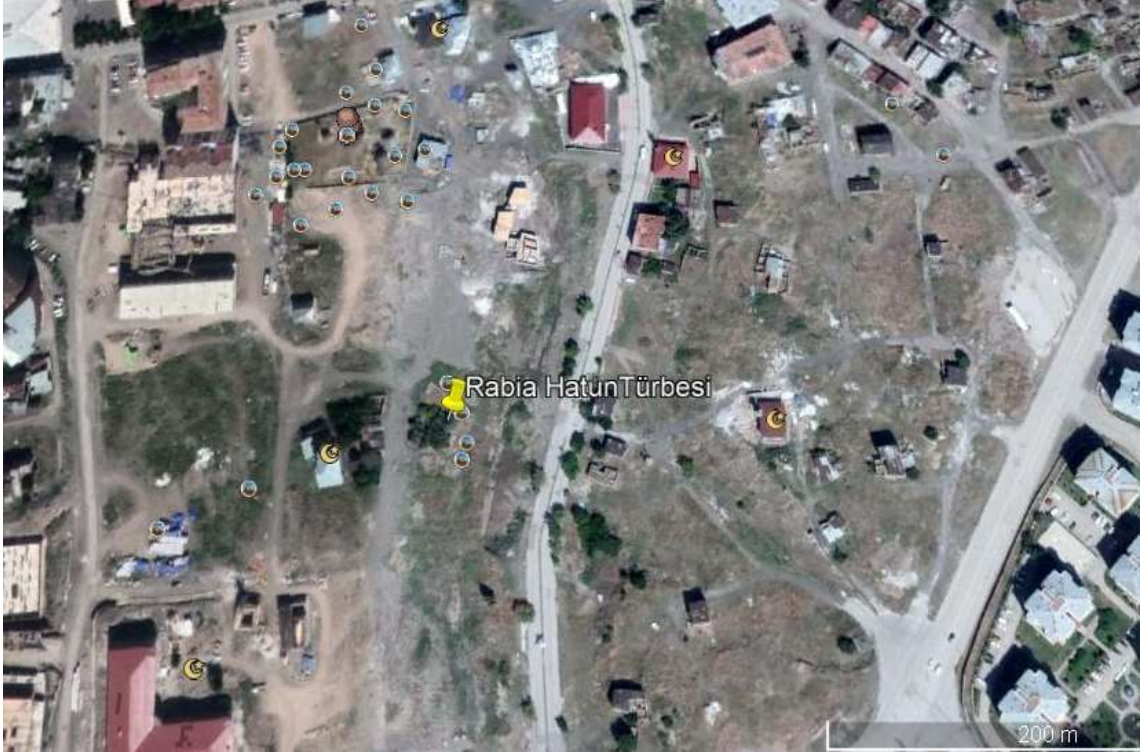
mukarnas dolgulu kavsarası bulunan beş yüzeyli bir mihrap nişi bulunur. (Görsel 2.206) Mekanın duvarları yaklaşık 4,17 m yükseklikten sonra doğrudan kubbe oturtulmuştur. Kubbe eteğinde dışa taşkın enli birşerit yer almaktadır.(Görsel 2.207) Türbe mekânına doğu-batı ekseninden hafifçe güney yöne kaydırılmış vaziyette doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen tabanlı bir taş sanduka yerleştirilmiştir. (Görsel 2.208)

Malzeme-Teknik

Türbenin duvarları içten ve dıştan kesme taş malzemeye düz örgü tekniğinde kaplanmıştır. Günümüzde türbenin piramidal külahı bakırla kaplanmıştır.

Süsleme

Yapı oldukça sadedir. Cephelerde bulunduğu anlaşılan süslemelerin tamamı günümüze gelememişse de bugün var olan süsleme parçalarından özgününde yapının bu parçalarının bulunduğu bölümlerde bezemeli olduğu anlaşılmaktadır. Mekânın tek süslemesini mihrap kavsarasında bulunan beş sıra mukarnas dolgusunun yarattığı görsel etki oluşturur. Türbe gövdesini on iki cepheli hale getiren kaval silmelerin bugün var olan parçalarından özgününde halat motifli oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca kaideyi üstten dolanan kuşaktan günümüze gelebilen parçalarda yer alan palmet, rumi ve kıvrık dal motifleri türbenin kaidesinin bitkisel bezemeli bir kompozisyona sahip enli bir kuşakla sarılarak nihayetlendirildiğini gösterir. Bunların dışında türbede günümüze kadar gelebilen başka bir süsleme kompozisyonu bulunmamaktadır.

Görsel 2.196. Rabia Hatun Türbesi yeri

Kaynak: Google Earth

Erişim Tarihi: 01.03.2019

Koordinatlar: 39°54'9.05"K - 41°16'45.13"D

Görsel 2.197. Rabia Hatun Türbesi genel görünüm

Görsel 2.198.Türbenin onarım öncesindeki durumu (Konyalı, 1960, 418)

Görsel 2.199. Türbenin kaidesi

Görsel 2.200. Türbenin güneydoğu cephesi

Görsel 2.201. Kuzeybatı ve güneydoğu pencere

Görsel 2.202. Güneydoğu cephe ve piramidal külah

Görsel 2.203. Kuzey cephedeki mescit katı giriş kapısı

Görsel 2.04. Türbenin içeriden görünümü ve giriş kapısı

Görsel 2.205. Kuzeydoğu-güneydoğu pencere

Görsel 2.206. Mihrap nişi

Görsel 2.207. Silindirik gövdeyi örten kubbe

Görsel 2.208. Mescit mekânındaki taş sanduka

2.7.Mescit Katı Daire Tabanlılar

2.7.1. Erzurum Çiçek Hatun (Cimcime Sultan) Türbesi

Erzurum şehir merkezinde kale içinde, Cumhuriyet Caddesi üzerinde, Ulu Camii'nin kuzeybatısında yer almaktadır. (Görsel 2.209))

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

İnşa kitabesine göre türbe 1304 yılının Eylül ayında yapılmıştır.

Taçkapı nişini kavsara altında dolanan iki satırlık celî sülüs yazıyla yazılmış:⁹² (Görsel 2.211)

İnşa kitabesinin transkripsiyonu:

- 1- Ğufire lisahibeti hazihi'l-kubbeti'l-meliketi'l mağfureh Çiçek Hatun⁹³ binti
- 2- Ahmed Kân berredellahu medceeha- intakelet fi şehri seferin senete erbain ve seb'imiye".

İnşa kitabesinin Türkçesi:

"Bu türbenin sahibesi bağışlanmış melike Ahmed Kan kızı Çiçek Hatun'u (Allah) bağışlasın. Allah onun makamını serin kılsın (Cehennem sıcağından korusun). 1304 senesinin Eylül (704 senesinin Sefer) ayında vefat etti" yazılıdır.

Onarımlar ve Bugünkü Durumu

Tarihi bilinmeyen bir zamanda, türbe güney kesimi haricinde konutlarla çevrelenen türbenin olumsuz müdahaleler sonucunda gövdesinde gelişigüzel açıklıklar açılmıştır. 2011 yılında özensiz bir biçimde onarımı yapılmış, sonrasında ise Erzurum Belediyesi tarafından yapıyı çevreleyen konutların kaldırılması sebebiyle türbenin etrafı temizlenmiş ve moloz taş örgüyle kapatılan girişi ve inşa kitabesi açığa çıkarılmıştır (Yurttaş ve Kındıgılı, 2011, s. 76). Cumhuriyetin ilk yıllarında belediyenin arşiv deposu olarak kullanılan yapıda, mihrabın arkasına gelen güney kısmına dikdörtgen biçimli kapı boyutlarında bir pencere açıklığı yapılmışsa da son onarımlarda bu açıklık da

⁹² Türbenin inşa kitabesi Araş. Gör. Hüseyin Karaçam tarafından okunmuştur.

⁹³ Hüseyin Yurttaş ve M. Lütfü Kındıgılı, 2011, s. 80-82'de türbe üzerine yaptıkları çalışmada türbenin inşa kitabesini okuyarak, kitabede geçen ismin bir kadına ait olduğunu ve bu ismin "Cencâl, Cengâl, Cenkâl, Cîcâl, Cîgâl, Cîkâl, Cühâl, Çengâl, Çiçek, Haccâl, Hancâl, Hankel, Hencâl, Hîcâl, Hîncâl" isimlerinden biri olabileceğini, en uygun olan ismin "Çengâl" olduğunu ileri sürmüşlerdir.

kapatılmıştır (Yurttaş ve Kındığılı, 2011, s. 77). Yapı günümüzde sağlam ve ayakta fakat belediyenin çevre düzenlemesi çalışmaları nedeniyle ziyarete kapalıdır (29. 09. 2017).

Vakfiyesi

Türbeye ait herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Adına Yapıldığı Kişi

Türbenin inşa kitabesinden Ahmet Kaan kızı Çiçek Hatun adına 1304 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. (Çiçek Hatun hakkında bkzn. Bölüm 1.2 s.54)

Banisi

Türbenin inşa kitabesi ya da dönem kaynaklarında türbeyi yaptıran kişiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Mimar ve Sanatkârları

Bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Tek katlı ⁹⁴ daire tabanlı silindirik kaide ve gövdelidir. (Görsel 2.210) Silindirik kaide eğimli toprak zemini nedeniyle her yerde aynı yükseklikte değilse de yaklaşık 1,0 m yüksekliktedir. Gövde kaide üzerinden hafifçe içeriye çekilmiş olarak yükselir. Kaidenin üst kısmındaki üç santimetre genişliğinde ince bir silme ile bu silmenin üzerinde yer alan dışa doğru çıkıntı yapan dokuz santimetre çapındaki kaval silmeden sonra gövde başlar. (Görsel 2.212) Silindirik gövdenin yüzeyinde 13 cm çapındaki kaval silmelerle kuzey yöne bakan kesimindekinin ters U biçimli diğer on birinin sivri kemer biçimli

⁹⁴ Türbenin iki katlı olup olmadığı kaide üzerinde herhangi bir giriş ya da açıklık bulunmaması sebebiyle bilinmemektedir.

Tuncer, 1991, s. 204’de türbenin alt katının olup olmadığının tartışmalı olduğunu, mescit katı tabanının, kaide bitiminde yer alan silmelerin yüksekliğinde başlaması bir alt katın olduğunu düşündürse de bu tip türbelere örnek olarak verilebilecek Emir Saltuk Türbesi’nin güneyindeki türbenin mescit katı tabanı yüksekte başlasa da tek katlı olduğuna dikkati çekmiştir. Buna karşın Rabia Hatun Türbesi, Emir Saltuk Türbesi’nin güneyindeki türbenin ve bu türbenin silindirik kaideli, silindirik gövdeli ve tek katlı olmaları ile yeni bir türbe tipinin benimsenmeye başladığını ifade etmektedir.

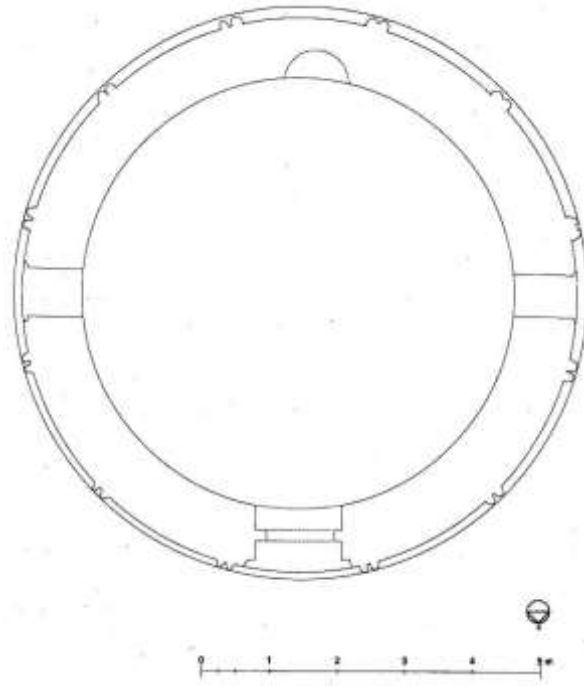
Yurttaş ve Kındığılı, 2011, s. 76’da türbenin silindirik gövdesinin eğimli bir alt yapıya oturmasının sebebinin cenazelik katının olma ihtimaline bağlamaktadırlar.

olduğu çerçeveler oluşturulmuştur. Çerçevelerin her birinin düşey kaval silmesi ile bir yanlarındaki çerçevenin düşey kavla silmeleri alttan kısa bir yatay kolla birbirine birleşmekte aralarında birkaç santimetre boşluk kalacak biçimde çiftler oluşturarak yükselmektedirler. Kemer görünümlü silmelerin tümü gövde yüzeyinde yaklaşık 1,7 m genişlik ve 2,8 m yükseklikteki birer yüzeyi sınırlandırmışlardır. (Görsel 2.213) Silmelerden sonra yaklaşık 1,5 m kadar daha yükselen düz duvar örgüsü üstte alttaki üstekinin kaval, ortadakinin düz olduğu üç silmeden oluşan profilli bir silme grubuyla nihayetlenir. Bu silme grubunun üstünden türbenin konik külahı başlar. (Görsel 2.214) Kaval silmelerin sivri kemer görünümü oluşturarak çevrelediği yüzeylerden doğu ve batıya bakanların eksenlerinde dikdörtgen biçimli birer pencere açıklığı bulunur.

Gövdenin kuzey yöndeki ters U biçimli çerçeve içerisine alınmış cephe yüzeyinin ekseninde bir taç kapı kuruluşu bulunur. 0,87 m genişlik 1,50 m yükseklikteki dikdörtgen biçimli kapı açıklığı taç kapının sivri kemerli nişi içinde yer alır. Kapının lentolarıyla taç kapının sivri kemeri arasında dolgulu bir kavsara yer alır. Kavsara yanlarda gövdesi bezemesiz iki köşe sütuncesine oturtulmuştur. Kapı açıklığının lentosu ile kavsara arasında 1,15 m genişlikte, 0,51 m yükseklikte dikdörtgen biçimli kitabe panosu yer alır.

Türbenin eski fotoğraflarından gövdenin güney tarafında kaval silmenin sivri kemer biçimi oluşturarak çerçevelediği alanda dikdörtgen biçimli bir açıklık görülmektedir. Yurttaş ve Kındıgılı bu açıklığın Cumhuriyetin ilk yıllarında arşiv deposu olarak kullanılan türbe mekânının aydınlatılması amacıyla açıldığını ancak küçük bir kapı ölçülerinde olduğu için mekâna giriş ve çıkışın buradan sağlandığını, restorasyon çalışmaları sırasında kapatıldığını belirtirler (Yurttaş ve Kındıgılı, 2011; 77)

Türbenin eski fotoğraflarından külahın güneybatısında dikdörtgen biçimli küçük bir açıklığın bulunduğu görülmekte, fotoğrafın çekildiği tarihe yakın bir zamanda bu açıklığın sövelerinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak açıklığın özgün olup olmadığı tespit edilememektedir.

Çizim 2.19. Çiçek Hatun Türbesi planı (Tuncer, 1991, 203
'den işlenerek düzenlenmiştir)

Plan ve İç Tasvir

Türbenin iki katlı olup olmadığı bilinmemekte zeminde cenazelik katına açılacak herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Daire tabanlı türbe mekanının doğu ve batı yönlerine bakan kesimlerdeki duvarına açılmış dikdörtgen biçimli pencere açıklıkları cephedeki biçimlerini korurlar. Güney yöne bakan kesimde duvarına mihrap nişi yerleştirilmiştir. Mekânın zemini üstünde ve ortada fazla yüksekliği bulunmayan bir mezar yer almaktadır.

Malzeme-Teknik

Türbenin duvarları içten ve dıştan düz örgü tekniğinde düzgün kesme taş ile kaplanmıştır.

Süsleme

Oldukça sade yapılmış türbenin cephede taç kapının bulunduğu kuzey yön hariç tümüyle gövdesi sivri kemer biçimli çerçevelerle hareketlendirilmiştir. Beş sıra mukarnas dolgusu ve cephenin doğu yöne bakan kesiminde yer alan sivri kemer biçimli silmenin üst kotunda bulunan meyandır motifinin yer aldığı süsleme şeridi yapının yegâne süslemesini oluşturur.

Görsel 2.209. Çiçek Hatun Türbesi yeri
Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 07.03.2019 **Koordinatlar:** 39°54'22.68"K- 41°16'35.95"D

Görsel 2.210. Çiçek Hatun Türbesi genel görünüm

Görsel 2.211. İnşa kitabesi

Görsel 2.212. Türbenin kaidesi

Görsel 2.213. Türbenin güneydoğu cephesi

Görsel 2.214. Gövde bitimi ve konik külah

2.8. Mescit Katı Dilim İçinde Nişli Tabanlılar

2.8.1. Erzincan-Tercan Mama Hatun Türbesi

Erzincan'ın 90 km doğusunda bulunan Tercan ilçesinin merkezinde Mama Hatun Camii ve Kervansarayı'nın doğusunda yer alan türbe, Mama Hatun'a ait olduğu kabul edildiğinden Mama Hatun Türbesi olarak anılmaktadır. (Görsel 2.215)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Yapının sanatçı ve ayet kitabeleri bulunmakta, inşa tarihi ve banî adı veren kitabesi bulunmamaktadır. Saltuklu hükümdarı Mama Hatun (1191-1200) tarafından 12. yüzyıl sonları 13. yüzyıl başlarında yaptırıldığı genel kabul görmektedir (Tuncer, 1986, s. 118; Sönmez, 1995, s. 173; Bayburtluoğlu, 1993, s. 160). 1200 yılında Saltuklu tahtına Mama Hatun'un yeğeni Melikşah'ın geçtiği (Sümer, 2015, s.48; Turan, 2013, Şecere Cetvelleri eki) bilinmekte, Mama Hatun'un bu tarihten sonraki yaşamı hakkında hiç bir veri bulunmamaktadır. Mama Hatun'un bu tarihten sonra gücünü kaybetmiş bir melike olarak hayatını sürdürmüş olabileceği gibi ölmüş olabileceği de düşünülebilir. Türbenin 1200 yılından önce inşa edilmiş olma ihtimali oldukça yüksek olduğundan 12. yüzyılın son on yılı ile 13. yüzyılın ilk yılları arasında tarihlendirebilir. Kitabelerin tümü türbe yapısını çevreleyen silindirik gövdeli çevre duvarının Taç kapısında yer almaktadır. Bunlardan taç kapı nişinin güney ve kuzey iç yan yüzlerinde birbirini tamamlayacak biçimde karşılıklı olarak yer alan sülüs yazılı iki şeritte, taç kapının sivri kemeri alınlığında ve taç kapının sütünce başlıkları üzerinde yer alan madalyonlarda sanatçı, ayet kitabesi bulunmaktadır. Diğer iki kitabeden birinde Lafza-i Celâl diğerinde Hz. Muhammed ve dört halifenin adı bulunur.

Sanatçı kitabesinin transkripsiyonu (Görsel 2.217)

1-“Amel-i Ebu'l Nema bin mufaddal el-Ahval”,

2-“El-Ahlati el-benna gafur ullah-u lehu ve'l validiye” (Bayburtluoğlu, 1993, s.160).

Sanatçı kitabesinin Türkçesi

“Ahlatlı mimar Ebu'n Nemâ bin Mufaddadü'l-Ahvâl'in eseri. Allah onu ve ebeveynini bağışlasın” (Önkâl, 1997, s.512).

Ayet kitabeleri

Taç kapının köşe sütuncelerinin başlıklarında yer alan daire biçimli madalyonlardaki kufî yazılı kitabelerde “Allah, Muhammed, Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali”⁹⁵ yazılıdır⁹⁶. (Önkal, 1994, s. 512; Beygu, 1936, s. 261; Yetkin, 76). (Görsel 2.218)

Taç kapının sivri kemeri alnındaki yüzeyinde yer alan kufî yazılı ayet (İhlâs Suresi) kitabesi Transkripsiyonu (Görsel 2.219)

- 1- Kul hüvellâhü ehad
- 2- Allâhüssamed
- 3- Lem yelid ve lem yûled
- 4- Ve lem yekün lehû küfüven ehad

Taç kapının sivri kemeri alnındaki yüzeyinde yer alan kufî yazılı ayet (İhlâs Suresi) kitabesi Türkçesi

- 1- De ki: "O, Allah'tır, tektir.
- 2- Allah sameddir.
- 3- Doğurmamış ve doğmamıştır.
- 4- O'nun hiçbir dengi yoktur" (<https://kuran.diyanet.gov.tr/> Erişim Tarihi: 07.05.2019)

Taç kapı nişinin basık kemerli kapı açıklığı üzerindeki panoda bulunan kufî yazılı ayet kitabesi transkripsiyonu (Görsel 2.220)

“Yevme hum barizun la yahfa alallahi min hum şey'un, li menil mulkul yevm, lillahil vahidil kahhar”

⁹⁵ Kitabe metni Araş. Gör. Hüseyin Karaçam tarafından okunmuştur.

⁹⁶ Bayburtluoğlu, 1993, s. 161'de, yıldızın kolları üzerinde seçilebilen bazı harflerden “Amel-i”, “benna”, “ebu”, “elnema”, mufaddal” yazısının okunduğunu ve bu kelimelerin ilk yazıtla karşılaştırılarak tamamlanabileceğini; bu iki yazıtta “amel-i ...benna” ününü kullanan ve “benna....nın eseri” anlamına gelen üniyle de sanatçının bir yapı ustası olduğunu açıkça belirtilmiş olduğunu bildirmektedir.

Taç kapı nişinin basık kemerli kapı açıklığı üzerindeki panoda bulunan kufî yazılı ayet kitabesi Türkçesi

“O gün onlar, Allah’a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümrânlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümrân olan Allah’ındır!” (Mü’min Suresi’nin 16. Ayeti) (<https://kuran.diyanet.gov.tr/> Erişim Tarihi: 07.05.2019)

Mimar ve Sanatkârları

Sanatçı kitabesine göre yapının mimarı el benna ününü kullanan Ahlatlı Ebu’n Nemâ bin Mufaddadü’l-Ahvâl’dır. Başka yapısı bilinmeyen Ahlatlı Ebu’n Nemâ bin Mufaddadü’l-Ahvâl, Ahlatlı olduğu bilinen dört sanatçıdan biridir (Bayburtluoğlu, 1993, s.161)

Onarımları ve Bugünkü Durumu

Türbe 1990’lı yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Günümüzde restorasyon çalışmaları devam etmektedir (Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi).

Vakfiyesi

Türbeye ait günümüze ulaşan herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Banisi

Türbenin inşa tarihini ve banisini gösteren bir kitabe bulunmamakla birlikte Saltuklu Beyliği’ne 1191-1200 yılları arasında hükümdarlık yapan Mama Hatun tarafından yaptırılmış olduğu kabul edilmektedir (Tuncer, 1986, s. 118; Sönmez, 1995, s. 173; Bayburtluoğlu, 1993, s. 160).

Sahibi (adına yapıldığı kişi)

Türbenin hemen karşısında bir han, hamam, mescitten oluşan ve Mama Hatun’a atfedilen külliye’nin bir diğer parçası da Tercan’ın yaklaşık 12 km güneybatısına düşen Kütür ya da Mama Hatun Köprüsü’dür (Yurttaş, 2001, s. 637). Bu külliye’yi oluşturan en önemli yapılardan biri Mama Hatun adına yapılmış olan türbedir. Türbenin inşa tarihini ve banisini gösteren bir kitabe bulunmamakla birlikte 1191-1200 yılları arasında Saltuklu hükümdarı olan Mama Hatun tarafından yaptırılmış olduğu kabul edildiğinden (Tuncer, 1986, s. 118; Sönmez, 1995, s. 173; Bayburtluoğlu, 1993, s. 160), türbe yapısının da

Mama Hatun adına yaptırıldığı genel kabul görür (Tuncer, 1986, s. 118). (Mama Hatun hakkında bkzn. Bölüm 1.2 s.30)

Mimari Özellikleri

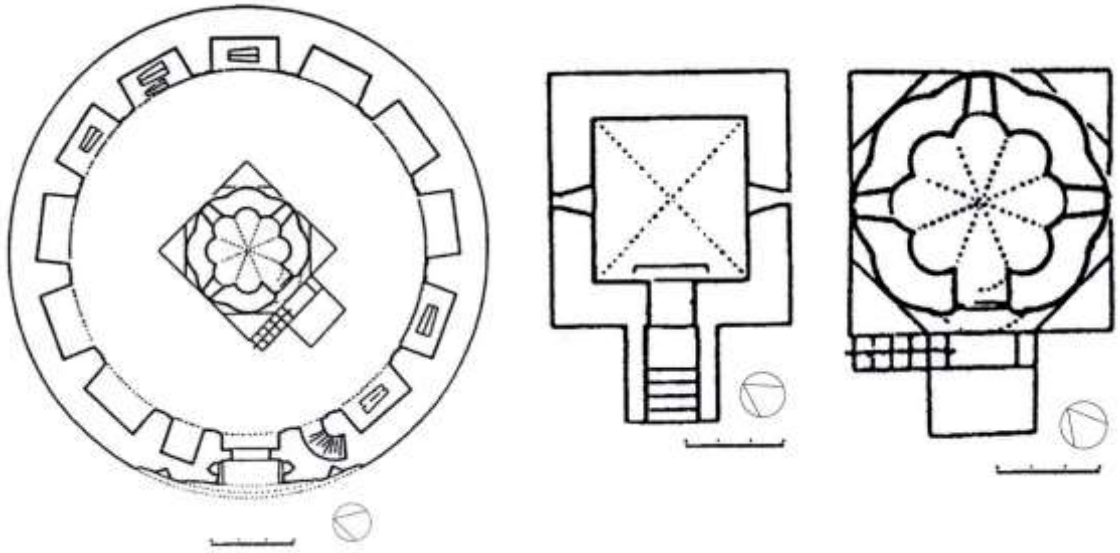
Dış Tasvir

Mama Hatun Türbesi'ni aralarında bir hendeğin bulunduğu silindirik gövdeli iki kuşatma duvarı çevreler. Dıştaki kuşatma duvarının en yüksek bölümü 2.20 m yüksekliğindedir. 64.40 m çapındaki, bu duvarın ardında 1.97 m genişliğinde hendek bölümü yer alır. Türbe, bu hendekten sonra 53,26 m çapındaki silindirik gövdeli yüksek bir kuşatma duvarıyla çevrelenmiştir. (Görsel 2.221) Kuşatma duvarının çevrelediği daire tabanlı alanın ortasında iki katlı türbe yapısı yer alır. (Görsel 2.222)

Kuşatma duvarının kuzeydoğuya bakan bölümünde, 11.55 m genişliğinde, 7.44 m yüksekliğinde Taç kapı kuruluşu yer alır. Taç kapı kuruluşu, iki yanda yer alan ve zeminden yaklaşık olarak Taç kapı kuruluşunun nihayetlendiği kota kadar yükselen sivri kemerli bir kuruluş içerisine alınmış, üstte mukarnas dolgulu kavsaralarla nihayetlenen üçgen tabanlı nişlerle bu nişler arasındaki yüzeyin ortasında bulunan sivri kemerli bir kuruluş içine alınmış kapı bölümünden oluşur. (Görsel 2.223) Kapı açıklığının bulunduğu bölüm, iki yanındaki üçgen tabanlı nişlerin bulunduğu bölümlere göre cepheden daha geriye çekilerek çöktürülmüş dikdörtgen biçimli bir duvar yüzeyine sahiptir. Bu yüzey ayrıca dıştan içe doğru kademelenerek geri çekilen iki kalın şeritle ters U biçiminde iki yandan ve üstten çerçevelenmiştir. Daha geride kaide ve başlıklı, silindirik gövdeli köşe sütuncelerine oturan sivri kemerli Taç kapı nişi yer alır. Taç kapı nişinin iç yan yüzlerinde ayrıca küçük birer niş bulunmaktadır. Altı sıra mukarnas dolgulu kavsarası bulunan Taç kapının basık kemerli kapı açıklığından merkezdeki türbenin etrafını çevreleyen avluya girilmektedir. Kuşatma duvarının avluyu çevreleyen yüzeyinde, birisi taç kapı kuruluşuna ait olan, altısında birer sandukanın bulunduğu sivri kemerli kuruluşlar içine alınmış dikdörtgen tabanlı on üç niş yer alır. (Görsel 2.224) Avlunun zemininde gelişigüzel yerleştirilmiş bir başka sanduka daha bulunmakta, niştekilerle birlikte avluda yedi sanduka yer almaktadır. Taç kapının kuzeyinde, girişin hemen solunda bulunan diğerlerine göre daha küçük boyutlu olarak yapılmış nişin beş sıra mukarnas dolgulu sivri kemeri, üzeri bitkisel motiflerle bezeli bir silme ters U biçiminde çevreleyerek taç kapı kuruluşunu andırır biçimde düzenlenmiştir. Diğerlerinden farklı düzenlenen bu nişin daha

önce çeşme işleviyle kullanıldığı tahmin edilse de (Tuncer, 1986, s. 117) günümüzde çeşme kuruluşuna dair herhangi bir iz mevcut değildir. (Görsel 2.225, Görsel 2.226) Kuşatma duvarının avluya bakan yüzeyinde taç kapı ile güneyindeki niş arasındaki bölümünün, duvar kalınlığı içine dikdörtgen biçimli bir kapı açıklığından geçilen ve kuşatma duvarının üstüne çıkılan on yedi basamaklı bir merdiven yerleştirilmiştir. (Görsel 2.227) Türbeyi çevreleyen kuşatma duvarı oldukça kalın yapıldığından üst kısmında parapet duvarı ile birlikte yaklaşık 1.75 m genişliğinde bir dolaşım alanı bulunmaktadır. (Görsel 2.228)

Kuşatma duvarının avluya bakan iç yüzeylerinden yaklaşık 4.27 m içeri çekilmek suretiyle avlunun tam ortasına yapılmış bulunan türbe, 4.71x4.71 metre ölçüsünde kare tabanlı bir kaidenin taşıdığı sekizgen tabanlı alttaki kaidenin sekizgen tabanlı ikinci bir kaide üzerinden yükselerek, köşe ortalarından 87 cm içeri çekilmek suretiyle oluşturulmuştur. Türbenin sekiz dilimli gövdesinin gövde dilimleri arasına yarım daire tabanlı kalın kaval silmeler yerleştirilmiştir. Türbe sekiz dilimli bir külahla nihayetlenmektedir.(Görsel 2.229)

Çizim 2.20. Mama Hatun Türbesi planı
(Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2017'den işlenerek düzenlenmiştir)

Plan ve İç Tasvir

İki katlı türbenin cenazelik ve mescit mekanlarına doğu yöne bakan cephe eksenlerinden altlı üstlü birer kapı açıklığıyla girilir. Cenazelik mekanı avlunun zemin kotundan daha aşağıda bulunduğundan bu mekanın basık kemerli kapı açıklığının önüne iki yandan duvar örmek ve bu duvarları üstten düz bir taş zeminle kapatmak suretiyle oluşturulmuş ve içine dört basamaklı yerleştirilmiş bir merdiven kovanı yapılmıştır. Merdiven kovanından dört basamakla inilerek ulaşılan giriş mekanının 93,5 cm genişlikte 1.2 m yükseklikte basık kemerli kapı açıklığının üstünde üç sıra yüzeysel mukarnas işlemleriyle oluşturularak üç dilimli kemer görüntüsü verilmiş dikdörtgen biçimli bir taş duvar yer alır. Bu duvar merdiven kovanının tavanına kadar yükselir. (Görsel 2.230) 2,8x2,1 m ölçülerinde kare tabanlı cenazelik mekanı yıldız tonoz örtülüdür. Kuzey ve güney duvarlarında, dışarıya dikdörtgen biçimde yansıyan karşılıklı birer mazgal pencere açılmıştır. (Görsel 2.231)

Mescit mekanına ise altı basamaklı bir merdivenle çıkılarak ulaşılan aynı zamanda cenazelik mekanının merdiven kovanının örtüsünü oluşturan sahanlıktan basık kemerli bir kapı açıklığı ile girilir. (Görsel 2.232) Kapı açıklığının üstünde içi boş bırakılmış kare biçimli bir pano yer almaktadır. Türbe dıştan sekiz dilimli konik külahla örtülüdür. Mescit mekanının duvarları her biri iç bükey yüzeyli yarım daire tabanlı birer niş oluşturan sekiz dilimden oluşur. Duvarların kuzey, güney ve batı dilimlerine birer mazgal pencere yerleştirilmiştir. Dilimli duvarların iç bükey yüzeylerinin ortaya doğru toplanmasıyla oluşturulmuş, sekiz dilimli sivri bir kubbeye örtülmüştür. (Görsel 2.233)

Malzeme-Teknik

Yapının tüm duvarları içten ve dıştan sarımtırak düz örgü tekniğinde kesme taş kaplamalı moloz taş ile sandıklama tekniğinde inşa edilmiştir.

Süsleme

Yapının süslemeleri, Taç kapıda, kuşatma duvarının avluya bakan yüzeyinde Taç kapının kuzeyinde yer alan çeşme olduğu ileri sürülen niş kuruluşunda, kuşatma duvarının içinde bulunan ve bu duvarın üstüne çıkışı sağlayan merdivenlerin avluya açılan kapısıyla türbenin cenazelik ve mescit katı pencerelerinde toplanmıştır. Sivri kemerli Taç kapı kuruluşunu iki geniş silme ters U biçiminde üç yönden çerçevelemektedir. Dıştan ilk silme günümüzde süslemesizdir ancak, üzerindeki izlerden

yapıldığı dönemde bu silmenin de süslemeli yapıldığı anlaşılmaktadır. İkinci silme ise kırık hatlı silmelerin birbirinden geçerek oluşturduğu çokgen motifleri ile bezenmiştir. Sivri kemerli Taç kapının kemer yüzeyinde sülüsle yazılmış ayet kuşağı bulunmakta; sivri kemer, üzerleri kırık hatlı silmelerin birbiri içinden geçirilmesiyle oluşturulmuş çokgenlerden oluşan geometrik kompozisyonlara sahip silindirik gövdeli köşe sütuncelerinin zar başlıkları üzerine oturmaktadır. Sütuncelerin başlıkları üzerine ayrıca yuvarlak bir madalyon içinde Hz. Peygamber ve dört halifenin adı yazılmıştır.

Bu madalyonların üzerinde yüzeyi karışık örgü motifleriyle bezenmiş bir silme yer almaktadır. Taç kapı kavsarasının altı sıra mukarnas dolgusunun en alttaki iki sırası dışındaki diğer sıraları oldukça harap bir durumda günümüze gelmiş olmakla birlikte, üzerlerinde bulunan izlerden, tahrip olan silmelerinin de bitkisel ve geometrik motiflerle bezeli oldukları anlaşılmaktadır. Alttaki iki sıranın ilkinde elips şeklinde yapılan dilimlerin içi geometrik ve yıldız motifleriyle süslenmiş, yelpaze biçimli ikinci sıradaki mukarnasların kenarları bitkisel motiflerle bezenmiştir. Giriş açıklığının basık kemeriyile mukarnas sıralı kavsaranın başlangıcı arasında kalan yüzeylerden üsttekinin üzeri karışık örgü motifleriyle bezenmiş, alttakinin ise bitkisel motiflerin arasında türbenin sanatçısının isminin yazılı olduğu kitabeliği oluşturan iki silmeyle doldurulmuştur. Taç kapının sivri kemer kuruluşunda iç yan yüzlere karşılık iki aynalı basık kemerli niş yerleştirilmiş nişlerin kavsaraları yelpaze biçiminde yapılan iki sıra mukarnas dolgusuyla doldurulmuş, mukarnas dolgularıyla kemer cidarının arasında kalan yüzeyler kıvrık dal, lotus ve rumilerle bezenmiştir. Nişin alt kısmı üç yüzlü olarak yapılmıştır. (Görsel 2.235)

Basık kemerli nişlerin üst kısmında üzeri bezemesiz olarak yapılmış bir kesme taş sırası ve onun üzerinde alttan ve üstten meyandır motifli birer silmeyle sınırlandırılan altta palmet üstte lotus motiflerinin yer aldığı bir silme onun üzerinde yine iki sıra mukarnas dolgusu ve mukarnas dolgusunun üzerinde sülüsle yazılmış bir ayet kitabesi ve son silmede de dışa taşkın kaval silmelerle yapılmış karışık örgü motiflerinin yer aldığı görülmektedir.(Görsel 2.236) Taç kapının güney ve kuzey yönüne türbeyi çevreleyen kuşatma duvarının son kesme taş örgüsüne kadar uzanan sivri kemerli yarım üçgen kesitli birer niş yerleştirilmiştir. Bu nişler üstte iri yapılmış bir sıra mukarnas dolgusuyla nihayetlendirilmiş, sivri kemerin yüzeyleri çoğunlukla tahrip olsa da günümüze kadar gelen kısımlarında silmelerin kırık hatlar oluşturarak birbirinden geçirilmesi sonucu iç içe geçmiş içtekinin eşkenar dörtgen dıştağinin altıgen motifi oluşturacak biçimde

düzenlenmesiyle bir süsleme kompozisyonu uygulanmıştır. (Görsel 2.234)Avlu içinde çeşme kuruluşu olarak adlandırılan sivri kemerli niş, üzeri üzüm salkımı ve yapraklarının yer aldığı motiflerle bezeli bir kaval silmeyle ters U biçiminde çerçevelenmiş, sivri kemerin kavsarası beş sıra mukarnas ile doldurulmuştur. Taç kapı kuruluşunun basık kemeri iç tarafta duvar yüzeyinin hafif çökertilmesiyle oluşturulmuş ortası yivli silmelerle yapılan kıvrık dal motifleriyle bezenerek yine ters U biçiminde çerçevelenmiştir. Kuşatma duvarının üzerine çıkılan merdiven kuruluşunun dikdörtgen biçimli kapısı da duvar yüzeyinin çökertilmesiyle oluşturulmuş, üzeri örgü motifiyile bezeli bir silmeyle ters U biçiminde üç yönden çevrelenmiştir. Türbenin üst katında bulunan üç sivri kemerli pencere dışta ince düz bir silmeyle dikdörtgen biçimde çerçevelenmiş, silme ile sivri kemerli pencere arasında kalan bölüm kabartma biçiminde yapılmış silmelerle kıvrık dal ve palmet motifleriyle bezenmiştir. Bu pencereler içeride mazgal olarak yapılmış kuzey ve güneydeki alttan ve üstten meyandır motifiyile bezenmiş ince bir silmeyle sınırlandırılmış üzeri örgü motifiyile bezenmiş bir silmeyle üç yönden çerçevelenmiştir. Alttan ve üstten meyandır motifli birer silmeye sınırlanan örgü motifli silme üstte eksende yarım altıgen oluşturmuş ve altıgeninin içi kıvrık dalların yer aldığı bir bezeme ile süslenmiştir. Aynı kompozisyon kenarlara da birer tane gelecek biçimde ancak Dıştaki motif altıgenden çokgene dönüşerek ve daha küçük boyutlarda yapılarak bir tepelik oluşturmuşlardır. le bitirilmektedir. Batıdaki pencere ise üzeri bitkisel ve meyandır motifiyile bezeli ortadaki tam yanlardaki yarım olmak üzere üst kısmının üç dilimli motifle süslenmiştir. (Görsel 2.237, Görsel 2.238)

Görsel 2.215. Mama Hatun Türbesi yeri

Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 07.05.2019 **Koordinatlar:**39°46'41 K- 40°23'12"D

Görsel 2.216. Mama Hatun Türbesi genel görünüm (Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2017)

Görsel 2.217. Taç kapı nişinin yan yüzlerinde yer alan sanatçı kitabesi

Görsel 2.218. Taç kapının köşe sütuncelerinin başlıklarında yer alan daire biçimli madalyonlardaki Hz. Muhammed ve Dört Halife isimleri (<http://www.selcuklumarasi.com/> Erişim Tarihi: 08.05.2019)

Görsel 2.219. Taç kapı sivri kemerinin kemer yüzünde bulunan Ayet kitabesi

Görsel 2.220. Basık kemerli giriş kapısının üzerinde bulunan Ayet kitabesi

Görsel 2.221.Türbeyi çevreleyen hendek duvarı, hendek ve kuşatma duvarı

Görsel 2.222. Kuşatma duvarıyla çevrelenen Mama Hatun Türbesi

Görsel 2.223. Kuşatma duvarına yerleştirilen Taç kapı kuruluşu

Görsel 2.224. Avlu duvarı ve üzerine açılmış sivri kemerli nişler ve nişlerin içinde bulunan sandukalar

Görsel 2.225. Avlu içinde çeşme olarak kullanılan niş

Görsel 2.226. Çeşme kuruluşundan ayrıntı

Görsel 2.227. Avlu içinde taç kapının doğusunda bulunan merdiven kuruluşu

Görsel 2.228. Türbeyi çevreleyen avlu duvarının üstünde yürüme alanı oluşturacak dolaşım alanı
(Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Görsel 2.229.Mama Hatun Türbesi

Görsel 2.230. Türbenin cenazelik katı girişi

Görsel 2.231. Mama Hatun Türbesi cenazelik katı

Görsel 2.232. Üst kat girişi önündeki merdiven ve seki

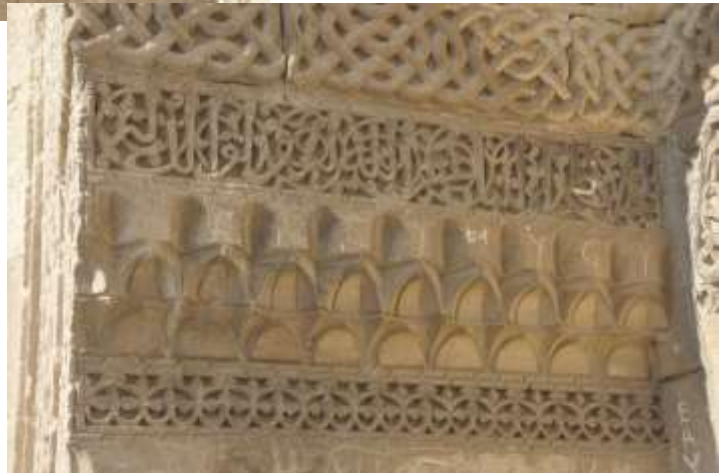
Görsel 2.233. Mama Hatun Türbesi Üst katı

Görsel 2.234. Avluya giriş kapısı ve süslemeleri

Görsel 2.235. Taç kapının doğu ve batı yüzünde bulunan yarım daire kesitli nişler

Görsel 2.236. Taç kapı nişleri üzerinde yer alan süslemeler

Görsel 2.237. Avluda çeşme kuruluşunu çevreleyen Silmede yer alan üzüm salkımı motifli süsleme

Görsel 2.238. Türbenin üst kat penceresini çerçeveleyen bitkisel motifli bezeme

2.9. Özgün Hali Bilinmeyenler

2.9.1. Afyon Kadın Ana Türbesi⁹⁷

Afyonkarahisar merkezde, Kadın Ana Türbesi olarak tanıtılan türbe kendi ismiyle anılan Kadın Ana Caddesi üzerinde yer almaktadır. (Görsel 2.239)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Türbenin inşa ya da onarımını gösteren herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır. Ancak son onarımlar öncesinde yapıyı inceleyen Tuncer türbenin sekizgen prizma biçimli kasnağında, 1940 yılında onarım gördüğüne dair bir yazıtın bulunduğunu belirtmekte, bu günkü türbenin özgün olmadığını ifade ederek mezarın üzerine sonradan bir türbe yapılmış ihtimali üzerinde durmakta ve ilk türbenin 1307 yılı civarında yapılmış olabileceğini bildirmektedir (Tuncer, 1991, s. 12).

Gönçer, 1900’lü yıllarda türbenin bulunduğu mahallenin şiddetli bir yangın geçirdiğini ve bu yangın sırasında türbenin de yandığını ancak günümüzde var olan türbenin Sultan Abdülhamit tarafından yaptırıldığını belirtmektedir (Gönçer, 1971, s.32).

Tuncer Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad’ın kızları olduğunu ve üç kız kardeşin babalarının öldüğü 1307 tarihi civarında Afyonkarahisar’a geldiklerini dolayısıyla türbenin 1307 yılı civarında inşa edilmiş olabileceğini bildirmektedir (Tuncer, 1991, s. 12). Ancak bu üç kadının ne zaman öldükleri ve türbelerini sağlıklarında yaptırıp yaptırmadıkları bilinmemektedir. Son onarımda avluda bulunan dikdörtgen biçimli panoya kaynak göstermeden yazılmış bulunan ve Asiye Hatun’u türbenin sahibi olarak gösteren bilgiler yapıyı Sahipataoğulları tarafından Asiye Hatun adına inşa ettirildiğini bildirmektedir. Gönçer tarafından bildirilen büyük yangına ve türbenin bu yangın sonrasında Sultan Abdülhamit tarafından tekrar yapılmış olma ihtimaline değinilmemektedir.

Onarımları ve Bugünkü Durumu

Türbe 1940, 2014 ve 2017 yılında bazı onarımlar geçirmiştir. 2017 yılında yapılan son onarımlarda üst örtü tamamen yenilenmiş, cephe duvarlarının traverten kaplamaları

⁹⁷ Türbenin özgün hali günümüze kadar geleme de 2017 yılında yapılan son onarımlarda orijinal zemine kadar inilerek orijinalinde sahip olduğu plan şemasına ulaşılmış ve sıvaları raspalanarak moloz taş duvar örgüsüne kadar ulaşılmıştır. Dolayısıyla türbe “Özgün Hali Bilinmeyen Kadın Türbeleri” başlığı altında değerlendirilse de restorasyon sonucunda ulaşılan veriler doğrultusunda ayrıntılı biçimde tasviri yapılmıştır.

sökülerek sıvası yeniden yapılmıştır. Cephe duvarlarında bulunan kornişlerin bir kısmı yenilenmiş, bir kısmı ise onarılmıştır. Türbe mevcut kotundan 2.8 m aşağıya inilerek özgü zemin kotuna ulaşılmıştır. Cephelerde olduğu gibi içeride de sıvalar yenilenmiş, içeride batı duvarına derz yapılmıştır. İç döşeme taşları, pencere söveleri ve içeride bulunan sanduka yenilenmiştir. Bahçe duvarları yenilenerek peyzaj düzenlemesi yapılmış ve türbenin orijinal zemin kotuna inildiği için dokuz basamaklı bir merdiven kuruluşu inşa edilmiştir (Afyonkarahisar Belediye Arşivi). (Görsel 2.241) Türbe günümüzde sağlam, ayakta ve ziyarete açıktır.

Vakfiyesi

Yapıya ait herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Sahibi (adına yapıldığı kişi)

Türbenin inşa kitabesi bulunmadığından kimin adına yapıldığı bilinmemekle birlikte III. Alâeddin Keykubad'ın kızlarından Asiye Hatun adına inşa edildiği kabul edilmektedir. Gönçer, bu kızlardan bahsederken II. Alâeddin Keykubad bin Feramürz'ün kızları olduğunu, bu türbenin Melek Peyker'e, Zaviye Mahallesi'nde bulunan türbenin Naima Gevher Hatun'a Ambar Yolu'nda bulunan türbenin ise Asiye Hatun'a ait olduğunu ancak 1900'lü yıllarda bu mahallenin büyük bir yangın geçirdiğini ve bu yangın sırasında türbenin de yanmış olduğunu günümüzde bulunan türbenin Sultan Abdülhamit tarafından yeniden yapıldığını belirtmektedir (Gönçer, 1971, s.32). Oysa Melek Peyker, Naima Gevher ve Asiye Hatun II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu II. Alâeddin Keykubad'ın değil, Feramürz oğlu III. Alâeddin Keykubad'ın kızlarıdır. Gönçer'in bahsettiği gibi üç türbe mevcut değildir. Günümüzde mevcut olan iki türbeden Asiye Hatun'a ait olan Kadın Ana Caddesi (Ambar Yolu) üzerinde, Melek Peyker ve Naima Gevher'in sandukalarının bulunduğu diğeri ise Mevlevi Camii yanından Tacı Ahmed Mahallesi'ndedir. Asiye Hatun'a ait türbenin Beylikler döneminde yapılmış olması ihtimalinin kuvvetli olduğu, 13. yüzyılda yapılmış olduğu belirtilmektedir (Erken, 1981, s. 138-139). (Asiye Hatun hakkında bkzn. Bölüm 1.2 s. 54)

Banisi

Bilinmemektedir.

Mimar ve Sanatkârları

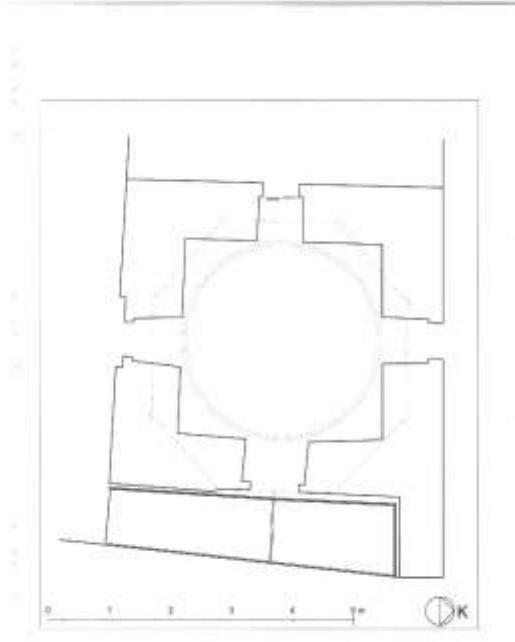
Bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri ve Süsleme

Dış Tasvir

Tek katlı türbe 3,2 x 3,3m ölçülerinde pek düzgün olmayan kare bir tabana oturmaktadır. Son onarımlarda türbenin orijinal zemin kotuna inildiği için batıda bulunan bahçe kapısının önüne dokuz basamaklı bir merdiven yapılmıştır. Bu merdivenlerden sonra L biçiminde güney yöne kol verilerek oluşturulmuş dar bir koridordan geçilerek doğu cephe ekseninde bulunan basık kemerli kapı açıklığına ulaşılmaktadır. (Görsel 2.242) Yapının kuzey, güney ve batı cephelerine dikdörtgen biçimli birer pencere yerleştirilmiştir. Pencere lentolarının üstünde sivri kemerler içine alınmış çökertme yüzeyli birer alınlık bulunur. (Görsel 2.243) Sivri kemerlerin üzerinde sıvalı duvar örgüsü bir miktar daha devam etmekte ve gövde üstte alt kısmı iç bükey, üst kısmı ise dışa taşkın olarak yapılan düz kesme taştan bir saçak kuruluşuyla nihayetlenmektedir. Gövdenin üstte kasnakla cepheler arasında kalan bölümü saçak üstünden kiremit kaplı bir çatı içerisine alınmıştır. Türbenin sekizgen prizma biçimli kasnağı da üstten kiremit kaplı sekiz cepheli bir çatıyla örtülmektedir. (Görsel 2.244)

Doğu cephe eksenine yerleştirilen 0,8 m genişlik ve 1,7 m yükseklikteki basık kemerli kapı açıklığını üzeri bezemesiz iki şerit ters U biçiminde üç yönden çevrelemektedir. Bu şeritlerden dıştaki üzeri bezemesiz içteki ise duvar yüzeyinin çökertilmesiyle oluşturulmuş ve iki şeridi dışa taşkın ince bir düz silme birbirinden ayırmaktadır. İçeride batıdaki diğerlerine göre daha geniş tutulduğu 0,89 m genişlik, kuzey ve güneydekilerin 0,79 m genişlik ve 1,3 m yükseklikte oldukları dikdörtgen biçimli birer pencere yerleştirilmiştir. Pencereilerin üzerinde kemer alınının tuğla malzemeye vurgulandığı sivri kemerli birer alınlık yerleştirilmiştir.

Çizim 2.21. Kadına Ana (Asiye Hatun) Türbesi planı
(Afyonkarahisar Belediyesi Arşivi, 2018)

Plan ve İç Tasvir

Tek katlı türbe kare tabanlı pandantif geçişli kubbe örtülüdür. Doğu cephesinin önünde bulunan dar bir koridordan geçilerek bu cephe ekseninde bulunan bir kapı açıklığıyla yapıya girilir. (Görsel 2.245, Görsel 2.246) Türbenin geçirdiği son onarımda batı duvarı sıvalardan tamamen temizlenmiş ve moloz taş duvar örgüsü açığa çıkarılarken diğer yönlerdeki duvarların sıvaları yenilenmiştir. (Görsel 2.248) Pencereleler cephelerdeki biçimlerini içte de korurlar. (Görsel 2.247) Kubbeye geçiş tuğla malzeme ile inşa edilmiş (Görsel 2.249) pandantiflerle sağlanmış ve kare prizma gövde kubbeyeyle örtülmüştür. (Görsel 2.250) İçeride güneybatı yöne yerleştirilmiş doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen biçimli bir taş sanduka yerleştirilmiştir. (Görsel 2.251)

Malzeme-Teknik

Türbe duvarlarında moloz taş, pandantif, kubbe ve pencere alınlıklarının sivri kemerlerinde tuğla malzeme kullanılmıştır.

Süsleme

Oldukça sade yapılan türbenin cephelerinde ve mekanında herhangi bir bezeme yer alamamakla birlikte kapı açıklığının, bezemesiz kademeli şeritlerle çevrelendiği görülür.

Görsel 2.239. Afyonkarahisar Kadın Ana (Asiye Hatun) Türbesi yeri
Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 07.05.2019 **Koordinatlar:** 38°45'16.98"K- 30°32'24.01"D

Görsel 2.240. Afyonkarahisar Kadın Ana (Asiye Hatun) Türbesi genel görünüm

Görsel 2.241. Restorasyon öncesi türbenin durumu

Görsel 2.242. Batıdaki merdiven ve güneyde giriş kapısına ulaşan dar koridor

Görsel 2.243. Batı ve güney yöndeki pencereler

Görsel 2.244. Saçak, sekizgen prizma kasnak ve konik külâh görünümü

Görsel 2.245. Türbe girişindeki kuzey-güney yönünde uzanan hol

Görsel 2.246. Basık kemerli giriş kapısı

Görsel 2.247. Türbenin içeriden görünümü restorasyon sonrası sıvası temizlenen batı duvarı

Görsel 2.248. Kuzey duvarındaki dikdörtgen biçimli pencere açıklığı

Görsel 2.249. Doğudaki basık kemerli giriş kapısı

Görsel 2.250. Kubbeye geçişi sağlayan pandantifler

Görsel 2.251. Taş sanduka

2.9.2. Melike Melek Peyker Hatun - Melike Naima Gevher Hatun Türbesi (Zaviye Kadın Ana Türbesi)

Afyonkarahisar merkezde Tacahmet Mahallesi'nde yer almaktadır. (Görsel 2.252)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Türbenin inşa tarihini gösteren bir kitabesi bulunmamakta, mimari özellikleri dikkate alındığında günümüze yakın bir tarihte inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Onarımları ve Bugünkü Durumu

Vakfiyesi:

Yapıya ait herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Sahibi (adına yapıldığı kişi)

İnşa kitabesi bulunmadığından kesin olarak sahibi bilinemeyen türbenin içinde bulunan Melek Peyker ve Naima Gevher'e ait sandukalar, türbenin Melek Peyker ve Naima Gevher adına yapıldıklarını göstermektedir. Erken, türbenin 13. yüzyılda yapılmış olduğunu ileri sürmektedir (Erken, 1981, s. 138-139). (Melek Peyker ve Naima Gevher Hatun hakkında bkz. Bölüm 1.2 s.55)

Banisi

Bilinmemektedir.

Mimar ve Sanatkârları

Bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri (Görsel 2.253)

Tek katlı türbe dikdörtgen bir tabana oturmaktadır. Doğu cepheden yanındaki sivil konuta bitleştirilmiştir. Batı cephesinde dikdörtgen biçimli bir giriş açıklığı bu açıklığın batı yanında yine dikdörtgen biçimli bir pencere açıklığı bulunur. Güney cephesinin batı köşesine yine dikdörtgen biçimli bir giriş açıklığı yapılmış, kapının doğu yanına aynı cephe üzerine yuvarlak kemerli iki pencere açılmış bulunmaktadır. Yapının dikdörtgen prizma biçimli gövdesi tek yöne eğimli düz çatı ile örtülmüştür. Türbe mekânında beş sanduka yer almaktadır. Türbenin mimari özellikleri günümüzde yapıldığını açıkça göstermektedir. Yerinde bulunduğu ileri sürülen özgün türbede herhangi bir iz yoktur.

Görsel 2.252. Melike Melek Peyker Hatun-Melike Naima Gevher Hatun Türbesi yeri
Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 07.05.2019 **Koordinatlar:** 38°45'12.64"K- 30°31'58.48"D

Görsel 2.253. Türbenin genel görünümü

2.9.3. Kırşehir Muhterem Hatun Türbesi

Kırşehir İmaret Mahallesi'nde yer alan türbe halk tarafından Muhterem Hatun Türbesi olarak anılmaktadır (Ülgen, 1942; 261). (Görsel 2.254)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Türbenin inşa tarihini gösteren bir kitabesi bulunmamaktadır. Ancak mimari özellikleri dikkate alındığında günümüze yakın bir tarihte inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Onarımları ve Bugünkü Durumu

Türbe 1995 yılında yeniden inşa edilmiştir (Tay, 2010; 35)

Vakfiyesi:

Yapıya ait herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Sahibi (adına yapıldığı kişi)

Türbenin inşa kitabesi bulunmadığından kimin adına yapıldığı bilinmemekle birlikte Ülgen yapıyla ilgili olarak; etrafı kerpiç duvarlarla çevrili bir mezar yapısının bulunduğu; bu yapının içindeki Selçuklu tarzında yapılmış mermer sandukanın yanlarında Ayet-el Kursî ayeti işe “Mehmet İbrahim kızı Melik Hatun burada mefdundur” cümlesinin okunduğu Farsça bir metnin bulunduğunu bkaydetmektedir (Ülgen, 1942; 261) (Muhterem Hatun hk. bknz. Bölüm 1.2 s.59)

Banisi:

Bilinmemektedir.

Mimar ve Sanatkârları

Bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri (Görsel 2.255)

Tek katlı türbe dikdörtgen bir tabana oturmaktadır. 1995 yılında kesme taş malzemeye yeniden inşa edildiği, içine de muhtemelen bu inşaat sırasında dört sanduka yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu sandukalardan hiç biri yukarıda belirtilen sanduka olmadığı gibi, Kırşehir Müzesi'nde de Ülgen'in okuduğu kitabeye sahip her herhangi bir sanduka bulunmaması (Tay, 2010; 35), adına Kırşehir'de bir türbe yaptırıldığı anlaşılan

Mehmet İbrahim kızı Melik Hatun hakkında başka bir bilgi edinmeyi imkansız kılmaktadır.

Görsel 2.254. Muhterem Hatun Türbesi yeri
Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 07.05.2019 **Koordinatlar:** 39° 8'35.06"K- 34°10'13.11"D

Görsel 2.255. Muhterem Hatun Türbesi genel görünümü

2.1.9.4. Kayseri Şah Melek Hatun Türbesi

Kayseri merkezde Kemeraltı Mahallesi'nde bulunan Kanuni Sultan Süleyman tarafından mescide çevrilen türbe Şah Melek Hatun'a ait olduğu kabul edildiğinden bu adla anılmaktadır. (Görsel 2.256)

İnşa Tarihi ve Kitabeleri

Günümüzde Kubaroğlu (Yumurtalı) Mescid'i olarak anılan bu mescidin son cemaat yerinin giriş kapısı üzerindeki kitabede III. Alaeddin Keykubad'ın Sultanlığının son senesinde 1301 yılında vefat eden Ömer Ağa isimli bir kişinin kızı Şah Melek Hatun'un adı geçmektedir. Türbenin Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1560-1561 yılında onararak mescide çevrildiği bilinmektedir (Çayırdağ, 1981; 553-554).

Onarımları ve Bugünkü Durumu

Türbe Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1560-1561 yılında onararak mescide çevrilmiş, (Çayırdağ, 1981; 553-554) günümüzde Kubaroğlu (Yumurtalı) olarak adlandırılan mescit de 1950 yılında büyük bir onarım geçirmiştir (Çayırdağ, 1981; 553-554).

Vakfiyesi

Yapıya ait herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Sahibi (adına yapıldığı kişi)

Yumurtalı Mescidinin son cemaat yeri girişindeki kitabeye göre Şah Melek ve babası Ömer Ağa adına inşa edilmiştir. Haklarında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. (Şah Melek hatun hakkında bkzn. Bölüm 1.2 s.58)

Banisi

Bilinmemektedir.

Mimar ve Sanatkârları

Bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri (Görsel 2.257)

Türbenin özgünlüğü tamamen bozulmuştur.

Görsel 2.256. Şah Melek Hatun Türbesi yeri
Kaynak: Google Earth **Erişim Tarihi:** 07.05.2019 **Koordinatlar:** 38°42'59.25"K- 35°28'49.00"D

Görsel 2.257. Şah Melek Hatun Türbesi (Kubaroglu / Yumurtali) Mescidi) genel görünümü

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEĞERLENDİRME

Arapça toprak anlamına gelen “türb” kelimesinden türetildiği anlaşılan “türbe” kelimesi mezar yapılarının özel bir türünü ifade etmede kullanılmıştır. Bu anıtsal yapılar kitabelerinde ve araştırmalarda sadece “türbe” ismiyle anılmamakta “kubbe, künbed, meşhed, makbere ya da ravza” gibi farklı isimlerle de tanımlanmaktadırlar (Önköl, 1996, s. 1). Aslında “anıt mezar” düşüncesi İslam inancıyla çok bağdaşmadığından İslam kültürünün oluşmaya başladığı coğrafi bölgelerde 10. yüzyıldan önce anıt mezar yapılarına çok nadir rastlanmaktadır (Arık, 1967, s. 57). İslamiyeti kabul etmeden çok daha önce Türklerin en erken tarihlerden itibaren yaşadıkları coğrafyaya ve ilişkide bulundukları kültürlerle göre değişen ölü gömme biçimlerine bağlı olarak anıt mezarlar yaptıkları görülmektedir.

Türbelerin belki de esas çıkış noktası olan ve hücre tipi mezar olarak adlandırılan nişli mezarlar, Orta Asya’da çok eski dönemden beri bilinmektedir. Örneğin Buhara’nın batısındaki Kızıl Kum çöllerinde Zaman Baba nekropolünde bu tarz mezarlar kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Hücreli ya da odalı mezarlara Türkmenistan’da Aşkabat’ın kuzeybatısında Özbekistan’ın kuzeydoğusunda ve Kırgızistan’da da rastlanmaktadır. Ayrıca ağaç gövdelerinden yapılmış tabut kullanma geleneği Asya’nın farklı bölgelerinde Türklerden daha önce de bilinmektedir (Tryjarski, 2012, s. 22).

Orhun Anıtları ve Çin kaynakları Türk Kağanlarının ve üst düzey yöneticilerin cenaze törenlerinin ölüm hadisesinin gerçekleşmesinden hemen sonra değil de aradan birkaç ay geçtikten sonra yapıldığını bildirmekte gelenekselleşen bu tutum Türk inançları cenazeye katılacaklara zaman vermek ya da beklemek gibi gerekçelerle anıtın tamamlanmasını açıklanmaya çalışılmaktadır (Tryjarski, 2012, s.56). Özellikle önemli kişiler öldüğünde Türklerin söz konusu yapılacak mezar anıtlarının yerinin tespitine büyük önem verdikleri bilinmektedir (Tryjarski, 2012, s.56-57).

Türklerin 7 ve 8. yüzyıllardan itibaren sahte mezar yapıları yapmış bu sahte mezarlar daha sonraları İslamiyet’i kabul etmiş Batı Türklerinin türbe ve kümbetlerinde karşılığını bulmuştur (Tryjarski, 2012, s.437). Mezar türlerinden biri de gerçek yerinin gizlenebilmesi için yapılan sahte mezarlar (kenotaflar) iki türde yapılmışlardır. Birincisinde genellikle ölü için inşa edilen yapının ana gövdesini oluşturur; ikinci

türdeyse toprağın üstünde boş bir lahit konur toprağın içine bir mezar odası yapılır. Buradaki amaç ölünün ruhunu veya düşmanların ölünün kalıntılarını ele geçirerek ölünün onurunu kırmalarının önüne geçme isteğidir. Sahte mezar yapmaya sevk eden ana neden ölünün ruhunun veya düşmanların ölünün kalıntılarını ele geçirerek ölünün onurunu kırmalarının önüne geçme isteğidir. Sahte mezarların muhtemelen ölenin anısını onurlandırmak, kişi eğer vatanından çok uzakta ölmüş, şehit düşmüş veya kaybolmuş da bedeni bulunamıyor ise veya cesedi nakledilemiyorsa ölen kişinin ruhuna bir ikametgâh hazırlama arzusuyla yapılırlar (Tryjarski, 2012;437-438).

Türbelerin kökeni ile ilgili olarak ortaya atılan bir diğer görüş de genellikle içi dolu yapılan Budist stupalarının türbe yapılarına örnek oluşturduğu yolundadır. Diğer yandan Orta Asya Türk kültüründe kubbe örtülü stupalaradan çok daha önce kullanılan ve stupalara kaynaklık eden otağ adı verilen hükümdar çadırlarının bilinen bir öge oluşu da dikkati çeker (Tuncer, 1986, s. 349). Özellikle bu çadırlarda yer alan süslemelerin stupalara aktarıldığı, kubbe örtüsünün üst üste bindirilmiş birkaç kaide üzerine oturtularak zaman içinde stupaları biçimlendirdiği de ileri sürülebilir (Tuncer, 1986, s. 350). Batı Türkistan'da Kuşan döneminde ölen kişilere ait kemikleri korumak için yapılan küp gövdeli kubbeli küçük ölçekli yapılar bu coğrafyada sevilerek kullanıldığı gibi yine aynı bölgede Samanoğulları döneminde İsmail Samanî ya da Mir Seyyid Bahram Türbesi'nde olduğu gibi kubbe değişik biçimde yorumlanarak da kullanılmıştır (Tuncer, 1986, s. 350). Nitekim Karahanlılar küp gövdeli kubbeli stupaları yeni yorumlarla Özkent'te 1012 yılında yapılan İlik Nasr İbn Ali Türbesi, 1152'ye tarihlenen Celaleddin Hüseyin Türbesi, Şaburan Ata Türbesi (11. yüzyıl) gibi yapılarda kullanarak özgün türbeler yapmışlar, gelenekselleşen bu mimari tür 12. yüzyılda İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya yayılmıştır (Tuncer, 1986, s. 350).

Görsel 3.1. Solda Kuzey Türbe (Celaleddin Hüseyin için), Ortadaki Orta Türbe (Nasır bin Ali için) ve sağdaki Güney Türbe (<https://okuryazarim.com/> Erişim tarihi: 13.05.2019)

İslam dünyasının bilinen ilk türbesi Halife Muntasır adına yaptırıldığı kabul edilen sekizgen tabanlı Kubbetü's-Süleybiye (862)'dir. Dicle nehrinin batısında bir tepeye inşa edilmiştir (Önkal, 1996, s. 2-3). Kubbetü's-Süleybiye'den hemen sonra 10. yüzyılın başlarından itibaren Doğu İran Türkistan ve Horasan bölgelerinde türbe yapımının çoğaldığı görülmektedir. Bu bölgelerde yapılan türbelerden tarihi bilinenlerden en eskisini oluşturan Buhara'daki İsmail Samani Türbesi (907)'dir plan ve mimari kuruluş bakımından Mezopotamya'dan Orta Asya'ya kadar İslam öncesinden beri bilinen kübik bir gövdenin kubbe ile örtülmesiyle oluşturulmuştur (Arık, 1967, s. 57-58).

Gurgan'da 1006 yılında yapılan Günbed-i Kabûs özellikle 11. yüzyıldan itibaren Horasan'ın kuzey bölgelerinde görülmeye başlanan “mezar kuleleri” önce İran daha sonra Türkiye topraklarında yapılmaya başlanan türbelerin mimari karakterini oluşturmuş, dikey olarak yükselen, sivri bir külahla örtülmüş bu yapı türü aslında bir bakıma çadırların anıtsal yapıya evrilmesi olarak genel kabul görmüştür (Arık, 1967, s. 58).

Görsel 3.2. Gündübed-i Kâbus
(<http://www.selcuklumarasi.com/> Erişim tarihi:
13.05.2019)

Böylece evren sembolü çadırların Türk mezar mimarisini biçimlendirdiği, Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra da alt katının cenazelik, üst katının mescit olarak yapıldığı kubbeli çadırlara benzer kârgir türbelerin (Parla, 2014, s.250) Türkiye coğrafyasında da inşa edildiği görülmektedir. Erken Dönem Türk Devletleri ve Selçuklular döneminde bu tür mezar yapılarının inşası giderek yaygınlaşmış, türbe yapımı Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Türbeler genellikle sultanlar, sultan ailesi, devlet adamları ya da yaşadıkları şehrin önde gelen kişileri için inşa edilen mimari yapılar olarak önem kazanmış, doğrudan bir kişi için yapıldıklarından da türbeleri yapılacak kişi eğer sağsa genellikle sahiplenme duygusuyla türbesini kendisi inşa ettirmiş, arzu ve istekleri yaptırdığı türbe mimarisine damgasını vurmuştur. Tez kapsamında ele alınan Erken Dönem Türk Devletleri ve Türkiye Selçuklu Devleti döneminde inşa edilen kadın türbelerinin de türbenin sahibi aynı zamanda banisi de olmuştur türbeler bu kişinin arzu ve istekleri doğrultusunda biçimlenmiştir. Aslında bundan daha doğal bir şey yoktur. Dönemim erkek türbelerinden plan ve mimari kuruluş olarak çok büyük farklılıklarla ayrılmasalar da Tercan'da Mama Hatun adına yapılan türbede olduğu gibi kadın türbelerinin bazı özellikleri ile öne çıktıkları görülür.

Tez çalışması Erken Dönem Türk Devletleri ve İlhanlı dönemini de kapsayan Türkiye'nin Selçuklu çağı ile sınırlandırılmış ve bu çağın tarihi süreci ve siyasi yaşamı

içinde kendi adına türbe inşa ettirmiş kadın banilerin kimlikleri ve aralarındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin Selçuklu Çağı bu çağda Türkiye sınırları içinde yaşayan Erken Dönem Türk Devletleri, İlhanlılar, Bizans ve kısmen geç dönem Türk beyliklerinin tarihi ve kültürlerini kapsar. 1071-1318 tarihlerini kapsayan bu dönemde Bizanslı kadınlara ait mezar anıtlarının da olup olmadığı araştırılmıştır.

Bizans döneminde Hristiyanlık kabul edildikten sonraki ilk üç yüz yıl içinde ölümden sonra yaşamın var olduğuna ve bu yaşamın huzurlu bir biçimde geçeceğine inanılırken MS 4. yüzyıldan itibaren yaşanan siyasi olaylar sebebiyle ölüm korkutucu bir hal almıştır (Çetinkaya, 2011, s.31-36). MS 391'de yasaklanmış olmakla birlikte din adamlarının kilise içine gömülmesi âdeti sürdürülmüş, özellikle 4. ve 7. yüzyıllar arasında din adamları kilise zemini altında oluşturulan mekânlara bir lahit içinde gömülmüşlerdir. Bilhassa manastır kiliselerinde ölen din adamlarının gömülmesi amacıyla kiliselerin narteks bölümünün zemininde mezarlar oluşturulmuştur. MS 3. yüzyıldan itibaren Hristiyanlarca oldukça fazla kullanılan mezar tiplerinden biri olan arcosoliumlarda kilise içinde bir kemerin üstten ve yanlardan birer kapakla sınırlandırılarak oluşturulan oyuya ölen kişilerin kemiklerinin konulması geleneği yer almaktadır. Önemli din adamlarının gömüldüğü kilisenin bema bölümünün zeminin altında yapılan mezarlara da kripta denilmektedir (Çetinkaya, 2011, s. 31-36). Özellikle Orta Bizans dönemi ve sonrasında kiliselerin içine düştüğü ekonomik zorluklar neticesinde kiliselere yardım eden vatandaşların kendileri ve ailelerinin manastır kiliselerine kuzey ve güneyden yapılan eklemelerle oluşturulan “parakklesion”larda gömülme geleneği Hristiyanlarca uygulanan gömü biçimlerinden bir diğerini oluşturmaktadır. Roma döneminde olduğu gibi “lahit”, “kaya oyma mezar”, “kiremit-tuğla mezar”, “hypogeum”, “mausoleum” gibi mezar tipleri Bizans döneminde de kullanılmaya devam etmiştir. Bu mezar tiplerinin yanı sıra Hristiyanlığın yayılmaya başladığı erken tarihlerden itibaren dini inancı sebebiyle öldürülen din adamlarına ait kemiklerin ve kalıntıların özellikle kadınlar tarafından toplanarak muhafaza edilmesi için yapılan yapılar “martirium” olarak anılmaktadır. Türkiye'deki en önemli örneği Denizli'de Hierapolis Antik kentinde yer alan Aziz Philippus için yapılmış olanıdır. Bizans'ta kullanılan bir diğer mezar türü de “tonoz mezar”dır ve bu mezarlar birkaç biçimde yapılabilmektedir. Kiliselere yakın ayrı bir mekân olarak yapılanların yanında kiliselerin içinde naos bölümüne de gömülme yapılabilmektedir (Çetinkaya, 2011, s. 31-36). Bizans'ta ölü gömme işlemleri bu şekilde gerçekleşirken “anıt mezar” kavramının çok yaygın olmadığı ancak Roma geleneği olarak

devam ettirdikleri mausoleumlarda bu fikri yaşattıkları, bunun dışında özellikle hanedan mensubu kişiler ya da önde gelen devlet adamları için defin işlemlerini genellikle kilise ile ilişkilendirerek gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Bunların yanı sıra Bizans Dönemi'nde Türkiye sınırları içinde ve Selçuklu çağında olmasa da Büyük Konstantinos'un eşi Fausta'nın kızı Konstantina tarafından Roma'da 337-351 yılları arasında yapıldığı tahmin edilen ve Santa Constanza olarak adlandırılan bu yapının başta Konstantina'nın mazolesi olarak tasarlandığı düşünülmektedir (Maktal Canko, 2016, s. 391). Bir diğeri de I.Theodiosios'un ikinci eşi Galla'dan olan kızı Galla Placidia'nın (388-450) Ravenna'da kendisi ve oğlu III. Valentinianus için yaptırdığı mezar olarak bilinen Galla Placidia Mazolesi'dir (Maktal Canko, 2016, s. 391). Her iki mausoleum da Erken Bizans döneminde ve İtalya'da yapılmıştır. Selçuklu Çağı'nda Türkiye'de Bizanslı kadınlar adına yapılmış bir mezar anıtı bilinmemektedir

“Türkiye'nin Selçuklu Çağı Kadın Türbeleri” başlığında ele alınan tez çalışmasında tespit edilen kadın türbeleri mescit katlarının taban biçimlerine göre; Dikdörtgen Tabanlı, Dikdörtgen Tabanlı-Eyvan Biçimli, Altıgen Tabanlı, Sekizgen Tabanlı, Onikigen Tabanlı, Onikigen İçinde Daire Tabanlı, Daire Tabanlı, Dilim İçinde Nişli Tabanlı sınıflandırılmış ancak bir diğer grubu da Selçuklu döneminde yapıldığı halde Osmanlı döneminde ya da günümüze yakın bir tarihte yenilenerek günümüze kadar gelebilen “Özgün Hali Bilinmeyen Türbeler” başlığı altında ele alınan türbelerde aynı sınıflandırmaya göre kısaca tanıtılmıştır. Dikdörtgen Tabanlı Kadın Türbeleri; Sivas-Divriği Melike Turan Melek Türbesi, Ayni Ana (Kadıncık Ana) Türbesi, Dikdörtgen Tabanlı-Eyvan Biçimli Kadın Türbeleri; Eskişehir-Seyitgazi Ümmühan Hatun Türbesi, Konya Gömeç Hatun Türbesi, Altıgen Tabanlı Kadın Türbeleri: Tokat Bulgaç (Bibi) Hatun Türbesi, Sekizgen Tabanlı Kadın Türbeleri: Kayseri Gevher Nesibe Hatun Türbesi, Kayseri Mahperi Huand Hatun Türbesi, Kayseri Melike Adile (Gaziye Hatun) Türbesi, Niğde Hüdavend Hatun Türbesi, Kırşehir Fatma Hatun Türbesi, Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Türbesi oluştururlar. Onikigen Tabanlı Kadın Türbelerinin tek örneğini Erzurum Hatuniye Medresesi Türbesi oluşturur. Onikigen İçinde Daire Tabanlı Kadın Türbelerini ise Kayseri Şah Cihan Hatun Türbesi ve Erzurum Rabia Hatun Türbesi oluşturur. Daire Tabanlı Kadın Türbeleri: Erzurum Çiçek Hatun (Cimcime Sultan) Türbesi, Dilim İçinde Nişli Tabanlı Kadın Türbelerinin tek örneğini Erzincan-Tercan Mama Hatun Türbesi

oluşturur. Özgün Hali Bilinemeyen Kadın Türbelerini ise Afyonkarahisar Melike Asiye Hatun (Kadıncık Ana), Melike Melek Peyker- Melike Naima Gevher Hatun Türbeleri, Kırşehir Muhterem Hatun Türbesi ve Kayseri Şah Melek Hatun Türbesi (Kubaroglu mescidi yerinde) oluştururlar.

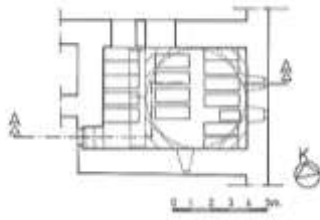
Türbe yaptıran kadın banilerin çoğunluğunun saray mensubu olduğu, içlerinden bazılarının hükümdarlık yaptıkları tespit edilmiştir. İnşa kitabeleri ve dönem kaynaklarına yansıyan bilgiler dışında türbeye adlarını veren ancak haklarında herhangi bir bilgiye rastlanılmayanlar ise kimliği belirlenemeyen baniler olarak değerlendirilmiştir. Saray mensubu kadınlar da sultan eşleri, kızları ve kardeşleri oluşturmaktadır. Mama Hatun, Padişah Hatun ve Hüdavend Hatun hükümdarlık yapan banilerdir. Melike Mama Hatun, Melike Gevher Nesibe Hatun, Melike Turan Melek Hatun, Melike Adile Hatun, Elti Hatun, Şah Cihan Hatun, Hüdavend Hatun, Melike Melek Peyker Hatun, Melike Naima Gevher Hatun, Melike Asiye Hatun sultan kızı olan banilerdir. Melike Turan Melek Hatun, Ümmühan Hatun, Mahperi Huand Hatun, Melike Adile Hatun, Gömeç Hatun sultan eşleri olan banilerdir. Ayni Ana, Fatma Hatun, Bulgaç Hatun, Rabia Hatun, Muhterem Hatun ve Şah Melek Hatun kimlikleri tespit edilememiş banilerdir.

Mimari kuruluş açısından sekizgen tabanlı türbeler sayıca diğerlerinden fazladır. Onikigen ve onikigen içinde daire tabanlı türbelerin ise Erzurum’da yoğunluk kazandığı, Kayseri’de sadece Kayseri’deki Şah Cihan Hatun Türbesi’yle temsil edildiği bütün örneklerin Selçukluların İlhanlıların egemenliği altına girdiği dönemde yapıldıkları; kadın türbelerinin Selçuklunun ikinci başkenti Kayseri’de diğer Selçuklu şehirlerine oranla sayıca daha fazla oldukları tespit edilmiştir. Sonuç olarak Selçuklunun 1243 Köseadağ Savaşı ile çöküşe geçtiği dönemden sonra kadın türbelerinin inşalarının yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu çağda Türkiye topraklarında yaşayan Mengücekli, Saltuklu ve Selçukluların kadın türbeleri dışında inşa edilmiş kadın türbesi ya da anıt mezarlar tespit edilememiştir.

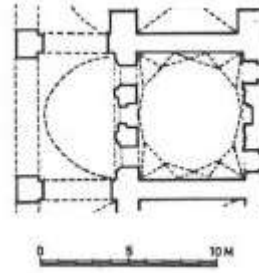
Eskişehir Seyitgazi ilçesinde Seyit Battal Gazi Külliyesi’nin bünyesinde bulunan Ümmühan Hatun Medresesi’nin kuzey cephe ekseninden kütle halinde dışa taşmış bulunan ana eyvanın doğuya bakan cephesiyle medresenin doğu kanadının kuzey cephesi arasındaki alana inşa edilmiş bulunan türbenin inşa tarihi ve banisini gösteren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Günümüzde herhangi bir iz kalmasa da türbenin eski fotoğraflarından giriş kapısı üzerinde “Ayni Ana” yazısı bulunmakta, böylelikle türbenin

Ayni Ana'ya ait olduğu belirtilmektedir. Ayni Ana'nın kim olduğu bilinmemekle birlikte Ayni Ana'ya atfedilen söz konusu türbenin Ümmühan Hatun Türbesi'ne yakınlığı Ayni Ana'nın Ümmühan Hatun'un kölesi⁹⁸ (Wulzinger, 1913, s.16-17), hizmetkârı (Altınsapan ve Parla, 2004, s.235; Say, 2006 s.128) ya da kızı olabileceğinin (Yenişehirlioğlu, 2008, s.133) ileri sürülmesine neden olmuştur.

Tek katlı Ayni (Kadıncık) Ana Türbesi düzgün olmayan dikdörtgen biçimli bir tabana oturtulmuştur. Türkiye Selçuklu dönemi türbeleri incelendiğinde dikdörtgen tabana oturan türbelerin oldukça az yapıldığı ve dikdörtgen tabanın genellikle iki katlı türbelerin cenazelik katlarında tercih edildiği tespit edilmiştir. Selçuklu döneminde yapıldığı tespit edilen tek katlı dikdörtgen prizma biçimli türbeden ikisini tez kapsamında ele alınan Ayni Ana ve Divriği Melike Turan Melek Türbesi (1228) oluşturur.

Çizim 3.1. Divriği Melike Turan Melek Türbesi planı (Parla, 1997, Çiz.)

Çizim 3.2. Sivas I. İzzeddin Keykavus Türbesi planı (<https://okuryazarim.com/Erişim> Tarihi:07.06.2019)

1228 tarihli inşa kitabesine göre Melike Turan Melek⁹⁹ tarafından yaptırılan Şifahane içindeki Türbe Melike Turan Melek Hatun'a atfedilmektedir. Mengüceklilerin Erzincan kolu hükümdarı Behramşah'ın kızı olan Turan Melek'in neden Mengüceklilerin Divriği kolu hükümdarı Ahmed Şah'ın, Divriğide yaptırdığı Ulu Cami yapısına bitişik bir şifahane yaptırdığı bilinmemektedir. Osman Turan ve Faruk Sümer, şifahane kitabesine dayanarak Turan Melek Hatun'un Erzincan-Kemah hükümdarı Fahreddin Behramşah'ın

⁹⁸ Wulzinger, 1913, s. 16-17'de, Ayni Ana'nın Ümmühan Hatun'un kölesi olduğu, Ümmühan Hatun Medresesi'nin Külliye'nin avlusuna bakan cephesinde Fatima'nın kölesi Aynî Ana'nın mezarının üzerine Selçuklu döneminde göze batmayan bir türbe yapıldığı bildirilmektedir.

⁹⁹ Sümer, 2015, s. 17'de Şifahane kitabesinden *Turan Melek* biçiminde okunan ismin *tur (dur)* fiilinden yapılmış olabileceği, Yenisey kitabelerinde de Turan/Duran ismine rastlandığı, Türklerin bu ismi bütün tarihleri boyunca kullandıkları, bu ismin kökünün *Turan ülkesinden* gelmiş olabileceği ve Turan melikesi, Turan hükümdarı anlamlarında kullanıldığı belirtilmektedir.

kızı ve Ahmed Şah'ın eşi olduğunun anlaşıldığını ifade ederler (Turan, 2013, s.84; Sümer, 2015, s.17). Nejdî Sakaoğlu farklı olarak, Erzincan Mengüceklileri'ne mensup Turan Melek'in külliyyede yer alan kitabelerden Ahmet Şah ile akrabalık bağının bulunduğunu anlaşıldığını ancak, Ahmed Şah'ın büyük babası Seyfeddin Şahinşah ile Turan Melek'in babası Behramşah'ın kardeş, Ahmet Şah ile Turan Melek'in kardeş torunları olduklarını, Turan Melek'in külliyyenin yapımında Ahmed Şah'a ortak olmasını sağlayacak bağın henüz açıklanamadığına dikkati çekerek Turan Melek'in "Meliketü'l-âdile" unvanını taşıması sebebiyle bir ihtimal olarak Divriği'de taht ortağı melike olabileceğini, böylesi durumların aynı çağda yaşayan Gevher Nesibe Hatun ve Mahperi Huand Hatun örneklerine dayandırarak mümkün olduğunu belirtir (Sakaoğlu, 2004, s.166-168).

Melike Turan Melek Türbesi (1228) darüşşifa bünyesi içindeki bir birimi oluşturmaktadır. Benzer biçimde I. İzzeddin Keykavus Türbesi de bir şifahane yapısının güney eyvanının türbeye dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur. Ancak Aynî (Kadıncık) Ana Türbesi bağımsız olarak yapılmıştır. Türbenin dikdörtgen prizma biçimli gövdesi hafif eğimli düz bir çatı ile örtülmüştür. Melike Turan Melek Türbesi ise şifahanenin ana eyvanının kuzey yanında bulunan dikdörtgen tabanlı mekânın kuzey ve güney duvarlarına bu duvarların eksenlerinin batısından atılan bir sivri kemerle üst kotta kareye dönüştürülmesi ve kubbeyle örtülmesi suretiyle oluşturulmuştur. Kubbe dıştan piramidal külâh içine alınmıştır.

Divriği'de bulunan Ulu Camii ve Darüşşifadan oluşan külliyyenin içinde, Darüşşifa bünyesinde yer alan türbenin inşa kitabesi bulunmamakta, darüşşifanın banisi olması dolayısıyla Melike Turan Melek'e atfedilmektedir. Kaynaklarda Melike Turan Melek'in Fahreddin Behramşah'ın kızı olduğu (Turan, 2013, s. 84) bildirilmekte fakat Mengücekliler'in Divriği kolu hükümdarları Ahmed Şah'ın eşi olup olmadığı konusunda kayıt bulunmamaktadır. Bu sebeple Ahmed Şah'ın yaptırdığı camiye bitişik olarak bir darüşşifa yapısı yaptırabilmiş olması Ahmed Şah ile aralarında nasıl bir bağ olduğunun sorgulanmasını gerektirmiş; Melike Turan Melek ile Ahmed Şah'ın aralarındaki akrabalık bağı çözülmeye çalışılırken külliyyede bulunan insan figürlü bezemeler anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Sakaoğlu, eski çağlardan bu yana insan heykel ve kabartmalarının nadiren görüldüğü Doğu Anadolu'nun eşiğindeki kapalı bir kentte, darüşşifanın taç kapısında kadın ve erkek başlı kabartmaların yapılabilmiş olmasını oldukça cesurca bulmakta ve kabartmalardan erkek olanın Ahmedşah, kadın olanın Melike Turan Melek Hatun'u

simgelediği yolundaki söylentilerin olduğu düşüncesinin gerçekte ilgisi olmadığını belirterek, Şaman inancın etkisinde Orta Asya’da kozmik içerikli koruyucu tılsım ögesi olarak taç kapılarda yer verildiğini; erkek başı kabartmasının sol kulağında yer alan mengüşün hilal biçimli yapılmasından da bu kabartmanın Güneş’i, güney yöndeki kadın başı kabartmasının da Ay’ı temsil ettiğini belirtmiştir (Sakaoğlu, 2004, s. 372-375). Öney de harap durumdaki uzun örgülü saçları olan insan başı biçimli kabartmalara sahip rozetlerin Ay ve Güneş’i simgelediğini ifade etmekte, Şaman kültürü ve astrolojinin bu figürlerin esin kaynağı olduğunu, Müslümanlığı kabul eden Türklerin zaman zaman Şaman geleneklerini İslam dininin şartlarındanmış gibi algılayarak insan ve hayvan betimlemelerini tamamen sembolik olarak kullandıklarını, insan başlarının her zaman Ay ve Güneş’i temsil ettiğini ve ikisinin her zaman birlikte yapıldığını belirtmektedir (Öney, 1992, s.33-34). Cantay ise Divriği ve Amasya’daki şifahanelerde bulunan figürlerin yapım sanatçılarıyla ilgili olabileceğini, ancak Divriği’de bulunan şifahane kapısındaki kadın ve erkek başı kabartmasının Güneş ve Ay’ı sembolize ettiğini ifade etmektedir (Cantay, 2014, s.24). Kuban da bu figürlü kabartmaların Ulu Camii kapısında değil de şifahane kapısında olmasına dikkat çekerek o dönemde dini geleneklerinde insan figürü kullanımına ilişkin yasakları dinlemedikleri ya da o dönemde bu tarz yasakların çok geçerli olmadığını belirterek buradaki insan başlarının klasik Selçuklu şapkaları ve saç örgüleriyle yüksek kabartma şeklinde yapıldığını; bu iki figürün kün-ay sembolü olabileceği gibi eserleri yaptıran kişileri de temsil edebileceğini ifade etmektedir (Kuban, 2010, s.99,131,408).

Türk kültürünün oluştuğu İç Asya çevresinde proto-Türk olarak kabul edilen milletlerin ve Türklerin gökte gün ve ay kavuşumunu temsil eden, parlaklığın simgesi olan astral motifler Türkler’ in o dönemlerden itibaren kullandığı sembolik motifler haline gelerek astral Tanrıların alameti olmanın dışında devlet başkanlarının ve önemli kişilerin de alameti olmuştur (Esin, 2004, s. 59-61). “Kün” kelimesi hem güneş hem de gün anlamında kullanılmış ve kün tilgenin özelliği de ateş gibi al olmasıyla vurgulanmıştır (Esin, 2004, s. 59-61). Güneş genellikle alp ve hükümdarın işareti olarak kullanılmıştır (Esin, 2004, s. 59-61). Ay ise iki ayrı şekilde hilal ya da dolunay olarak tasvir edilmiş, tilgenin etrafına iki çizgi çekilerek ikinci derecede yaruk olduğu anlatılmaya çalışılmıştır (Esin, 2004, s. 59-61). Hun devrinde “ay” ın ifade ettiği diğer anlamlar da anne, dişilik, kraliçe, ikinci adam sıfatıyla vezir, gece, batı ya da kuzey, soğukluk, su ve siyah renk olarak yerini almıştır (Esin, 2004, s. 59-61). Proto-Türkler

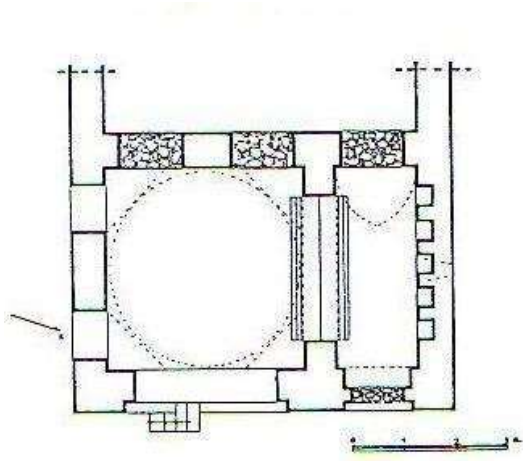
olan Choulardan itibaren sembolik olarak ve çoğunlukla bir arada verilen “kün-ay” motiflerinin varlığı Osmanlı döneminde yapılan minyatürlerde dahi kendini göstermiştir (Esin, 2004, s. 59-61).

Darüşşifanın taç kapısında görünen bu iki insan başı kabartmasından başka, yine taç kapının kuzey kaidesinin profilleri arasında iç kısma yerleştirilmiş bulunan iki gönye arasında iki insan başı figüründen soldaki erkek; cepheden tasvir edilen sağdaki kadın başıdır. Sözen, bu figürlerin taç kapının görünmeyen alçak bir yerine gizleyecek biçimde yapılmış olmaları nedeniyle yapının banisi olan Melike Turan Melek ve eşi Ahmed Şah’a ait olamayacağını belirtmekte ve bu figürlerin ancak eserin ustalarından birine ait olabileceğini ifade etmektedir (M. Sözen, Anadolu Medreseleri, s.14). Kuban ise gizlenerek yapılan bu iki figürün gözden uzak yapılmak istendiğini, yapının banilerinin tasviri olabileceklerini belirtmektedir (D. Kuban, Divriği Mucizesi, s.131). Sakaoğlu da bu figürlerin İslamiyet’i kabul etmelerine rağmen geleneksel kültürlerinden fazla uzaklaşmamış olan Melike Turan Melek ve Ahmed Şah’ın tasvirleri olduğu kansındadır (Sakaoğlu, 2004, s. 377).

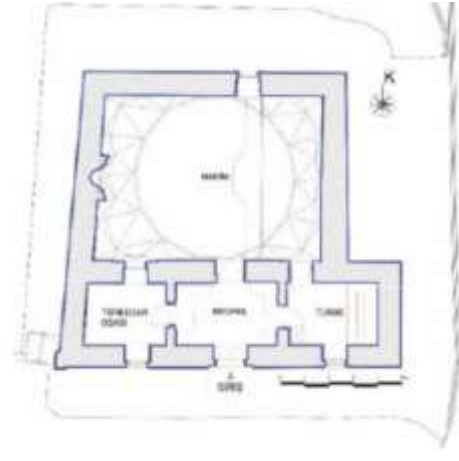
Darüşşifan inşa kitabesine göre Mengüceklilerin Erzincan kolu hükümdarı Behramşah’ın kızı Melike Turan Melek tarafından yaptırıldığı, yapıyı neden Divriği Mengüceklî Sultanı Ahmed Şah’ın yaptırdığı Ulu Camii’ye bitişik yaptırmıştır? Dedelerinin kardeş olması dolayısıyla aralarında bulunan akrabalık bağı hükümdarın yaptırdığı bir yapıya başka bir yapıyı bitiştirecek kadar güçlü değildir. Ayrıca Turan Melek Hatun neden Erzincan’da değil de Divriği’de ikametgâh etmektedir? Ya da neden burada bir şifahane ve kendi türbesini yaptırmıştır? Bu sorular kaynak yokluğundan cevapsız kalmakla birlikte darüşşifanın taç kapısına yerleştirilen figürlü kabartmaların sadece beğeni kaygısından rastgele yerleştirilmedikleri de ortadadır. Buradaki figürlü bezemelerle “kün-ay” sembolü oluşturulmuş, kuzey yönde güneş simgesi olarak bir erkek başı tasviri güneyde de ay sembolü bir kadın başı tasvir edilmiştir. “Kün-ay” motiflerinde güneş hakani, hükümdarı simgelerken, ay da kraliçeyi hükümdarın eşini simgelemektedir. Dolayısıyla Turan Melek bu sembollerle kendisini ve eşi Ahmed Şah’ı tasvir ettirmiş olmalıdır. Taç kapının kaidesinin profilleri arasında geride kalan bir bölümüne yerleştirilen iki gönye arasında bulunan kadın ve erkek başı figürlerinin alt kısmında bir kalp tasvirinin bulunduğu dikkati çekmektedir. Gönye eskiden beri mimar ve yapı sanatçılarıyla ilgili tutulduğundan burada yer alan iki gönye ile de hem Ulu Camii’nin

banisi Ahmed Şah’a hem de şifahanenin banisi Melike Turan Melek’in yapı yaptırdıkları simgelenmekte her ikisinin de bir kalp üzerinde tasvir edilmesi aralarında bir aşk bağının olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla buradan Ahmed Şah ve Melike Turan Melek’in eş oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Turan Melek’in tıpkı Mahperi Huand Hatun’un eşi I. Alâeddin Keykubad’ın yaptırdığı medrese ile bağ kurma isteğine dayanarak kendi türbesini bu yapıya bitiştirerek yapmış olması gibi kendisinin bu istekle hareket etmiş olması uzak bir ihtimal olarak görünmemektedir. Bütün bunların yanı sıra Sivas’ta I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi’nde de burada olduğu gibi “kün-ay” sembolünün vurgulandığı bir kadın ve erkek başı tasvirleri yer almaktadır ve orada yine hem “kün-ay” hem I. İzzeddin Keykavus ve eşi Selçuka Hatun sembolü bulunmaktadır (Parla, 2004, s. 65). I. İzzeddin Keykavus’un eşi Selçuka Hatun’un Erzincan Mengüceklerinden Behramşah’ın kızı yani Melike Turan Melek Hatun’un kardeşi oluşu da dikkatten kaçmamaktadır. Yaklaşık on yıl arayla yapılan her iki darüşşifada da aynı sembollere yer verilmiş olması bu sembollerin kullanımının raslantısal olmadığını, bilinçli birer tercihin bulunduğunu gösterir. Darüşşifanın kuzeydoğu köşesinde bulunan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı bir alana oturan tek katlı türbe mekânı güneyden dâhil olduğu yapının ana eyvanı kuzeyden cami, batısından darüşşifanın kuzey eyvanın köşesinde bulunan bir mekanla sınırlanır.

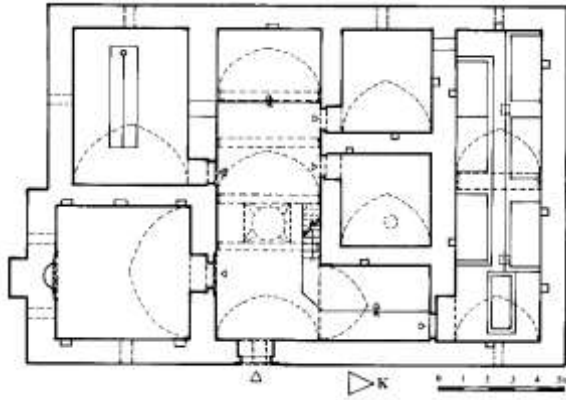
Melike Turan Melek Türbesi’nde olduğu gibi bazı darüşşifa, medrese, tarikat yapıları, cami ya da mescitlerde bir birimin, yapı tasarlanırken türbe işlevinde kullanılacak biçimde düzenlendiği, bazı durumlarda da mevcut bir yapının herhangi bir biriminin sonradan türbeye dönüştürüldüğü görülür. Melike Turan Melek Türbesi’nde olduğu gibi tek katlı dikdörtgen tabana oturtulanları Alanya Akşebe Sultan Mescidi Türbesi (1230), Konya Beyhekim Mescidi Türbesi (13. yüzyıl), Kayseri Şeyh Turesan Zaviyesi (1240) ve Tokat Halef Gazi Hanikâhı (1291-1292)’ndaki türbeler dikdörtgen tabanlıdır.

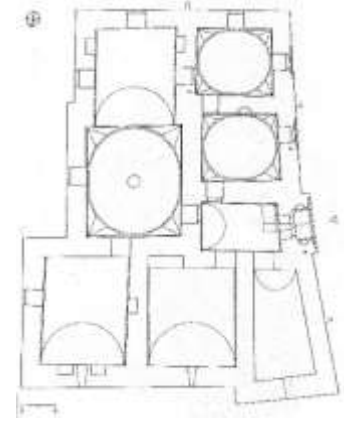
Çizim 3.3. Alanya Akşehi Sultan Mevlevi Dergisi ve Türbesi
(<http://sosyodenemeler.blogspot.com/> Erişim Tarihi: 08.06.2019)

Çizim 3.4. Konya Beyhekim Mescidi ve Türbesi
(Yaldız, 2018, 1869)

Çizim 3.5. Kayseri Şeyh Turesan Zaviyesi ve Türbesi
(Turgut, 2015, 68)

Çizim 3.6. Tokat Halef Gazi Hanıkâhı
(Emir, 1994, 106)

Dikdörtgen tabanlı türbe mekânlarının kubbeyle örtülmesi oldukça zor olduğundan, mekânının kuzey ve güney duvarları, bu duvarların eksenlerinin batısından atılan bir sivri kemerle birbirlerine bağlanmış, böylelikle mekânın doğusunda üst kotta elde edilen kare tabanlı bölüm kubbeyle örtülmüştür. Dışarıya sadece darüşşifa yapısının örtüleri üzerinden kubbe örtülü biriminin sekizgen prizma biçimli karnak cepheleriyle piramidal külah yansımıştır. Bu dönemde çoğunlukla bir medrese ya da bir şifahane bünyesindeki bir birimin türbeye dönüştürülmesiyle oluşturulan türbelerde bu birime vurgu yapmak maksadıyla dâhil olduğu yapının örtü sisteminden sonra gövdenin bir miktar daha uzatıldığı ve sonrasında külahla örtüldüğü görülmektedir. Konu dâhilinde

bulunan Gevher Nesibe Hatun Türbesi'nde ve Sivas'ta bulunan I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi'ndeki türbede de aynı uygulama söz konusudur.

Görsel 3.3. Sivas I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi

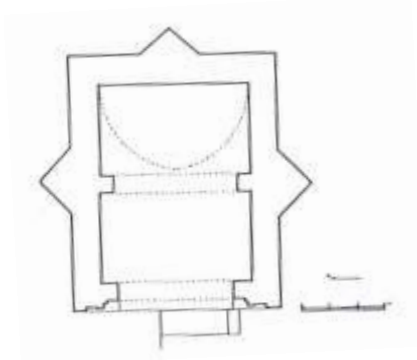
Görsel 3.4. Kayseri Gevher Nesibe Şifahane ve Medresesi

Ümmühan Hatun'un I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi ve I. Alâeddin Keykubad'ın annesi olduğu ve Battalgazi adına yazılan destanlardan oğlunun sultanlığı olan 1220-1237 yılları arasında Seyitgazi'de Battalgazi adına bir mescit ve türbe yaptırdığı yolunda genel bir kabul bulunmakta Ümmühan Hatun hakkında başka herhangi bir kayıtlara geçmiş başka herhangi bir belgeye rastlanmamaktadır.

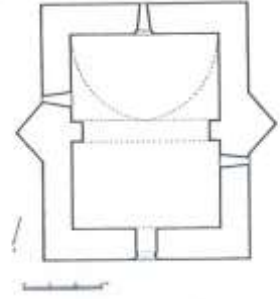
Ümmühan Hatun Medresesi'nin kuzey cephesinin orta bölümünden tüm kütleyle dışa taşan iki katlı türbe eyvan tonozunun güneyinden medreseye açılır. Doğu, batı ve kuzey cepheleri medrese cephelerinden bağımsızdır. İki katlı türbenin cenazelik katı medrese zemin kotundan daha aşağıda yapılmış ve dikdörtgen bir tabana oturmaktadır. Medrese avlusuna güney yönden açılan mescit mekanı ise eyvan biçiminde yapılmıştır.

Seluklu Çağı'nda eyvanlı türbelerin 13. yüzyılın başından itibaren yapıldığı görülmektedir. Aynı çağda Anadolu'da yapılmış eyvanlı türbeler şu şekilde sıralanmaktadır: Kayseri Battalgazi Camii Türbesi (12. yüzyıl?), Karaman Sadedddin Ali Türbesi (13. yüzyıl), Afyonkarahisar Boyalıköy Eyvan Türbesi (13. yüzyıl), Afyonkarahisar Saya Baba Türbesi (13. yüzyılın ikinci yarısı), Afyonkarahisar Herdane Bahar Baba Türbesi (13. yüzyıl), Akşehir Emir Cemaleddin Yavaşgel Türbesi (1255-1265), Konya Cemel Ali Dede Türbesi (13. yüzyıl ikinci yarısı), Kastamonu Aşıklı Sultan Türbesi (13. yüzyıl), Konya Gömeç Hatun Türbesi (13.yüzyılın ikinci yarısı), Kayseri Beşparmak Türbesi (13. yüzyıl sonu-14. yüzyıl başı), Amasya Sultan Mesut Türbesi (14.

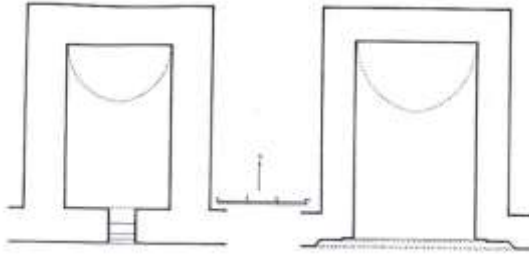
yüzyıl ortası), Amasya Kadılar Türbesi (14. yüzyıl ikinci yarısı), Amasya Şadgeldi Türbesi (1381-82).

Çizim 3.7. Boyalıköy Eyvan Türbe planı
(Önkal, 1996,)

Çizim 3.8. Herdena Bahar Baba Türbesi planı
(Önkal, 1996, 332)

Çizim 3.9. Kastamonu Aşıklı Sultan Türbesi planı (Önkal, 1996, 338)

Adı geçen türbelerden en erken tarihli Kayseri’de yapılan Seyyid Battal Gazi Camii (Dört Ayak) Türbesi’dir. XII. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen türbenin XIII. yüzyılda ciddi bir onarım geçirdiği bilinmekte üst katta yer alan tonozun eyvan tonozu olduğu dolayısıyla yapının eyvanlı olduğu kabul edilmektedir (Çayırdağ ve Yurdakul, 2007, s. 276). Ancak türbe günümüzde baldaken biçiminde yükselmektedir. Yapılan onarımların aslına uygun olarak yapıldığı göz önüne alınırsa Seyyid Battal Gazi Camii (Dört Ayak) Türbesi’ni eyvanlı türbeler sınıfında ele almak mümkün değildir ve dolayısıyla Eskişehir’deki Seyitgazi ilçesinde bulunan Ümmühan Hatun Türbesi Anadolu’da inşa edilmiş eyvanlı türbelerin en erken örneklerinden biri olarak kendini göstermektedir.

Selçuklu Dönemi hakkında hikâyelerle birlikte bilgiler aktaran Eflâki, Gömeç Hatun’u, Sultan Rükneddin’in eşi, Mevlâna’nın müridesi mesut kraliçe olarak tanıtmakta ve Tokatlı olduğunu bildirmektedir (Eflaki, 1964, 369). Osmanlı Dönemi’nde tutulmuş bazı kayıtlardan Gömeç Hatun’un Konya’da 13. yüzyılın ortalarında doğru imar

faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmakta (Konyalı, 2007, s. 402- 403) ve bir mezarlık içinde yar alan türbesinin de bu tarihlerde yaptırılmış olduğu düşünülmektedir.

Gömeç Hatun’a atfedilen türbe Konya Musalla Mezarlığı içinde kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen bir tabana oturan iki katlı türbenin üst katı eyvan biçimindedir. Türbenin doğu ve batı cephelerinde hafifçe eksenden güneye kaymış üçgen tabanlı birer duvar payandası bulunur. Ayrıca türbe kuzey cephesi dışında diğer cepheler üstte dendanlarla bitirilmiştir. Anadolu’da Gömeç Hatun Türbesi’ne yakın tarihlerde yapılmış bazı türbelerin eyvanlı olarak yapıldığı görülmektedir. Kayseri Battalgazi Camii Türbesi (12. yüzyıl?), Karaman Sadedddin Ali Türbesi (13. yüzyıl), Afyonkarahisar Boyalıköy Eyvan Türbesi (13. yüzyıl), Afyonkarahisar Saya Baba Türbesi (13. yüzyılın ikinci yarısı), Afyonkarahisar Herdane Bahar Baba Türbesi (13. yüzyıl), Akşehir Emir Cemaleddin Yavaşgel Türbesi (1255-1265), Konya Cemel Ali Dede Türbesi (13. yüzyıl ikinci yarısı), Kastamonu Aşıklı Sultan Türbesi (13. yüzyıl), Konya Gömeç Hatun Türbesi (13.yüzyılın ikinci yarısı), Kayseri Beşparmak Türbesi (13. yüzyıl sonu-14. yüzyıl başı), Amasya Sultan Mesut Türbesi (14. yüzyıl ortası), Amasya Kadılar Türbesi (14. yüzyıl ikinci yarısı), Amasya Şadgeldi Türbesi (1381-82) mescit mekanının eyvan biçiminde yapıldığı türbeler olarak sıralanmaktadır.

Görsel 3.5. Seyitgazi Ümmühan Hatun Türbesi

Görsel 3.6. Boyalıköy Eyvan Türbe

Görsel 3.7. Afyonkarahisar Saya Baba Türbesi
(<http://sosyodenemeler.blogspot.com/>)
Erişim tarihi:29.04.2019)

Görsel 3.8. Kastamonu Aşık Sultan Türbesi
(<https://www.kastamonu.bel.tr/>)
Erişim tarihi:29.04.2019)

Gömeç Hatun Türbesi'nin doğu ve batı cephelerinde hafifçe eksenden güneye kaymış üçgen tabanlı duvar payandaları hem eyvan tonozunu destekleyerek parçalanmasını engellemiş hem de doğu ve batı duvarlarının sağlamlığını arttırarak bu cephelere hareketlilik kazandırmıştır. Selçuklu döneminde yapılan eyvanlı türbelerden bir kısmında Gömeç Hatun Türbesi'nde olduğu gibi üçgen tabanlı, bir kısmında çokgen tabanlı payandaların cephe duvarlarını desteklediği görülmektedir. Bunlardan üçgen tabanlı payandalarla desteklenenler; Afyonkarahisar Boyalıköy Eyvan Türbesi (13. yüzyıl), Afyonkarahisar Saya Baba Türbesi (13. yüzyılın ikinci yarısı), Akşehir Emir Cemaleddin Yavaşgel Türbesi (1255-1265) olarak sıralanmakta Afyonkarahisar ve Konya civarındaki eyvan tipi türbelerin cephelerinde üçgen tabanlı payandaların kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Görsel 3.9. Emir Cemaleddin Yavaşgel Türbesi
(<https://mapio.net/pic/>) Erişim Tarihi: 09.06.2019)

Görsel 3.10. Boyalıköy Eyvan Türbe

Gömeç Hatun Türbesi herhangi bir yapıyla ilişkilendirilmeden yapılmış ve kuzey cephesi dışındaki diğer cephelerin gövde bitiminde yer alan dendan uygulaması adı geçen diğer türbelerin hiç birinde görülmemekte ve bu özelliğiyle türbe öne çıkmaktadır.

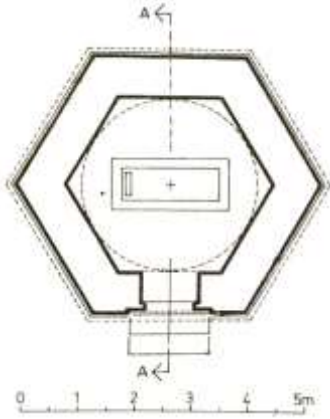
Görsel 3.11. Gömeç Hatun Türbesi gövde bitimindeki dendanlar

Günümüzde oldukça sade olan türbenin inşa edildiği dönemde çini süslemeli olduğu eyvan kemerinin alın ve karın kısmıyla yastıklarında ve çerçeve silmeleri üzerinde yer alan turkuaz, lacivert renkli çinilerle bitkisel ve geometrik bezemeli çini dekorasyondan anlaşılmaktadır.

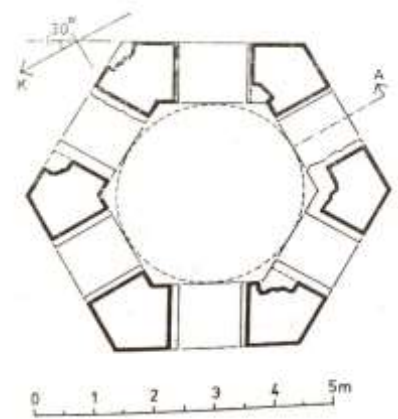
Tokat merkezde Burgaç Hatun adıyla anılan türbenin inşa kitabesi bulunmadığından inşa tarihi ve Burgaç Hatun'un kim olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Türbenin mimari özelliklerinden 13. yüzyıl sonu, 14. yüzyıl başında yapılmış olabileceği tahmin edilmekte ancak dönem kaynakları incelendiğinde Burgaç Hatun adına rastlanılmamaktadır.

Altıgen tabana oturan Burgaç Hatun Türbesi tek katlıdır. Altıgen prizma biçimli gövdenin tüm cephelerinde sağır birer yuvarlak kemer bulunmaktadır. İnşa kitabesi bulunmayan türbenin 13. yüzyıl sonu ya da 14. yüzyılın başlarında Burgaç Hatun adındaki bir kişiye atfedilerek yapıldığı tahmin edilmektedir. Türbe planı ve mimari kurgusuyla dikkat çekmekte, tek katlı olması dolayısıyla da ayırt edilebilmektedir. Antalya merkezde Yivli Minare Yapı Topluluğu içinde 1961 yılında tümüyle yenilenen ve II. Bayezid'in eşlerinden biri olduğu tahmin edilen Nigar Hatun Türbesi (1470-1513?) (Tuncer, 1991, s. 52-53), Diyarbakır Eğil'de Kalkan Köyü'nde yan yana yapılmış iki türbeden Akkoyunlu hükümdarlarının çocuklarına lalalık yapan Kasım Bey adına 1561-1562 tarihinde inşa edildiği tahmin edilen Kasım Bey Türbesi (Tuncer, 1991, s. 152-154), yine Diyarbakır Eğil'de Buldukani adıyla anılan Eğil Beylerinden Gazanfer Bey adına

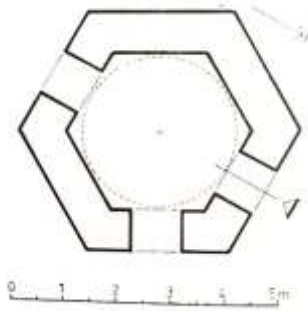
1630'lu yıllarda yaptırıldığı tahmin edilen ancak günümüzde var olmayan Gazanfer (Zatı Ali) Türbesi, İzmir Tire'de Rum Mehmet Paşa Camii bitişiğindeki inşa kitabesi bulunmadığından hangi tarihte kimin adına yapıldığı bilinmeyen ancak Mehmet Paşa'nın yapılarını yürüten vekilinin kendisi için 15. yüzyılın son çeyreğinde yaptırttığı tahmin edilen ve İzmir Tire'de Kara Hasan Camii avlusunda inşa kitabesi bulunmayan Ciğaloğlu Ali Paşa'ya atfedilmiş türbe altıgen tabana oturmaktadır (Tuncer, 1991, s. 158, 241-243). Bu türbelerden Eğil Kasım Bey Türbesi (1561-1562) ve Tire Rum Mehmet Paşa Camii yanındaki türbe (15. yy son çeyreği) altıgen tabanlı ve baldaken gövdelidir. Altıgen tabana oturan türbelerin Diyarbakır ve İzmir civarında daha çok tercih edildiği ve hepsinin Türkiye Selçukluları yıkıldıktan sonra inşa edildikleri görülmektedir. Bu doğrultuda Burgaç Hatun Türbesi hem coğrafi konum olarak Orta Anadolu'da yer alması hem de Selçuklu Çağı'na tarihlendirilmesi bakımından mevcut bilgiler doğrultusunda altıgen tabana oturan türbelerin en erken tarihliisidir.

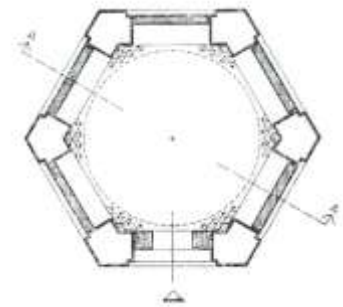
Çizim 3.10. Antalya-Nigar Hatun Türbesi planı (Tuncer, 1991, 52)

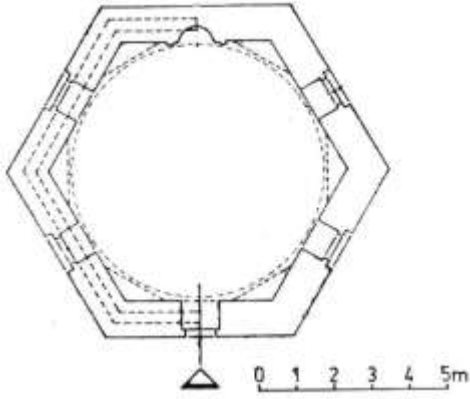
Çizim3.11. Eğil Kasım Bey Türbesi planı (Tuncer, 1991, 153)

Çizim 3.12. Eğil Gazanfer (Zatı Ali) Türbesi planı (Tuncer, 1991, 158)

Çizim 3.13. Tire Rum Mehmet Paşa Camii Türbesi planı (Tuncer, 1991, 241)

Çizim 3.14. Tire Cigaloglu Ali Paşa Türbesi planı
(Tuncer, 1991, 243)

Burgaç Hatun Türbesi ayrıca cephelerde bulunan yuvarlak kemerlerin kemer alınlılarının alt ve üstlerinde harç içine gömülmek suretiyle yerleştirilmiş seramik süslemeleriyle tek örnektir. Kemer alnını alttan saranlar yan yana dizilmiş dört yapraklı yonca biçimli seramik nesnelerden üstten saranlar ise tuğla malzemenin özel olarak şekillendirilmesiyle oluşturulan dört kollu haç biçimli nesnelerden oluşur.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın üç kızından biri olan Melike Gevher Nesibe Hatun hakkında dönem kaynaklarında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Birbirine bitişik ve içten geçişli iki binadan oluşan Gevher Nesibe Medresesi ve Darüşşifası'nın doğu tarafta bulunan dört eyvanlı açık avlulu medresesinin doğu yan eyvanı ile kuzeydoğu köşesinde yer alan dikdörtgen tabanlı mekânı arasında bulunan kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan bir alana kurulan ve Gevher Nesibe Hatun'a atfedilen türbe iki katlıdır. Mescit katı, cenazelik katının tonozu üzerinden yükselir. Bütünüyle dikdörtgen prizma biçimli bir gövdeye sahip türbenin mescit mekânı düzgün olmayan sekizgen tabanlıdır. Medrese örtüsünün bittiği kota kadar dikdörtgen prizma biçimli gövdesini koruyan türbe medrese örtüsünün üzerinden sekizgen prizma biçimli bir kasağı bulunan piramidal külahıyla bir örtüyle dışa taşar. Bağımsız olarak sekizgen tabana oturan türbeler Selçuklu döneminde oldukça fazla tercih edilmiştir. Ancak bir camii, medrese ya da şifahane yapısının bünyesinde inşa edilenlerin genellikle dikdörtgen tabana oturtulduğu görülür. Sivas'ta I. İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılan şifahaneye, I. İzzeddin Keykavus'un 1219 tarihinde vefat etmesi üzerine güney eyvanının Ebu Bekir El-Marendi tarafından türbeye dönüştürülmüştür (Önkal, 1996, s. 456) ancak türbe burada dikdörtgen bir tabana oturtulmuştur. Kayseri'de inşa kitabesi bulunmayan ancak 13. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı tahmin edilen Avgunlu Medresesi Türbesi (Önkal, 1996, s. 459) de sekizgen

tabanlıdır ve medrese örtüsünden sonra sekizgen prizma gövde bir miktar daha uzatılmıştır. Tez kapsamında ele alınan Melike Turan Melek Türbesi de Darüşşifa bünyesinde yer almasına karşı dikdörtgen bir tabana oturmakta ve darüşşifa örtüsünden sonra sekizgen prizma kasnak üzeri piramidal külahla örtülmüştür. İnşa kitabesine göre 1266-1267 yıllarında Amasya valiliği sırasında Emir Seyfeddin Torumtay tarafından inşa ettirilen Amasya Gök Medrese Camii'nin doğu cephesine dıştan eklemelenen türbe kare tabanlı kubbe örtülüdür. Caminin örtüsünden sonra yükselen sekizgen prizma biçimli kasnağı yıldız kesitli piarmidal bir külahı taşır (Önkal, 1996, s. 471). Emir Nurettin Cibril b. Cacabey tarafından 1272-1273 yıllarında inşa ettirilen Kırşehir Cacabey Medresesi'nin bünyesinde kuzeydoğu köşede yer alan türbe de kare bir tabana oturtulmuş ve kubbe örtülmüştür. Türbenin cepheleri üst seviyede köşelerden pahlanarak sekizgen kasnağa dönüştürülmüştür (Önkal, 1996, s.475-476). Selçuklu çağında yapılmış benzer örneklerden yalnızca Kayseri Avgunlu Medresesi'nin türbe yapısı sekizgen bir tabana oturmakta ve gövdesi de sekizgen prizma biçiminde yükselmektedir. Ancak burada da türbe kuzeybatı köşeye yerleştirilmiş ve sekizgen prizma gövdenin kuzey yöndeki cepheleri medrese bünyesinden taşkın biçimde yapılmıştır. Ayrıca inşa tarihi tam olarak bilinmeyen Avgunlu Medresesi ve Türbesinin Gevher Nesibe Hatun Türbesi'ne oldukça yakın mesafede yapılmış olması dikkat çekicidir.

Görsel 3.12. Kayseri Avgunlu Medrese ve Türbesi

<http://www.selcuklunirasi.com/> Erişim tarihi: 11.06.2019)

Medreselerde bir birimin ya da medreseye ek olarak yapılan başka bir mekânın medreseyi yaptıran kişinin türbesi olarak kullanılması erken dönemlerden itibaren Anadolu'da görülmeye başlamış, Selçuklu ve İlhanlılarda bu gelenek devam ettirilmiştir. Medrese bünyesinde yer alan bu türbelerin Selçuklu ve İlhanlı dönemi medreselerinde bir eyvana bitişik ya da eyvanın yakınına bir yere yapıldığı görülmektedir. Yapının banisinin unutulmaması ve ruhu için dua okunması maksadıyla (Aksoy, 2015: 494) medrese

yapılarıyla ilişkilendirilerek yapılan türbeler Türkiye Selçuklu döneminde gelenek halinde devam etmiştir. Çalışma kapsamında yer alan Gevher Nesibe Hatun Türbesi (1205-1211), Ümmühan Hatun Türbesi (1205-1211), Mahperi Huand Hatun Türbesi (1238-1254) ve Erzurum Çifte Minareli Medrese Türbesi (13. yy) de bir medrese içinde ve medresenin ana eyvanıyla ilişkilendirilerek yapılmıştır.

Gevher Nesibe Hatun Türbesi içinde yer alan dikkat çekici başka bir mimari öge ise mescit katında ara yönlerde kavsaraları istiridye kabuğu formunda yapılmış, yuvarlak kemerli yarım daire kesitli nişler ve medresenin örtüsünden sonra devam eden sekizgen prizma kasnağın her cephesinin eksenlerinde yarım yuvarlak tabanlı birer duvar payandası yer alır. Bu tarz bir uygulama Türkiye Selçuklu dönemi içinde yapılan başka herhangi bir türbede görülmemektedir.

I. Alâeddin Keykubat'ın 624/1226-1227 yılında ikinci evliliğini gerçekleştirdiği Melike Adile Eyyubiler 'den Melik Adil'in kızı, Melik Eşref'in kız kardeşidir (Turan, 1971, s. 331, 349-351).

İnşa kitabesine göre 1247 yılında inşa ettirilen Melike Adile Türbesi iki katlı, cenazelik katı kare, mescit katı ise sekizgen bir tabana oturmaktadır. Türbenin cenazelik katı ile mescit katı girişi farklı yönlere yerleştirilmiş, cenazelik katının girişi kuzey cephe eksenine yerleştirilmişken, mescit katının girişi batı cepheye yerleştirilmiştir. Ancak girişe günümüzde çelik konstrüksiyonla yapılmış portatif bir merdivenle ulaşılmakta, yapının eski fotoğraflarından ise bu merdivenin alışılmış olan çift kanatlı merdiven biçiminde değil de tek kanatlı yapıldığı görülmektedir. Bu özelliği ile aynı çağda yapılmış benzer türbelerden ayrılmaktadır. Kare prizma biçimli kaide üzerinden yükselen piramidal külah örtülü sekizgen prizma biçimli gövde ana yönlere bakan cephelerde kaidenin cephelerini ortalarlar. Cephelerinin köşelerinde kesik koni biçimli kaide ve iki sıralı mukarnas dilimlerinden oluşan başlıkları bulunan silindirik gövdeli köşe sütuncesi uygulaması bulunmaktadır. Sekizgen prizma gövdede köşe sütuncesi uygulaması Türkiye'nin Selçuklu çağı ve sonrasında çok karşılaşılan bir uygulama değildir. Yalnızca yine Kayseri'de Mahperi Huand Hatun Türbesi'nde ve Kayseri Suli Paşa Türbesi (1339)'nde yer alan bu uygulama Türkiye dışında, 1067-1068 yıllarında Karragan'da Ebu Said Bijar bin Sad tarafından yaptırılan iki türbede ve 12. yüzyılın ortalarında yaptırılan Demavend Burcu Türbesi'nde görülmektedir (Tuncer, 1986, s.28-31). Melike Adile Türbesi'nin sekizgen gövdesinin her bir yüzeyi kademeli bir sivri kemerle çerçevelenmiş

bu kemerlerin yüzeyleri ve aralarında kalan duvar yüzeyleri de boş bırakılmıştır. Gövdede yer alan bu uygulamanın aynı çağda yapılmış benzerleri yine Kayseri'deki altı türbede daha kendini göstermektedir. Hasbek Türbesi (1184-1185), 13. yüzyıla tarihlenen ve isimleri bilinmeyen Üç Kümbetlerden batıdaki ve ortadaki, Mahperi Haund Hatun Türbesi (1238-1254) ve tek kemer uygulaması ile Suli Paşa Türbesi (1339)' nde görülmektedir.

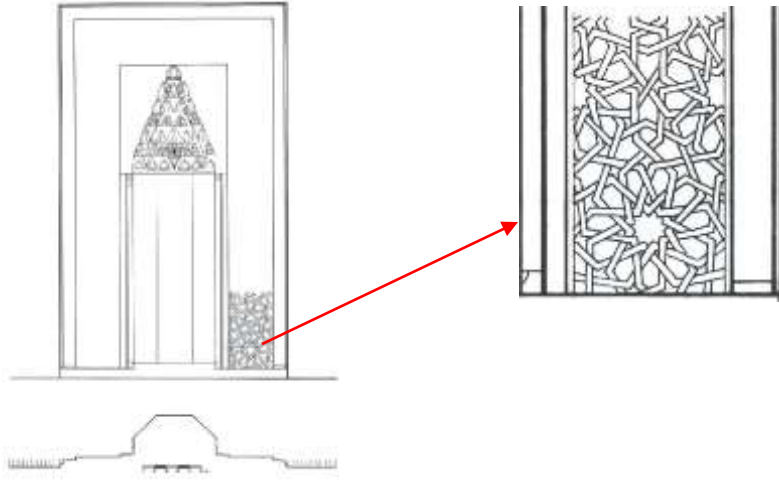

Görsel 3.13. Kayseri Hasbek Türbesi
(<http://kayseriden.biz/icerik.asp?ICID=237>
Erişim tarihi: 26.04.2019)

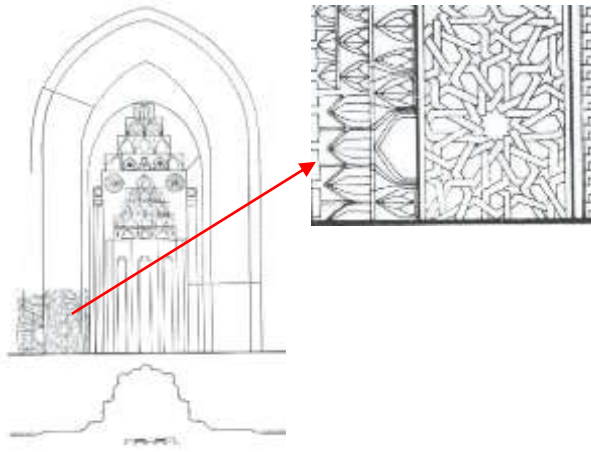

Görsel 3.14. Mahperi Huand Hatun Türbesi

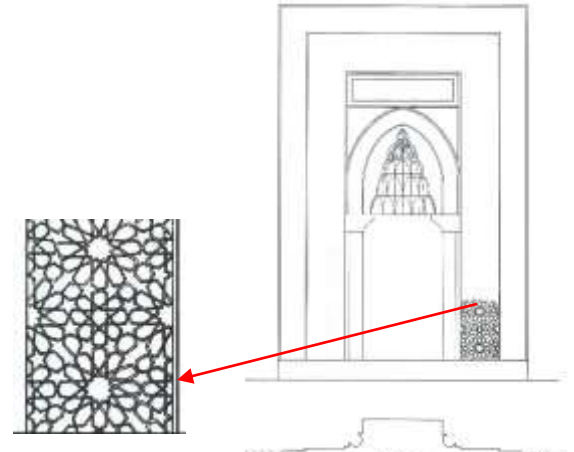
Türbenin süslemeleri batıda bulunan taç kapıda, köşe sütunceleri üzerinde ve mescit mekanında bulunan mihrap üzerinde yer almaktadır. Sivri kemerli mihrap nişi yedi sıra mukarnas dolgulu kavsaralı ve altta beş yüzölçü olarak yapılmıştır. Sivri kemerli mihrap nişini dıştaki iç bükey ve üzeri süslemesiz içteki ise oldukça geniş tutulan merkezde on iki kollu yıldızların etrafında yer alan kırık hatlı silmelerin birbirinden geçirilerek oluşturulan çokgen motiflerinin yer aldığı süsleme kompozisyonuyla bezenmiş iki şerit ters U biçiminde çerçevelemektedir. İçteki süsleme şeridinin aynı dönemde yapılmış benzer örnekleri Sivas I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi Türbesinin mihrabında (1220) ve Aksaray Sultan Hanı mihrabında (1229) görülmektedir.

Çizim 3.15. Melike Adile Türbesi mihrabı
(Bakırer, 2000, 290)

Çizim 3.16. Aksaray Sultan Hanı mihrabı
(Bakırer, 2000, 282)

Çizim 3.17. Sivas I. İzzeddin Keykavus Türbesi mihrabı
(Bakırer, 2000, 271)

Melike Adile Türbesi genel olarak incelendiğinde plan ve mimari kuruluş bakımından en çok, eşi I. Alâeddin Keykubad'ın ilk evliliğini gerçekleştirdiği Mahperi Huand Hatun'un yaptırdığı türbeyle benzerlik göstermekte, aralarındaki fark süslemede kendini göstermektedir. Mahperi Huand Hatun'un ve Melike Adile'nin I. Alâeddin Keykubad'ın eşi olmaları dolayısıyla her ikisinin de türbesinin inşasında sarayın imkânlarının kullanıldığı ileri sürülebilir. Ayrıca Melike Adile Türbesi'nin mihrabında kullanılan bezeme kompozisyonlarının oldukça yakın örnekleri I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi Türbesi'nin mihrabında ve Aksaray Sultan Hanı'nda görülmekte bu sebeple her üç yapıda da görülen bu özellik aynı kalıbı kullanan sanatçılar tarafından yapılmış

olabileceklerine işaret etmektedir. Nitekim dönem kaynaklarından İbn Bibi ve Osmanlı devri tarihçilerinden Yazıcızade Ali, I. Alâeddin Keykubad döneminde Türkiye Selçuklularında bizzat sultan eliyle imar faaliyetlerine girişildiğini belirtirler.

Parla, Yazıcızade Ali ve İbn Bibi'nin verdiği bilgiler üzerinden I. Alâeddin Keykubad'ın Konya surlarını yaptırdığı sırada sultanın buyruğu ile toplanan muhasip, mühendis, benna, şihne-i imaret, üstad mimar ve ressamın Selçuklu Divanı'na mensup görevliler olduğunu belirterek, Divan'da inşa işlerinden sorumlu bir teşkilatın bulunabileceğini ifade etmektedir (Parla, 2002, s. 253-254). Bu teşkilatta çalışan sanatçıların yapım organizasyonu içinde her birinin farklı işle meşgul olduğu ve inşa faaliyetleri sırasında yaptıkları iş ya da mesleğe göre de çeşitli unvan aldıkları bu çağdaki yapıların kitabelerinden anlaşılmaktadır (Parla, 2002, s. 270,272). Ancak "amel-i" ününü kullanan sanatçıların meslek unvanları bilinmemekle birlikte kitabelerden, onların doğrudan yapı işleriyle ilgili kişiler olduğu anlaşılmaktadır (Parla, 2002, s. 270,272). Ayrıca Selçuklu dönemi inşaatlarında "amel-i" ününü kullanan sanatçı sayısı diğer ünü kullananlara göre oldukça fazladır, bu da tıpkı Ahlat kitabelerinde sanatçıların mesleki mertebelerini belirten çeşitli sıfatları kullandıkları gibi, "amel-i" ününün başka bir sıfatla desteklenmediği durumlarda gûlamlıktan üstadlığa giden bu yolda sanatçıların gûlamlık, şagirtlik, çıraklık ya da yardımcılık aşamalarını geçtiklerini ancak "üstad" mertebesine ulaşmadıklarını ortaya koyar (Parla, 2002, s. 270,272). Bunun yanı sıra aynı sanatçının farklı yapılarda aynı ünü kullanarak isimlerinin yer alması Türkiye Selçuklu Devleti'nin Saray kaynaklı yapım organizasyonunun aynı zamanda merkezi bir teşkilat olduğu, Anadolu'nun her şehrine bu teşkilatın görevlilerinin gönderilerek yapım faaliyetlerinin bu şekilde yürütüldüğü anlaşılmaktadır (Parla, 2002, s. 270,272).

Diğer taraftan Konya Kadın Hanı ve Konya Hatuniye Mescidi'nin banisi olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi ve Danişmendoğulları'ndan Yağlıbasan oğlu Sinanüddin Yusuf oğlu Mahmud'un kızı Raziyye (Devlet) Hatun'un saray mensubu oluşu nedeniyle her iki yapıda da Saray organizasyonunu kullanmış olabileceği tahmin edilmektedir ki, bu çağda vakfiye düzenletmiş tek kadın olması da bu görüşü desteklemektedir (Parla, 2002, s. 284).

Diğer dikkat çekici ayrıntı ise Melike Adile Türbesi'nin mihrabında yer alan süslemenin çok yakın benzer örnekleri I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi Türbesi mihrabında ve eşi I. Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılan Aksaray Sultan Han'ı

mihrabında görülmekte ve üçünün inşasının da “amel-i” ününü kullanan bir sanatçı tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Buradan hareketle her üç yapının da saraydaki yapım işlerinden sorumlu teşkilattan gelen sanatçılar tarafından yapıldığını ve bu sanatçıların benzer bir eğitime tabi tutularak yetiştirildikleri ihtimal dâhilindedir. Ayrıca sultan eşleri ya da annelerinin saraydaki yapım organizasyonunu kullandıkları da yaptırdıkları yapıların plan, biçim ve süslemelerinde kendini göstermektedir.

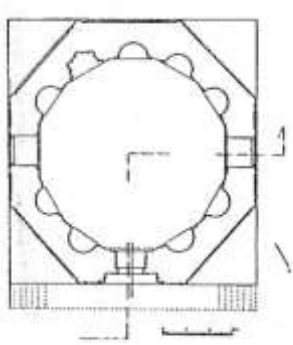
Nitekim II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından Haleb’e gönderilen Melike Adile’nin kızlarının (İbnü’l Adim, 1982, s. III-IV) II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in ölümünün hemen arkasından Anadolu’ya geldikleri 1247 yılında da anneleri için Kayseri’deki Melike Adile Türbesi’ni inşa ettirdikleri türbenin inşa kitabesinden anlaşılmaktadır.

Ayrıca Melike Adile Türbesi üzerinden dönemin siyasi ortamı ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunan Ahmet Akşit, türbede bulunan inşa kitabesinden yola çıkarak Melike Adile’nin üvey oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından öldürülmesi ve kızların döndükten sonra Türkiye Selçuklu Devleti’nin başında bulunan II. İzzeddin Keykavus’un gelenek olarak kitabede ismine yer verilmemesi durumuna dikkat çekerek bunun bir protesto olabileceğini iddia etmiştir (Akşit, 2002, s. 243-244). Bunun yanı sıra türbenin Sivas-Malatya yolunun hemen yanında ve dönemin Kayseri kenti düşünüldüğünde şehrin oldukça dışında bir tepe üzerinde şehrin her yerinden görülebilecek şekilde yapılmasını tesadüf olarak yorumlamamış Eyyubilere açılan bir kapı ve şehre hâkim konumda bir meydan okuma olarak belirtmiştir (Akşit, 2002, s. 243-244). Ancak türbenin inşa kitabesinde gelenek olarak dönemin yapıldığı sultanın adına yer verilmemesi bilinçli olarak yapılsa da yapının plan, mimari biçim ve bezemeleri birlikte değerlendirildiğinde benzer özelliklere ancak saray erkânı tarafından yaptırılmış yapılarda rastlandığından türbenin inşasında saray yapım organizasyonunu kullanıldığı tahmin edilmektedir. Nitekim babalarının sultan olması dolayısıyla I. Alâeddin Keykubad’ın kızlarının da babalarının imkânlarını kullanabilecek, saraya mensup kişiler olarak bu saray teşkilatını kullanmamaları için herhangi bir neden olmadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla herhangi bir meydan okuma olamayacağı gibi yerinin belirlenmesinde kızların değil belki de dönemin sultanı II. İzzeddin Keykavus’un etkili olduğu, bilerek şehir merkezinden uzak bir yer tayin ettiği de düşünülebilir.

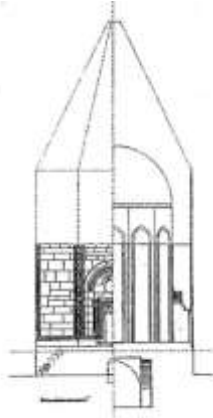
I. Alaeddin Keykubad'ın ilk eşi Mahperi Huand Hatun, Ermeni komutan ve dönem tarihçisi Simbat'a göre, Bizans tekfurı Ermeni asıllı Rupenid'in soyundan Adom'un torunu olan Alanya hükümdarı Kyr Vart'ın kızıdır (Simbat, 1946, s. 80; Llyod ve Rice, 1989, s. 4).

Kayseri'deki Mahperi Huand Hatun Camii'nin kuzeybatı köşesindeki avlu içerisine eşi I. Alâeddin Keykubad'ın yaptırmış olduğu Huand Medresesi'nin güneydoğu cephesine dışarıdan dayanacak şekilde inşa edilen Mahperi Huand Hatun'a ait iki katlı türbenin mescit katı sekizgen bir tabana oturmaktadır. Kare tabanlı kaidenin üzerinde yükselen sekizgen prizma gövdeli türbenin dışarıdan ya da camiden bir girişi bulunmamakta, mescide giriş medresenin ana eyvanının güneyindeki mekândan dokuz basamaklı bir merdiven kuruluşuyla sağlanmaktadır.

Türkiye Selçukluları döneminde Mahperi Huand Hatun Türbesi'nden konum olarak ayrılmakla birlikte cami avlusuna yerleştirilmiş iki türbe yapısı daha bulunmaktadır. Bunlar Konya Alâeddin Camii avlusunda bulunan II. Kılıç Arslan tarafından 1178'den sonraki bir tarihte yaptırılan II. Kılıçarşlan Türbesi ve I. İzzeddin Keykavus'un 1219 yılında yaptırdığı şifahanenin güney eyvanından dönüştürülen I. İzzeddin Keykavus Türbesi'dir.

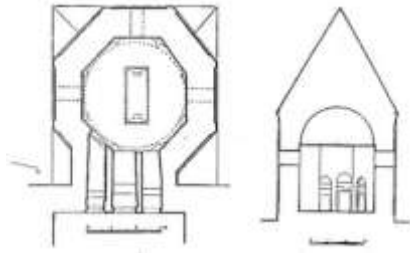
Çizim 3.18. Konya I. İzzeddin Keykavus Türbesi planı ve kesiti (Önkal,1997, 69)

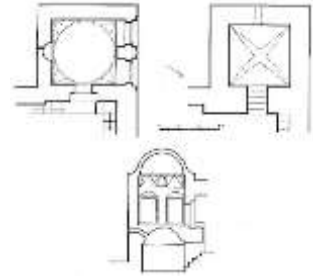
Çizim 3.19. Konya II. Kılıç Arslan Türbesi planı (Önkal, 1997, 190)

Medrese içinden girildiği halde medrese bünyesine dıştan eklemlenen türbeler ise Atabey-Isparta'da Mübarizüddin Ertokuş tarafından 1224 yılından önce inşa ettirildiği düşünülen Mübarizüddin Ertokuş Türbesi ve Çay-Afyonkarahisar'da Yusuf Bin Yakub

tarafından 1278-1279 yıllarında yaptırılan Yusuf Bin Yakub Türbesi ve Amasya Gök Medrese Camii Türbesi (1267) de böyledir.

Çizim 3.20. Mübarizüddin Ertokuş Türbesi
plan ve kesiti (Önkal, 1996, 79)

Çizim3.21. Yusuf Bin Yakub Türbesi planı ve kesiti
(Önkal, 1996, 279)

Mahperi Huand Hatun Türbesi'nin üstte kare tabanlı bir alanla nihayetlenen kaidesinin örneklerine Selçuklu döneminde Anadolu'da inşa edilmiş bazı türbelerin kaidelerinde rastlanmakla birlikte burada olduğu gibi kare prizma kaide cephelerinde birbiri üzerine bindirilen mukarnas sıralarıyla aşağıdan yukarı çıkıldıkça genişletilmiş abidevi örneği bilinmemektedir. Kaide cephelerini dolduran mukarnas sıraları hem işlevsel hem de süsleme amacıyla kullanılmıştır. Kaidelerinin tamamının mukarnas sıralarıyla doldurulduğu başka bir örnek bilinmese de aynı zaman diliminde yapılmış, kaide bitiminde mukarnas uygulamasının yer aldığı türbeler bulunmaktadır. Bunlar; Kayseri Şah Cihan Hatun (14. yüzyılın ilk çeyreği), Kemah Togay Hatun (14. yy'ın başı) Niğde Hüdavend Hatun (1312-1313), Niğde Sungur Bey (1335), Kayseri'deki Suli Paşa (1339), Türbeleri olarak sıralanmaktadır. Mahperi Huand Hatun'un torunlarından IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın kızı olan Hüdavend Hatun'un sağlığında yaptırdığı türbesinin kaidesinde bulunan mukarnas sıraları Mahperi Huand Hatun Türbesi'nde olduğu gibi işlevseldir. Aradaki bu bağ Hüdavend Hatun'un babaannesinin türbesine benzer bir kaide istemiş olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca Şah Cihan Hatun Türbesi'nin kaidesinde uygulanan mukarnas dolguları da hem süsleme hem de işlevsel olarak kullanılmıştır. Anadolu dışında Nahcivan'da 12.-13. yüzyıllara tarihlendirilen Gülistan Türbesi'nin kaidesinde de süsleme amacıyla yapılmış iki sıra mukarnas dolgusu yer almaktadır. Suli Paşa ve Togay Hatun Türbelerinde görülen mukarnas sıraları ise sadece süsleme amacıyla kullanılmış işlevselliği geri plana atılmış örneklerdir.

Görsel 3.15. Kayseri Şah Cihan Hatun Türbesi

Görsel 3.16. Kayseri Suli Paşa Türbesi
(<http://www.kayseri.gov.tr> Erişim Tarihi: 26.04.2019)

Görsel 3.17. Kemah Togay Hatun Türbesi

Görsel 3.18. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi

Görsel 3.19. Niğde Sungur Bey Türbesi

Görsel 3.20. Nahcivan Gülistan Türbesi
(<http://www.selcuklumarasi.com/> Erişim tarihi: 12.06.2019)

Kare tabanlı, mukarnaslı bir kaide üzerinde yükselen Mahperi Huand Hatun Türbesi'nin sekizgen prizma gövdesinde cephelerin birleştikleri köşelerde profilli bir kaideye oturan silindirik gövdeli ve başlıklarında iki sıra mukarnas dolgusu yer alan birer sütünce bulunmaktadır. Gövdede köşe sütuncesi uygulaması Anadolu'da Türkiye Selçuklu döneminde yapılmış türbelerde çok karşılaşılan bir uygulama değildir. Kayseri Melike Adile Türbesi (1247), Niğde Hüdavend Hatun Türbesi (1312-1313) ve Kayseri Suli Paşa Türbesi (1339)'nde bu uygulamanın yer aldığı görülmekte ancak her üç türbede de Mahperi Huand Hatun Türbesi'nde olduğu gibi sütunceler çok fazla dışa taşkınlık yapmamaktadır. Anadolu dışı örneklerden türbe gövdelerinin köşelerine sütünce yerleştirilmesine 1067-1068 yıllarında Karragan'da Ebu Said Bijar Bin Sad tarafından yaptırılan türbelerde ve 12. yüzyılın ortalarında yaptırılan Demavend Burcu Türbesi örneklerinde olduğu gibi daha erken tarihlerde rastlanmaktadır (Tuncer, 1986, s.28-30).

Görsel 3.21. Kayseri Melike Adile Türbesi

Görsel 3.22. Karragan'daki İkiz Türbeler
(<https://tr.wikipedia.org>)

Görsel 3.23. Demavend Burcu (Şeyh Şibli) Türbesi
(<https://okuryazarim.com/> Erişim tarihi: 12.06.2019)

Ayrıca Kayseri'deki Mahperi Huand Hatun Türbesi'nin sekiz cephesinde kademeli sivri kemer uygulaması bulunmaktadır, özellikle Kayseri'de yapılmış altı türbede daha benzer uygulamanın yer aldığı görülmektedir. 1186 yılında yapılmış olan Hasbek Türbesi'nde, 13. yüzyıla tarihlenen Kayseri'deki Üç Kümbetlerden batıdaki ve ortadaki, 1247'ye tarihlenen Melike Adile Türbesi'nde çift kademeli kemer, 1339

tarihli Suli Paşa Türbesi'nde tek kemer uygulaması yapılmıştır. Ancak bu örneklerin hiç birinde kemer köşelerinde kalan duvar yüzeylerinde süsleme yapılmamıştır. Mahperi Hatun Türbesi'nde ise bütün cephelerde genellikle geometrik motiflerin kullanıldığı birbirinden farklı süsleme kompozisyonlarına yer verilmiştir. Gövdenin bittiği ve külahın başladığı yerde de bütün gövdeyi dolaşan bir yazı kuşağı bulunmaktadır.

Mahperi Huand Hatun Türbesi'nde süslemeler sekizgen gövdenin cephelerinde ve içeride mihrapta bulunmaktadır. Sekizgen gövdenin her cephesinde farklı bir süsleme kompozisyonu bulunmakta, bu süslemeler kemer kademelerinin yüzeylerinde ve kemer köşeliklerinde yer almaktadır (Turgut, 2015, s.112). Hem geometrik hem de bitkisel motiflerin karışık olarak verildiği süsleme kompozisyonlarına genel olarak bakıldığında; batı, güney, güneybatı, kuzeybatı, kuzeydoğu cephelerinde geometrik motiflerin, doğu ve güneydoğu cephelerinde de bitkisel motiflerin hâkim olduğu görülmektedir (Turgut, 2015, s. 112). Bu cepheleri birbirleriyle birleştiği köşelerde her birinde ayrı bir süsleme kompozisyonun yer aldığı silindirik gövdeli köşe sütunceleri bulunmaktadır. Ayrıca güney ve kuzey cephe dışındaki diğer cephelerde bulunan pencerelerin sivri kemerlerinde ve bu pencerelerin ortalarına yerleştirilen sütuncelerin başlıklarında da bitkisel motiflerin ağırlıklı olarak kullanıldığı süsleme kompozisyonları yer almaktadır. Türkiye Selçuklu türbeleri içinde cephelerinin her birinin farklı biçimde süslendiği başka bir türbe yapısına daha rastlanılmamaktadır (Turgut, 2015, s. 112).

Türbenin mihrabı güney duvarıyla aynı yüzeydedir ve duvardan dışarıya çıkıntı yapmaz. İki şeritle ters U biçiminde çerçevelenen mihrabın en dıştaki şeridinde bulunan iç içe geçmiş Y motiflerinin bir ters bir düz şekilde sıralanmasıyla oluşmuş süsleme kompozisyonu Mahperi Huand Hatun Türbesi'nin kuzeybatı cephesinde ve yine Mahperi Hatun tarafından yaptırılmış olan Tokat-Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı taç kapısının sütuncelerinde bulunmakta, bu süslemeye ayrıca Divriği Kale Camii taç kapısı, Antalya Karatay Medresesi mihrabı ve Kazım Karabekir Ulu Cami mihrabında rastlanır (Turgut, 2015, s. 112).

Günümüzde Kırşehir Kümbetaltı denilen mevkide bir mezarlık içinde bulunan Fatma Hatun adına yapılmış türbenin inşa kitabesinde, Fatma Hatun'un baba adının Abdullah olduğu, türbenin Hoca/Hace Aka Muattar tarafından yaptırıldığı yazılıdır.

İki katlı türbelerde kaide ya da alt katta farklı, üst katta farklı bir plan şeması uygulanacağı zaman ya kaide yatay biçimde kesilerek gövdenin çokgen tabanı doğrudan kaide üzerine oturtulur ya da kaide, köşelerden pahlanarak çokgen prizma gövdeye geçiş sağlanır (Tuncer, 1992, s. 284). İnşa kitabesine göre 1287 yılında Fatma Hatun adına yapılan tek katlı türbe, köşelerden pahlanmış kare tabanlı bir kaideye oturtularak, kaide köşelerindeki pahlanmayla gövde sekizgen prizmaya dönüştürülmüştür. Çoğunlukla İlhanlı döneminde yapılan türbelerin kaideleri, belirginlik kazandırmak için yüksek tutulmuş ve bu yükseklik kaidelerin köşelerinde yapılan pahlanmalarla desteklenmiştir. Ayrıca bu dönemde türbelerin gövdelerinde çokgen prizmaların sevilerek kullanıldığı, kare tabanlı bir kaide üzerinde yükselen çokgen prizma gövdeye geçiş maksadıyla kaide köşelerinde pahlanmaların sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu uygulamanın ilk örneği de Kırşehir’de inşa edilen Fatma Hatun Türbesi’dir (Tuncer, 1992, s.281). Türbelerin kaidelerinde, köşelerde yapılan pahlanma Anadolu’da bu dönemde farklı türbelerde de uygulandığı görülmektedir. Bunlar, Kırşehir Aflak Baba Türbesi (14. yüzyılın ilk çeyreği), Eskişehir Alemşah Türbesi (1328), Sivas Ahi Emir Ahmet Türbesi (1332-1333), Nevşehir Taşkın Paşa Türbesi (1342-1343), Niğde Gündoğdu Türbesi (1344?), Bitlis Mirza Muhammed Türbesi (14. yy üçüncü çeyreği), Bitlis Emir Ali Türbesi (1306), Burdur Hıdırlık(Dört Ayak) Türbesi (14. yüzyılın sonları), Van Akçayuva Türbesi (15. yüzyılın ilk çeyreği), Bitlis IV. Şeref Han Türbesi (1529), (Tuncer, 1992, s.285) Van Kadem Paşa Hatun Türbesi (1458) olarak sıralanmaktadır. Ayrıca bu türbelerin dışında Kayseri’de yaptırılan Alaca Türbe’nin de kaide köşelerinden pahlandığı görülmekteyse de bu pahlanma sadece güney cephe köşelerinde uygulanmış, kuzey cephede kaidenin yatay olarak kesilerek üçgen yüzeylerle sekizgen prizma kasnağa geçilmiştir. Türbenin tarihlendirmesi ise üzerinde bulunan kitabede tarih kısmının tahrip olması dolayısıyla türbe üzerinde araştırmalar yapan O. Cezmi Tuncer ve Alev Ç. Kuru tarafından okunmayarak XIV. yüzyıl sonları XV. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiş (Tuncer, 1992, s.45; Ç. Kuru, 1997, s.464), ancak kitabenin okumasını yapan Çayırdağ 1184-1185 (H. 580) şeklinde bir tarihlendirme yapmıştır (Çayırdağ, 1984, s.504).

Birbirine yakın dönemlerde kaide köşelerinde pahlanmaların görüldüğü türbeler bu şekilde sıralanmaktaysa da Fatma Hatun Türbesi’nde olduğu gibi pahlanmanın neredeyse kaide tabanından itibaren başlayarak doğrudan sekizgen prizma gövdenin tabanına uygun biçime getirilmesi Kırşehir Aflak Baba Türbesi (14. yüzyılın ilk çeyreği), Sivas Ahi Emir Ahmet Türbesi (1332-1333), Van Akçayuva Türbesi (15. yüzyılın ilk

çeyreği) ve Burdur Hıdırlık (Dört Ayak) Türbesi (14. yüzyılın sonları)’nde görülmektedir. Pahlanma yapılan diğer türbelerde pahlanmanın başlangıç seviyesi değişmekle birlikte bazen çokgen prizma kasnağa geçiş amacıyla daha süt seviyelerde yapılabilmektedir. Bu doğrultuda Kayseri Alaca Türbe’nin tartışmalı inşa tarihi ve sadece güney cephede kasnağa geçilmeden önce yapılan pahlanmanın Fatma Hatun Türbesi’ndeki gibi uygulanmaması sebebiyle Fatma Hatun Türbesi kaide köşelerinde pahlanma yapılan en erken tarihli örnek olarak öne çıkmaktadır. Anadolu dışında kaidesi pahlanan örnek Nahcivan Gülistan (Cuga Köyü) Türbesi (14. yüzyıl) olduğu görülmektedir, ancak bu türbenin gövdesi Fatma Hatun Türbesi’nde olduğu gibi sekizgen prizma değil onikigen prizma biçiminde yapılmıştır.

Görsel 3.24. Kırşehir Aflak Baba Türbesi
(14. yüzyılın ilk çeyreği)
(<https://www.kulturportali.gov.tr/>
Erişim tarihi: 29.04.2019)

Görsel 3.25. Sivas Ahi Emir Türbesi
(<https://archnet.org/sites/> Erişim tarihi: 12.06.2019)

Görsel 3.26. Van Akçayıva Türbesi

Görsel 3.27. Burdur Hıdırlık (Dört Ayak) Türbesi(<https://tr.pinterest.com/> Erişim tarihi: 12.06.2019)

Görsel 3.28. Nahcivan Gülistan Türbesi
<http://www.selcuklumisasi.com/> Erişim tarihi: 12.06.2019)

Fatma Hatun Türbesi’nde sekizgen gövdeyi oluşturan cepheler kesme taştan inşa edilmiş ve yüzeyleri boş bırakılmış, sadece doğu, batı ve güney yönlerine yerleştirilen dikdörtgen biçimli üç pencere ile cepheler hareketlendirilmiştir. Gövde bitiminde, saçak altında tüm gövdeyi dolaşan zikzak motifli bir bezeme yer almakta, sonrasında piramidal biçimli külah türbeyi örtmektedir. Ancak külahın doğu yüzünde basık kemerli bir açıklık yapılmış olsa da bu açıklık iç mekâna yansımamıştır. Tay, bu pencere açıklığını İbn Batuta’nın vermiş olduğu bir bilgiden¹⁰⁰ hareketle cesedin kokmaması için yapılan bir gelenek olduğunu belirtmektedir (Tay, 2010;21-22). Ancak Fatma Hatun Türbesi’nde günümüzde herhangi bir tabut ya da sanduka bulunmadığı gibi cenazelik katı olabilecek bir kat da mevcut değildir. Ayrıca yapıldığı dönemde bu açıklığının iç mekâna yansıyıp yansımadığı ya da havalandırma açıklığı olarak kullanılmış olabileceği bilinmemekle birlikte günümüzde içeride kubbeye dönüşen örtüde herhangi bir pencere açıklığı mevcut değildir.

¹⁰⁰ Battûta, 2000, s. 426’da“Şehrin hükümdar Sârûhân adında biridir. Buraya girdiğimizde onu birkaç ay evvel ölmüş oğlunun türbesinde bulduk. Bayram gecesini sabahını anne –baba bu türbede geçirmişler. Çocuğun cesedi yıkanıp hazırlanmış, kalaylı demir kaplı tahta bir tabut içine konmuş ve cesetten çıkan kokunun kaybolması için çatısı açık bir kubbeye asılmıştı. Bir süre sonra çatı örülecek, tabut yere indirilecek, üstüne de ölünün elbiseleri örtülecekti. Pek çok hükümdar için böyle yapıldığını daha önce görmüştüm ben....”

Görsel 3.29. Fatma Hatun Türbesi külâhının doğusunda bulunan basık kemerli açıklık

Kuzeyde bulunan basık kemerli kapıdan içeri girildiğinde mekânın sekiz duvarının her bir yüzeyinin sivri kemerli olarak bitirildiği kemer aralarına küçük birer pendentif yerleştirmek suretiyle mekânın kubbeyle örtüldüğü görülür. Türbenin içinde günümüzde herhangi bir sanduka mevcut değildir.

Mevlana'nın oğlu Sultan Veled'in Sultan Veled Divanı adlı eserinden Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküş dönemi olarak adlandırılacak bir dönemde yaşamış olan Hüdavend Hatun'un IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın dönem kaynaklarında adı geçen üç eşinden¹⁰¹ biri olan Fatma Hatun, Mevlana'nın oğlu Sultan Veled Divanı'ndan öğrenildiğine Hüdavend Hatun'un annesidir (Değirmençay, 2016, s.553-554).

İnşa kitabesine göre 1312-1313 yıllarında Hüdavend Hatun'un kendisi için yaptırdığı türbenin sekizgen tabana oturan kaidesi üzerinde sekizgen prizma gövde yükselmektedir. Sekizgen tabana oturan kaide bitiminde bir silme grubu ve aşağıdan yukarıya doğru genişleyen üç sıra mukarnas dizisiyle bitirilmiş, böylece kaidenin daha küçük ölçekteki tabanı yatay olarak kesildiği noktada daha geniş bir alanı kaplayarak gövde çevresinde bir dolaşım alanı oluşturulmuştur. Kaidede mukarnas uygulaması aynı dönemde yapılmış bazı türbelerde bulunmakta ve bu türbelerin çoğunun bir kadına atfedilerek inşa edilmesi göze çarpmaktadır. Bu uygulamalara Mahperi Huand Hatun Türbesi (1238-1254), Kayseri Şah Cihan Hatun Türbesi (14. yüzyılın ilk çeyreği), Kayseri Suli Paşa Türbesi (1339), Erzincan Togay Hatun Türbesi (14. yy'ın başı), Niğde Sungur Bey Türbesi (1335)'nde rastlanmaktadır. Anadolu dışında ise Nahcivan'da 12.-13. yüzyıllara tarihlendirilen Gülistan Türbesi'nde uygulanmıştır. Kaidesinin tamamen

¹⁰¹ Kaymaz, N. 1970, s.123'deki dip notta IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın üç eşinin adı Gumaç Hatun, Guzâliyâ Hatun ve Fâtma Hatun olarak verilmektedir.

mukarnas dizeleriyle doldurulduğu Mahperi Huand Hatun Türbesi (1238-1254) bu türbelerden ayrılmaktaysa da işlevsel olarak kaide bitiminde sekizgen prizma biçimli gövdenin sekizgen tabanına daha geniş bir hacim hazırlama kaygısıyla yapıldığını göstermektedir. Aynı biçimde Şah Cihan Hatun Türbesi'nin kaide bitimindeki mukarnas dizeleri de benzer işlevde ve benzer kaygıyla yapılmıştır.

Görsel 3.30. Mahperi Huand Hatun Türbesi

Görsel 3.31. Kayseri Şah Cihan Hatun Türbesi

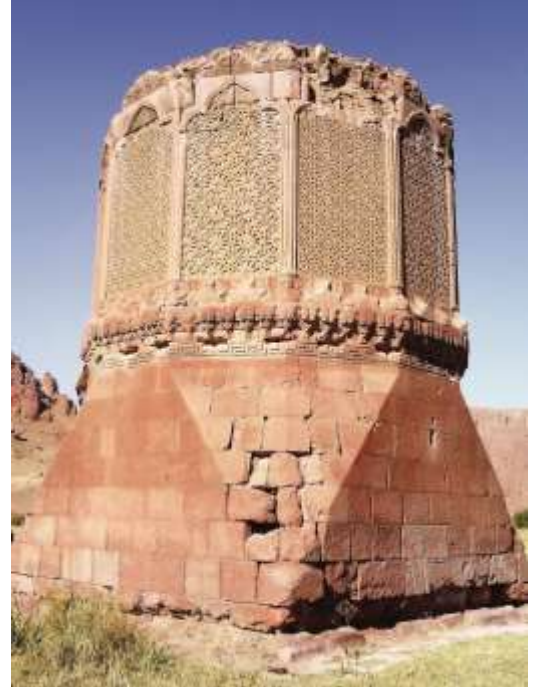
Görsel 3.32. Kayseri Suli Paşa Türbesi
(<http://www.kayseri.gov.tr> Erişim Tarihi: 26.04.2019)

Görsel 3.33. Kemah Togay Hatun Türbesi

Görsel 3.34. Niğde Sungur Bey Türbesi

Görsel 3.35. Nahcivan Gülistan Türbesi
(<http://www.selcuklumarasi.com/> Erişim tarihi: 12.06.2019)

Ayrıca Hüdavend Hatun Türbesi'nde sekizgen prizma gövdenin cephelerinin birleştiği köşelerde kesik koni biçimli kaide ve başlıkları bulunan silindirik gövdeli birer

köşe sütuncesi bulunmaktadır. Gövdede köşe sütuncesi uygulaması aynı dönemde yapılmış bazı türbelerde de görülmektedir. Bunlar; Kayseri Melike Adile Türbesi (1247), Kayseri Mahperi Haund Hatun Türbesi (1238-1254) ve Kayseri Suli Paşa Türbesi (1339) olarak sıralanmaktadır. Anadolu dışı örneklerden türbe gövdelerinin köşelerine sütünce yerleştirilmesine 1067-1068 yıllarında Karragan'da Ebu Said Bijar Bin Sad tarafından yaptırılan türbelerde ve 12. yüzyılın ortalarında yaptırılan Demavend Burcu Türbesi örneklerinde olduğu gibi daha erken tarihlerde rastlanmaktadır (Tuncer, 1986, s.28-30).

Görsel 3.36. Kayseri Melike Adile Türbesi

Görsel 3.37. Karragan'daki İkiz Türbeler
(<https://tr.wikipedia.org>)

Görsel 3.38. Demavend Burcu (Şeyh Şibli) Türbesi
(<https://okuryazarim.com/> Erişim tarihi:12.06.2019)

Hüdavend Hatun Türbesi’nde sekizgen prizma gövdenin taç kapı kuruluşunun yer aldığı doğu cephe dışında diğer cephelerin “U” biçiminde çerçevelenen yüzlerin bitimindeki iki sıra kesme taş duvar örgüsünde, yukarıya doğru daralan mukarnas sıralarıyla üçgen tabanlı taşıyıcı satırlar oluşturulmuş ve bu satırların üzerine en üstte yer alan mukarnas sırasının eksenine yerleştirilen bir sütunla gövdenin külah altındaki bölümü ikişer cepheli hale getirilmiştir. Bu uygulamanın ilk örneği Hüdavend Hatun Türbesi, ikinci örneği ise yine aynı şehirde Hüdavend Hatun Türbesi’nin yapımından yaklaşık 23 yıl sonra 1335 yılında inşa edilen Sungur Bey Camii’ne güneydoğu köşeden birleştirilen Sungur Bey Türbesi’nde bulunmakta (Tuncer, 1992, s. 150) daha sonraki dönemlerde terk edildiği görülmektedir. Ancak Sungur Bey Türbesi’nde benzer bir uygulama yapılmışsa da Hüdavend Hatun Türbesi’nde olduğu gibi cephelerde ve kasnak altındaki on altı bölümün her birinde bitkisel, geometrik ve figürlü bezemelerin yer aldığı süsleme kompozisyonları bulunmamaktadır.

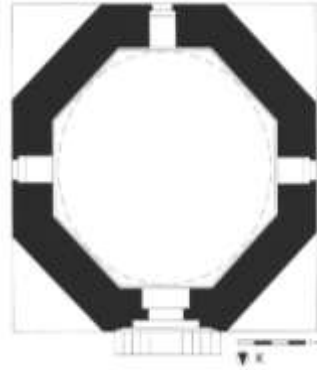
Görsel 3.39.Hüdavend Hatun Türbesi

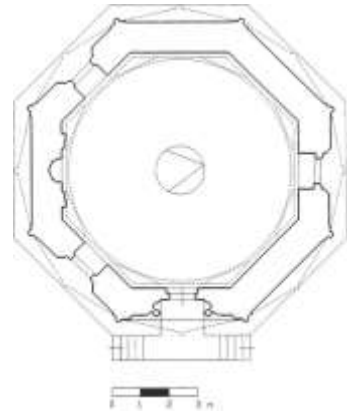
Görsel 3.40. Sungur Bey Türbesi

Tunceli’nin Mazgirt ilçesinde bulunan Elti Hatun Türbesi’nin inşa kitabesinin bulunmaması sebebiyle yapım tarihi ve banisi ile ilgili olarak değişik fikirler ortaya atılmıştır. Türbe’nin yakınında yer alan Elti Hatun Camii ve çeşmesinin yapımında kullanılan malzemenin türbede kullanılan malzeme ile benzerliği ve her iki yapıya da oldukça yakın oluşu türbenin bu yapı grubu içinde değerlendirilmesini sağlamıştır. Tuncer, cami üzerinde bulunan inşa kitabesinden bu yapının 1252-1253 yılları arasında inşa edildiğini, aynı malzemenin türbede kullanılmış olduğunu öne sürerek türbenin de cami ile hemen hemen aynı tarihlerde yapılmış olacağına dikkat çekmekte, caminin inşa kitabesinde bani olarak adı geçen Elti Hatun’un ölmeden önce kendi türbesini yaptırmış olabileceğine ihtimal vermektedir (Tuncer, 1986, s. 252). Mazgirt’te bir cami ve çeşme

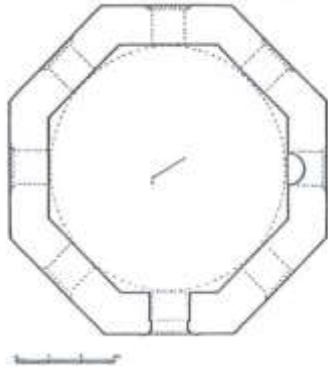
inşa ettirdiği kitabelerden anlaşılan Elti Hatun'un günümüze kadar gelemeyen bir medreseyle mimari özellikleri dolayısıyla türbesini de kendisi hayattayken yaptırdığı tahmin edilmektedir (Tuncer, 1986, s. 252). Sekizgen prizma gövdeli türbe, tek katlı olarak inşa edilmiştir. Aynı çağda benzer plan şemasına sahip türbeler yapılmış ve bu türbelerin 12. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar aralıksız inşa edilmişlerdir. Benzer türbeler şu şekilde sıralanmaktadır: Niksar Kulak Türbesi (12. yüzyılın üçüncü çeyreği), Kayseri Hasbek Türbesi (1184-1185), Divriği Sitte Melik Türbesi (1194), Divriği Kamerüddin Türbesi (1196), Kayseri Anonim Türbe (12. yüzyıl sonları 13. yüzyıl başı), Kayseri Anonim Türbe II (12. yüzyıl sonları 13. yüzyıl başı), Amasya Halifet Gazi Türbesi (13. yüzyıl başı), Aksaray Kılıç Arslan Türbesi (13. yüzyılın ilk çeyreği), Konya Tac-ül Vezir Türbesi (1239-1240), Divriği Kemankuş Türbesi (1240-1241), Konya Karaarslan Türbesi (13. yüzyılın ilk yarısı), Konya Seyfeddin Kara Sungur Türbesi (1270 civarı), Konya Emir Nureddin Türbesi (13. yüzyılın ikinci yarısı), Aksaray Bekâr Sultan Türbesi (13. yüzyılın ikinci yarısı), Kırşehir Fatma Hatun Türbesi (1287-1288), Konya Ulaş Baba Türbesi (13. yüzyıl sonları ile 14. yüzyıl başları), Niğde Hüdavend Hatun Türbesi (1312-1313).

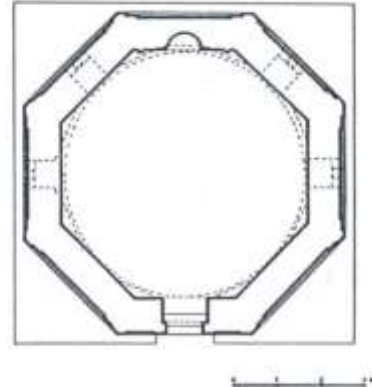
Çizim 3.22. Kırşehir Fatma Hatun Türbesi planı (Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivinden işlenerek düzenlenmiştir)

Çizim 3.23. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi planı (Özkarıcı, 'üzerinden işlenerek düzenlenmiştir)

Çizim 3.24. Niksar Kulak Türbesi planı
(Önkal, 1996, 30)

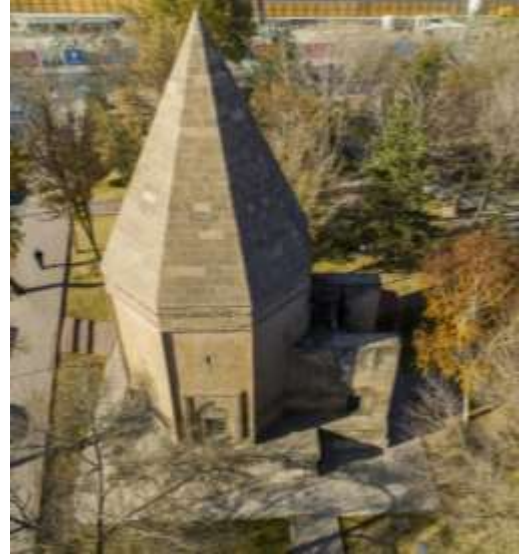
Çizim 3.25. Kayseri Hasbek Türbesi planı
(Önkal, 1996, 33)

Elti Hatun Türbesi'nin en dikkat çekici özelliği kuzeybatı yönde yer alan günümüzde sadece dokuz sıralık taş örgü duvarlara sahip karşılıklı iki cephesi bulunan ön cephesi açık giriş bölümüdür. Bu bölümün örtüsü de yoktur. Giriş bölümünün günümüz yapısı, özgününde bu bölümün tonoz örtülü bir eyvandan ibaret olduğunu düşündürür. Nitekim türbenin onarım görmeden önce çekilmiş eski fotoğraflarından giriş bölümünün özgününde örtüsünün olduğu anlaşılmaktadır. Elti Hatun Türbesi Anadolu'da bu çağda girişinin eyvan biçimli yapıldığı en erken tarihli türbe olması sebebiyle önem taşımaktadır. Elti Hatun Türbesi'nden sonra Selçuklu çağında girişin eyvanlı olarak düzenlendiği türbeler; Konya Tacü'l Vezir Türbesi (13. yüzyıl sonları ile 14. yüzyıl başları), Kayseri Ali Cafer Türbesi (14. yüzyıl başları) olarak sıralanmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra beylikler döneminde yapılan iki türbede daha eyvanlı giriş görülmüş sonrasında terkedilmiştir. Bunlardan biri Dulkadiroğulları döneminde Yozgat'ın Çandır ilçesinde yapılmış olan Şah Sultan Hatun Türbesi (1492?) ve yine Yozgat'ın Çayıralan ilçesinde bulunan 1587-1588 yıllarından yaptırılan Çerkez Bey Türbesi de eyvanlı girişe sahiptir (Tuncer, 1986; 321). Anadolu'da oldukça sınırlı sayıda yapılan bu eyvanlı girişi bulunan türbelerin erken örneklerine bugünkü Türkmenistan sınırları içinde kalan Dehistan bölgesindeki türbelerde rastlanmaktadır. Afganistan Sar-ı Pul'da Büyük Selçuklu döneminde yapılmış iki türbede; Yahya bin Zeyd Türbesi (11. yüzyıl sonları) ve İmam Kalan Türbesi (1117) eyvanlı giriş uygulanmıştır. Türkmenistan'ın güneyinde 11 yüzyılın sonlarında yaptırıldığı tahmin edilen Serahs Ebu'l Fazl ve Mihne Ebu Sait olmak üzere iki Büyük Selçuklu türbesinin girişi de eyvanlı

olarak düzenlenmiştir. Eyvanlı girişlerin Astanababadaki Alembardar Türbesi ve 12. yüzyıla tarihlenen Merv'in 28 km kuzeyinde Hüdai Nazar Evliya Türbesi'nde daha daraltarak neredeyse bir kemer biçiminde yapıldığı görülmektedir (Tuncer, 1986, s. 320).

Görsel 3.41. Konya Tacü'l Vezir Türbesi
(<http://www.memleket.com.tr/>)
Erişim tarihi: 29.04.2019)

Görsel 3.42. Kayseri Ali Cafer Türbesi
(<http://www.havadankayseri.net/>)
Erişim tarihi: 29.04.2019)

Görsel 3.43. Yozgat Şah Sultan Hatun Türbesi
(<http://www.yozgatkulturturizm.gov.tr/>)
Erişim tarihi: 29.04.2019)

Görsel 3.44. Yozgat Çerkez Bey Türbesi
(<https://www.kulturportali.gov.tr/>)
Erişim tarihi: 29.04.2019)

Görsel 3.45. Afganistan İmam Kalan Türbesi
(<http://www.selcukluminirasi.com/>)
Erişim tarihi: 29.04.2019)

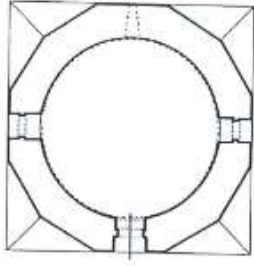

Görsel 3.46. Türkmenistan Serahs Ebu'l Fazl Türbesi
(<http://www.selcukluminirasi.com/>)
Erişim tarihi: 29.04.2019)

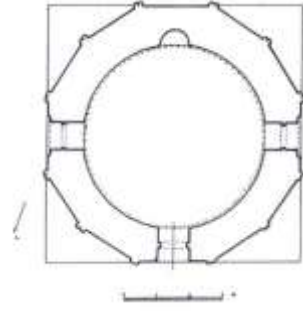
Erzurum Hatuniye Medresesi¹⁰² olarak bilinen yapının ana eyvanına açılan türbenin, medresede olduğu gibi herhangi bir inşa kitabesi bulunmamakta bu sebeple inşa tarihi ve kimin adına yapıldığı bilinmemektedir. Yapının inşa kitabesi olmadığından hangi tarihte yapıldığı ve banisi konusunda daha önce yapılan çalışmalarda farklı farklı yorumlarda bulunulmuştur. Medrese ve türbenin mimari üslup ve özelliklerinden 13. yüzyılın ikinci çeyreğinin sonlarına doğru yapıldığı tahmin edilmekte ve bu dönemde Anadolu'nun siyasi ortamı dikkate alınarak medrese ve türbe hakkında ileri sürülmüş iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan İ. H. Konyalı tarafından öne sürülen ve H. Karamağaralı tarafından desteklenen görüşe göre türbenin sahibi ve banisi Padişah Hatun'dur (Konyalı, 1960, s.352-353; Karamağaralı, 1971, s.209-242).

İki katlı Erzurum Hatuniye Medresesi Türbesi'nin kare prizma biçimli kaidesinin üzerinden onikigen prizma biçimli gövdesi yükselir. Özellikle Erzurum ve Ahlat'ta Türkiye Selçuklu Çağı'nda yapılmış türbelerin cephelerinde her bir cephe bir diğeriyle birleşirken bu silmelerin kullanıldığı görülmektedir. Kayseri'de yapılmış olan ve konu kapsamında incelenen ve onikigen prizma gövdenin Anadolu'nun içlerine kadar girmiş olduğunu, gösteren Şah Cihan Hatun Türbesi (13. yüzyılın sonları), Erzurum Anonim Türbe (14. yüzyılın başları), Karanlık Kümbet (1308-1309), Gümüşlü Kümbet (14. yüzyılın başları), Rabia Hatun Türbesi (13. yüzyılın sonları) onikigen gövdenin kullanıldığı diğer türbeler olarak kendilerini göstermektedirler.

¹⁰² Karamağaralı, 1971, s. 209-242'de Fatih'te Ali Emîri Kütüphanesi'nde 2239 numarada kayıtlı *Hidâye* adlı el yazmasının sonunda bulunan ve eserin 20 Ağustos 1330 tarihinde (730 yılının 5 Zilkadesinde) Erzurum'daki Hatuniye Medresesinde tamamlandığı yolundaki kayda dayanarak medrese yapısının 730/1330 tarihinde *Hatuniye* adını taşıdığını belirtir.

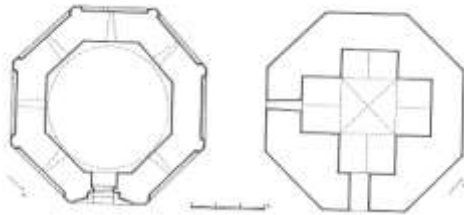

Çizim 3.26. Erzurum Anonim Türbe üst kat planı
(Önkal, 1996, 203)

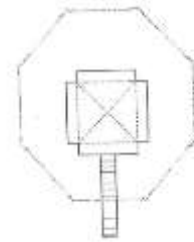

Çizim 3.27. Erzurum Gümüşlü Kümbet planı
(Önkal, 1997, 206)

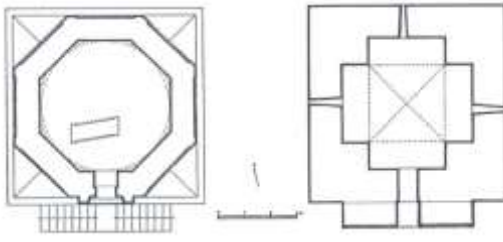
Türbe, kaidesinin sadece kuzey, gövdesinin kuzeybatı, kuzey ve kuzeydoğu cephelerinden medresenin ana eyvanına dıştan eklemlenmiştir. Türbenin kare tabanlı kaidesinin doğu ve batı cephelerinin yaklaşık üçte birlik, gövdesinin kuzeydoğu ve kuzeybatı cephelerinin yaklaşık üçte ikilik kısmı medresenin ana eyvanının yan duvarları tarafından kapatıldığından görülmemektedir. Türbenin her iki katının da girişleri, altlı üstlü bir düzen içerisinde kaide ve gövdenin kuzey cephesinde yer alır. Katların kapı açıklıklarına ana eyvandan geçilerek ulaşılmaktadır. İki katlı türbenin cenazelik katı içeride köşelere “L” biçimli köşe payeleri yerleştirilmiş, payelerin sınırladığı bölümlerde dört yönde sivri kemerli birer küçük niş elde edilmiş ve bu nişler ortada kare tabanlı bir birime açılmışlardır. Nişlerin üzeri sivri kemer profilli beşik tonozlarla, ortadaki kare tabanlı birim ise çapraz tonozla örtülmüştür. Türbenin cenazelik katında uygulanan dört yönde sivri kemerli nişlerin yer aldığı plan tipi Anadolu’da Aksaray Selime Sultan Türbesi (13. yüzyılın ilk çeyreği), Konya I. İzzeddin Keykavus Türbesi (Yarım Kümbet) (1219), Afyonkarahisar Kureyş Baba Türbesi (13. yüzyılın başı), Ulaş Baba Türbesi (13. yüzyılın ikinci yarısı), Esirüddin Ehberi Türbesi (13 yüzyılın ikinci yarısı), Erzincan – Kemah Togay Hatun Türbesi (14. yy başı’nda görülmektedir. Anadolu dışında ise Kümbedi Kebud (1196-1197)’da görülmektedir.

Çizim 3.28. Aksaray Selime Sultan Türbesi planı
(Önkal, 1996, 90)

Çizim 3.29. Konya I. İzzeddin Keykavus Türbesi cenazelik katı planı (Önkal, 1996, 70)

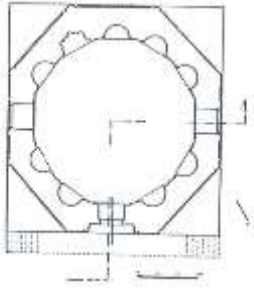
Çizim 3.30. Boyalıköy Kureyş Baba Türbesi
(Önkal, 1996, 74)

1970 yılında yapılan onarım öncesinde medresenin güney cephesi büyük oranda yıkılmış, türbenin iki tarafında medreseye ait mekânlara ait olduğu düşünülen temel seviyesinde duvar izleri kalmıştır (Sözen, 1970, s. 69). Yapılan onarımlarla medresenin, güney cephe duvarları yeniden örülmüşse de özgününde özellikle batı kanatın güney ucunun tam olarak nasıl ve nerede bittiği ve türbe yapısının ana eyvana nasıl bitleştirildiği anlaşılamamış; medresenin batı kanadının güney ucunda bir kısmı bulunan merdiven kuruluşu, günümüzde doğu kandan güney ucunda hiç bir izi kalmayacak biçimde tamamen yıkılarak yok olmuş bir merdiven kuruluşunun özgününde burada bulunması gerektiğine işaret edilmiştir.¹⁰³ Batı kanadın güney ucunda da bir merdivenin bulunması gerekliliği, en azından merdiven kovası için bir alan oluşturulmasını gerektirdiğinden, burada bulunması gereken mekân ya da mekânlar için medresenin güney cephesi yeniden düzenlenirken ne gibi uygulamalar yapıldığı bilinmemekte dolayısıyla medresenin ana eyvanının ve güney cephesinin türbeyle nasıl bir bağlantı içinde olduğu çözülememektedir. Konik külah örtülü onikigen prizma biçimli türbe gövdesinin her birinin cepheleri kaide cephelerini ortalarlar. Cephelerin kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatı cepheleri hariç bir sıra düz kesme taş duvar örgüsünden sonra başlayan ve saçak hattına kadar yükselen üç kademeli sivri kemerleri, kaide üzerinde yer alan aynı kalınlıktaki kademeli yatay şeritlerle birleşerek cepheleri dört yandan çerçeve içine alırlar.

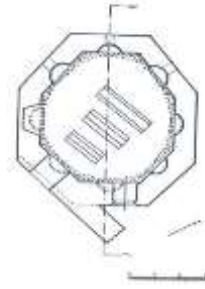
Onikigen tabanlı, kubbe örtülü mescit mekânının doğu ve batı duvarının iki yanındaki duvarlarıyla güney duvarının eksenine zemine kadar inen yarım daire tabanlı birer geniş niş yapılmıştır. Kuzey ve güney duvarın iki yanındaki karşılıklı duvarlarla doğu ve batı duvarın eksenlerinde yer alan taç kapı kuruluşunda düzenlenmiş geniş

¹⁰³ Sözen, 1970, s. 69, 71’de alt kattaki gibi üst katta da medresenin güney cephesinin yıkılmış olduğundan, çıkış merdivenleri ve bazı odaların durumun çözülemediğini, aşağı katın bütünlüğü dört eyvan sebebiyle yukarı katta tekrarlanmadığını ve dört ayrı merdivenden çıkılan kendi içlerinde bağımsız dört ayrı mekân grubunun oluştuğunu ifade etmektedir. İki katlı iki eyvanlı medreselerde böyle bir ayrımın olmadığını ancak iki kat boyunca yükselen dört eyvanlı iki katlı medreselerde bu durumun ortaya çıktığını bildirmektedir.

pencere açıklıkları da hemen yanlarında bulunan yarım daire tabanlı nişler gibi zemine kadar inmekte ve bu bölümde dikdörtgen tabanlı birer niş oluşturmaktadır. Bu dönemde yapılmış bazı türbelerin içinde burada olduğu gibi yarım daire kesitli nişlerin yer aldığı düzenleme bulunmaktadır. Bunlar Konya II. Kılıç Arslan Türbesi (12. yüzyılın sonları), Gevher Nesibe Hatun Türbesi (1205-1211), Konya I. İzzeddin Keykavus Türbesi (Yarım Kümbet) (1219) ve Konya Tacül Vezir Türbesi (13. yüzyılın ilk yarısı)’nin içinde yarım daire kesitli nişler gövde boyunca uzanmaktadır. İçeride bu şekilde nişlerin yer aldığı Anadolu dışında bilinen tek türbe Harrekan’da doğuda bulunan türbedir (1067-1068). Bu türbelerin her birinin iç mekânında yarım daire kesitli nişlere yer verilmiş, Hatuniye Medresesi Türbesi’nde yer alan nişlerin bir kısmı yarım daire kesiti verirken bir kısmı yarım sekizgen kesitli yapılmıştır.

Çizim 3.31. Konya I. İzzeddin Keykavus Türbesi mescit katı planı (Önkal, 1996, 69)

Çizim 3.32. Konya Tacül Vezir Türbesi planı (Önkal, 1996, 95)

Kayseri merkezde, Talas Caddesi üzerinde bulunan Şah Cihan Hatun Türbesi’nin köşelerden pahlanmış kare tabana oturan bir kaide üzerinde onikigen prizma gövdesi yükselmekte ve bu gövde bir külahla nihayetlenmektedir. Türbenin kuzeybatı cephesine yerleştirilmiş giriş kapısı üzerinde bir inşa kitabesi bulunmaktadır. Ancak bu kitabe her hangi bir tarih ve kitabede ismi geçen Şah Cihan Hatun’un kimliği hakkında herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte Şah unvanını kullanması onun hanedan mensubu bir kadın olduğunu göstermektedir (Doğan, 2013,s. 23).

Türbe köşelerden pahlanmış kare bir alana oturan kaide üzerinde onikigen prizma gövdesiyle yükselmektedir. Pahlı kaide iki metreyi aşan yükseklik ölçüsüyle neredeyse ayrı bir mekân oluşturacak biçimde yapılmıştır. Nitekim kaide kısmının türbenin cenazelik katı olabileceği konusu daha önce türbe üzerinde çalışan araştırmacılar tarafından tartışma konusu olmuştur. 19. yüzyılda Anadolu’daki seyahatinde türbeyi yerinde inceleyen Gabriel, buranın daire biçimli bir ceset mahzenine ait olabileceği ancak

o tarihte giriş eşiğine kadar toprakla dolu olduğu için giremediğini belirterek türbenin iki katlı olduğuna işaret etmiştir (Gabriel, 2009, s. 142). Eldem kaidenin cenazelik katı olduğu hakkında herhangi bir yorumda bulunmazken içeride bozulmuş üzerinde herhangi bir yazısı bulunmayan bir mezardan bahsetmekte ancak bunu cenazelik katında mı ya da üst katta mı gördüğünü belirtmemektedir (Eldem, 1982, s. 130). Önkal kaideyle ilgili herhangi bir yorumda bulunmazken mescit katını üst kat olarak değerlendirmektedir (Önkal, 1996, s. 190-195). Tuncer ise kaidenin yüksekliği dolayısıyla buranın cenazelik katı olarak değerlendirilmesinin çok mümkün olmadığını cenazelik katı olsaydı bir cephesine kapı ya da pencere açıklıklarına yer verilmesi gerektiğini, bunlar yoksa mescit katında cenazelik katına ulaşan bir açıklığın olması gerektiğini ancak herhangi bir ize rastlamadığını belirterek, türbenin cenazelik katının bulunmadığını, ölülerin kaidenin içine gömüldüğünü ve kaidenin tamamen toprakla doldurulduğunu ifade etmektedir (Tuncer, 1986, s. 160-162). Türbenin kaidesi 2,3 m yüksekliğini vererek rahatlıkla ayrıca bir mekân oluşturabilecek yüksekliğe sahiptir ancak girişi sağlayan herhangi bir kapı ya da bir girişin olabileceği izlenimini veren bir açıklık ya da herhangi bir iz günümüzde mevcut olmadığından türbenin kaide kısmını cenazelik katı olarak değerlendirmek elde bulunan verilerle mümkün değildir.

Türbenin kaide bitiminde bulunan ve tüm kaideyi dolaşan üç sıra mukarnas dolgusu bu çağda yapılan türbelerde çok fazla kullanılmamakla birlikte Anadolu’da yakın tarihlerde yapılmış bazı türbelerin kaidelerinde mukarnas dolguları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi tüm kaidenin mukarnas dolgusu biçiminde yapıldığı ve Şah Cihan Hatun’un da üvey annesi olduğu tahmin edilen (Bknz. Bölüm 1 s.*) Mahperi Huand Hatun’un 1238-1254 yıllarında kendi adına yaptırdığı türbesinde, Niğde Hüdavend Hatun Türbesi’nde (1312-1313), Sungur Bey Türbesi (1335), Suli Paşa Türbesi (1339) ve Togay Hatun Türbesi (14. yüzyılın başı)’nde görülmektedir. Kaidede mukarnas uygulaması görsel beğenin yanı sıra işlevsel olarak kaidede daha fazla alan kazanmak ve gövde etrafında bir dolanım alanı oluşturmak amacıyla mukarnaslar birbiri üzerine bindirilerek tabanında daha küçük bir alanı kaplayan kaide bitiş noktasında daha büyük bir hacme kavuşmuştur. Ayrıca bu türbelerin sahibi kadınların birbirleriyle olan ilişkileri dikkat çekicidir. Mahperi Huand Hatun Şah Cihan Hatun’un üvey annesi Hüdavend Selçukî Hatun’un da babaannesidir. Suli Paşa ve Togay Hatun ise Eretnalıların kurucusu Alâeddin Ertena Bey’in eşleridir. Bu açıdan bakıldığında türbelerin mimari açıdan birbirine benzer yönlerini aradaki akrabalık ilişkileriyle birlikte değerlendirmek mümkün

olabilir. Anadolu dışında ise sadece Nahcivan’da yapılan Gülistan Hatun Türbesi (12-13. yüzyıl)’nin kaide kısmında mukarnas dolgusu bulunmaktadır.

Görsel 3.47. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi

Görsel 3.48. Kayseri Suli Paşa Türbesi
(<http://www.kayseri.gov.tr> Erişim Tarihi: 26.04.2019)

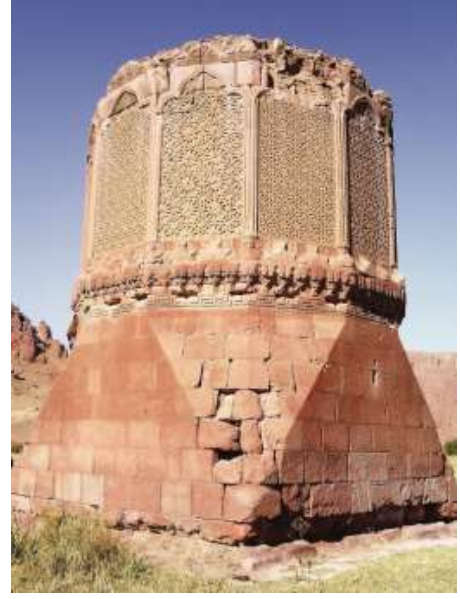
Görsel 3.49. Kemah Togay Hatun Türbesi

Görsel 3.50. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi

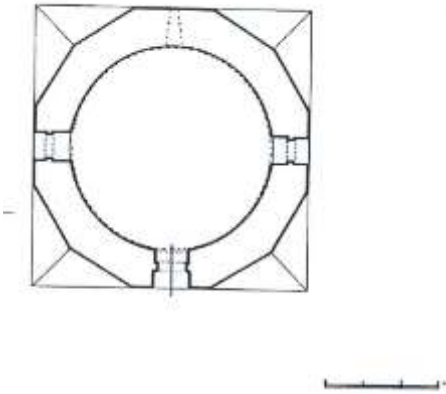

Görsel 3.51. Niğde Sungur Bey Türbesi

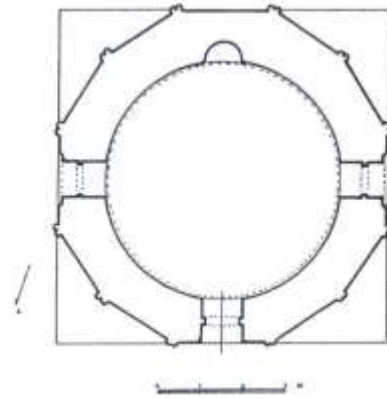

Görsel 3.52. Nahcivan Gülistan Türbesi
(<http://www.selcuklumarasi.com/> Erişim tarihi: 12.06.2019)

Şah Cihan Hatun'un onikigen prizma gövdeli türbesinin mekanı daire bir tabana oturmaktadır. Kayseri'de yapılmış tek onikigen prizma gövdeli türbe olması ile dikkat çeken bu türbenin benzerleri, özellikle Erzurum'da 13. yüzyılın sonlarına tarihlenen türbelerde görülmektedir. Bu türbeler; Erzurum Anonim Türbe (14. yüzyılın başları), Karanlık Kümbet (1308-1309), Gümüşlü Kümbet (14. yüzyılın başları), Rabia Hatun Türbesi (13. yüzyılın sonları) olarak sıralanabilir.

Çizim 3.33. Erzurum Anonim Türbe üst kat planı
(Önkal, 1996, 203)

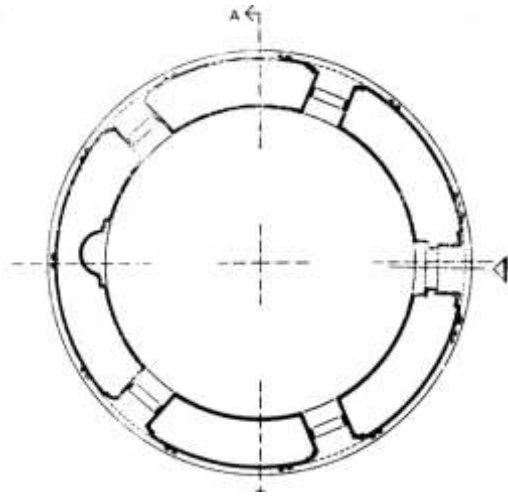
Çizim3.34. Erzurum Gümüşlü Kümbet planı
(Önkal, 1997, 206)

Türbenin ilgi çekici yanlarından biri de cephelerde yer alan bezemeleridir. Bitkisel, geometrik ve figürlü bezemelerin yer aldığı süsleme kompozisyonları gövdesinin her cephesinde uygulanmıştır. Yapının figürlü bezemeleri, taç kapı ve taç kapının iki yanındaki cephelerle doğu cephenin hemen güneyindeki cephede yer alır. Doğru cephenin hemen güneyindeki cephede figürlü kabartmaların dışında sadece geometrik geçme bezemeler bulunurken diğer figürlü kabartmalı cephelerde hem bitkisel hem geometrik geçmeli bezemeler yer alır. Diğer cephelerin bezemelerini, kaide ile sivri kemer biçimli cephe çerçevelerinin bittiği kot arasında uzanan enli düşey kuşak üzerinde yer alan geometrik geçme kompozisyonları oluşturur.

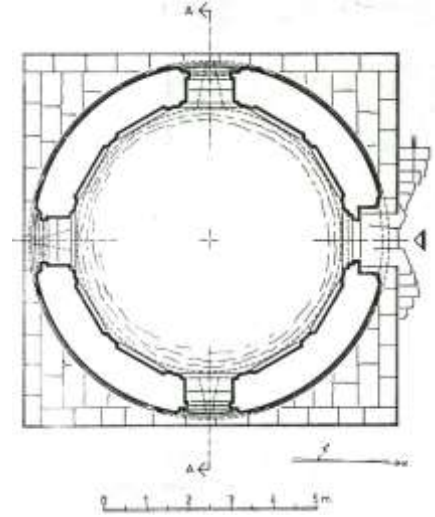
İlhanlı hükümdarı Ahmet Teküdar (öl.1284)'ın Ermeni Hatun'dan doğan kızı Çiçek Hatun 1304 tarihinde vefat etmiş ve II. Gıyaseddin Mes'ud'un ikinci sultanlığı (1302-1308) sırasında Erzurum'da adına yapılan türbeye defnedilmiştir.

İnşa kitabesine göre 1304 yılının Eylül ayında Melike Çiçek Hatun adına yapılan türbe tek katlı daire tabanlı silindirik kaide ve gövdelidir. Ahlat Hasan Padişah Türbesi (1275), Ahlat Hüseyin Timur Türbesi (1279-1280), Ahlat Buğatay Aka Türbesi (1281), Ahlat Usta Şagird Türbesi (1285?), Güroymak Türbesi (1290), Ahlat Yarım Türbe (13. yüzyılın son çeyreği) ve Erzincan Togay Hatun Türbesi (14. yüzyıl başı) silindirik gövdeli olarak inşa edilmiş diğer türbelerdir. Ancak bu türbelerin hepsi farklı olarak iki katlıdır. Oysa Çiçek Hatun Türbesi silindirik bir kaide üzerinde tek katlı silindirik gövdeli yapılmıştır. Çiçek Hatun Türbesi'nde uygulanan plan şemasının benzerlerine Erzurum Üç Kümbetlerden Silindirik Gövdeli Türbe (14. yüzyılın ikinci çeyreği), Kayseri Sırçalı Türbe (14. yüzyılın ikinci çeyreği), Erzurum Söylemez Baba Türbesi (14. yüzyılın ilk yarısı), Erzurum Söylemez Ana Türbesi (14. yüzyılın ilk yarısı) ve Bayburt Şehit Osman Türbesi (14. yüzyılın ikinci yarısı)'nde rastlanır..

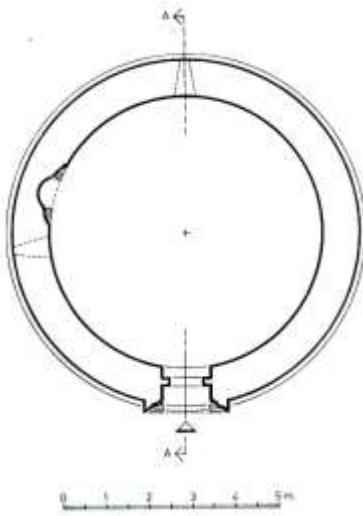
Silindirik gövdeli türbelerin Anadolu dışındaki örnekleri sayıca az olmakla birlikte Büyük Selçuklu döneminde erken tarihli birkaç türbenin silindirik gövdeli olduğu görülür. Bunlar; Damgan Kırkkızlar (Cihil Duhteran) Türbesi (1056), Meraga Burcu Müdevver Türbesi (1167) ve Rızaiye (Urmiye) Se Türbesi (1184)'dir (Tuncer, 1992, s.60).

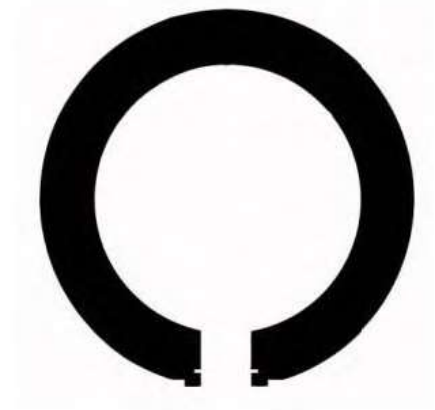
Çizim 3.35. Erzurum Üç Kümbetlerden Silindirik Gövdeli Türbe planı (Tuncer, 1991, 205)

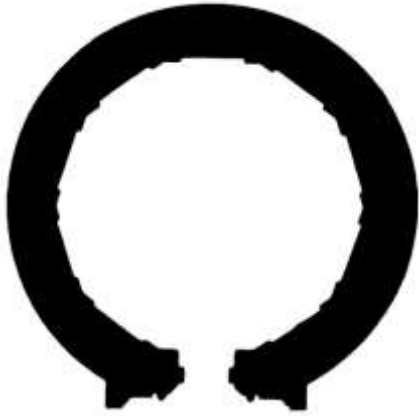
Çizim 3.36. Kayseri Sırçalı Türbe planı (Tuncer, 1991, 205)

Çizim 3.37. Bayburt Şehit Osman Türbesi planı (Tuncer, 1991, 60)

Çizim 3.38. Damgan Kırkkızlar (Cihil Duhteran) Türbesi planı (<https://okuryazarim.com/> Erişim tarihi:14.06.2019)

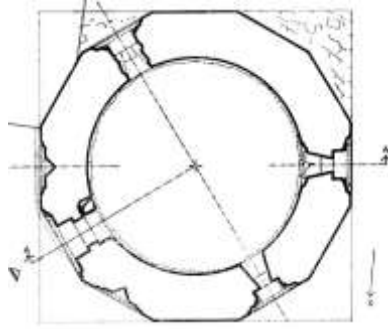
Çizim 3.39. Meraga Burcu Müdevver Türbesi planı

(<http://www.selcuklumisasi.com/> Erişim tarihi: 14.06.2019)

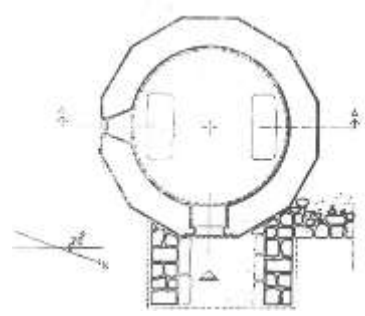
Melike Çiçek Hatun Türbesi'nin mekânın zemini üstünde ve ortada fazla yüksekliği bulunmayan bir mezar yer almaktadır. Türbede herhangi bir sanduka bulunmamakta dolayısıyla mekânın içindeki hafif yükseklikteki mezardan gömme işleminin direk mekân içine yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca türbenin bir kaidesi olmakla birlikte bu kaidenin ayrı bir mekân oluşturabilecek ölçülerde olmaması, kaide üzerinde herhangi bir açıklığın bulunmaması türbenin tek katlı olduğunu göstermekte ve içeride bulunan mezar gömme işleminin burada yapıldığını göstermektedir.

Erzurum merkezde Hasan Basri mahallesinde Üç Kümbetler'in güneydoğusunda yer alan Rabia Hatun Türbesi'nin inşa kitabesi olmadığından inşa tarihi, banisi ve kimin adına inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Türbenin Rabia Hatun olarak anılması dolayısıyla Türkiye Selçuklularından bir kadına ithafen yapılmış olduğu ileri sürülmektedir (Beygu, 1936;137) Türbenin etrafının yakın zamana kadar sivil yapılarla kaplı olduğu ve kendisinin de yıkılmak üzereyken çevresinin temizlendiği ve onarımının yapıldığı eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Tek katlı türbe silindirik gövdeli yüksek bir kaide üzerinde yer alan piramidal külahla örtülmüş mekanda daire tabanlı, onikigen prizma biçimli bir gövdeye sahiptir. Onikigen içinde daire tabanlı olarak sınıflandıran türbelerin büyük çoğunluğu Erzurum ve Ahlat'ta yapılmış, bu bölge dışında sadece Kayseri'de Şah Cihan Hatun Türbesi'nde (13. yüzyılın sonları) uygulanmıştır. Diğer örnekleri ise Erzurum Emir Sadrettin (Karanlık) Türbesi (1308-1309), Erzurum Hoca Cemalettin Yakut Türbesi (1310), Erzurum Micingirt Türbesi (12.-13. yy), Erzurum Üç Kümbetlerden Onikigen Gövdeli Türbe (14. yüzyılın birinci çeyreği), Erzurum Gümüşlü Kümbet (14. yüzyılın başları), Bitlis Erzen Hatun Türbesi (14. yüzyıl), Van Anaonim Türbe (15. yüzyıl başları), Van Kadem Paşa Hatun Türbesi (1458) olarak sıralanır. Bu türbelerin hepsinin mekanları daire tabanlı gövdeleri onikigen prizma biçimlidir ve iki

katlı olarak yapılmışlardır. Oysa Rabia Hatun Türbesi'nin kaide yüksekliği bir mekân oluşturabilecek büyüklükte olsa da günümüzde herhangi bir açıklığı ya da açıklığa dair bir izin olmayışı yapıyı tek katlı olarak ele almayı gerektirmiştir. Rabia Hatun Türbesi bu özelliğiyle verilen örneklerden ayrılmaktadır. Ancak yine de Bitlis'te mescit mekanının onikigen içinde daire tabanlı olarak yapıldığı tek katlı iki türbe bulunmaktadır. Bunlar Bitlis Memi Dede batısındaki Türbe (15. yüzyılın birinci yarısı) ve Bitlis Şeyh Tahiri Gurgi Türbesi (1664)'dir.

Çizim 3.40. Bitlis Memi Dede batısındaki Türbe planı (Tuncer, 1991, 100)

Çizim 3.41. Bitlis Şeyh Tahiri Gurgi Türbesi planı (Tuncer, 1991, 107)

Onikigen prizma gövdesinin her bir cephesinin kalın kaval silmelerle sivri kemer biçiminde çerçevelendiği özellikle Erzurum'da 13. yüzyılın sonunda ve 14. yüzyılın başında yapılmış olan türbelerde rastlanmaktadır. Erzurum Anonim Türbe (14. yüzyılın başları), Erzurum Emir Sadrettin (Karanlık) Türbesi (1308-1309) ve Gümüşlü Kümbet (14. yüzyılın başları) bu tarzda cepheleri kaval silmelerle vurgulanmış yapılardır. Rabia Hatun Türbesi'nin 13. yüzyılın sonları 14. yüzyılın başlarında yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Rabia Hatun ile ilgili olarak dönem kaynaklarında ya da sonradan yapılan çalışmalarda herhangi bir bilgiye rastlamamakla birlikte bu çağda yaşamış hanedan mensubu ya da hanedan üyesi olmasa da adına türbe yapılacak kadar önemli bir kadın olduğu tahmin edilmektedir.

Görsel 3.53. Erzurum Anonim Türbe

Görsel 3.54. Erzurum Karanlık Kümbet
(<http://www.selcuklumarasi.com/> Erişim Tarihi: 11.05.2019)

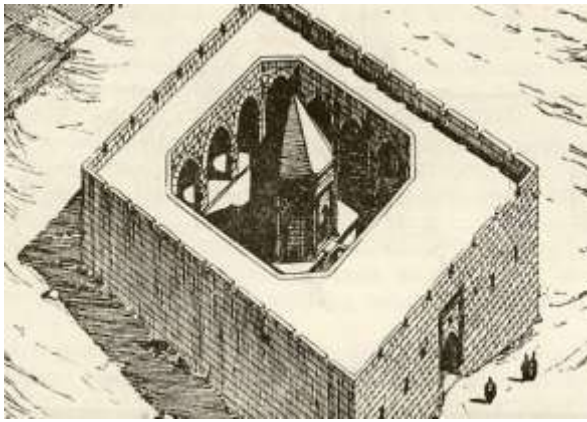

Görsel 3.55. Erzurum Gümüşlü Kümbet

Saltukluların önemli hükümdarlarından biri olan Mama Hatun Saltuklu hükümdarı II. İzzeddin Saltuk'un (ö.1168) dört kızından biridir (Sümer, 1990, s.35). Erzincan'ın Tercan ilçe merkezinde bulunan Mama Hatun Camii ve kervansarayının doğusunda yer alan Mama Hatun Türbesi, mimari açıdan Türkiye'de yer alan türbeler arasında tek olma özelliğine sahiptir. Türbeyi çevreleyen daire biçimli kuşatma duvarın batı yüzüne yerleştirilen taç kapının üzerindeki inşa kitabesinde türbenin yapım

sanatçısının ismine yer verilmiş, ancak yaptıran ya da yapım tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi kaydedilmemiştir.

Türbenin dikkat çekici özelliklerine bakmak gerekirse, öncelikli olarak Mama Hatun Türbesi’ni aralarında bir hendeğin bulunduğu silindirik gövdeli iki kuşatma duvarı çevreler. Türkiye’de ve yakın coğrafyada aynı çağlarda bu biçimde esas yapının bir duvarla çevrelendiği bir diğer yapı Kayseri’de Eretna Beyliği’nin kurucusu olan Ertena Alâeddin Bey tarafından 1339’da eşi Suli Paşa Hatun için yaptırılan Köşk Medrese dışında bilinmemekte ve türbe bu özelliğiyle dikkat çekmektedir.

Görsel 3.56. Kayseri Köşk Medrese
(<http://www.kayseriden.biz/> Erişim tarihi: 14.06.2019)

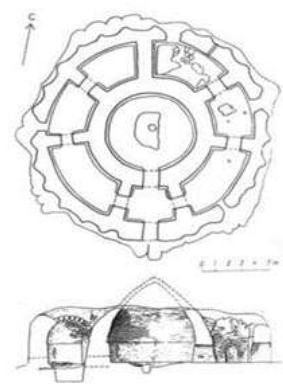
Türbeyi oluşturan esas yapının bir kuşatma duvarı ve onun arkasında bir hendek duvarı ile çevrelenmiş olması tesadüfen ya da koruma amaçlı yapılmış bir uygulama olmadığı apaçıktır. Eğer koruma amaçlı olsaydı hemen yakınında bulunan ve Mama Hatun’un yaptırdığı han ve hamam için de benzer uygulamanın yapılmış olması gerekirdi. Bu uygulama aslında Türkler’in Müslüman olmadan önce de ölüm gömme işlemi gerçekleştirilirken mezarlarında benzer biçimi kullanıldıkları görülmektedir. MÖ 3000’lere kadar giden bu gömme biçiminin ilk defa görüldüğü kültür İç Asya’da gelişen ve Proto-Türklerle (Ön Türkler) bağlantısı olan Afanesyava Kültürü’nde görülmektedir. Bu kültürün mezar biçimleri hafif yüksekçe yapılan daire biçimli bir alana oturan kuşatma duvarı ve bu duvarın oluşturduğu alanın merkezinde üzeri taş plakalı ya da taşlardan oluşan küçük bir tepelik halinde yığınla kaplı olarak yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkarılmıştır. Afanesyava kültüründen sonra gelişen ve yine bir Proto-Türk kültürü

sayılabilecek MÖ 2000 ile 1700'lere tarihlendirilebilen Andronovo kültüründe görülmektedir. Bu kültüre dâhil edilebilecek en iyi örnekler Kazakistan bölgesindeki mezar alanlarından gelmektedir. MÖ XII.-XI. yüzyıllara tarihlendirilen Ortav II ve Ayulı II mezarlığı benzer biçimde yapılmış olarak kendilerini göstermektedirler. Bu mezarlarda gömü biçimi taşla örülmüş bir ya da birden fazla kuşatma duvarının çevrelediği alanın ortasında asıl defin odası yer almaktadır. MÖ XIII-XI. yüzyıllara tarihlendirilen ve yine Kazakistan'da bulunan Aktav Mezarlığı'nda I ve II numaralı kurganlarda da aynı biçimde mezar yapımının yer aldığı görülmektedir. Aynı kültürde yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan Sintaşa Kurgan'ını kalıntılarında merkezde bulunan defin odasının sütünün ahşap piramidal ya da konik bir örtüyle kapatılmış olması oldukça dikkat çekicidir ve türbelerin külah örtülerinin ilk örnekleri olarak değerlendirilebilecek niteliktedir. Sintaş'ta çıkan bu kurganlar da yine benzer plan şemalarında yapılmış ve MÖ XVII-XVI. yüzyıllara tarihlendirilmektedirler. Erken devirlerden Demir devrine kadar gömü yapıldığı tespit edilen Tagisken Mezarlığı'ndaki mezar anıtları yine dairevi bir kuşatma duvarı ve bu kuşatma duvarının çevrelediği alanın merkezinde kısmen ya da tamamen yer üstüne çıkmış mezar anıtı olarak görülmektedir (Çoruhlu, 2016, s. 452-455). MS IX ve X. yüzyıllarda Oğuzlar'ın merkezi Sır-deryâ'nın Aral Gölü havzasında olduğu bilinmekte ancak bura ne zaman ve nasıl geldikleri bilinmemektedir. Sergey Tolstov'un 1960'lı yıllarda yaptığı antropojik çalışmalar sonucunda Oğuz boyları Aral Gölü'nün güneyinde Avesta'nın Kanha, Çin tarihlerinin "K'ang-Kü", "Kök-Türk" kitabelerinin Kengeres adını verdikleri göçebeler devletin sınırları içinde milattan önceki yüzyıllarda kurulmuşlar ve MÖ V-IV. yüzyıllarda Tagisken türbeleri kalıntılarında iki ayrı ırktan Europeoidler ve Mongoloidler birbirleriyle karışmış ve bunların torunları Sır-deryâ Türk ve Hunlar'ı oluşturmuştur. Konuyla ilgili olan bir diğer görüş ise Sır-deryâ oğuzlarını Kök-Türk yazıtlarındaki Tokuz –Oğuzlar'a yani Uygurlar'a bağlanmaktadır (Esin, 1981, s. 711). Mama Hatun Türbesi'nde uygulanan biçim Anadolu'da erken devirlerde görülmüş, Korucutepe kazısında ortaya çıkarılan MS 306-308 yıllarına tarihlendirilen I ve II numaralı(MS 146) kurganlarda İç Asya'da görülen gömü geleneğinin burada da yer aldığı görülmektedir. Bir mezarın dairevi biçimde kuşatma duvarı ile çevrenmesi ikonografik anlamda "tavaf" ritüelini hatırlatmadır. İslamiyet'ten önceki Türk toplumlarında ölünün evi sayılan kurganların etrafında tavaf etme geleneği uygulanmakta ve bunu Çin kaynakları da doğrulamaktadır. Kurgan yapılmadan önce ölünün bekletildiği

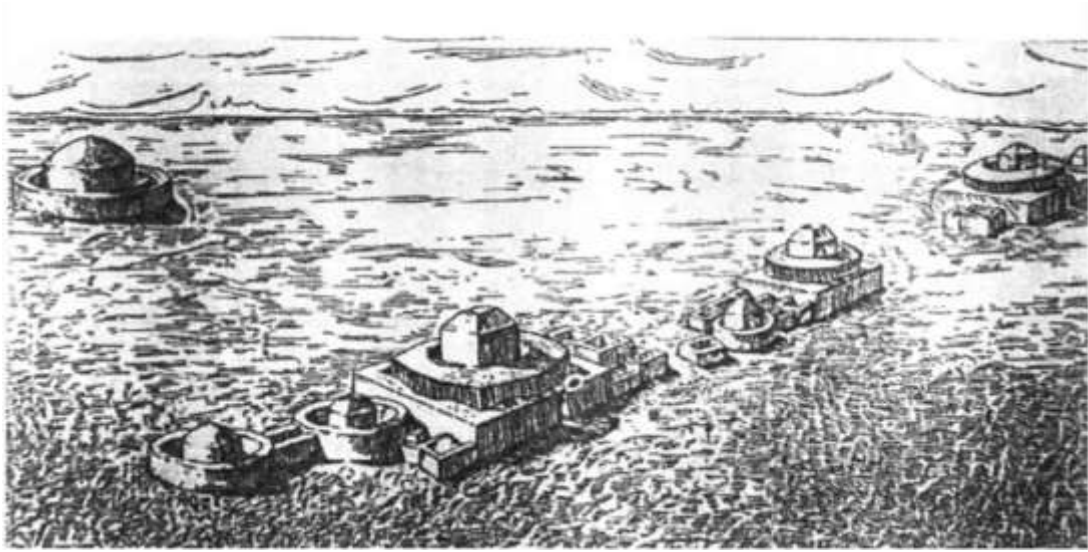
çadır tavaf edildiği gibi aynı uygulama gömme işleminden sonra defin odası etrafında da gerçekleştirilmektedir (Çoruhlu, 20016, s. 43).

Görsel 3.57. Kuzey Tagisken Nekropolü

Görsel 3.58. Aral, Mausoleum of Balandy II

Görsel 3.59. Tagisken tapınaklarının rekonstrüksiyonu

Bu ritüelin gerçekleştirilmesi için de Mama Hatun Türbesi'nde olduğu gibi esas türbe binasını kuşatan daire biçimli duvarın arkasından bir gezinti alanı oluşturabilecek kadar alan sağlayan ve arkasından bir hendek duvarının daha yapılmasına sebep olmuştur.

Görsel 3.60. Daire biçimli mezarları görüldüğü bölgeler **Görsel 3.61.** Türklerin Orta Asya'dan göç yolları

Ayrıca türbenin içte sekiz nişli dışta sekiz dilimli yapılması ve bu dilimlerin aynı biçimde üst örtüsüne de yansmasıdır. Türkiye’de aynı çağda yapılmış bazı türbelerin iç mekânında yarım daire kesitli nişlerin gövde boyunca uzadığı görülmektedir. Bunlar Konya-II. Kılıç Arslan Türbesi ve yanındaki Yarım Türbede (1219), Kayseri-Gevher Nesibe Hatun Türbesi (1205-1206) ‘nde görülmektedir (Tuncer, 1986, s. 305). Bu türbelerden Kılıç Arslan Türbesi ve Yarım Türbede dışarıda her bir yüzeye denk gelecek biçimde yapılan nişler, Gevher Nesibe Hatun Türbesi’nde ara yönlere yerleştirilmiştir. Ancak bu üç türbede de yarım daire kesitli nişler içeride yer almakta dışarıya çıkıntı ya da dilim oluşturacak biçimde yansımadıkları gibi üst örtüde de devam etmediği görülmektedir. Oysa Mama Hatun Türbesi’nde içerideki yarım daire kesitli nişler aynı biçimde dışarıya da yansıyarak gövdeyi dilimli hale getirmiş ve bu dilimler aynı biçimde içeride üst örtüsüne de yansımıştır. Bu uygulama aynı dönemde ya da sonrasında yakın coğrafyada başka hiçbir yapıda görülmemektedir.

3.1. Türkiye’nin Selçuklu Çağında Adına Türbe Yapılmış Kadınların Yaşadığı Dönemin Mimari Ortamı

Selçuklular, Türkiye topraklarına yerleşmeye başladıkları andan yıkılışına kadar geçen yaklaşık iki buçuk asırlık zaman diliminde kendi inanç, kültür ve felsefeleri doğrultusunda ihtiyaçlarına cevap verecek yeni binalar yapmışlardır. Dönem kaynaklarının oldukça sınırlı olması ve Selçuklu döneminde inşa edildiği bilinen yapıların kitabelerinin bulunmaması ya da kitabelerde binanın inşa faaliyetlerini gerçekleştiren sanatçı isimlerinin verilmemesi konunun açık bir şekilde anlatılmasını güçleştirse de var olan bilgi, belge ve sanatçı ya da usta ismi veren kitabelerden inşa faaliyetlerinin bir ekip çalışması neticesinde gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır.

Dönem kaynaklarından İbn-i Bibi, Ahmet Eflâki ve Yazıcızâde Ali zaman zaman yapım işleri ve sanatçılar hakkında çeşitli bilgiler vermişler, İbn Bibi ve Yazıcızâde'nin Konya Surlarının yapım aşamasını aktarırken aynı zamanda Selçuklu çağında inşa faaliyetlerinin nasıl gerçekleştiğini de belirtmişlerdir. İbn-i Bibi sanatçılar konusunda bilgi vermemekle birlikte Sadeddin Köpek'ten bahsederken av emiri ve mimar olduğuna değinmiş, 1221 yılındaki Konya Kalesi'nin onarımını da şu şekilde aktarmıştır;

“...mütehassıs mimar ve ressamılar çağrıldı, sultan atına binerek beylerle beraber Konya'nın etrafını dolaştı. Burç ve bedenlerle kale kapılarının yerleri tayin ve resimleri yaptırıldı... Alâeddin atına binip hendeklerin etrafını dolaştı, surları tetkik ve teftiş ile hepsini beğendi. Ümeradan her birisinin kendi isimlerini birer taş üzerine nakş ettirmelerini ve bu suretle mesailerıyla nam ve nişanlarının uzun seneler payidar kalmasını tensip buyurdu...” (İbn Bibi, 1941, s.100) şeklinde ifade etmiştir.

“mütehassıs mimar ve ressamılar çağrıldı” ifadesinden Türkiye Selçuklu Dönemi'nde mesleğinde yetenekli ve tecrübeli sanatçıların bulunduğunu ve bu sanatçıların devlet adına çalıştıklarını ortaya koymaktadır (Bayburtluoğlu, 1993,s.10).

“Burç ve bedenlerle kale kapılarının yerleri tayin ve resimleri yaptırıldı” cümlesinde ressamıların tasarımcı olarak mimarlarla birlikte çalıştıklarını göstermektedir (Bayburtluoğlu, 1993,s.10).

“Alâeddin atına binip hendeklerin etrafını dolaştı, surları tetkik ve teftiş ile hepsini beğendi” ve “Sultan o zaman av emiri ve mimar olan Saadeddin Köpek'e bir bina yükseltilmesini emretti. Alaeddin kendi fikrine göre yapılacak binanın projesini çizdi ve her bir noktasında bir saray yeri tespit etti. Sadeddin Köpek latif ve gönül okşayıcı şekillerle yuvarlak kemerler üzerinde yükselen kubbeleri feleğin yüce kümbediyle beraber görünen firuze ve lacivert nakışlı döşemeleriyle, semanın firuze renkli çehresini maileştiren, temaşası cana canlar katan bir sarayın inşasına başladı” (Parla, 2002, s.257) anlatımlarından devlete ait inşa faaliyetlerinin Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın denetiminde gerçekleştiği keşif ve ön proje aşamalarından sonra sultanın onayının alındığı, daha sonra inşa eylemlerindeki tüm hesaplamalar yapılarak tekrar sultanın onayı ile uygulama aşamasına geçildiği anlaşılmaktadır (Parla, 2002, s. 256-257).

Ayrıca “Antalya Yivli Minare” kitabesindeki; "Bu yapıyı resmeyleyen, minareyi süsleyen, din ve dünyanın yücesi, karalar ve denizlerin sultanı, büyük sultan şehid

Keyhüsrevoğlu Sultan Keykubad'dır" yazısı Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın devlet yönetiminde yapılan imar faaliyetlerinde bizzat kendisinin çizim yaparak, yapıların tasarlanma aşamasında katkıda bulunduğu göstermektedir (Parla, 2002,s.257).

İbn-i Bibi'nin Konya Surlarının inşasıyla ilgili olarak verdiği bilgiyi Yazıcızade Ali şu şekilde tamamlamaktadır: "Sultan buyurdu, divanın eline çabuk muhasipleri ve mühendisleri ve bennaları ve şihne-i imaret ve üstad mimarlar ve hazık ressamı hazır oldular ve Sultan atlandı ve beyler ve ulular ve serverler ve mimarlar kendin çevre yanına devretti ve buyurdu; burçlar ve bedenlerin yerlerini belirlediler ve kapıları resmedip saltanat hazretine sundular. Sultan iman-ı tamam ve fikr-i endişe birle mütalea kıldı ve düzeltme (ıslah) ve değiştirme (tağyir) buyurdu. Çün kapılar ve burçlar ve bedenlerin sayısı belirlendi ve arşın hesabı ile eni ve boyu ölçüldü. Eline çabuk muhasipler ve yazıcılar ki hesapta çoklukta denizi hesap ederlerdi ve azhkta nakirü kıtmirden ve zerreyi habbet-i şairden temyiz ederlerdi. Yapılmadan arşın hesabı ile çarpıp böldüler, tümüne ne harcanacağını bilip Şah'a sundular, bennalar ve şihne-i imaret ve küttab mültezim olup boyunlarına. Aldılar (üstlendiler) ki rüzgârla sâyedip (çabucak) itmamına eriştireler (Bayburtluoğlu, 1993, s.18).

Bu bilgilerden imar faaliyetlerinde çalışan usta, sanatçı ve muhasiplerin Selçuklu Divanına bağlı oldukları, yani bir devlet görevlisi gibi çalıştıkları, yapıların uygulama aşamasına geçilmeden önce günümüzde olduğu gibi yerlerinin tespiti yapılarak, taslak çizimlerinin gerçekleştirilmesi, ekonomik anlamda hesapların muhasipler tarafından yapılması ve bütün bu işlemlerin sonucunda sultanın onayı alınarak uygulama aşamasına geçildiği anlaşılmaktadır. Bu anlatımlardan iki önemli sonuç çıkarılmaktadır. İlki devlet eliyle yapılan yapılarda divana bağlı çalışanların olması ve her aşamanın sultanın bilgisi dâhilinde gerçekleşerek onun onayıyla olmasıdır. İkincisi ise bu yapıların bir kısmının harcamalarının devlet hazinesinden sağlanması bir kısmının da sultan tarafından beylere, emirlere buyrularak imar faaliyetlerinin devam ettirilmesi.

İbn-i Bibi ve Yazıcızade Ali'den başka Selçuklu çağı sanatçıları hakkında en fazla bilgi sunan kaynak Eflâki'nin kaleme aldığı Ariflerin Menkıbeleri'dir. Bu eserde yapım işleri ve organizasyon hakkında bilgi verilmemekle birlikte zaman zaman sanatçılarla ilgili bazı detaylara yer verilmiş, bu detaylarda sanatçıların uzmanlaştıkları alanlarda aldıkları "nakkaş, neccar, mimar" gibi ünleriyle birlikte yaptıkları eserlere değinilmiştir.

Ayrıca aynı eserde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi olan Gürcü Hatun ile ilgili bir anlatım şu şekilde verilmiştir:

“Zamanın kraliçesi, dünyanın hanımı ve sultanın karısı olan Gürcü Hatun hanedanın muhiplerinden ve has müritlerindendi. Daima Mevlana'nın verdiği şevkin ateşi içinde yanıyordu. Tesadüfen Kayseri'ye gitmek istedi. Sultan onu reddedemezdi; çünkü o kadın seçkin ve metin rey sahibi bir kadındı. Fakat Gürcü Hatun Mevlâna hazretlerinin ayrılığı ateşinin yüküne tahammül edemezdi. O zamanda resim yapmada ikinci bir Mani olan bir ressam vardı. Kendi sanatı hakkında “Mani, bizim resmimiz karşısında âciz kalır” derdi. Buna Aynuddevle-i Rumî derlerdi. Sultan Mevlânâ'nın resmini bir kâğıda çizmesi için ona hediyeler verdi. Yollarda Gürcü Hatun'a can yoldaşı olması için resmin son derecede güzel yapılmasının icab ettiğini söyledi. Sonra Aynuddevle birkaç memurla (emin) beraber bu meseleyi bildirmek üzere Mevlânâ hazretlerine geldi. Baş koyup uzakta ayakta durdu.

Aynu'd-devle daha ağzını açmadan Mevlânâ “Yapabilirsen ne âlâ” dedi. Ressam birkaç tabaka mahzenî kâğıt (kâğıd-ı mahzenî) getirerek kalemi eline aldı ve Mevlânâ'ya döndü. Mevlânâ ayakta duruyordu. Ressam bir defa bakıp yüzünü çizmekle meşgul oldu. Bir yaprak kâğıt üzerine son derece güzel bir resim yaptı. İkinci sefer tekrar baktı. Fakat Mevlânâ'nın önce görmüş olduğu şekli değişmişti. Başka bir kâğıt üzerine bir resim daha yaptı. Çehresini tamamladıktan sonra şeklin yine başka türlü olduğunu gördü. Bunun üzerine yirmi tabaka üzerine çeşit çeşit resimler çizdi, fakat her bakışında resmin başka bir şekle büründüğünü gördü. Hayretle kaldı, nara atıp kendisinden geçti ve kalemleri kırıp âcizler gibi secdeler etti...” (Eflaki, 1964,s.412).

Bu anlatımdan çizimler için “kâğıd-ı mahzeni” adlı özel bir kâğıdın kullanıldığını ve bu kâğıdın tabaka şeklinde sandığa sığabilecek özelliklerde olduğu anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak İbn-i Bibi ve Yazıcızâde Ali'nin anlatımlarında yapıların tasarım aşamasında eskiz çizimlerinin ve gerçek çizimlerinin yapıldığına yer verilmiş, bu çizimler için de “kâğıd-ı mahzeni” adı verilen özel kâğıtların kullanılmış olabileceği sonucuna varılmaktadır.

Ayrıca Eflaki 'nin kaleme aldığı Hüseyin Çelebi 'nin, Mevlana'nın yazı yazmak için kâğıt isteyişini anlatan "Birkaç deste bağdadi kâğıt getirmemi emretti. (Kâğıtları getirdim) Hemen Arapça ve Farsça olan birtakım ledünni manalar saçmaya başladı. Ben

de o ne yazdırıyorsa yazıyor ve yazılan kâğıtları yüksek sesle birer birer okuyup yerlerine koyuyordum." cümlelerinden ise, saklanmaya uygun, dolayısıyla çizim için elverişli kağıd-ı mahzeni'lerin dışında, "Bağdadi" adı verilen yazı yazmaya mahsus ayrı türde kâğıtların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu iki tür kâğıttan, saklanmaya uygun özellikteki tabaka halinde bulunan kağıd-ı mahzeni'lere resim yapıldığı gibi, projelerin de çizildiği kabul edilebilir (Parla, 2002, s.258-259).

Bu bilgiler doğrultusunda Selçuklu çağının imar faaliyetlerinde sarayın büyük bir sorumluluk yüklendiği, yapıların bir kısmının sultan ailesi ve sultan eliyle, bir kısmının ise ekonomik durumları iyi olan devlet adamlarına yine sultan tarafından buyrularak yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Başta büyük ölçekli yapılar olmak üzere, farklı beceri ya da deneyim isteyen işlerin tek bir kişi tarafından yapılmadığı dolayısıyla inşa faaliyetlerinin bir ekip tarafından yürütüldüğü, ancak bu ekibin bir ustanın gözetiminde yapım işlerini sürdürdükleri düşünülmektedir. Nitekim yapıların inşa kitabelerinde geçen sanatçılar imzalarını farklı ünlerle atmışlardır.

Kitabelerde "amel-i", "amel-i üstad", "kar-ı", "tersim", "tersim ül- üstad", "benna", "mimar", "mimarehu", "mühendis", "neccar", "ketebe", "mütevelli", "bi-tevli", "inşaehu", "nezaretehu" gibi farklı ünlerin kullanılması, bu sanatkârların içlerinden bazılarının bir-iki işi üstlenebilecek beceriye sahip olsalar dahi farklı görevlerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu ünlerin hangi görevlerin karşılığı olduklarının kesin olarak tespit edilebilmesinde, yapım faaliyetlerindeki görevlerini kesin olarak ayırabildiğimiz inşaat öncesi hazırlık ve uygulama safhası sanatkârlarını günümüze gelen kitabelerle 'başlangıç aşamasından itibaren sıralayarak açıklamaya çalışmak, kitabelerdeki ün ve meslek unvanlarının yeterince belirtilmemiş oluşu nedeniyle pek mümkün görünmemektedir (Parla, 2002, s.259).

Sanatçıların sadece işi yapan kişi olarak anılmakla yetinmeleri, zaten bu işi yapmakla görevli meslek grubuna dâhil olduklarına bağlanabilir. "Ameli" ünüyle birlikte meslek ünü kullanıldığında, inşa safhasının sanatçılarından ayrılarak fark edilme istekleri rol oynamış olmalıdır (Parla, 2002,s.260). Bennalık, yapının uygulanmasıyla doğrudan ilgili bir meslek olduğundan, bennalar doğrudan uygulayıcı kimselerdir (Parla, 2002,s.261). Ameli üstad ününü kullanan sanatçılar, sadece ameli ününü kullanan sanatçılardan farklı olarak bu ünle mesleklerinin en üst mertebesine erişmiş olduklarını belirten eğiticilik de yapan kişilerdir (Parla, 2002,s.266). "Ameli " ününü kullanan

sanatçılardan farklarını belirtmek için "ameli üstad" ününü kullanan sanatçıların, bir devlet menşuruna sahip olmaktan çok sanatkârlık yolunda diğerlerinin üstünde olduklarını belirtmek için bu ünü kullanmaları daha akla yakındır (Parla, 2002,s.268).

Selçuklu devri kitabelerinde "ameli üstad" ününün az kullanılma nedenleri arasında, iyi yetişmiş sanatkârların azlığı ve bu sanatçıların saray teşkilatının başında bulunmaları nedeniyle tatbiki işler yapamamaları sayılabilir. Gerek I. Alaeddin Keykubad Dönemi inşaatlarında, gerekse Selçuklu Dönemi'nin tümü içerisinde "ameli" ününü kullanan sanatçı sayısının çokluğu, Ahlat kitabelerinde sanatçıların mesleki mertebelerini belirten çeşitli sıfatları kullanmalarının gösterdiği gibi, "ameli" ününün başka bir sıfatla desteklenmediği durumlarda gülamlıktan üstadlığa varan bu yolda sanatçıların güamlık, şagirtlik, çıraklık ya da yardımcılık aşamalarını atlattıklarını, ancak "üstad" mertebesine ulaşamadıklarını ortaya koyar. Öte yandan, sanatçıların tek başlarına bir eserin sorumluluğunu alabilmeleri için yukarıda sayılan aşamaları atlayarak yetkinleşmeleri ve üstad mertebesine erişmeleri şarttır. Bu nedenle mesleklerinde birer üstad olan sanatçılarla, sanatça en üstte bulunan kişilerin üstadlıklarını, mesleki yetkinlikle karıştırmamak gerekir. Uygulama safhasında bennalarla birlikte yapım yöneticilerin de görev aldıklarını "Nazar", "nezarete", "mütevelli", "bitevli, "elvekil", "inşaeu" ve "ala yedi" belirleyicilerinin kullanıldığı kitabeler göstermektedir. Kullanıldıkları bölgelere göre değişiklik gösteren bu ünlerden "nazar" ile "nezarete" ününe Orta Anadolu'da, "elvekil" ile "ala yedi" ününe Güneydoğu Anadolu'da daha çok rastlanmakla" beraber, "ala yedi" ününün Orta Anadolu'da da yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Parla, 2002,s.270-271).

Dönem banilerinin statülerine bakıldığında ise bunların, sultan, sultan ailesi, saray çevresindeki emir ve diğer beylerle, Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı çevre beylerin ve toplumun çeşitli statüsündeki kişilerden oluştukları anlaşılmaktadır (Parla, 2002,s.274). Bu bağlamda tez kapsamında incelenen Mama Hatun (12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı), Melike Turhan (1228), Mahperi Huand Hatun (1238-1254), Padişah Hatun (13. yüzyıl son çeyreği), Hüdavend Hatun (1312-1313) kadın türbelerinin baniliğini bizzat kendilerinin üstlendikleri şaşırtıcı değildir.

Öncelikle bani olmanın yanı sıra Anadolu'da kurulun erken Türk devletlerinden biri olan Saltuklulara bir dönem hükmetmiş ve Anadolu coğrafyasının ilk kadın hükümdarı olarak tarihe geçmiş Mama Hatun'un kendi adına yaptırdığı tahmin edilen ne

Anadolu’da ne de yakın bir coğrafyada bir eşine daha rastlanmayan Mama Hatun Türbesi’nin sanatçısı inşa kitabesinde “Ebu’n-Nema’ bin Mufaddalu’l-Ahval el Hılâtî”¹⁰⁴ olarak kaydedilmiştir. Nema’nın oğlu iyilik eden ve nimet veren anlamında Ahlatlı Mufaddal tarafından “amel-i...benna” ünlerini kullanarak kaydedilmiştir.

Türbe taç kapısının, girişin sağında ve solundaki süs şeritlerinin arasındaki nesih kitabede sanatçının adı tekrar “amel-i benna” ünüyle geçmektedir. Ahlatlı Ebul Nema’nın adını iki kez bildirmesi dikkat çekicidir (Bayburtluoğlu, 1993, s.160).

Mengücekli Beyi Behramşah’ın kızı ve Hüsameddin Ahmed Şah’ın eşi Melike Turan Melik’in, Divriği Darüşşifası’nın inşasında Mengücekli Beyliği’nin yapım organizasyonunu kullandığını, yapının planından bezemelerine kadar birçok özelliğini dikkate alarak ileri sürmek mümkündür (Parla, 2002,s.284).

Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası’nın inşa kitabelerine bakıldığında; doğu kapısında “amel-i Ahmed” camide mihrap önü kubbesini taşıyan batı yandaki kemerin batı yüzünde ve yukarıda “amel-i Hürremşah bin Muğis el-Ahlatî” yazılıdır. Ayrıca caminin ahşap minberi üzerinde de iki sanatçı ismine rastlanmakta böylece dört sanatçının kesinlikle yapıda çalışmış oluşu tespit edilmektedir(Bayburtluoğlu, 1993, s. 279). Darüşşifada giriş kapısının karşısındaki ana eyvanın sonundaki tonoz kemerinin altında, üst kenarı tam ortada bir damla motifi ile süslenmiş küçük bir kartuştaki tek satırlık kitabede “ amel-i Hürremşah Hılâtî” ismi yazılıdır. Adına kitabelerde rastlanmamakla birlikte Ulu Camii’de Hürremşah bin Muğis el-Hılâtî ile çalışmış olan Ahmed Nakkaş Hılâtî’nin bu yapıda da çalışmış olması kuvvetle muhtemeldir (Sönmez, 1995, s. 164). İki parça taşa düzenlenmiş olan yazıt, taşların birleşme noktasına denk gelen ilk harfin (mim’in) belirginliğini yitirmesi sonucu, bazı araştırmalarda “Hürremşah” adının “Horşah” biçiminde yer almasına yol açmıştır. Genel yazım kurallarına göre üç çentikli olan “şın” ın burada dört çentikli olarak belirmesi, kendisinden önce bir harfin (mim’in) varlığını da ortaya çıkarmış, böylece yazıtın “amel-i Hürremşah Ahlatî” biçiminde okunmasını sağlamıştır (Bayburtluoğlu, 1993, s. 280). Sanatçı adı camide babasının adıyla birlikte kullanılmış “Ahlatlı Muğis’in oğlu Hürremşah’ın işidir anlamındaki “Amel Hurremşah bin Muğis el-Hılâtî” olarak kaydedilmiştir. Arapça yardım edici anlamında kullanılan Muğis sanatçının baba adı

¹⁰⁴ Sönmez, 1995, s.173’de sanatçı kitabesini bu şekilde kaydetmiştir.

olarak geçmektedir. Ustanın bileşik adındaki Farsça Hurrem “sevinçli”, şah “egemen” anlamındadır (Sakaoğlu, 2005, s. 248-249).

İki Ahlatlı sanatçıdan adına camide ve şifahanede iki kitabe bulunan Hürremşah bin Mugîs el-Hılâtî’nin, külliye başmimar seviyesinde çalıştığı ve bütün mimari faaliyetin sorumlusu olduğu şimdilik en kuvvetli ihtimal olarak gözükmektedir. Bu mimar ve adına Şah Kapısı’nda rastlanan Ahmed nakkaş Hılâtî’nin memleket adının belirtilmiş olması, Anadolu Türk Mimarisine sanatçı yetiştiren bir kaynağa işaret etmesi bakımından son derece önemlidir. Bu durum 13. ve 14. yüzyıllarda bezemeli mezar taşı yapımında en parlak dönemini yaşayan Ahlatlı ustaların, mesleklerinde gelişme göstererek, bir süre sonra çağın anlayışına uygun birer mimar seviyesine yükselebildiklerini göstermektedir. Ahlat’ta 1396 tarihli Erzen Hatun Türbesi’ni inşa etmiş olan Mimar Kasım bin Üstâd Ali’nin imzasının bazı mezar taşları üzerinde de bulunması bu görüşü destekleyen bir örnektir (Sönmez, 1995, s. 165).

Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası’nda çalışan sanatçılarla ilgili olarak bazı soruların ortaya çıktığını belirten Sakaoğlu bunlardan ilkinin Ahmed Şah’ın çağdaşı I. Alâeddin Keykubad gibi yapının plan ve süsleme tasarımında bir katkısının var olup olmadığını sorgulamak olmuştur (Sakaoğlu, 2005, s. 247). Ancak günümüzde var olan bilgiler ışığında bu soruya henüz verilebilecek bir yanıt bulunmamakla birlikte aynı soru Melike Turan Melek için de yöneltilebilir. Özellikle Şifahane Taç kapısında bulunan gönye biçiminde bir kartuş içine yerleştirilen birbirine dönük bir kadın ve erkek figürünün Ulu Camii ve Darüşşifa’nın kurucusu olan Ahmed Şah ve eşi Turan Melek olduğu tahmin edilmekle (Kuban, 131) birlikte darüşşifanın taç kapısındakendilerini bir usta gönyesinin içine resmetmeleri sadece bani olduklarıyla mı ilgilidir? yoksa her ikisi de yapının tasarım aşamasında görüş bildirerek yönlendirme yapmışlar mıdır? Usta gönyesinin özellikle seçilmiş olması yapının plan, kurgu ve süslemelerin tasarımında hem Ahmed Şah’ın hem de Melike Turan Melek’in önemli derecede rol aldıklarını düşündürmektedir.

Ayrıca Sakaoğlu, Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası’nda çalışan sanatçılarla ilgili olarak A.S Ülgen’i kaynak göstererek onun, Selçuklu çağına ait belgeler bulunmamakla beraber, Osmanlı devrine ait eserlerin inşaat defterlerindeki bilgilerden mimarların Türk asıllı veya küçük yaşlarda Müslüman olduklarını bir önceki devir için de buna dayanılarak hüküm verilebileceğini belirttiğini ve henüz aksi kanıtlanmadıkça bu külliyenin mimar ve ustalarının da Türk, Acem, Gürcü veya Ermeni kökenli olmalarının sonucu

değiştirmeyeceğini; burada Müslüman kimlikleriyle çalıştıklarını, kitabelerde de adlarının İslami olduğuna dikkati çekmiştir (Sakaoğlu, 2005, s. 248). Bu açıdan Ulu Camii ve Darüşşifa'nın yapımında neden Tiflisli ve Ahlatlı sanatçıların çalıştığı sorusu iki açıdan bakılarak cevaplandırılabilir. Anadolu'nun o dönemki cazibesi ve sanatçıları kendi memleketlerinden uzaklaştıran felaketler. Türklerin yurt edindikleri Anadolu'ya ilk sanatçı göçlerinin 11. ve 12. yüzyıllarda daha çok İran'dan gelmesine karşılık 13. yüzyılda iktisadi ve kültürel gelişmeler, Horasan ve Azerbaycan'dan taş, tuğla, ahşap, stük, maden sanatçılarının Anadolu'ya gelmelerine olanak vermiştir. Ayrıca 1220-1230 arasındaki Moğol Harzemşah, Gürcü mücadelelerinde Meraga, Tiflis, Ahlat akınlar ve talanlarla tahrip edilmiş; Tiflis yakılmış halkı kılıçtan geçirilmiştir. Harzemşah Celaleddin'in 1226'da Tiflisi'i işgali ve Ahlat'ı yağmalaması, 1227'de Gürcülerin Tiflis'e girip kenti ateşe vermeleri ile Tiflisli, Ahlatlı ustaların 1228'de Divriği Külliyesi'nin temelini atmaları arasında sadece iki yıl vardır. Bu noktada Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası'nda yer alan sanatçı imzalarında ünlerinin yanında memleketlerini de vermeleri kendi ekipleriyle oradan gelerek Anadolu'ya sığındıklarını ve burada çalıştıklarını göstermektedir (Sakaoğlu, 2005, s. 248). Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası'nın bir ekip çalışması neticesinde yapıldığı sanatçı kitabeleriyle doğrulanmıştır. Ancak burada çalışan sanatçılar 13. yüzyılda memleketlerinde yaşanan sıkıntılar sonucu mu Anadolu'ya gelmiştir? yoksa İbn-i Bibi'de anlatılan Konya Surları'nın onarım ve inşası sırasında I. Alâeddin Keykubad'ın emir vererek yurdun dört bir yanından mütehassıs mimar ve ressamı çağırıldığı gibi bu sanatçılar da özel olarak külliyenin yapımı için mi çağırılmışlardı? bilinmemektedir. Sanatçıların memleketleri olan Meraga, Tiflis Ahlat gibi yerlere bakıldığında ise zaten Türklerin yaşadığı ve Türk kültürünün bilindiği yöreler olarak görülmekte dolayısıyla buradan gelen sanatçıların farklı bir kültürle karşılaşmaları gibi bir durumun söz konusu olmayacağı açıktır.

Kayseri'de bulunan Melike Adile Türbesi'nde Kuzeybatı cephede gövdeyi çevreleyen sivri kemerin dıştaki kemer yayı ile gövde bitiminde bulunan ayet kuşağı arasına, alt tarafı kemer yayının şekline göre biçimlenmiş ve düz bir silmeyle düzgün olmayan dikdörtgen biçiminde çerçevelenmiş kartuşun üzerine sülüs yazıyla iki satırlık sanatçı kitabesi yazılmıştır. “amel-i ha'zih'ü-l türbe Yusuf bin Musa”¹⁰⁵ biçiminde yazılan sanatçı kitabesi “ Amel-i Yusuf bin Musa tarafından yapıldı” olarak tercüme

¹⁰⁵ Bayburtluoğlu, 1993, s.95-96'da kitabe bu şekilde okunarak Türkçeye çevrilmiştir.

edilmektedir. Selçuklu çağında başka bir yağıda sanatçının ismi geçmemekle birlikte sanatçının Amel-i ününü kullanması dışında hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Yine Kayseri’de Melike Gevher Nesibe Hatun’un vasiyeti üzerine kardeşi I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından bir maristan, medrese ve türbe yaptırılmış yapının inşa kitabesi yazılmışsa da sanatçısına ilişkin herhangi bir bilgi aktarılmamıştır. Ancak L. A. Mayer, “İslamic Architects And Their Works” adlı çalışmasında; “Üstad Ömer, mimar 602 (1205/1206) da Kayseri’de I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan tarafından kurulan Gıyasiye Medresesi ve Şifahıye’yi inşa etti” (Mayer, 1956, s.127) ifadesi geçmektedir. Mayer yapının mimarının Üstad Ömer olduğunu Halil Edhem’in Kayseri Şehri, Süheyl Ünver’in Selçuk Tababeti, Albert Gabriel’in Anadolu’da Türk Anıtları-Kayseri ve Kazım Özdağın’ın Kayseri Tarihi adlı eserlerini kaynak göstererek belirtmiştir. Ancak verilen kaynakların Gevher Nesibe ve Darüşşifası’nın anlatıldığı bölümlere bakıldığında Üstad Ömer adında bir mimar ismine rastlanmamakla birlikte yapının sanatçısı konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir (Edhem, 1982; s. 57-59; Gabriel, 2009, s.123-125; Ünver, 2014, s.52-55).

Tez kapsamında incelenen türbelerden üçünde sanatçı kitabesine yer verilmiş, bunlardan ikisi Erken Dönem Türk Devletleri’nden Saltuklu ve Mengücekliler’e tarihlendirilirken biri Türkiye Selçukluları döneminde I. Alâeddin Keykubad’ın eşi için yapılan türbede kaydedilmiştir. Her üç türbede de sanatçılar “amel-i” ünü kullanmışlardır. Ayrıca bir sultan eşi ya da kızının adına yapılmış türbelerde sanatçı kitabelerinin yer alması daha önce de bahsedildiği gibi yapıda bir ekip çalışmasının gerçekleşmiş olabileceğini akla getirmekle birlikte saray adına çalışan sanatçı ekiplerinin saray mensubu kadınların eliyle ya da onların adına yapılan inşa faaliyetlerinde çalıştıkları da düşünülmektedir. Nitekim yukarıda da aktarıldığı gibi dönem kaynaklarından Eflâki’nin Gürcü Hatun ile ilgili anlattığı bir hikâyede Mevlana’nın resimlerini yaptırması için dönemin becerikli ve seçkin ressamlarından birini çağırması ve Mevlana’yı resmetmiştir. Bu olay ise özellikle hanedan üyesi kadınların hem sultanın gücünden yararlanarak hem de kendi gücüyle alanında ünlü ve becerikli sanatçıları, yaptırdığı eserde çalıştırabileceğini göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye'nin Selçuklu Çağı Kadın Türbeleri (1071-1318) başlığında ele alınan bu tez çalışmasında Türkiye Selçuklu Devleti ve aynı çağda Türkiye'de kurulmuş olan Erken Dönem Türk Devletleri'nde adlarına türbe yaptırılan kadınların yaşamları ve türbelerinin mimari özellikleri incelenmiştir. 13. yüzyılın başlarından, 14. yüzyılın ilk çeyreğine kadar tarihlendirilen kadın türbeleri yaklaşık olarak Türkiye'nin bir buçuk asırlık zaman dilimini içine almaktadır. Dolayısıyla bu zaman diliminde kendi adına türbe yapılan kadınların, dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarından etkilenmemesi imkânsız gibi görünmektedir. Bu sebeple tezin ilk bölümünde adlarına türbe inşa edilmiş kadınların yaşamları dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik olayları ile birlikte verilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde bu kadınların adına yapılan türbeler kataloglama yoluyla inşa kitabeleri olmayan ya da dönem kaynakları vasıtasıyla inşa tarihlerine ulaşılmayan türbeler tarihlendirilmeye çalışılırken aynı zamanda bu türbelerin mimari kuruluş ve bezeme özellikleri tasvir edilmiştir. Bir sonraki bölümde ise kadın türbelerinin aynı çağda yapılmış türbelerle benzer özellikleri ve farklılıkları karşılaştırılarak bir değerlendirme yapılmıştır. Tez kapsamında incelenen türbelerden Divriği'de bulunan Melike Turan Melek Türbesi'nde yapılan restorasyon çalışmaları ve Mazgirt'te bulunan Elti Hatun Türbesi de bölgenin güvenliği sebebiyle yerinde incelenememiştir. Ancak diğer türbeler yerinde incelenerek, fotoğrafları çekilmiş ve ölçüleri alınmıştır.

Tez çalışması kapsamında ele alınan adına türbe yapılmış kadınlardan Gevher Nesibe Hatun, Ümmühan Hatun, Melike Turhan Melek, Mahperi Huand Hatun, Melike Adile, Elti Hatun, Şah Cihan Hatun, Çiçek Hatun, Gömeç Hatun, Melike Melek Peyker, Melike Naima Gevher ve Melike Asiye Hatun'un bir hükümdar eşi, annesi ya da kız kardeşi oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca yine tez konusuna dâhil olan adına türbe yapılmış kadınlardan Mama Hatun'un Erken Dönem Türk Devletleri'nden olan Saltuklular'a 1191-1200 yılları arasında melikelik yaptığı, Erzurum'da bir medrese ve türbe yaptıran Padişah Hatun'un da Türkiye sınırları içinde olmasa da İran'da kurulan Kutluk Devleti'ne çok kısa süreli de olsa 1292 yılından 1295'e kadar hükümdarlık yaptığı, Hüdevend Selçukî Hatun'un ise gelin olarak gittiği İlhanlılar'dan eşinin ölümü sonrasında tekrar Anadolu'ya dönmesiyle, Türkiye Selçuklu Devleti'nin başında bulunan II. Gıyaseddin Mes'ud ile birlikte yönetimde söz sahibi olduğu anlaşılmıştır. Sonuç olarak adlarına türbe yapılmış bu kadınların Türkiye'nin Selçuklu çağında, Anadolu coğrafyasında hüküm süren devletlerin hanedan mensupları oldukları görülmektedir. Adlarına türbe yapılan

Ayni (Kadıncık) Ana, Fatma Hatun, Rabia Hatun, Burgaç Hatun, Muhterem Hatun ve Şah Melek Hatun'un statüleri tespit edilememiş ancak bu kadınlardan Kadıncık (Ayni) Ana'nın hem bir hükümdar eşi hem de bir hükümdar annesi olan Ümmühan Hatun ile yakın ilişkisinin olabileceği adına inşa edilen türbenin konumu dolayısıyla tahmin edilmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen bütün kadın türbeleri mescit katlarının oturtulduğu tabana göre sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Buna sınıflandırmaya göre mescit katı dikdörtgen tabanlılar; Eskişehir-Seyitgazi Ayni (Kadıncık) Ana Türbesi (13.yüzyıl başı), Sivas-Divriği Melike Turan Melek Türbesi (1228), Mescit katı dikdörtgen tabanlı ve eyvan biçimliler; Eskişehir Ümmühan Hatun Türbesi (1205-1237), Konya Gömeç Hatun Türbesi (13. yüzyılın sonları), mescit katı altıgen tabanlılar; Tokat Burgaç (Bibi) Hatun Türbesi (13. yüzyıl sonu -14. yüzyıl başı), mescit katı sekizgen tabanlılar; Kayseri Gevher Nesibe Hatun Türbesi (1205), Kayseri Melike Adile (Gaziye Hatun) Türbesi (1247), Kayseri Mahperi Huand Hatun Türbesi (1238-1254), Kırşehir Fatma Hatun Türbesi (1287-1288), Niğde Hüdavend Hatun Türbesi (1312-1313), Tunceli Elti Hatun Türbesi (1252?), mescit katı onikigen tabanlılar; Erzurum Padişah Hatun Türbesi (13. yüzyılın sonları), mescit katı onikigen içinde daire tabanlılar; Kayseri Şah Cihan Hatun Türbesi (13. yüzyılın sonları), Erzurum Rabia Hatun Türbesi (13. yüzyılın sonları ya da 14. yüzyılın başı), mescit katı daire tabanlılar; Erzurum Çiçek Hatun Türbesi (1304), mescit katı dilim içinde nişli tabanlılar, Erzincan Mama Hatun Türbesi (12. yüzyılın son on yılı ile 13. yüzyılın ilk yılları) olarak sıralanmaktadır. Ayrıca bu sınıflandırma içinde bulunan Afyonkarahisar Kadın Ana Türbesi (13. yüzyılın sonları), Afyonkarahisar Melike Melek Peyker ve Melike Naima Gevher Hatun Türbesi, Kırşehir Muhterem Hatun Türbesi ve Kayseri Şah Melek Hatun Türbesi özgün hali bilinmeyen kadın türbeleri olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin Selçuklu Çağında yapılan kadın türbeleri mescit katlarının tabanlarına, adına türbe yapılan kadınlar ise sosyal statülerine göre sınıflandırılarak değerlendirilmiş olsa da bazı türbeler ya da kadınlar çeşitli özellikleriyle ön plana çıkmışlardır.

Tez çalışmasında ele alınan türbelerden biri olan Ümmühan Hatun Türbesi'nin hemen kuzeyinde yer alan Kadıncık (Ayni) Ana Türbesi Ümmühan Hatun ile yakın ilişkileri bulunan belki de hizmetkârı olarak yanında bulunan sevdiği bir kadın adına yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Oldukça sade yapılan türbe, tek katlı ve dikdörtgen bir tabana oturmaktadır.

1228 yılında Divriği’de Ulu Camii’ ye bitişik bir şifahane yaptıran Melike Turan Melek ise Mengücekliler’in Erzincan kolundan Behramşah’ın kızı ve Divriği kolu hükümdarlarından Ahmed Şah’ın eşidir. Ancak yaptırdığı şifahanenin kitabesinde babası Behramşah’ın ismine yer verirken Ahmed Şah’ın eşi olduğuna dair herhangi bir bilgi vermemekle birlikte şifahane taç kapısında yer alan figürlü süslemeler ve Ahmed Şah’ın yaptırdığı Camii’ye bitişik bir şifahane yaptırması başka bir şekilde izah edilememektedir. Şifahane içinde yer alan bir birimin türbe işlevinde kullanıldığına dikkat çekmek maksadıyla Gevher Nesibe Hatun Türbesi’nde olduğu gibi burada da şifahanenin örtüsüne kadar dikdörtgen bir tabana oturan gövde örtüden sonra sekizgen prizma biçimli bir kasnakla dışarıya yansımış ve piramidal bir külahla nihaytlendirilmiştir.

Ümmühan Hatun Türbesi tez çalışmasında ele alınan Gevher Nesibe Hatun Türbesi ile benzer şekilde bir medrese kuruluşu içinde yer almakta ancak eyvanlı olarak inşa edilmesi dolayısıyla Gevher Nesibe Hatun Türbesi’nden ayrılmaktadır. Ümmühan Hatun hem bani kişiliği hem de türbe kuruluşu olarak öne çıkan örnekler arasında bulunmaktadır. Seyyid Battal Gazi adına yaptırdığı türbe dolayısıyla ismi anılan Ümmühan Hatun’un I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in eşi I. Alâeddin Keykubad’ın ise annesi olduğu tahmin edilmektedir. Oğlunun saltanatı sırasında Battalgazi adına bir türbe inşa ettirmiş kendisi vefat ettikten sonra da Battal Gazi adına inşa ettirdiği türbe ve caminin hemen kuzeyinde onun adına iki katlı, dikdörtgen bir tabana oturan eyvan biçimli bir türbe inşa edilmiştir.

Konya şehir merkezindeki Musalla Mezarlığı içinde yapılan Gömeç Hatun Türbesi iki katlı ve eyvanlı olarak yapılmıştır. Türbenin herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi bulunmamakla birlikte vakıf kayıtları ve Karamanoğulları ile Osmanlı Döneminde tutulan kayıtlardan Türkiye Selçuklu sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan’ın eşi Gömeç Hatun adına yaptırılmış olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Ahmed Eflâki’nin yazdığı Ariflerin Menkıbeleri adlı eserde Gömeç Hatun’un Tokat’ta ikamet ettiğine ve yaşamına dair bazı bilgilere yer verilmiş buradan en azından bir süre Gömeç Hatun’un Tokat’ta yaşadığı ancak Konya’da bazı yapılar inşa ettirdiği tespit edilse de türbesini bizzat kendisi mi yaptırdığı? ya da onun adına mı? yapıldığı bilinmediği gibi yaşamı ve türbesinin mimari özellikleri dikkate alınarak türbe, 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Mescit katı dikdörtgen bir tabana oturan eyvan biçimli türbeler grubuna dahil olan türbenin doğu ve batı cephelerde bulunan üçgen tabanlı payandaları bu cephelere

hareketlilik kazandırmış, doğu, batı ve güney cephede gövde bitiminde bulunan dendanlar ise türbeyi aynı çağda yapılmış diğer eyvanlı türbelerden ayıran en önemli özelliğidir.

Tokat merkezde bulunan Burgaç Hatun Türbesi ile ilgili dönem kaynakları herhangi bir bilgi vermemekle birlikte yapının İlhanlı döneminde inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Bunun dışında Burgaç Hatun'un kim olduğu, neden Tokat'ta bulunduğu ya da yaşamına dair dönem kaynakları suskun kalmaktadır. Bu sebeple Burgaç Hatun'un kimliği çalışma kapsamında tespit edilememiştir. Tek katlı türbe altıgen bir tabana oturmakta, gövdenin bir kısmı günümüz zemin kotunun altında bulunmaktadır. Türbe tez kapsamında ele alınan kadın türbeleri arasında altıgen tabana oturan tek örnektir. Ayrıca bu dönemde yapılmış benzer plan şemasına sahip türbeler incelendiğinde altıgen tabana oturan en erken tarihli türbe olduğu ortaya çıkmıştır.

Kayseri'de kendi adına türbesi yapılan Gevher Nesibe Hatun ise Anadolu'da yapılan ilk şifahane, vasiyeti dolayısıyla banisi olarak görülmektedir. Kayseri merkezde yapılan ve Çifte Medrese olarak anılan şifahane-medrese-türbe, yapı grubundan medresenin bir birimi türbe olarak inşa edilmiş ve Gevher Nesibe Hatun'un kardeşi I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1205-1211 yılları arasında yaptırılmıştır. Türbenin özellikle içeride ara yönlere yerleştirilen yarım daire tabanlı nişleri ve medrese örtüsünden sonra bir anlamda türbeye vurgu yapabilmek maksadıyla yaklaşık bir metre kadar yükseltilen sekizgen prizma biçimli kasnağı ve bu kasnağın bütün cephelerinin eksenlerine yerleştirilen yarım yuvarlak tabanlı duvar payandası görülmekte, bu uygulamanın da bu dönemde yapılmış başka bir türbede görülmemesi dikkat çekici bir unsur olarak belirlemektedir.

1226-1227 yıllarında I. Alâeddin Keykubat'la evlenerek Selçuklu sarayına gelen Eyyubi melikesi Melike Adile'nin Keykubat'ın ölümüne kadar nasıl yaşam sürdüğü konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eşi I. Alâeddin Keykubat öldükten sonra ise Selçuklu tahtına oturan üvey oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev kendisini önce Ankara Kalesi'ne hapsedtirmiş sonra da öldürtmüştür. Keykubat'tan oğulları ve kızları olduğu bilinen Melike Adile'nin türbesi 1247 yılında kızları tarafından inşa ettirilmiştir. İki katlı türbenin cenazelik katı kare bir tabana oturur mescit mekanı ise sekizgen bir tabana oturtularak piramidal bir külahla örtülmüştür. Yapının sekizgen gövdesi, gövdeyi oluşturan her bir yüzde sivri kemer uygulaması ve bu yüzlerin birbiriyle birleştiği köşelerde silindirik gövdeli köşe sütuncelerinin yer alması Mahperi Huand Hatun Türbesi ile benzer biçimde yapıldığını göstermektedir. Her ikisinin de I. Alâeddin Keykubat'ın

eşleri olması bu benzerliği açıklayabilen bir neden olarak görülmektedir. Ayrıca mescit mekânında bulunan mihrap süslemeleri I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi türbe bölümünde bulunan mihrapta ve Aksaray Sultan Hanı mihrabının süslemeleri ile benzer özellikler göstermesi aynı kalıpların her üç yapıda da kullanılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim Mahperi Huand Hatun Türbesi ile de mimari kuruluş bakımından benzer özellikler taşıması yine Selçuklu sarayında çalışan bir yapı sanatçısı ekibinin yer aldığını ve hanedan mensubu kadınların da bu yaptırdıkları yapılarda bu ekibi kullanabildiklerine işaret etmektedir.

Yaşamı boyunca hem eşi, hem oğlu, hem de torunlarının hükümdarlığı sırasında Türkiye Selçuklularının siyasi hayatına tanıklık eden Mahperi Huand Hatun'un türbesi Türkiye Selçuklularının ilk külliyesi olarak bilinen Mahperi Huand Hatun Külliyesi'nde kendi yaptırdığı caminin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Ayrıca türbenin girişi, eşi I. Alâeddin Keykubat tarafından yaptırılan medresenin ana eyvanı yanındaki bir birimden sağlanmakta dolayısıyla hem eşinin yaptırdığı bir yapıyla bağlantı kurmakta, hem de medresenin bir biriminin türbeye dönüştürülmesi geleneğini farklı bir biçimde devam ettirmektedir. Türbe yüksek kaidesi dolayısıyla herhangi bir girişi bulunmamasına rağmen iki katlı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca yukarı doğru genişleyen kaidenin tamamın mukarnas dolgulu olması türbedeki en dikkat çekici özellik olarak öne çıkmaktadır. Burada yer alan mukarnas dolgusu hem türbenin mimari kuruluşunda gövdeye daha fazla alan açmayı sağlamış hem de biz bezeme göreviyle kullanılmıştır. Buna ek olarak tüm kaidenin mukarnas dolgulu olduğu bir türbeye ne Anadolu sınırları içinde ne de yakın coğrafyada rastlanılmamaktadır. Sekizgen gövdede ise sivri kemerli olarak yapılan ve kuzeydeki yüzü dışında her bir yüzeyde kemer köşeleri farklı bir süsleme kompozisyonu ile bezenmiş yüzlerin, birbirleriyle birleştiği köşelerde her birinin yüzeyinin farklı motiflerle bezendiği yarım daire kesitli sütunceler yer almaktadır. Türbenin mimari özelliklerinin yanı sıra içinde bulunan ve birinin Mahperi Haund Hatun'a ait olduğu kitabesinden anlaşılan sanduka kitabeleri dışında türbenin başka bir inşa kitabesi bulunmamakta, bu sebeple türbeyle ilgili bir tarihlendirme de yapılmaktadır. Dönemin siyasi olayları ve dönem kaynaklarından edinilen bilgiler doğrultusunda Mahperi Haund Hatun'un yaptırdığı yapıların inşa kitabeleri de düşünüldüğünde kendisi tarafından yaptırılan ve inşa kitabeleri olan yapıları, oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatı sırasında yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle türbesini 1238 öncesine tarihlendirmek pek mümkün görünmemekle birlikte dönem tarihini anlatan İbn Bibi

kendisiyle ilgili olarak torunu II. Alâeddin Keykubat'ın İlhanlı'ya yolculuğu sırasında giden kafilenin içinde yer aldığını bildirmekte bu olayı da 1254'e tarihlemektedir. Buradan hareketle türbesini de kendi sağlığında ve bizzat kendisi tarafından 1238-1254 yılları arasında yaptırmış olduğu tahmin edilmektedir.

İnşa kitabesinden 1287-1288 yılında yaptırıldığı öğrenilen Fatma Hatun Türbesi Kırşehir merkezde Kümbetaltı Mezarlığı içinde bir tepenin üzerine inşa edilmiştir. Tek katlı köşeleri pahlanmış kare tabana oturan bir kaide üzerinde sekizgen prizma gövdeli türbe Fatma Hatun adına Hacı/Hoca Aka Muatır tarafından inşa ettirilmiştir. Fatma Hatun'un kim oluşuna dair dönem kaynaklarında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu dönemde Anadolu'da yaşamış bir Fatma Hatun'un varlığı Baciyan-ı Rum taifesi vasıtasıyla bilinmekte, bu taifenin kurucusu olduğu kabul edilen Fatma Hatun Kırmani'nin kızı Ahi Evren'in eşi olarak tanıtılmaktadır. Ancak Kırşehir'de türbesi bulunan Fatma Hatun'un türbe inşa kitabesinde baba adı "Abdullah" olarak belirtilmiştir. Bu nedenle Baciyan-ı Rum taifesinin kurucusu olan Fatma Hatun ile Kırşehir'de adına türbe yapılan Fatma Hatun'un farklı kişiler olduğu düşünülmektedir. Oldukça sade inşa edilen türbenin kare tabana oturan ve köşelerden pahlanan kaidesi özellikle Selçuklunun son dönemlerinde yapılan türbelerde görülmeye başlanmıştır. Ancak bu türbeler arasında Fatma Hatun Türbesi, bu uygulamanın yer aldığı en erken tarihli örnek olarak kendini göstermektedir. 1275 yılında İlhanlı'ya gelin olarak gitmesi vesilesiyle dönem kaynaklarında ismi geçen Hüdavend Hatun Türkiye Selçuklu sultanlarından IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın kızıdır. Eşi Argun Han'ın ölümünden sonra Anadolu'ya gelerek burada inşa faaliyetlerinde bulunmuş ve yaptırdığı yapıların inşa kitabesi ile dönem kaynaklarında geçen bilgiler birlikte değerlendirildiğinde o dönemde Selçuklu tahtında oturan II. Gıyaseddin Mes'ud ile birlikte yönetimde söz sahibi olduğu anlaşılmıştır. Kendi türbesini de yine inşa kitabeleri dolayısıyla ölümünden yaklaşık yirmi yıl kadar önce bizzat kendisi tarafından yaptırıldığı öğrenilmektedir. Türbenin özellikle cephelerinde bulunan figürlü süslemeleri ve sekizgen gövdenin kasnakta onaltıgene dönüşmesi dikkat çekici özellikleri arasında yer almaktadır.

Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde bir cami, çeşme ve kendi adına türbe yaptıran Elti Hatun'un kimliği hakkında dönem kaynaklarından bir bilgi elde edilemese de yaptırdığı bu yapılardan cami kitabesinde kendisinden Süleyman Şah'ın torunu olarak bahsedilmiş ancak babasının isminin olduğu yer tahrip olduğundan ilk okumalarda Elti Hatun Türkiye Selçuklularından Süleyman Şah'ın torunu olarak değerlendirilmiştir. Daha sonra yapılan

bir okumada babasının ismi Ahmed Şah olarak kaydedilmiştir. Bu bilgilerden Türkiye Selçuklu sultanı Süleyman Şah'ın Ahmed Şah adında bir oğlunun varlığı tespit edilememiş, bu tarihlerde Anadolu'da kurulan Erken Dönem Türk devletlerinden Megüceklilerin Divriği kolundan Süleyman Şah'ın oğlunun ismi Ahmed Şah olarak kaydedilmiştir ve bu yıllarda devletin sınırlarına bakıldığında Mazgirt'i de içine alan bir coğrafyada hüküm sürdükleri görülmektedir. Buradan hareketle Elti Hatun Selçuklulardan değil Mengüceklilerden Ahmed Şah'ın kızıdır. Ahmed Şah'ın Melike Turan Melek dışında henüz başka bir evliliği bilinmediğinden annesinin de Melike Turan Melek olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak Elti Hatun ile ilgili bilgiler bunlarla sınırlı kalmakta ne sebeple Mazgirt'te bulunduğu dair henüz bir bilgi tespit edilememiştir. Türbe tek katlı ve piramidal külahla örtülmüş sekizgen prizma biçimli bir gövde ve bu gövde önüne yapılmış dikdörtgen prizma biçimli bir giriş bölümü yer almaktadır. Oldukça sade yapılan türbenin öne çıkan en belirgin özelliği, dikdörtgen prizma biçimli bir giriş bölümünün bulunmasıdır. Anadolu'da benzer biçimde giriş birimine sahip diğer türbeler incelendiğinde bu uygulamanın en erken tarihli örneği Elti Hatun Türbesi olarak görülmektedir.

İlhanlılar tarafından Anadolu'ya gönderilen valilerden Geyhatu'nun eşi olarak onunla birlikte gelen Padişah Hatun burada yaşadığı dönemde bir medrese ve medresenin ana eyvanına açılan bir türbe inşa ettirdiği tahmin edilmektedir. Anadolu'ya gelmeden önce kendisine has arazisi olarak verilen İran'ın Sircan bölgesi o geldikten sonra kardeşi tarafından elinden alınmış bu toprak karşılığında da Anadolu'da ikta arazisi tayin edilmiştir. Bu arazinin yeri günümüzde bilinmemekle birlikte Tokat'ta bulunan Ebu Şems Hânîkahî'nin kendisine atfedilmesi ve Eflâki'nin Paşa Hatun'un Erzurum'da olduğunu bildirmesi, ikta olarak verilen toprağın Erzurum ile Tokat'ı içine alan bir arazi olduğu tahmin etmeye imkân vermektedir. 1284'ten 1291 yılına kadar Anadolu'da yaşayan Padişah Hatun Argun Han'ın ölümü üzerine İlhanlı tahtına oturan eşi Geyhatu ile birlikte Tebriz'e dönmüştür. Yaklaşık yedi yıl Anadolu'da kalan Padişah Hatun'un sahip olduğu varlık, Geyhatu'dan önce yine Moğol hükümdarı Abaka Han ile evli olması ve kendisinin de Müslüman olmasından Çifte Minareli Medrese gibi bir yapıyı yaptırmış olabileceğini akla getirmektedir. Tebriz'e döndükten sonra da Kutluk Devleti'nin başına geçmesi ve kardeşi ile sürekli taht mücadeleleri yaşaması, bu mücadeleler sonucunda da kardeşi tarafından öldürülmüş olmasından, tekrar Anadolu'ya gelemediği tahmin edilmektedir. İki katlı türbenin onikigen tabana oturan gövdesi kare prizma bir kaide üzerinde

yükselmektedir. Onikigen prizma gövde kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatı cephelerden medresenin güneyinde bulunan ana eyvanına dıştan eklenmiştir. Ancak medresenin güney kanadındaki birimler 1970 onarımı öncesinde temel seviyesine kadar yıkılmış, onarımlarda medresenin güney cephe duvarları yeniden örülmüşse de özgününde özellikle batı kanatın güney ucunun tam olarak nasıl ve nerede bittiği ve türbe yapısının ana eyvana nasıl bitleştirildiği anlaşılamamıştır. Buna rağmen türbenin kuzey cephesi ile bu cephenin iki yanındaki cephelerin mevcut durumu, türbenin en başta karar verilerek medresenin ana eyvanının güney ucuna dayanacak biçimde inşa edildiğine işaret etmektedir.

Köşelerden pahlanmış kare tabanlı bir kaide üzerinde yükselen onikigen prizma biçimli gövdeye sahip Şah Cihan Hatun Türbesi'nin inşa kitabesinde sadece Şah Cihan Hatun adına yaptırıldığı yazmakta, herhangi bir tarih ya da statüsünü belirten bir ibare bulunmamaktadır. Kayseri tarihi ve yapıları hakkında bilgiler veren Halil Edhem türbenin I. Alâeddin Keykubat'ın kızlarından biri adına yaptırdığı söylentisini ifade etmektedir. Keykubat'ın ikinci eşi Melike Adile adına kızları tarafından bir türbe yaptırıldığı Melike Adile Türbesi'nin inşa kitabesinde yer almaktadır. Dönem tarihini anlatan kaynaklardan İbnü'l Adim'in vermiş olduğu bilgilerden Alâeddin Keykubat'ın kızlarından birinin Melike Hatun olduğu ve Halep hükümdarı ile evlendirildiği bilinmekte diğer kızın ismi bilinmese de 1247 yılında anneleri adına yaptırdıkları türbe dolayısıyla bu tarihlerde Kayseri'de bulundukları tahmin edilmektedir. 13. yüzyılın sonlarında yapılan Şah Cihan Hatun Türbesi de bu bilgilerle birlikte ele alındığında türbe tarihi ile her iki kızın yaşamı düşünüldüğünde Keykubat'ın kızlarından biri adına inşa ettirilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Mescit katı onikigen içinde daire tabanlı türbeler grubuna giren Şah Cihan Hatun Türbesi cephelerinde yer alan figürlü bezemeleriyle öne çıkmaktadır.

Erzurum merkezde yapılan Rabia Hatun Türbesi'nin inşa kitabesi bulunmamaktadır, bu nedenle türbe mimari özellikleri dolayısıyla 13. yüzyılın sonlarına tarihlendirilse de Rabia Hatun'un statüsü tespit edilememiştir. Türbe silindirik bir kaide üzerinde yer alan piramidal bir külahla örtülmüş onikigen prizma biçimlidir. Türbenin kaide kısmı oldukça yüksek tutulmasına karşın iki katlı olup olmadığı bilinmemekte, onikigen prizma gövdesinde ise bu dönemde yapılmış Erzurum türbelerinde görüldüğü gibi kalın silmelerle oniki cephenin vurgulandığı görülmektedir.

Erzurum merkezde bulunan türbelerden bir diğeri de Çiçek Hatun Türbesi'dir. Türbe yeniden tarafımızca okunan inşa kitabesine göre 1304 yılında Ahmet Teküder'in kızı

Çiçek Hatun adına yapılmıştır. Daha önce türbe üzerine yapılan çalışmalarda Çiçek Hatun'un adına yapıldığı ve statüsü tespit edilemese de kitabenin yeniden okunması sonucu ve İlhanlı hakanlarının soyları, eşleri ve çocukları konusunda bilgiler aktaran Camiu't –Tevarih adlı eserden edinilen bilgi, Ahmet Teküder'in Ermeni Hatun'dan Çiçek Hatun adında bir kızının olduğu ve bu kızın Abaka Han'ın hükümdarlığı sırasında Diyarbakır ve Diyar-ı Rebia'ya gönderilen Durbay Noyan'ın oğlu Baracu ile evlendirildiği yönündedir. Muhtemelen evlendikten sonra Anadolu'ya gelen Çiçek Hatun adına Erzurum'da tek katlı, daire tabanlı, silindirik kaide ve gövdeli bir türbe inşa edilmiştir.

Tercan'da bir yapı grubu içinde yapılmış olan Mama Hatun Türbesi hem plan ve mimari özellikleri hem de banisinin Saltuklu Devleti'ne Hükümdarlık/Melikelik yapmış olması özelliğiyle öne çıkmaktadır. Mama Hatun'un, dönem kaynaklarından İbn Vassıl'ın verdiği bilgiler doğrultusunda Saltuklu Devleti'ne 1191-1200 yıllarında melikelik yaptığı tespit edilmiş, 1200 yılında ise kendisinin hapsedtirildiği bundan sonra da kendisiyle ilgili dönem tarihini anlatan kaynaklarda herhangi bir bilginin yer almadığı görülmektedir. Ayrıca Mama Hatun'u hapsedtiren kişinin de kardeşi olduğu bilinmekte dolayısıyla 1200 yılından sonra hapsedtirdiği kız kardeşi adına bir türbe yaptırmasının çok mümkün olmadığı, Mama Hatun hayattayken herhangi bir evlilik geçirmediği ve bu sebeple bir çocuğa da sahip olmadığından onun adına türbe yaptıracak herhangi bir yakınının varlığı bilinmemektedir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Mama Hatun'un Saltuklular'a melikelik yaptığı 1191-1200 yılları arasında melikeliğin vermiş olduğu imkânlardan da yararlanarak türbesini bizzat kendisi bu yıllarda yaptırılmış olmalıdır.

Aralarında bir hendeğin yer aldığı silindirik gövdeli iki kuşatma duvarı ve içteki kuşatma duvarının çevrelediği daire tabanlı alanın ortasında dilimli gövdeli bir türbenin yer aldığı plan şemasına sahip olan türbe, yapıldığı çağda yalnızca Kayseri'de bulunan Köşk Medrese olarak bilinen 1339 yılında Eretnalılar'dan Ertena Bey'in eşi Suli Paşa Hatun adına yapılan türbede görülmekte başka hiçbir yapıda rastlanmaktadır. Ancak Köşk Medrese'de merkezde bulunan türbe sekizgen gövdeli yapılmış ve bunu çevreleyen duvar da dikdörtgen biçiminde bir alan oluşturduğundan Mama Hatun Türbesi'nden bu yönleriyle ayrılmaktadır. Daire biçiminin yüksek kotta yapılan bir duvarla değil de daha alçak kotta yapıldığı bir duvarla gerçekleştirilen gömü biçimlerine Türklerin İslamiyet öncesi çağlarında, Orta Asya'da özellikle Sır-i derya ve Sintaşa bölgelerinde milattan önceki yıllarda uyguladıkları yapılan kazılar sonucunda tespit edilse de ölü gömme biçimlerinde rastlanılan bu plan şemasının Mama Hatun Türbesi'nin yapıldığı tarihe

kadar kesintisiz devam ettiği görülmemektedir. Bu nedenle türbenin plan ve mimari kuruluşu yapıldığı dönemde tek olma özelliğini korumaktadır.

Afyonkarahisar’da bulunan Kadın Ana Türbesi’nin III. Alâeddin Keykubad’ın kızlarından Asiye Hatun için yaptırıldığı bilinmekte, inşa tarihini gösteren bir kitabe olmadığından dönemin siyasi olayları ve yapının mimari özellikleri birlikte düşünüldüğünde 14. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmekte ancak günümüze kadar türbe yenilenerek geldiğinden özgün hali bilinmemektedir. Asiye Hatun ile ilgili dönem kaynaklarından herhangi bir bilgi tespit edilememekle birlikte üç kız kardeş olduğu İlhanlı’dan kaçarak Sahipataoğulları’na sığındıkları dönem tarihini anlatan kaynaklar vasıtasıyla elde edilmiştir. Düzgün olmayan kare bir tabana oturan tek katlı türbe oldukça sade yapılmıştır.

Türkiye'nin Selçuklu Çağı Kadın Türbelerini konu alan bu tez çalışmasında bu dönemde yaşayan kadınların kendi adlarına yaptırdıkları ya da onların adına yapılan türbelerde ilk bakışta plan, mimari kurgu açısından erkek türbeleriyle herhangi bir farkı yokmuş gibi görünse de tek tek incelendiğinde her birinin kendine özel bazı mimari unsurlara yer verdiği ya da o çağda uygulanma açısından en erken örnek teşkil ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca tez kapsamında incelenen kadın türbelerinin sahipleri bulunan kadınların çoğunlukla hanedan mensubu olsalar da, dönem kaynakları ve dönemle ilgili kaynaklardan çıkarılan bilgiler neticesinde statülerinin belirlenmesi Selçuklunun sosyal yaşamı hakkında bir fikir sahibi olabilmeye imkân tanımıştır.

KAYNAKÇA

- Afyonkarahisar Valiliği, (2004). *Anadolu'nun kilidi Afyon*. Afyonkarahisar: Afyon Valiliği.
- Akok, M. (1968). Kayseri'de Hunad Mimari Külliyesinin Rölövesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 16 (1),
- Aksarayî K. Mahmud. (1943). *Müsameret- Al-Ahyar*. (Çev.: M.N. Gençosman). Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.
- Aksoy, Z.D. (2015). Diğer yapılarla ilişkileri bakımından mezar anıtları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), 487-499.
- Akşit, A. (2002). Melike-i Adiliye kümbetinde Selçuklu devri saltanat mücadelesine dair izler, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (11), 239-245.
- Altınsapan, E. ve Parla, C. (2014). *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Arık, O. (1969). Erken Devir Türk mimarisinde türbe biçimleri. *Anadolu: Anatolia*, XI, 57-119.
- Aslanapa, O. (2011). *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Âşık Paşazade (2013). *Osmanoğulları'nın tarihi*. (Çev. K. Yavuz ve M.A.Y. Saraç). İstanbul: K Kitaplığı Yayınları.
- Aydın, T. (2008). *Erzurum Çifte Minareli Medrese taş süsleme örnekleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aziz b.Erdeşir-i Esterâbâdî. (2014). *Bezm U Rezm eğlence ve savaş*. (Çev, M. Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bakırer, Ö. (2000). *Onüç ve ondördüncü yüzyıllarda Anadolu mihrapları*. Ankara: Türk

Tarih Kurumu Yayınları.

Başar, F. (2016). Germiyan oğulları Beyliği, H. Şahin (Ed.). *Anadolu Beylikleri El Kitabı* (203-220).

Bayburtluğlu, Z. (1993). *Anadolu'da Selçuklu dönemi yapı sanatçıları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Baykara, T. (1997). *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-şehit*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayrakal, S. (2001). Ölümsüzlüğe uzanan taşlar: hacı bektaş velî külliyesi haziresi'ndeki mezar Taşları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 59, 15-70.

Bayram, M. (1993). *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye tarikatı*. Konya: Damla Matbaacılık.

Bekmez, A. (2016). *Anadolu Selçuklu döneminde kadınların mimari etkinlikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Beygu, A.Ş. (1936). *Erzurum tarihi, anıtları, kitabeleri*. İstanbul: Bozkurt Basımevi.

Cantay, G. (2014). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı darüşşifaları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Cunbur, M. (1996). Selçuklu Dönemi kadın hayratı. *Erdem Dergisi*, 9 (26), 585-620.

Çayırdağ, M. (1981). Kayseri'de kitabelerinden XV ve XVI. yüzyıllarda yapıldığı anlaşılan İlk Osmanlı yapıları. *Vakıflar Dergisi*, Sayı XIII, 531-581.

Çayırdağ, M. (1984). Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler dönemine ait bazı kitabe ve mezartaşları, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (34), 495-532.

- Çayırdağ, M. (2001). *Kayseri tarihi araştırmaları*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çetinkaya, H. (2011). Roma ve Bizans imparatorluklarında ölüm algısı ve mezar türleri. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, 18-39.
- Çiftçioğlu, İ. (2013). Anadolu Selçuklu sultanlarının gayrimüslim kadınlarla evlilikleri. *Journal of World of Turks*, 5 (1), 7-25.
- Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin kutsal mezarları kurganlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Değirmençay, V. (2016). *Sultan Veled Divanı*. İstanbul: Demavend Yayınları.
- Doğan, N.Ş. (2013). Kayseri’deki Selçuklu dönemi kadın türbeleri. *Vakıflar Dergisi*, Sayı 39, 16-26.
- Durukan, a. (2019). Anadolu selçuklularında vakıf eserleri yaptırmış kadınlar. F. Başar (Ed.) *Vakıfkuran kadınlar* (21-37). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Edhem, H. (1936). *Niğde Kılavuzu*. Ankara: Devlet Basımevi.
- Edhem, H. (1982), *Kayseri Şehri*, 20, *Kayseri şehri-Selçuklu Tarihinden Bir Bölüm-*, (Haz: K.Göde) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 524, 1000 Temel Eser Dizisi: 93, Eylül, 1982.
- Eflâki, A. (1964). *Âriflerin menkıbeleri II*. (Çev: T. Yazıcı). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Emir, S. (1994). *Erken Osmanlı mimarlığında çok işlevli yapılar kentsel kolonizasyon yapıları olarak zaviyeler I* (öncül yapılar Tokat zaviyeleri). İzmir: Akademi Kitabevi.
- Eravşar, O. (1998). *Ortaçağda Kayseri kent dokusunun gelişimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, İ. (1995). *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Erdem, İ.(2001). Olcaytu Han'ın ölümüne kadar İlhanlılarda yaşanan siyasal-kültürel gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya etkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, 35-48.
- Esin, E. (1981). *Milâdi VII.-X. yüzyıllarda Sır-Deryâ Oğuzlarının maddi kültürü hakkında notlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk sanatında ikonografik motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Fahrner, R. (1957). *Alaeddin Keykubad*. Tübingen: Robert Boehringer Eine Freundesgabe.
- Gabriel, A. (1962). *Niğde tarihi*. (Çev. A.A. Tütenk). Ankara: Bengi Matbaası.
- Gabriel, A.L. (2009). *Anadolu'da Türk anıtları Kayseri*. 2. Baskı. (Çev.: A.A. Tütenk). Kayseri: Laçın Yayınları.
- Gökhan, İ. (2012). Türkite Selçukluları ile Kilikya Ermenileri arasındaki ilişkiler. *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 70-108.
- Göksu, M. (2000). *Şerafeddin Hatiroğlu ve Moğollara karşı isyanı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gönçer, S. (1971). *Afyon ili tarihi*. İzmir: Karınca Yayınevi.
- Gün, R. (1999). *Anadolu Selçuklu mimarisinde yazı kullanımı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündoğdu, H. (2015). Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Son Restorasyonunda Ortaya Çıkan Yeni Bulgular, *Restorasyon Dergisi*, s.38-39.
- Gürbüz, O. (2004). Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin yapım tarihi ve banisi hakkında yeni bir yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 145-160.
- Güzel, A. (2012). *Battal Gâzi Tarihî-Edebî-Menkıvevî Kişiliği*. Konya: Kitap Dünyası

Yayınları.

İbnü'l-Adim. (1982). *Biyografilerle Selçuklular tarihi: Bugyetü't-taleb fi tarihi Haleb*.

(Çev.: A. Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İbn Battuta. (2000). *İbn Battuta Seyahatnamesi I. Cilt* (Çev.: A.S. Aykut). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İbn Bibi. (1941). *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi* (İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden) (Çev: M.N. Gençosman). Ankara: Uzluk Basımevi.

İbn-i Bibi.(1996). *El Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye (Selçukname) I-II*, (Çev: M. Öztürk), Ankara:T.C.Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

İbn-i Bibi. (2007). *Selçuknâme*, (Hazırlayanlar:Refet-Yinanç-Ömer Özkan), İstanbul: Bayrak Matbaası.

İbn Bibi, (2014). *El-Evamirü'l-Ala'iyeye fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye Selçukname II Tercüme* (Çev. M. Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İbn Vâsıl.(1960). *Müferricü'l Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb III. (İlgili bölümleriÇev. Araş. Gör. Hüseyin Karaçam). Kahire: Cemâleddin eş-Şeyyâl*.

İnalcık, H. (2016). *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul:İş Bankası Kültür Yayınları.

Karamağaralı, H. (1971). Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nin tarihi ve banisi hakkında mülâhazalar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* III, Malazgirt Özel Sayısı, 209-242.

Karamağaralı, H. (1976). Kayseri'deki Hunad Câmiinin Restitüsyonu ve Hunad Manzûmesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar. *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXI, Ankara, 199-245.

Kavruk, H. ve Durukoğlu S. (2012). *Battalnâme*. Malatya: Malatya Kitaplığı Yayınevi.

Kaya, S. (2006). *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah dönemi Selçuklu tarihi*

- (1192-1121). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaymaz, N. (1970). *Pervane Mu'inü'd-din Süleyman*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Kemali, A. (1992). *Erzincan : tarihi, coğrafı, toplumsal, etnografı, idari, ihsai inceleme araştırma tecrübesi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kitapçı, Z. (1994). *Abbasi Hilafetinde Selçuklu hatunları ve Türk sultanları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kofoğlu, s. (2016). Eşref oğulları Beyliği, H. Şahin (Ed.). *Anadolu Beylikleri El Kitabı* (221-230)
- Konyalı, İ.H. (1960). *Abideleri ve kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. İstanbul: Ercan Matbaası.
- Konyalı, İ.H. (2007). *Konya tarihi*. Konya: Memleket Gazetesi Yayınları.
- Köker, A.H. (1992). *Selçuklu Gevher Nesibe Tıp Fakültesi (Tıp Mektebi)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası.
- Kuban, D. (2010). *Divriği mucizesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuru, A. Ç.(1997). *Fetihten Osmanlı dönemine kadar Kayseri’de Türk devri mimarisi*. Ankara: İlköz Matbaası.
- Kutlu, M. (2017). Kayseri Çifte Medrese’de Gevher Nesibe Darüşşifası’nın konumu üzerine bir değerlendirme, *Sanat Tarihi Dergisi*, 26 (2), 363-377
- Küçükcan, İ. (2012). *Nakoleia’ dan Seyitgazi’ye Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi*. (Genişletilmiş 5. Basım). Eskişehir: Servet Ofset Matbaacılık.
- Lloyd, S. – Rice, D.S. (1989). *Alanya (Alaiyya)*. (Çev.: N. Sinemoğlu). Ankara: Türk

Tarih Kurumu Yayınları.

Maktal Canko, D.Y. (2016). *Bizans dünyasında ve sanatında kadının yeri*.

Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mayer, L.A. (1956). *Islamic Architects and their Works*. Genève: Albert Kundig

Niğdeli Kadı Ahmed (2009). *El-veledü's-şefik ve'l-hafidü'l-halik'ı* (Çev. A. Ertuğrul).

Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Odabaşı, Z. (2016). Pervâne oğulları Beyliği, H. Şahin (Ed.). *Anadolu Beylikleri El*

Kitabı (377-388).

Oral, Z. (1955). *Niğde tarihi tetkiklerinden Hüdavend Hatun Türbesi ve hayatı*. Niğde:

Niğde Halkevi Yayınları.

Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu mimarisinde süsleme ve el sanatları*. İstanbul:

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Özkarcı, M. (2001). *Niğde'de Türk mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öztürk, Y.N. (2014). *Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.

Parla, C. (2002). Alâeddin Keykubad Dönemi Işığında Anadolu Selçuklu Devleti'nde

Yapı Organizasyonu, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(3). 251-285.

Parla, C. (2014). Eski Türk Kozmolojisinden Bir Mengücekli Kümbetine Yansıyanlar. B.

Sayılır (Ed.). *Türk Dünyası Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu 4-8 Kasım 2013 içinde* (ss. 245-259). Eskişehir: Matus Basımevi Reklam ve Yay. Tic. Ltd. Şti.

Parla, C. (2017). Melike Hüdavend Hatun Türbesi, *IV. Uluslararası Türk Dünyası*

Araştırmaları Sempozyumu, Cilt 3, Niğde: Bizim Büro Matbaacılık, 149-164.

Parlak, S. (2004). *Merkezi kubbe-eyvan ilişkisinin esas olduğu Anadolu Selçuklu*

- Dönemi tarikat yapıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Peker, A.U. (2017). Anadolu Selçuklu mimarisi ve Gevher Nesibe Darüşşifası örneği, Anadolu Selçuklu uygarlığının izinde, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.
- Polo, M. (2004). *Dünyanın hikâye edilişi: harikalar kitabı*. (Çev. Z. Z. İlkelen). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Quentin, S. (2006). *Bir Keşiş'in anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. Antalya: Daktav Yayınları.
- Reşîdüdin Fazlullah. (2013). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*. (Çev.: A.H. Khelejani, M. Ersan, İ. Aka). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sağın, N. (2011). *Seyitgazi ilçesindeki ortaçağ yapıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sakaoğlu, N. (2014). *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Say, Y. (2006). *Seyyid Battal Gazi ve külliyesi: Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi sürecinde gazi,-eren-evliyaların rolü*. İstanbul: Su Yayınları.
- Sevim, A.-Merçil, E.(1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Simbat, (1946). *Başkumandan Simbat vakâyinâmesi (951-1334)*. (Çev: H. d. Andreasyon). Türk Tarih Kurumu, Kütüphanesi Basılmamış Tercümeler, No:68.
- Sözen, M. (1970). Anadolu medreseleri C.1. (Selçuklular ve Beylikler Devri). İstanbul: İstanbul Teknik Üni. Yayınları.
- Sümer, F. (2015). *Selçuklular devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Tay, L. (2010). *Kırşehir merkez türbeleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya /Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*. (Çev. A. Suat). İstanbul:Enformasyon ve Doküman Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- Topal, N. (2012). Karaman eyaleti vakıf defterinde Niğde vakıfları (h. 881/m. 1476). *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken / Journal Of World Of Turks*, 4(2), 123-143.
- Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve ölüm*. (Çev. H. Er). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Tuncer, O.C. (1971). Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Cami. *Önasya Dergisi*, Cilt 7, 14-17.
- Tuncer, O.C. (1986). *Anadolu kümbetleri C.1 Selçuklu Dönemi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Tuncer, O.C. (1991). *Anadolu kümbetleri C.2 Beylikler ve Osmanlı Dönemi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Tuncer, O.C. (1992). *Anadolu kümbetleri C.3 Beylikler ve Osmanlı Dönemi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Turan, O.(1953). Selçuk Türkiye'si din tarihine dair bir kaynak. 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- Turan, O. (1955). Keykubad I. İslam Ansiklopedisi (s.645-661). İstanbul: TDV Yayınları.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (2013). *Doğu Anadolu Türk Devletleri tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Turan, O. (2014) *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turgut, D. (2015). *Mahperi Huand Hatun ve yaptırdığı yapılar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turğut, V. (2016). Karasi Beyliği, H. Şahin (Ed.). *Anadolu Beylikleri El Kitabı* (177-

189).

Uyumaz, E. (2003). *Sultan I.Alâeddin Keykubad devri Türkiye Selçuklu devleti siyasi tarihi* (1220-1237), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzluk, F.N. (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti tarihi III*. Ankara: Örnek Matbaası.

Uzluk, F.N. (1958). *Fatih devrinde Karaman eyaleti vakıfları fihristi*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.

Üçok, B. (1965). *İslâm devletlerinde kadın hükümdarlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ülgen, A.S. (1942). Kırşehir’de Türk eserleri. *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2, 253-261.

Ünal, R.H. (1989). *Çifte Minareli Medrese* (Erzurum). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ünver, S. (1979). Seyitgazi’de Ümmühan Hatun ve Müşaviri. *Eskişehir Anma Günleri Dergisi*, 2(5), 15-17.

Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2018). *Vakıf kuran kadınlar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Wulzinger, K. (1913). *Drei Bektaschi-Klöster Phrygiens*. Berlin.

Yaldız, E. ve Turan, Ş.N. (2018). Konya’daki XIII. yy minareli mahalle mescitleri, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*. 5 (24). 1859-1871.

Yenişehirlioğlu, F. (2008). The Tekke of Seyyid Battal Gazi. *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* (2), 121-164.

Yetkin, S.K. (1957). Mama Hatun Türbesi. *Ankara Üniversitesi Yıllık Araştırmalar Dergisi I*. 75-92.

Yinanç, R. (1984). Kayseri Gevher Nesibe tıp mektebinin vakfiyesi. *Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 7(4), 363-366. *kofoğlu*

Yurdakul, E. ve Çayırdağ, M. (2007). Kayseri, Battalgazi Camii ve Kırk Kızlar Türbesi, *Vakıflar Dergisi*, (30), 273-294.

Yurttaş. H. (2001). Tercan Mama Hatun Külliyesi hakkında bazı düşünceler ve yapılan son onarımlar. *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*. Kayseri. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Personel ve Eğitim Dairesi Başkanlığı Kültür yayınları.

Yurttaş, H. ve Kındıgılı, M. (2011). Kesinleşen tarih ve yeni bir ad. Atatürk Üniversitesi *Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11(46). 75-96.

Zambaur, E. De. (1927). Manuel De Genealogie et de Gchronologie Pour L Histoire De L Islam, Hanovre: Librairie Orientaliste Heinz Lafaire.

Evliya Çelebi seyahatnamesi. (2003). İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.

Afyonkarahisar Belediyesi Arşivi, 2018

Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2017

Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, 2019

Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2017

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2018

<https://www.alanya.bel.tr/> (Erişim tarihi: 03.05.2019)

<http://erzurumluyum.net/> (Erişim tarihi: 31.07.2018)

<https://okuryazarim.com/> (Erişim tarihi: 13.05.2019)

<http://sosyodenemeler.blogspot.com/> (Erişim tarihi: 08.06.2019)

<https://www.kastamonu.bel.tr/> (Erişim tarihi:29.04.2019)

<http://www.selcuklumarasi.com/> (Erişim tarihi:11.06.2019)

<https://mapio.net/> (Erişim Tarihi: 09.06.2019)

<http://kayseriden.biz/> (Erişim tarihi: 26.04.2019)

<http://www.kayseri.gov.tr/>(Erişim tarihi: 26.04.2019)

<https://tr.wikipedia.org/>(Erişim tarihi: 12.06.2019)

<https://www.kulturportali.gov.tr/>(Erişim tarihi: 29.04.2019)

<https://archnet.org/>(Erişim tarihi: 07.07.2019)

<https://tr.pinterest.com/>(Erişim tarihi: 12.06.2019)

<http://www.memleket.com.tr/>(Erişim tarihi: 29.04.2019)

<http://www.havadankayseri.net/>(Erişim tarihi: 29.04.2019)

<https://yozgat.ktb.gov.tr/>(Erişim tarihi: 29.04.2019)

<http://sozluk.gov.tr/>(Erişim tarihi:15.12.2016)